OSMANLI TARİHİ

V. Cilt

NİZAM-I CEDİD VE TANZİMAT DEVİRLERİ
(1789 - 1856)

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

TÜRK TARİH KURUMU

M. Münir Aktepe

OSMANLI TARİHİ

V. CİLT

Kıymetli KÜTÜPHANECİ İçin

Birinci baskı : 1947
İkinci baskı : 1961
Üçüncü baskı : 1970
Dördüncü baskı : 1983
Beşinci baskı : 1988
Altıncı baskı : 1994
Yedinci baskı : 1999

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. Dizi - Sayı 16[7]

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

NİZAM-I CEDİD VE TANZİMAT DEVİRLERİ
(1789-1856)

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

Metin dışında 16 resim 7 harita, 1 kroki, 1 grafik vardır.

V. CİLT, 8. BASKI

ANKARA - 2007

Karal, Enver Ziya
Osmanlı tarihi : V. cilt : Nizam-Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856) / Enver Ziya Karal. – 8. bsk. – Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007.
xvi, 288, [29]s. : 16 res., 7 hrt., 1 kroki, 1 grafik ; 24 cm. – (AKDTYK Tük Tarih Kurumu yayınları ; XIII. Dizi-Sa. 16[e7]. Dünya Tarihi).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 975-16-0010-3 (tk.)
ISBN 975-16-0017-0

1. Osmanlı İmparatorluğu_Tanzimat dönemi. I. E.a. II. E.a.: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri, 1789-1856. III. Dizi

956.1015

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 29.03.2007 tarih ve 540/36 sayılı Yönetim Kurulu kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN 975-16-0010-3 (tk.)
ISBN 975-16-0017-0

BASKI: Er Ofset Matbaacılık Sanayi Ticaret
Büyük Sanayi 1. Cadde Yapıcı Han No: 74/101
Tel: 0312. 384 51 87 - 97 İskitler / ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XI

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKIN ÇAĞLARIN BAŞINDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN GENEL DURUMU 1 — 12

Sınırları 1. — Örgütler 2. — Milli Eğitim 5. — Orduda bozukluk 7. — Eyaletlerde ayaklanmalar 7. — Endüstri ve ekonomi alanında gerilik 8.— Devletlerarası münasebetlerde yalnız kalma prensibi 8. — Osmanlı diplomasi usullerinin yetersizliği 9. — Yeni düzen çalışmalarının yetersizliği 10. — Bibliyografya 11.

İKİNCİ BÖLÜM

NİZAM-I CEDİT DEVRİ (YENİ DÜZEN) 13 - 76

I. SELİM III.'ÜN TAHTA ÇIKIŞI, KARAKTERİ VE DÜŞÜNCELERİ 13.

II. NİZAM-I CEDİT DEVRİNDE HARPLER VE SİYASET 14.

Osmanlı - Rus ve Osmanlı - Avusturya harpleri (ağustos 1787 - ocak 1792) 14. — Harbe devam için tedbirler 15. — Harbin gelişmesi, Kalas olayı (17 Aralık 1788) ve Fokşan felâketi (31 Temmuz 1789) 15. — Boze (Buzau) bozgunu ve neticeleri (22 Eylül 1789). 16. — İsveç ile anlaşma (11 Temmuz 1789) 17. — Hertzberg planı 18. — Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasında harbin devamı 19. — Osmanlı - Rus ve Osmanlı - Avusturya harplerinin neticeleri 20.

III. OSMANLI - FRANSIZ HARBİ VE OSMANLI - RUS, OSMANLI - İNGİLİZ ANDLAŞMALARI (1797 - 1800) 21.

Osmanlı - Fransız münasebetlerinin eksikliği ve değeri 21. — Fransız devrimi sıralarında Osmanlı - Fransız münasebetleri 22.— Napolyon Bonapart ve Mısır'ı Fransa'ya kazandırmak düşüncesi 25.— Mısır'ın istilâsı karşısında Osmanlı Devleti 27.— Osmanlı - Rus ve Osmanlı - İngiliz andlaşmaları 31— İkinci kümenin Fransa'ya karşı harbi 36.— Genel saldırış için Osmanlı hazırlıkları 37.— Napolyon Bonapart'ın Suriye seferi 38.— Bonapart'ın Suriye'den çekilmesinden sonraki muharebeler 41.— Mısır seferinin neticeleri 42.

VII. MAHMUT II. DÜZENİ (ISLAHATI) 142.

Mahmut II. nin yetişmesi ve yeni düzen hakkında düşünceleri 142. — Mahmut II. düzeninin karakteri 143. — Düzenin konakları : "Askerlik alanında düzen" 144. — Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kuruluşu 150. — Hükümet kurumlarında yeni düzen 152. — Memleket idaresinde düzen 154. — Nüfus sayımı ve mülk yazımı 155. — Posta, pasaport ve karantina 156. — Sosyete alanında düzen 157. — Milli Eğitim alanında düzen 158. — Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi 162. — Ekonomi alanında düzen 162. — Netice 164.

MAHMUT II. DEVRİNDE SADRAZAMLAR, ŞEYHULİSLÂMLAR 165.

Bibliyografya 166.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT-I HAYRİYE DEVRİ (1839 - 1859)

I. GÜLHANE HATTI VE TANZİMAT DÜZENİ 169.

Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa 169. — Gülhane Hatt-ı Hümâyunu (3 Kasım 1839) 170. — Haklar alanında Tanzimat 172. — Mal alanında Tanzimat 175. — Askerlik alanında Tanzimat 178. — Milli Eğitim alanında Tanzimat 181. — Edebiyatta Tanzimat 183. — Tanzimat hareketinin yarattığı tepkiler 185. — İmparatorlukta Tanzimat hareketine düşmanlık 185. — Memleket yönetiminde Tanzimat 191. — Tanzimatın, kendinden önce yapılan düzen çalışmalarına göre önemi 192.

II. TANZİMAT DEVRİNİN SİYASET OLAYLARI 196.

Mısır paşası Mehmet Ali ile harp 196. — Avrupa Devletlerinin karışması 197. — Dörtlü andlaşma ve sonuçları 198. — Mehmet Ali Paşa'ya karşı harp 199. — Mısır Valiliği imtiyaz fermanına göre Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğundaki durumu 201. — Mehmet Ali Paşa isyanının neticeleri 202.

III. ŞARK MESELESİ VE BOĞAZLAR 203.

Şark meselesi 203. — Boğazlar meselesi ve Londra konferansı 204. — Rusya ve Boğazlar 205. — Fransa ve Boğazlar 206. — İngiltere ve Boğazlar 207. — Avusturya ve Prusya'nın Boğazlar problemi ile ilgisi 208. — Boğazlar problemi hakkında Londra andlaşması (3 Temmuz 1841) 208.

IV. LÜBNAN PROBLEMİ 210.

Lübnan probleminin yapısı 210. — Lübnan probleminde yabancı devletlerin durumu 211. — Lübnan probleminin gelişmesi 212.

V. MACAR MÜLTECİLERİ PROBLEMİ 213.

Macar mültecileri problemi; 1848 Fransa devrimi ve sonuçları 213. — 1848 devriminin Eflâk ve Buğdan'da tepkileri 214. — Macar mültecileri probleminin gelişmesi 215.

VI. KIRIM MUHAREBESİ 218.

Kırım muharebeleri başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu 218. — Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında düşünceleri 219. — Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması için Rus - İngiliz görüşmeleri 221. — Kutsal Yerler problemi 222. — Kutsal Yerler probleminde Lui Napolyon ve Çar Nikola'nın görüşleri 225. — Prens Mençikof'un olağanüstü elçiliği (15 Mart 1851) 227. — İngiliz elçisi Stratford Redcliff'in rolü 229. — Osmanlı İmparatorluğunda harb hazırlıkları 231. — Eflâk - Buğdan'ın Ruslar tarafından işgali ve Viyana notası 232. — Rumeli ve Anadolu yakalarında harp 234. — Sinop felâketi (30 Kasım 1853) 235. — İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harp açmaları 236. — Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harbi 237. — Kırım Savaşı 238. — Paris Kongresinin arifesinde devletlerin durumu 241. — Paris Kongresine iştirak eden devletler 242. — Paris andlaşmasının hükümleri: Osmanlı Devleti ve devletler genel hakları 243.— Karadeniz hakkında hükümler 244. — Tuna hakkında hükümler 245. — Türlü hükümler 245. — Kırım harbinin genel neticeleri 245.

VII. ISLAHAT FERMANI (28 ŞUBAT 1856) 248.

Fermanın hazırlanışı 248. — Fermanın yapısı 250.

ABDÜLMECİT DEVRİNDE SADRÂZAMLAR, ŞEYHULİSLÂMLAR 252.

VESİKALAR..... 256

Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de okunan Hatt-ı hümâyunun suretidir 256.

Islahat Fermân-ı hümâyûn suretidir 258

BİBLİYOGRAFYA, *Tanzimat Devri (1838 - 1856)* 264.

KRONOLOJİ CETVELİ 267.

GENEL DİZİN 273.

ÖNSÖZ

Tarih olaylarının yapısında zaman akımı hiçbir değişiklik yapmaz. Fakat her nesil bu olayları devrinin genel şartlarından başka, ilim ve metod ilerleyişinin aydınlığında incelediği için tarih görüşü değişir. Değişme, tarih çalışmaları örneklerinin hepsinde olmakla beraber en çok genel tarihte dikkati çeker. Genel tarih yazımının metod özellikleri olduğu gibi, konuya ve çağlara göre değişen güçlükleri de vardır. Osmanlı İmparatorluğu için bir genel tarih düşünüldüğü vakit güçlüklerin daha çok kronoloji derinliği ile arttığı düşüncesi üstündür. Yakın-çağlar Osmanlı tarihinin yazılması, diğer çağdaki bölümlerinden daha kolay gibi gelir. Çünkü Yakın-çağ bugünkü insan ömrünün sınırları içindedir. Olayları, gözümüz önünde akıp giden insan çalışmalarının en yakın temelidir. Vesikaları ve daha başka çalışma araçları da çoktur. Bu düşünce, aldatıcıdır. Gerçekte, Osmanlı tarihinin Yakın-çağ bölümünü yazmak oldukça güçtür. Güçlük araç-yokluğundan olduğu kadar Osmanlı tarih yazarlarının tarih anlayışından da ileri gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun Yakın-çağları için bir tarih bibliyografyası yoktur, arşiv yayınları yoktur, hâtırat yoktur, kütüphanelerimizin düzenli katalogları yoktur, Osmanlı tarih yazarlarından bir çokları, Yakın-çağ olayları üzerinde yapılan araştırmaları "gazetecilik" işi saydıkları için bu devre ait monografiler de yok denecek derecededir. Böyle bir durum karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakın-çağlar tarihini, hakikiyle yazmak için tarih kaynaklarının başına geçmek, yani arşiv vesikalariyle yazmaları incelemek, tarih metodunun gerektirdiği tek yol gibi görünmektedir. Oysa ki arşivlerimizin ve yazmalarımızın sınıflanmasına henüz başlanmamıştır. Zaten bu iş bitmiş de olsa çok zengin olan vesika ve yazmalarımızın Yakın-çağlarla ilgili olanlarını gözden geçirmeğe insan ömrü yetmez. Bütün bu engelleri gözönünde tutarak Osmanlı tarihinin Yakın-çağlar bölümünü yazmak için şu yolu tuttuk: Şimdiye kadar bu devir üzerine yazılmış el kitaplarını, dergilerde yayınlanmış tek tük monografilerle yazıları ve Cumhuriyet dev-

rinde yayınlanmış olan vesikaları kaynak olarak kabul ettik. Genel tarihte yazarın kanaatini vesikalar veya notlarla pekleştirmesi kural olmadığı için faydalandığımız el kitaplariyle, monografi, yazı ve vesikaları gösteren bibliyografyayı her bölümün sonunda toplu olarak göstermeyi uygun bulduk.

Kitabımız, bu kısa açıklamadan da anlaşıldığı gibi, yeni bulunmuş vesikalardan kurulmuş orijinal bir Osmanlı tarihi değildir. Cumhuriyet devrine kadar bilinen olaylarla bu devirde meydana çıkarılmış olanlarının tarih metoduna göre sıralanması, bağlanması ve açıklanmasiyle meydana gelmiştir. Kendinden önce yazılmış olan benzerlerinden konularının çeşitliliği ve plânı ile ayrılır. Cumhuriyet devrine gelinceye kadar yazılan Osmanlı tarihlerinde siyasî olayların daima ön plâna alındığı ve cemiyet olaylariyle düşünme akımının ya hiç mühimsenmediği ve yahut da notlar halinde eklendiği herkesçe bilinmektedir. Biz siyaset olaylarını değerden düşürecek bir kısaltma yapmadık. Fakat cemiyet olayları arasında yeni düzen çalışmalarına ve bu çalışmaları yenen düşüncelerle çalışmaların neticelerine büyük önem verdik. Devletin ekonomik yapısı ile halkın yaşama ve düşünme durumunu gereği gibi belirtemediğimizden acı duymaktayız. Bu alanda şimdiye kadar pek az yazı yazılmış olması ve vesika yayınlanmamış bulunması başarısızlığımızın başlıca sebebi olarak kabul edilmelidir.

Kitabın başlangıcı için aldığımız tarih 1789'dur. Bu tarih Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatında olduğu kadar, İmparatorluğun komşu bulunduğu Batı dünyasının mukadderatında da bir dönüm noktasıdır. 1789'da Osmanlı İmparatorluğu "Nizam-ı Cedit : Yeni düzen" hareketi ile Batı medeniyetine yakınlaşmayı kesin olarak kabul etmiştir. Aynı tarihte Fransa büyük devrimi başlamış ve devletler bu devrimin Avrupa için ortaya attığı insan hakları problemi karşısında kalmışlardır.

Kitabın sonu için kabul ettiğimiz tarih Kırım muharebesinin sonunda imzalanan Paris andlaşmasının tarihidir : 1856. Bu tarih, taşıdığı önemden çok, Yakın - çağlar için yazılan Osmanlı tarihi serisinin cildinin sonu olarak alınmak geleneğinden ileri gelmiştir.

Kitabın başlangıç ve bitim tarihleri arasında uzanan 67 yıllık devirde İmparatorluğun genel durumunu ve yürüyüşünü

açıklamak için tertiplediğimiz plân İmparatorluğun dağılmasının önüne geçilmek için yapılmış olan üç belli başlı ıslahat çalışmasına göre isimlendirilmiştir. Birinci çalışma Nizam-ı Cedit'tir: "1789-1808". İkinci çalışma her nekadar bazı vesikalarda "Usul-i nizam-ı müstahsane" diye geçmekte ise de, bu terim yayılmış olmadığı için Mahmut II., düzeni "1808 - 1839" diye adlandırabileceğimiz harekettir. Üçüncü çalışma ise 1839'da başlıyan ve 1879'da son bulduğu halde plân zarureti ile 1856'da kestiğimiz Tanzimat'dır.

Bu üç belli başlı bölümden her biri olaylarının karakterine göre, birer sıra numarası taşıyan ikinci derecede bölümlere ayrılmıştır.

Kısaca belirttiğimiz plâna giren olayları elden geldiği kadar öz halinde açık ve anlaşılır bir biçimde anlatmağa çalıştık. Olayların içinde, özel bir üslûp ile yazılma değerini taşıyan heyecanlı ve renkli olanlar da vardır. Bir edebiyat adamının kalemine sahip bir tarih yazarının hakkıyle canlandırabileceği bu olayları, biz sadece gerçek yapılariyle sıraladık. Bu hususta ileride yapılacak kritikleri önceden kabul ediyoruz.

Kitabın yazımında önümüze çıkan güçlüklerden biri de dil ve terim problemi oldu. Genel tarih yazımında dil bakımından geçen kural, günün konuşulan dili ile yazmaktır. Fakat bizim bugün konuştuğumuz dil, gelişmesinin krizli bir dönemini geçirmektedir. Otuz yıldanberi ortaya atılan kelime ve kurallar arasında kökleşenler olduğu gibi silinenler ve silik olarak yaşıyanlar da vardır. Tarih terimlerine gelince, bu yolda henüz kesin olarak hiç bir iş yapılmış değildir. Bu durum karşısında dilimizin gelişme amacını göz önünde tutarak çalıştık. Bugün kök tutmuş gibi olan kelime ve kurallarla ileride kök tutacak gibi olanları kullandık. Bu arada bazı kelime ve kuralları gerektiği gibi ve tam yerlerinde kullanamamış olmayı da mümkün görüyoruz ve okuyucularımızın bu gibi kusurlarımızı da hoş göreceklerini umuyoruz.

Kitabı yazarken başvurduğumuz kaynaklar bugün konuşulmıyan ve yazılmıyan bir türkçe ile kaleme alınmış olduğu için, onlardan bazı cümleleri almak gerektiği vakit iki yolda yürüdük. Az çok anlaşılabilen cümleleri olduğu gibi aldık. Anlaşılması güç görünenleri de konuşulan dile çevirdik. Böylece hem okuyucuyu yorabilecek bir engeli ortadan kaldırmış

hem de dil gelişmesi hakkında düşünce edinilmesini sağlayacak sade örnekler bırakmış olduk.

Tarih olaylarının okunması ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için harita, şema ve resim gibi pedagoji araçlarından faydalanmayı da uygun bulduk. Şimdiye kadar yayınlanmış olan Osmanlı tarihlerinde bu araçların güzel örneklerine raslamadığımızdan, yabancı kaynaklara başvurmak zorunda kaldık. Haritaları, tarih olaylarının takibini kolaylaştıracak şekilde tertip ettik. Şemaları genel karakter taşıyan, Osmanlı hükûmetinin şekli, Osmanlı-Rus münasebetlerinin gelişmesi, yenilik hareketlerinin sıralanması gibi geniş önemli konular için kullandık.

ENVER ZİYA KARAL

GENEL BİBLİYOGRAFYA

Kitabın her bölümü sonunda özel ve tafsilâtlı bibliyografya verilmekle beraber ele alınan bütün konular hakkında umumî bir fikir elde edilmesini sağlıyacak ve kolaylıkla bulunabilecek eserleri de burada toplu olarak gösterdik.

I. Bibliyografik eserler;

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakın-çağlar devri hakkında Türkçe yazılmış özel bibliyografyalar yoktur. Avrupalılar ötedenberi Osmanlı tarihiyle yakından ilgilendikleri için Türkçeden başka dillerde yazılmış kitapları toplayan özel bibliyografyalar meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında devrimizi de ilgilendirenler şunlardır :

— Bengesco, *Une notice bibliographique sur la Question d'Orient "1821 - 1897"*.

— L. Savadjan, *Bibliographie Balkanique, Paris* 1931 - 2.

— Yovanovitch, *An English Bibliography on the Near Eastern Question "1481 - 1906"*.

— Michoff, *Sources bibliographique sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie*, Sofia 1934.

Bu kitaplara memleketimizde Cumhuriyet devrinde yayınlanmağa başlanan, kaynak değerinde, şu yayınları da ekleyebiliriz :

— *Türkiye Bibliyografyası* "1928 - 1947".

— *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları kataloğu*, 6 Fasikül, İstanbul 1944 - 7 (Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bu eserin bilhassa 2. fasikülü konumuzu ilgilendiren kaynaklar bakımından önemlidir).

— *Arşiv Kılavuzu*, Fas. I, II. İst. 1938, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından (Kılavuz Topkapı Sarayındaki vesikaları içine almaktadır. Henüz tamamlanmış değildir).

II. Genel Osmanlı tarihleri:

Yalnız Yakın - çağlar üzerine yazılmış olanları yoktur. Fakat bazı bölümleri bu devre dokunan veya Yakın-çağların bir kısmını anlatanlar vardır. Belli başlılarını sıralıyoruz :

A. Genel Tarihler:

— Mustafa Paşa, *Netayic-ül-Vukuat*, C. IV.

— Ahmet Rasim, *Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi*, C. III ve IV.

— Kâmil Paşa, *Tarih-i siyasî-i Devlet-i aliyye-i Osmaniye*, C. II ve III.

— A. de la Jonquiére, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'à nos jours*, 2. *éd.* (Paris 1914).

— C. Lamouche, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1934.

— Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, C. V. (Gotha 1913).

— Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, C. VII (1863).

B. Basılmış vak'a - yazar tarihleri:

— Mütercim Âsım, *Âsım tarihi*, C. I, II.

— Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. IV - XII.

— Şâni zâde Mehmet Ataullah Efendi, *Şani zâde tarihi*, *C. I - IV.*

Ahmet Lütfi, *Lütfi tarihi*, C. I - VIII.

III. XIX uncu yüzyılın ilk yarısı için:

— Mahmut Celâlettin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, C. I - III.

— Yusuf Akçora, *Osmanlı devletinin dağılma devri. (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VIII. Seri, Nr. 1).*

— Le Baron Jucherau de St. Denys, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis 1792 jusqu'en* 1844, C. 1 - IV.

IV. Kronoloji için:

— Musa Kâzım, *Muhtıra-ı rical-i siyasiyyûn*, İst. 1326.

— E. Cavaignac, *Chronologie de l'histoire mondiale*, Paris, 1934.

— Edwards, *Notes on European History* C. III, IV, V.

V. Hicrî tarihleri Milâdî tarihlere çevirmek için:

— Faik Reşit Unat, *Hicrî tarihleri Milâdî tarihe çevirme kılavuzu*, Ankara, 1939.

Birinci Bölüm

YAKIN ÇAĞLARIN BAŞINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GENEL DURUMU

Sınırlar

Yakın çağların başında, Osmanlı İmparatorluğu, toprak bakımından, dünyanın en büyük imparatorluklarındandı. Bugün Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflâk ve Buğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir isimleri altında tanınan yerlerden başka Akdeniz'in doğusundaki Girit ve Kıbrıs büyük adaları ile Ege denizinin bütün adaları bu imparatorluğun sınırları içinde idi. Karadeniz, Marmara, Ege denizi, Kızıl deniz tam mânasiyle birer Türk denizi idi. Adriyatik denizi ile Basra Körfezi kıyılarında Türk toprakları uzanıyordu. Akdeniz kıyılarının dörtte üçü de Türk idi.

Bu geniş sınırlar içinde uzanan toprak ve suların yer kaplamı aşağı yukarı 4 milyon km.kare, nüfusu ise aşağı yukarı 25 milyondu. Nüfusun göze çarpan özelliği her türlü birlikten mahrum oluşu idi. Irk bakımından imparatorluk halkı, türlü köklerden gelmekte idi. İmparatorluğu kuran, genişleten ve yöneten Türkler yanında, onların idaresini kabul etmiş olan Grekler, Lâtinler, Slavlar, Çerkesler ve Gürcüler, Ermeniler, Sâmî kökten olan Araplar ve Yahudiler vardı. Türklerin müsamahacı siyaseti sayesinde her ırk veya ırk bölümü, dil, din ve geleneklerine sahipti. Bundan ötürü imparatorlukta din ve kültür birliği de kurulamamıştı.

İslâmlık, Hıristiyanlık ve Musevilik, imparatorluğun belli başlı inanç sistemleri idi. Fakat bu sistemler de aralarında mezheplere ayrılmakta idi. İslâmlar : Sünnî, Şiî, Vahhabî, Hıristiyanlar, genel olarak, Katolik, Ortodoks, Protestan; Müseviler ise Maminler, Talmutçılar, Karaimler bölümlerine ayrılmıştı. İslâmlar, imparatorluk nüfusu içinde Hıristiyanlara göre çoğunluk idi. İmparatorluğun teşkilâtı İslâmlık temellerine dayandığı için imparatorluk kamu oyunu da İslâm topluluğu temsil etmekte idi.

Örgütler

Yakın çağların başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu alçalma durumunda idi. Bu alçalma, en çok devlet örgütlerinde göze çarpıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu örgütleri, Kanunî Süleyman zamanında kesin şeklini almıştı. Osmanlı hükümeti şekil bakımından bir monarşi idi. Fakat bu monarşi demokrat karakterli temellere dayanmakta idi. Osmanlı İmparatorluğunda, Avrupa'da olduğu gibi, imtiyazlara dayanan aristokrat bir sınıf yoktu. İslâm olmak şartiyle bütün vatandaşların devlet hizmetlerine girmeğe hakkı vardı. Onur ve yetki devlet kapısında görülen hizmetle kazanılırdı. Bu hizmetten ayrılan kimse, hizmetten önceki seviyesine inerdi. İmparatorlukta tek imtiyazlı aile, Osmanlı hanedanı idi. Osmanlı padişahı, bu hanedanın üyelerinden biri idi. XVII nci yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık babadan evlâda geçerken, bu zamandan başlıyarak hanedanın en yaşlı evlâdına geçmeğe başlamıştır. Osmanlı padişahı, bütün tebaasının hükümdarı olduğu gibi, Yavuz Selim'in Mısır'ı aldığı yıldan başlıyarak, bütün İslâmların da halifesi idi. Osmanlı padişahları, Yakın Çağ'ların başında, hükümdarlığı ve halifeliği bir aile mirası olarak kabul ediyorlardı. Bu Selim III'ün tahta çıkışını imparatorluk halkına bildirmek için yayınladığı bir fermanın şu satırlarından anlaşılmaktadır :

"Malûmunuz olsun ki, Tanrı'nın emriyle amcam Sultan Abdülhamid Han hayatını tamamlıyarak cennete gitmekle saltanat ve hilâfet nöbeti irs ve istihkak yoliyle bana geçti ilh..,,

Bu satırlara göre padişahın hak ve yetkileri hudutsuz gibi görünürse de gerçekte böyle değildir. Yakın çağların başında padişah, imparatorluğun en az hür olan adamıdır. Çünkü hayatını saray geleneklerine, çalışmalarını da şeriat kaidelerine göre ayarlamak zorundadır. Padişahlığa namzet olan, yâni veliaht bulunan şehzâde, sarayın şimşirlik veya kafes denilen bir yerinde, sarayın dışı ile bağıntısı olmıyan bir esir hayatı sürmeğe mahkûmdu. Burada, veliahtın sözde eğitim ve öğretimi ile uğraşılırdı. Fakat gerçekte ne eğitim, ne de öğretim şehzâdeyi tahta hazırlıyacak değerde değildi. Veliaht, okuma yazmadan başka biraz edebiyat, biraz da musiki öğrenir ve tahta çıkacağı ânı sabırsızlıkla beklerdi. Başka memleketlerin anayasalarında kudretsiz, otoritesiz ve aklından zoru olan prenslerin tahta çıkamıyacakları

yolunda hükümler vardı. Osmanlı örgüt ve geleneklerinde ise böyle bir durum gözönünde bulundurulmamıştı. Bu itibarla deli veya sapık bir şehzâde tahta çıkmak hakkını kaybetmez, tahta çıktıktan sonra, ancak ulemanın fetvasiyle padişahlıktan indirildi.

Padişahlık ve halifelik için gerektiği gibi hazırlanmadan tahta çıkan bir veliaht, dünyayı ve imparatorluğu tanımak şöyle dursun, çok kere başkenti bile doğru dürüst bilmezdi. Bu sebeple idare edeceği devleti en az tanıyan, en az bilen ve onun için en az çalışmış bir insan durumunda kalırdı. Padişah, bu yetersizliği yüzünden, hükümdarlık ve halifelik yetkilerini sadrazam ile şeyhülislâma devretmek zorunda kalırdı.

Sadrazamı vezirler, şeyhülislâmı da ulema kendi arasından seçerdi.

Sadrazam, padişahtan sonra devletin en büyük adamıdır. Teşrifatta şeyhülislâmdan önce gelmektedir. Bütün tebaanın padişah yanındaki mümessili, padişahın da teba önünde mutlak vekilidir. Mutlak vekillik işareti, padişahın kendisine verdiği mührüdür. Bütün devlet işlerinde en yüksek makam sadrazamdır. Harp olduğu vakit Serdar-ı Ekrem unvaniyle ve beraberine, o vaktin bakanları sayılan, yüksek memurları da alarak, ordunun başına geçer. Padişah, sadrazamın devlet işleri hakkında ileri sürdüğü teklifleri kabul etmek zorundadır. Yabancı hükümetlerin Osmanlı devleti ile görüşme ve haberleşmeleri sadrazam ile yapılırdı.

Şeyhülislâm, ulema sınıfından seçilirdi. Şeriatın bekçisi idi. Devlet işlerinin şeriat hükümlerine uygun olarak yürütülmesine dikkat ederdi. Sadrazam tarafından kendisine sorulan problemler hakkında şeriatın sözünü fetva ile bildirirdi.

Sadrazam, padişahın kendisine geçen yetkilerini dilediği gibi kullanmakta tam mânasiyle serbest değildi. Bütün büyük işlerde divanın, bazan da özel meclislerin düşüncesini öğrenmek zorunda idi. Yüksek rütbeli devlet adamlarından kurulan ve bir nevi bakanlar kurulu karakterini taşıyan divan, sadrazamın bir danışma kurulu idi. Sadrazam, padişahın mutlak vekili olduğu için, ancak ona karşı sorumlu idi. Divanın düşüncelerine göre hareket edip etmemekte serbestti. Divanın üstünde bir yer tutan özel meclisler olağanüstü durumlarda toplanırdı.

Yabancı devletlerle anlaşmalar yapmak, savaş açmak, barış görüşmeleri yapılmasını kabul etmek gibi önemli problemler bu meclislerde görüşülürdü. Özel meclislere, sadrazam ile şeyhülislâmdan başka, Anadolu ve Rumeli kazaskerleriyle bu son iki ödevden çekilmiş olanlar da katılırdı. Yukarıda işaret edilen büyük problemlerin çözülmesinde oybirliğinin sağlanması gerekli idi.

Padişah, sadrazam ve şeyhülislâm arasında salâhiyetlerin paylaşılması gözönünde tutulunca, padişahın yetkilerinin sadrazam ile şeyhülislâma kaydığı görülür. Fakat padişah, sadrâzam ile şeyhülislâmı atamak, sürgüne göndermek ve hattâ ölüme çarptırmak hususunda yetki sahibidir. Bazı hukukçular, bu ciheti gözönünde tutarak, padişahın, hareketlerinden dolayı ancak Allah'a karşı mesul olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu böyle değildir.

Padişah, devlet işlerini yürütmeğe sadrâzamı ve şeyhülislâmı ödevlendirmekle Batı devletlerinde çok kullanılan bir formülü gerçekleştirmiş oluyor :

"Kıral saltanat sürer, fakat hükümeti idare etmez."

Gerçekte Türk devletinde padişah saltanat sürmekte, sadrâzam ile şeyhülislâm da onun emriyle hükümeti idare etmektedirler. Buna bakılarak padişahın sorumsuz olduğu sanılmamalıdır.

Padişah, geleneklere ve şeriata karşı sorumlu idi. Gelenekler ve şeriat kanun mahiyetindedir. Şu halde padişah kanun önünde sorumlu demektir.

Sadrazamın, önünde sorumlu olduğu – Batı memleketlerindeki meclisler gibi– bir meclis olmaması, padişahın sorumluluğunu arttırmaktadır.

Burada kendiliğinden ortaya çıkan bir sual vardır : Padişah şeriata karşı sorumluluğundan dolayı kime hesap vermek zorundadır ? Başka bir tâbirle, padişahın şeriata aykırı bir hareketi karşısında harekete gelen kurul hangisidir ? Kanunnamelerde ve şer'î hükümlerde bu yolda hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Fakat yeniçeri ocağı ile ulema sınıfının zaman zaman padişahları suçlu tutarak saltanat değişmesine sebep olacak isyanlar, ihtilâller çıkarmaları gelenek halini almıştı.

Nitekim bir padişahın şeriata aykırı hareket ettiği ulemaca kabul edilirse, yeniçeri ocağının yardımiyle o padişah tahttan

indirilir veya katledilirdi. Aynı inan yeniçeriler tarafından açığa vurulursa, ulemanın oyu elde edilerek padişah yerinden atılır veya öldürülürdü. Fakat ulema ile yeniçerilerin işine gelmiyen bir padişah da çok kere şeriata aykırı hareketlerde bulundu veyahut devletin eski geleneklerine dokundu diye tahtını, bazan da hayatını kaybederdi. Görülüyor ki, bu devlet sisteminin iyi işlemesi için padişah, ulema ve yeniçeri ocağı arasında bir ahenk bulunması lâzımdır. Böyle bir ahengin devamı ise, her şeyden önce, padişahın karakteri ile ilgilidir.

Padişah, kudretli ve kuvvetli olduğu vakit kendisini ulemaya saydırır ve ocağa sevdirir; fakat padişah iradesiz ve kudretsiz olduğu ve otoriter, hamiyetli bir veziri olmadığı takdirde ulema ile yeniçeri ocağının oyuncağı oluyordu. Tabiatiyle bu son durumda gerek hükümet merkezinde, gerekse eyaletlerde devlet otoritesi yerine bölgesel kuvvetlerin zorbalığı geçerdi. Her türlü haksızlık ve adaletsizlik kuvvetli bir hükümdarın ve vezirin iş başına geleceği zamana kadar sürerdi.

Sadrazam ile şeyhülislâmın bağlı oldukları sınıflar, yâni vezirler ile âlimler sınıfları, Yeni çağların başında anarşi içine düşmüş bulunuyorlardı. Her türlü ahlâksızlık, iltimas, rüşvet, dalavere bu sınıflarda vardı. Bu ise seciyeli ve sağlam devlet adamının yetişmesine engel oluyordu. Sadrazam olarak seçilen vezir ile şeyhülislâm olarak seçilen âlim çok kere ödevlerini kavramaktan âciz oldukları için, yetkilerini devlette kargaşalıklar çıkartacak biçimde kullanırlar ve padişahın yetersizliğine kendi yetersizliklerini eklemiş olurlardı. Bu durumun imparatorluk idaresinde yaratabileceği sarsıntıların bir dereceye kadar önlenmesi için Millî Eğitime güvenilebilirdi. Halbuki bu devirde Millî Eğitim de düzeni gerekli bir duruma düşmüş bulunuyordu.

Millî Eğitim

Osmanlı İmparatorluğunda Millî Eğitim, devletin elinde idi. Devlet, İslâmlık temellerine dayandığı için Millî Eğitim siyasetini yalnız müslüman halka göre düzenlemişti. Müslüman olmıyan toplulukların özel eğitim imtiyazları vardı.

Yakın çağların başında Osmanlı Millî Eğitimi, imparatorluğun kuruluş zamanındaki şeklini muhafaza etmekte idi. İlk öğretim mekteplerde, yüksek öğretim medreselerde verilmekte

idi. Bugünkü mânada orta öğretim veren bir okul yoktu. Bütün şehir ve kasabalarda ilkokullar vardı. Büyük şehirlerle kasabaların bazılarında da medreseler mevcut idi.

Mekteplerde Arap alfabesi öğretildikten sonra Kur'an okumasına başlatılırdı. Çocuklar, mânasını hiç anlamadıkları Arapça Kur'anı çok kere ezberlerlerdi. Mekteplerde din bilgisi, tecvit, ilmihal da okutulurdu. Bütün bu dersler çocuğu hayata hazırlamaktan çok ahirete, Tanrı'nın selâmetine vardırmak gibi bir düşünce ile yapılırdı.

Medreselerde öğretim programı ve metotları çok sıkı idi. Medreselerin ilk bölümlerinde çalışmalarını ilerleten öğrencilerin seçkinleri, öğretmenleri tarafından "dânişment" seçilirlerdi. Bunlar nâip, imam ve ilkokul öğretmeni olabilirlerdi. Dânişmentler medreselerin hariç, dahil ve sahn bölümlerinde çalışıp başarı kazandıkları takdirde mülâzım olurlardı. Mülâzımlardan imtihan verebilenler de müderrislik (profesörlük) unvan ve payesini kazanırlardı. Medreselerde uzun yıllar öğretim yaparak değerlerini belirtenler, mollalıklara, İstanbul kadılığına, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğine ve hattâ şeyhülislâmlığa yükselebilirlerdi. Müderrislikte ilerliyenler ise kadılıklara gönderilirlerdi. Medrese öğretiminde tam bir başarı için çok kere ömrün yarısını harcamak gerekirdi.

Bu uzun ve çetin öğretim, tamamen ferdiyetçi idi. İslâm dini, normal bir inanç sistemi olmasına ve bir dünya düzeni değeri taşımasına rağmen, İslâm eğitimi tabiat ve cemiyet olaylarını çözmeyi hedef tutmaktan çok, kişinin iç âlemini, din ve edebiyat bilgileriyle süslemekte idi. Öğretim konuları, olaylar olacak yerde, mücerret bilimlerin hipotezleri idi. Öğretim dili Arapça idi. Bu dilde, tarifler, cins ve has isim ezberlemeleri, öğretimin ağırlık noktası idi. Sözün kısası, Yakın çağların başında medrese öğretimi, yüksek öğretim olmaktan uzaktı. Medreseden yetişen ve ulema adını taşıyan Osmanlı bilginleri, Aristo devrini bir saman çöpü geçmemiş durumda idiler. Eğer bu ulema, Hıristiyan papazlar gibi, cemiyetin dışında ayrı bir topluluk halinde yaşasaydı, bu dipsiz öğretim ile cemiyete çok zararlı olmazdı. Fakat Osmanlı uleması, herşeyden önce, devletin şeriat ve adalet işlerini görmek için yetiştirilmişti. Bu işlerin görülmesinde artık yalnız doğru olmak yetmiyordu; bilgili olmak da lâzımdı. Halbuki

ulema gerçek bilginin cahili idi. Cahillere emanet edilmiş bir şeriat veya adaletin hiçbir değeri olamıyacağı tabiîdir. Medresenin içinden ve dışından yetişmiş yüksek ve hamiyetli bilginlere de, Yakın çağlar başlarında, rastlanmakta idi. Onlar, kendilerini kurtarmağa muvaffak olmuşlardı. Fakat o kadar azdılar ki, imparatorluğu inhitattan kurtarmak için büyük tesirleri olamazdı. Millî Eğitim alanında göze çarpan gerilik, orduda, düzensizlik şeklinde kendini göstermekte idi.

Orduda bozukluk

İmparatorlukta devamlı ordu, yeniçeri ocağı idi. Bu ocak, kanunnamelerinin ruhuna uygun olarak geliştiği vakitler, imparatorluğun kurulmasının ve genişlemesinin başlıca âmillerinden biri olmuştu. Fakat XVII nci yüzyıldan başlıyarak ocağın kanunnameleri bir tarafa bırakılmış ve yerlerine mânasız gelenekler geçmişti. Bu sebeple de yeniçeri ocağı devlet otoritesinin dayanağı olmaktan çıkmış, ocak devlet içindir prensibi yerine, devlet ocak içindir formülü yer almıştı. Bu böyle olunca, ocağın sinesinde veya devletin teşkilâtında, yeniçerilerin muvafakati elde edilmeden hiçbir düzen kurmak imkânı kalmamış bulunuyordu. Bu ciheti bilmemezlikten gelerek yeni bir düzen kurmak teşebbüsünde bulunan padişah ve sadrazamlar arasında yalnız mevkilerini değil, fakat başlarını da kaybedenler olmuştu. Padişahlardan Osman II., Ahmet III., sadrazamlardan Halil Hâmit Paşa, yeniçeri ocağının kurbanları idi. Yeniçerilerin İstanbul'da hükümete karşı yaptıkları isyanlar, devletin otoritesini eyâletlerde de sarsmakta idi.

Eyaletlerde ayaklanmalar

Zaman zaman devlet otoritesinin İstanbul'da bile silinmesi veya zayıflaması, eyâletlerde de tesirini gösteriyordu. Vezirlerden tıyneti bozuk olanlar ve mütegallibe durumunda bulunan kişiler, durumdan faydalanarak mevcut düzeni kendi kârlarını sağlıyacak şekilde bozmakta tereddüt etmiyorlardı. Bu gibi hareketlerin neticesinde de mahallî birtakım âyanlıklar veyahut derebeylikler kuruluyordu. Başkent'te nisbî bir düzen kurulunca hükümet ile bu âyanlar arasında anlaşmazlıklar başgösterir ve çok kere bu an-

laşmazlıklar iç muharebeleri andıran bir şekilde gelişirlerdi. Başkent'te ve eyaletlerde düzenin bu şekilde sık sık bozulması, imparatorluğun endüstri, ticaret ve iktisat alanında ilerlemesine de engel oluyordu.

Endüstri ve ekonomi alanında gerilik

Osmanlı İmparatorluğu'nun endüstri ve ekonomi alanında geri kalmasını neticelendiren yalnız başkent'te ve eyaletlerde sık sık görülen kargaşalıklar değildi. Bu sebebin yanında Avrupa'nın endüstri ve ekonomide yaptığı hızlı ilerlemeyi de görmek gerekir :

XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de yepyeni bir üretim ve sürüm sisteminin temelleri atılmıştı. Kömürün enerjisinden faydalanılmaya başlanması, buharın makineyi işletmede kullanılması, eski Mısır medeniyetindenberi aynı seviyede kalmış olan teknik sisteminde büyük bir devrim yaptı. Böylece üretimde kol kuvvetinin yerine makine geçti. Belli alıcı için mal yapılacak yerde, büyük insan kitleleri için üretim yapılmaya başlandı. Dış ticaret hacmi geniş ölçüde arttı. Makine yapımı mallar, makinesiz memleketlerin pazarlarında sürülmeğe başladı. Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyılın sonunda kol kuvveti rejiminden makine rejimine geçemediği için, yabancı mallarının ağırlığını duymaya başladı. Bu ağırlık, yavaş yavaş memleket endüstrisinin silinmesine ve dolayısiyle halkın fakir düşmesine sebep olacaktır.

Devletlerarası münasebetlerde yalnız kalma prensibi

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçme sebepleri arasında devletlerarası münasebetlerde yalnız kalma politikasını da belirtmek gerektir. İslâm dininin temelleri üzerine kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu, devletlerarası yerini tutmak için kendi kendine yeterlik prensibini kabul etmiş idi.

Osmanlı devlet adamları, barışı korumak veyahut imparatorluğa yöneltilecek saldırışları karşılamak için, başka devletlerle türlü anlaşmalar yapmayı düşünmüyorlardı. İslâm bir devletin Hıristiyan bir devletle eşit esaslar içinde anlaşmalar imzalıyamıyacağı düşüncesi üstündü. Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuvvetli devri olan Kanunî Sultan Süleyman'ın padişahlığı

sırasında böyle bir düşüncenin zararları elbette görülemezdi. Zaten o devirde imparatorluğun Batıda en büyük düşmanı, Avusturya idi. O da hiçbir suretle Osmanlı devletine önlenemez tehlikeler yaratacak durumda değildi. Halbuki XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında, Avusturya hatırı sayılır derecede kuvvetlendikten başka, üstelik Rusya da korkunç bir devlet olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Zayıflamış bulunan Osmanlı devletinin aynı zamanda Rusya ve Avusturya ile tek başına çarpışması çok güç ve hattâ imkânsızdı. Devletlerarası münasebetlerde yalnız kalmayı kabul etmiş olmaları, Osmanlıları, Batının diplomasi usullerine de yabancı bırakmakta idi.

Osmanlı diplomasî usullerinin yetersizliği

Komşu bulunduğu Batı dünyasını tanımak, Osmanlılar için son derecede önemli bir problemdi. Bunun için de Avrupa devletlerinin yüzyıllardanberi kullanmakta oldukları devamlı elçilik usulünü kabul etmeleri lâzımdı. Halbuki Yakın çağların başında, Osmanlılar, henüz bu usulü kabul etmemiş bulunuyorlardı. Bâbıâlî, Avrupa olaylarını iki kaynaktan öğreniyordu: Birinci kaynak, Eflâk ve Buğdan beyleri idi. Bunların Avrupa başkentlerinde ajanları vardı. Avrupa havadislerini beylere gönderirler, onlar da bu havadisleri İstanbul'a iletirlerdi. İkinci kaynak, Bâbıâlî'nin Divan-ı Hümâyun tercümanı idi. İstanbul'daki yabancı elçilerin hizmetlerinde bulunan tercümanlar, daima onun vasıtasiyle dileklerini Osmanlı hükümetine ulaştırırlardı; Eflâk, Buğdan beyleriyle Divan-ı Hümâyun tercümanları Rum idiler. Türkler, yabancı dil öğrenmeyi henüz aşağılık iş saydıkları ve yabancı memleketlerde uzun müddet yaşamağı din bakımından uygun görmedikleri için, diplomasi hizmetinde Rumları kullanmağı çok tabiî buluyorlardı. Halbuki Eflâk ve Buğdan beyleri olsun, Divan tercümanları olsun, zaman zaman yabancı devletlerin çıkarına çalışarak Osmanlı hükümetine ihanet ediyorlardı. Böyle bir haber alma usulünün Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli bulunduğu ve Avrupa devletleriyle gevşek münasebetler devam ettirdiği devirler için yeter görülebilirdi. Fakat Yakın çağların başında Osmanlı devleti dağılma devresine girmek üzere idi. Bundan başka XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa büyük devletleri, Osmanlı topraklarını paylaşmak husu-

sunda geniş ölçüde çalışmalara başlamışlardı. Devletlerin genel ve özel siyaset düşünceleriyle endüstri, ekonomi ve eğitim alanlarındaki ilerlemelerini yakından ve doğru olarak bilmek çok gerekli idi. Oysa ki, Osmanlılar devamlı elçilik usulünü kabul etmedikleri için bu mümkün değildi.

Osmanlıların Batı dünyasını gereği gibi tanımamaları, imparatorluğa çekidüzen vermek için yaptıkları ıslahat çalışmalarının da gelişmemesi sebeplerindendir.

Yeni düzen çalışmalarının yetersizliği

XVI ncı yüzyıldan başlıyarak Yakın Çağ'lara gelinceye kadar Osmanlı örgütlerinde gelişen düzensizlik, Osmanlı aydınlarında bu düzensizliğin sebeplerini aramak ve önleyici tedbirleri meydana koymak hususunda hiçbir ilim endişesi yaratmamıştır. Osmanlı âlimleri, Avrupa devletlerinin ilerleyişinde, Rönesans ve Reformasyon hareketleriyle gelişmiş olan örgütlerinin oynadığı rolü görmedikleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinde Osmanlı örgütlerinin bozulma derecesini de düşünemediler. Onlar bu dünyadan çok, öteki dünyanın ipe sapa gelmez bilgileri ile dolu oldukları için müspet bir kafa ile olayları inceleyecek yerde, yalan yanlış tefsirlerle, devletin gerilemesini anlatmak istediler. Bu sebepledir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme olayı anlaşılmamış ve düzensizliği ortadan kaldırmak yolunda sözlü veya yazılı hiçbir fikir akımı yaratılamamıştır.

Ulema, yüzyıllarca imaratorluğun temasta bulunduğu Batılıların daima kâfir olduklarından medeniyetlerinin küfür sayıldığından dem vurarak imparatorluğun İslâm kamu oyunu Batılı olan her şeye düşman yapmıştır. Böyle bir durumda herhangi bir ıslahat çalışmasının halktan veyahut halkın herhangi bir sınıfından çıkmasının mümkün olamıyacağı meydandadır. Şu halde Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat, klâsik olmuş bir deyim ile, ancak yukarıdan aşağıya olabilirdi. Gerçekte de öyle olmuştur. Islahat ya açık düşünceli padişahlar tarafından veyahut böyle padişahların himayesini kazanmış hamiyetli vezirler tarafından yapılmıştır. XVIII inci yüzyıldan önce Genç Osman (1622), Murat IV (1631 - 1640) ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahat yaptıkları ve Genç Osman'dan maadasının muvaffak oldukları bilinmektedir. Fakat bütün bu ıslahat ça-

lışmalarında tutulan amaç, devletin örgütlerinde temelli bir yenilik yapmak değildir. Islahatçılar, imparatorluğun bozulmuş olan düzenini kuvvete dayanarak tekrar kurmak istemişlerdir; yâni mihanikî bir disiplin sağlamaktan ilerisini düşünmemişlerdir. Böyle olduğu için de yukarıda işaret edilen ıslahat hareketleri, ıslahatçıların karakterlerindeki şiddet ile uygun olarak başarılmıştır ve onların mukadderlerine bağlı kalmıştır. Nitekim, ıslahatçılar öldükten sonra, imparatorluk tekrar düzene muhtaç bir duruma düşmüştür. XVIII inci yüzyıldan başlıyarak Yakın çağların başlangıcına gelinceye kadar yapılan ıslahata gelince, bunda Batı örgütlerinin tesiri görülmektedir. Fakat padişah veya vezirler bu ıslahatı yaparken, ulema sınıfının cahilliğini ve taassubunu, yeniçeri ocağının menfaatlarını hesaba katmak zorunda kaldıkları için, yaptıkları yenilikler köklü ve devamlı olamamıştır. Islahat çalışmalarındaki bu yetersizliği Yakın çağların başında Osmanlı tahtına geçen Selim III, "Nizam-ı Cedid,, ile tamamlamak istedi.

BİBİLİYOGRAFYA

Coğrafya ve nüfus hakkında :

M. J. M. Jouanin ve J. van Gaver, *L'Univers, histoire et description de tous les peuples, Turquie*, 1843.

Nicolas W. Michof, *La population de la Turquie et de la Bulgarie*, Sofia 1915. Aynı yazarın, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII ème et au XIX ème siècle*, Sofia 1924.

Osmanlı sarayı hakkında :

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu yayınlarından. I. Ankara, 1945.

Hükümet örgütleri için :

M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, c. VII. Paris 1826.

Hammer-Purgstall, *Des Osmanichen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* 2 Bände Wien, 1811 - 1816. Bu kitabın, Bâb-ı âlî başlıklı bölümü Dr. Halil İlter tarafından Türk-

çeye çevrilmiş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mecmuasında yayınlanmıştır : c. VII, s. 223.

Yeniçeri ocağı hakkında :

Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmanî* İst. 1297.

Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı teşkilâtı ve kıyafet-i askeriyesi*, İst. 1325.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, *c. I*: "*Acemi ocağı ve yeniçeri ocağı*", *c. II*, "*cebeci-topçu, top arabacıları, humbaracı, lağımcı ve kapukulu süvarileri*" Türk Tarih Kurumu yayınlarından 1943 - 1944 (Bu kitapların birincisinde yeniçeri ocağı üzerinde geniş bir bibliografya vardır. Bibliografyada belli başlı kaynaklardan başka kanunnameler ve arşiv vesikaları da gösterilmiştir).

Enver Ziya Karal, *Tarih notları*, İst. 1940, (Bu kitapta XVIII. yüzyılın sonunda Osmanlı ordusu ile donanmasının çözülmüş durumunu gösteren raporlar ve vesikalar vardır).

Ekonomi ve maliye için :

Ziya Karamursal, *Osmanlı malî tarihi hakkında tetkikler*, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, seri 8, No. 2, Ankara 1940.

Dr. Âfet İnan, *Aperçu Economique de L'Empire Turc-Ottoman*, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, seri 8, No. 6, İst. 1941.

Belin, *Essai sur l'Histoire Economique de la Turquie*, Paris 1865.

D. Urquhart, La *Turquie, ses ressources.*

Eğitim ve ilim hakkında :

Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, II, III, ve IV- İst. 1939 - 1941.

Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, ve III. İst. 1943.

Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim*, İst. 1930 - 32.

İkinci Bölüm

NİZAM-I CEDİT DEVRİ (YENİ DÜZEN)
(1789 — 1807)

I. SELİM III.'ÜN TAHTA ÇIKIŞI, KARAKTERİ VE DÜŞÜNCELERİ

Abdülhamit I. Özi kalesinin Rusların eline geçtiğini bildiren havadis kâğıdını okurken duyduğu derin acıdan ölünce, tahta Selim III. geçti (28 mart 1789).

Yeni padişah, Mustafa III. ile Gürcü güzeli Mihrişah Sultanın oğlu idi. Cihangirlik hülyalariyle terbiye edilmek istenmiş, fakat İmparatorluğun içinde yüzdüğü olaylar onu realist yapmıştı. Aile eğitiminden kazancı, babasının enerjisi ile annesinin ince duyguları olmuştu. Babasının ölümünden sonra, Abdülhamit I.'in padişahlığı sırasında geçirmek zorunda kaldığı kafes hayatında edebiyat, müzik ve tarih, merakını çeken başlıca konular oldu. Edebiyat merakı onu bir divan yazmaya, müzik heyecanı, beğenilen besteler bağlamaya, tarih incelemeleri de dünyanın gidişini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yuvarlanmakta olduğu uçurumu görmeye hazırladılar. Bu itibarladır ki, Selim III. tahta çıktığı vakit, olgun bir insan ve İmparatorluğu için çalışmak istiyen bir padişahtı. Padişahlık programı, dimağında iki problem halinde gelişmiş bulunuyordu : İmparatorluğun varlığını korumak, imparatorluğun kurullarını yeni temellere dayandırarak yeni bir düzen yaratmak.

Mukadderatı kurullardan ziyade kişilere bağlanmış olan devlet rejimlerinde tahtta bir değişiklik her zaman çok önemli bir olaydır. Çünkü halkın her alandaki bütün ümitlerinin kaynağı hükümdarda toplanır. Osmanlı İmparatorluğunda da halk, saadetini ve sefaletini padişahın karakteri ve düşünceleriyle ilgili görmeğe alışmıştı. Selim III., daha padişah olmadan önce, halk arasında büyük şöhret kazanmıştı. Bu şöhret, daha ziyade efsaneleri andırır bilgiye dayanmakta idi. Gûya Selim eşref saatte dünyaya gelmiş, altında doğduğu burç Hazret-i Ali'nin

burcu imiş Padişah olunca yıllardan beri imparatoluğun başına çökmekte olan felâketler serisi son bulacak, yeni bir fetihler devri başlıyacak, halk, Kanunî Sultan Süleyman devrinin adaletini görecekti. Devletin ileri gelenlerinden çoğu da Selim'in padişahlığını sabırsızlıkla bekliyordu. Bunlar, Abdülhamit I.'i ihtiyar, iradesiz buluyorlar ve Selim gibi genç, ateşli, "yeni düzen,, için düşünceleri olan bir şehzadeye bütün ümitlerini bağlamakta tereddüt göstermiyorlardı. İşte bu sebepledir ki Selim III.'ün tahta çıkışı, imparatorluğun bir başından öbür başına sevinçle karşılandı ve geleceğe ait büyük ümitler doğdu. Fakat Selim III.'ün, kendisinden beklenenleri gerçekleştirmesi çok güç şartlar içinde çalışarak hesapsız engelleri ortadan kaldırmasiyle mümkündü. Bu engellerin başında, Osmanlı topraklarını paylaşmak amaciyla Rusya ile Avusturya'nın Bâbıâli'ye karşı yapmakta oldukları harp geliyordu.

II. NİZAM-I CEDİT DEVRİNDE HARPLER VE SİYASET

Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya harpleri (Ağustos 1787-Ocak 1792)

Selim III.'ün tahta çıktığı sırada Osmanlı devleti iki yıldan beri Rusya ve Avusturya ile harp etmekte idi. Bu harp 1784'te Ruslar'ın almış oldukları Kırım'ı kurtarmak ve Avusturya ile Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılmış olan anlaşmanın yürürlüğünü önlemek için Rusya'ya açılmıştı. Fakat Avusturya, Rusya'dan tarafa çıkınca, Osmanlı orduları iki cephede döğüşmek zorunda kaldılar ve ilk aylarda birçok yenilgilere uğradılar; hattâ Abdülhamit I, Özi kalesinin Ruslar tarafından alınması haberi üzerine felç gelerek öldü. Selim III.'ün tahta çıkması halka son zaferin Türklerde olacağı yolundaki inanı kuvvetlendirdi. Zaten yeni padişah da bu inana ortak çıkıyordu. Selim'e göre, Kırım'ın Ruslar'da kalması kat'iyen doğru olamazdı. Çünkü Kırım, imparatorluğun elden çıkardığı ilk islâm toprağı idi. Kaldı ki bu devirde İstanbul'un bir dereceye kadar kapısı da sayılıyordu. Bu itibarla Ruslar'ın elinde bulundukça İstanbul emniyette sayılamazdı. Madem ki böyle idi, harp Rusya'ya ve Avusturya'ya karşı devam etmeli idi.

Harbe devam için tedbirler

Selim III., Rusya ve Avurturya'ya karşı zaferi sağlamak için cesaret ve ümitle işe koyuldu: Yusuf paşayı, sadrazamlıkta bıraktı. Deryalar kaptanı Gazi Hasan Paşayı, seraskerlik payesi ile Özi kalesini Ruslar'dan almaya memur etti. Çocukluk arkadaşı Giritli Küçük Hüseyin Paşayı da Deryalar kaptanlığına getirtti. Ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek için 16 ile 60 yaş arası kişilerden gereği kadar asker alınmasını emretti.

Padişah, komutanların, subayların ve askerlerin cesaretini ve gayretini arttırmak için her fırsattan faydalanarak orduya hatt-ı hümayunlar gönderdi. Bir aralık, eskiden padişahların yaptığı gibi, bizzat ordunun başına geçmek istedi ise de, Bakanların ayak diremeleri üzerine bu düşüncesinden vazgeçti. Kendi, savaş alanına gidemeyince ulemayı göndermeyi düşündü. Fakat ulema, İstanbul saraylarındaki rahatlarını, hayaller içinde gözüken bir cennetin zevkleri uğrunda harcamak istemediler. Gitmemek için türlü bahaneler buldular.

Padişah, harbin gerektirdiği giderlere karşı koymak için olağanüstü tedbirlere başvurdu. Ziynet eşyasını topladı ve para döktürttü. Felemenk, İspanya ve Fas'tan borç para almak istedi. Terkedilmeye başlanmış olan musadere usulüne bile başvurdu. Fakat bu tedbirlerle ordunun ihtiyacı giderilemedi. Bunun üzerine Selim III., Osmanlı devletinin tek başına Rusya ile Avusturya'nın hakkında gelemiyeceğini anlamakta gecikmedi. Rusya'nın düşmanı İsveç ve Avusturya'nın düşmanı Prusya ile dostluk antlaşmaları sağlamak için çalıştı. Bu çalışmalar gelişirken Osmanlı orduları bir seri yeni yenilgilere uğruyordu.

Harbin gelişmesi, Kalas olayı (17 Aralık 1788) ve Fokşan felâketi (31 Temmuz 1789)

1788 yılında Buğdan'a yerleşmiş bulunan Rus kuvvetleri Avusturya kuvvetlerinin yardımına da güvenerek Kalas istikametinde Tuna'yı geçtiler. Kalas'ı savunmak için gerektiği kadar Türk askeri bulunmuyordu. General Kaminski komutasındaki Rus kuvvetleri, Kalas'ı saldırışla zaptettiler. 4000 kadar askerimizden bir kısmını şehit, kalanını da esir ettiler. Kalas olayının orduda ve başkentte yarattığı acı henüz bitmemişken Fokşan felâketi ortaya çıktı.

Kalas olayından sonra Yusuf Paşa'nın yerine sadrazam olan Kethüda Hüseyin Paşa Ruslara önemli bir darbe vurmak için harekete geçti. Yaş taraflarında toplanmakta olan Rus kuvvetlerini dağıtmak için Kemankeş Mustafa Paşa'yı görevlendirdi.

Kemankeş Mustafa Paşa, Eflâk tarafında bulunan kuvvetleri de komutası altına alarak 25.000 kişilik atlı ve yaya halinde Fokşan üzerine yürüdü. Bu esnada Rus generali Suvarof, Avusturya komutanı Prens Koburg ile anlaşarak iki taraftan Mustafa Paşa ordusuna yüklendi. Mustafa Paşa perişan oldu. Kuvvetlerinden bir kısmı İbrail'e, bir kısmı da Bükreş'e kaçtı. Geri kalanlar, ordunun bütün ağırlığı ve cephanesiyle düşman eline geçti.

Boze (Buzau) bozgunu ve neticeleri (22 Eylül 1789)

Fokşan muharebesinin orduda yarattığı acı, pek büyük oldu. Sadrazam, Kemankeş Mustafa Paşa ile Çarhacı Abdi Paşanın komutalarında büyük kuvvetler toplıyarak düşmandan intikam almaya karar verildi. Düşmanın büyük kuvvetleri Rımnik (Râmnic) suyu dolaylarında tahmin ediliyordu. Türk orduları bu yere yaklaştıkları vakit aralarında düzenli bir bağıntı yoktu. Halbuki Rusya ile Avusturya, bir defa daha birlikte hareket etmek için anlaşmış bulunuyorlardı. General Koburg ile Suvarof, evvelâ Kemankeş Mustafa Paşanın kuvvetlerine, daha sonra da Çarhacı Abdi Paşanın süvari kuvvetlerine saldırarak bozguna uğrattılar. Geri çekiliş hareketinde Buzau suyu köprüsü geçilirken arkadan düşmanın geldiğini sanarak telâşa kapılan Osmanlı kuvvetleri karmakarışık bir duruma geldi ve pek çok insan boğuldu. Bu olay vakayazarlar tarafından "Boze bozgunu" diye kaydedildi. Buzau bozgunu sonunda Ruslar, Akkerman'ı, Avusturyalılar da Belgrat ile Semendre'yi aldılar. Bir müddet sonra Bender'le Basarabya da Rusların eline geçti.

Arka arkaya gelen bu yenilgiler, Osmanlı devlet adamlarında son zafere yalnız silâh ile ulaşmak ümidini kırdı. Bazıları, her ne bahasına olursa olsun, artık barış yapılmasını, bazıları da Rusya ve Avusturya'nın düşmanları ile anlaşmalar yapılarak harbe devam edilmesini uygun buluyorlardı. Padişah harbe devam edilmesi taraftarı idi.

"Benim matlubum ve Cenâb-ı Haktan gece gündüz niyazım avn-ı hak ile âdadan intikam almadıkça kılınç kınına girmemektir" diyordu.

İsveç ile anlaşma (11 temmuz 1789)

Osmanlı hükümeti Rus ve Avusturya ordularının artan baskısından kurtulmak için, yabancı devletlerin yardımını gerekli görünce, ilkin İsveç ile anlaşmayı düşündü. Büyük Petro devrinden beri İsveç ve Osmanlı toprakları birçok defalar Rus istilâsına uğramıştı. Ruslar, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek istedikleri kadar Baltık denizini de egemenlikleri altına almayı istiyorlardı. Bu sebepledir ki, Rus tehlikesi, İsveç ve Osmanlı devletleri için bir anlaşma sebebi yaratmış oluyordu. XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında Lehistan'ın Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşılmasından sonra Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaları İsveç'i büyük kaygıya düşürdü. Çünkü Türkiye'den sonra sıra kendisine gelecekti. Tehlikeyi beklemekten ise önlemeyi daha akıllıca bir hareket sayan İsveç kıralı Güstav III., 1788'de Rusya'ya harp açmıştı. Fakat İsveç, bu sıralarda, fakir bir memleketti. Servet kaynakları, böyle bir harbi uzun müddet sürdürmeğe elverişli değildi. Osmanlı hükümeti, İsveç'in harbe girmesini sempati ile karşılamıştı. Fakat bu harbe sonuna kadar devam etmesinin paraya bağlı olduğunu anlıyordu. Bu sebepledir ki, İsveç'in paraca yardım temeline dayanan bir anlaşma yapılması yolundaki düşünceleri İstanbul'da incelenerek kabul edildi.

Osmanlı İsveç andlaşması, reisülküttap Raşid Efendi ile İsveç'in İstanbul'daki elçisi tarafından hazırlandı. Bu andlaşmaya göre, Osmanlı hükümeti, İsveç'in harbe devamına karşılık olmak üzere birkaç taksitte 20.000 kese akçe vermeyi kabul ediyordu. İki hükümet ayrı barış yapmamayı; barış konferansında, Rusya eline geçmiş olan Osmanlı ve İsveç topraklarının geri alınmasında birbirlerine yardım etmeyi yükleniyorlardı. İsveç ile yapılan bu andlaşma karşılıklı esaslara dayanmıyordu. Bu bakımdan tam bir andlaşma sayılamaz. Zaten imzalanmasında altı ay sonra İsveç, Rusya ile Varla andlaşmasını imzalı-

yarak harbden çekildi (Şubat 1790). İsveç'in harpten çekilmesi İstanbul'da heyecan uyandırdı. Padişah Prusya ile bir andlaşmaya varılması için görüşmelerin açılmasını emretti. Prusya, bu sıralarda, Avusturya'nın Almanya'da güttüğü siyasete düşmandı. Prusya kıralı Frederik III., Osmanlılar'la karşılıklı esaslara dayanan bir andlaşma yapmaya taraftar çıktı. Fakat böyle bir andlaşmanın Osmanlı tarihinde örneği yoktur. Ulemanın bir kısmı andlaşma düşüncesine karşı koydular. Ordu kadısı Şanizâde «يا ايها الذين آمنوا لا تتخذى عدوى وعدوكم أولياء» âyeti kerimesine dayanarak ittifakı şeriata aykırı sayıyordu. Fakat müfti Hamidî zâdenin tefsiri, ulemanın duraksamalarını sildi. Osmanlı - Prusya andlaşması reisülküttap Raşit Efendi ile Prusya'nın İstanbul elçisi arasında beş madde halinde hazırlandı. Bu andlaşmaya göre Prusya, Türkiye Avrupası'nda Rus ve Avusturya'nın ilerlemeleriyle bozulmuş olan dengeyi düzeltmek için ilkbaharda bütün kuvvetleriyle muharebeye girmeyi vâdediyordu. Buna karşılık olarak da Osmanlı devleti, Prusya'ya Akdeniz'de dost olarak kabul etmiş olduğu devletlere tanıdığı ticaret imtiyazlarını tanıyacak ve Prusya'nın bir taraftan Avusturya, diğer taraftan Rusya ile olan toprak anlaşmazlıklarında Prusya'yı tutacaktı.

Osmanlı devleti, bu andlaşmadan gereği gibi faydalanamadı. Çünkü Frederik III.'ün nazırlarından Kont Hertzberg, Doğu Avrupa'nın bütün anlaşmazlıklarını düzenliyen bir program üzerine Prusya hükümetinin dikkat nazarını çekti.

Hertzberg plânı Bu plânın amacı, Prusya'yı Avrupa'nın hâkimi durumuna çıkarmaktı. Hertzberg'e göre, Türkiye için Avusturya ve Rusya'ya karşı harbe girmek mânasızdı. Prusya, barış halinde bile, Türkiye ile imzalamış olduğu andlaşmanın ruhuna uygun olarak hizmette bulunuyordu. Türkiye'ye yardım için hazırlanmış olan kuvvetlerin büyük bir kısmını Prusya hududunda tutmak Türkiye'ye bir hizmet değil miydi ? Hertzberg, plânında, Doğu Avrupa anlaşmazlıklarının giderilmesini şu tedbirlere bağlı görüyordu :

Türkiye, Eflâk ve Buğdan'ı Avusturya'ya, Kırım ve Basarabya'yı Rusya'ya bırakacak, buna karşılık olarak da geri kalan topraklarının tamlığı Avrupa devletlerinin kefilliği altına konacak. Avusturya, Osmanlılar'dan aldığı topraklara karşılık, Galiçya'yı

Lehistan'a verecek, Lehistan da Danzig ve Thorn'u Prusya'ya bırakacak. Rusya, Finlandiya'nın bir kısmını İsveç'e geri verecek. O da, Pomeranya'nın sahip olduğu kısmını Prusya'ya devredecekti.

Plânın temelini, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapacağı toprak fedakârlığı teşkil ediyordu. Osmanlılar bu plânı tanımadıkları gibi İngiltere ve Hollanda da tanımak istemediler. Buna rağmen plân, Avusturya'ya bildirildi ve kabul etmesi için tehdit edildi. Bu esnada Avusturya'nın durumu çok kötü idi. 20 Şubat 1790'da ölen Jozef II. yerine Avusturya tahtına geçen Toskana Büyük Dukası Leopold, Fransa ihtilâlinin tesiri ile Macaristan'da ve Slavlar'ın oturdukları topraklarda başgösteren ayaklanmaları görmemezlikten gelemezdi. Avusturya'lıların kat'î bir zafer elde etmek için "Yerkökü" (Giurgiu) kalesine yaptıkları büyük çapta bir hücum da Türkler tarafından başarı ile püskürtülmüştü. Leopold, Osmanlılarla Reichenbach mütarekesini imzalamak zorunda kaldı.

Reichenbach mütarekesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında başlıyan barış görüşmeleri Ziştov muahedesiyle neticelendi. Avusturya, Orsova'nın dışında kalan bütün toprak kazançlarından vazgeçti.

Osmanlı devleti ile Rusya'nın arasında harbin devamı

İsveç, Şubat 1790'da, Rusya ile Varla muahedesini imzalıyarak harpten çekilmişti. Birkaç ay sonra Osmanlılarla Avusturya arasında mütarekenin imzalanması üzerine, Avusturya'lılar da harpten çekildiler. Bu suretle Osmanlılar ile Ruslar başbaşa kalmış oldular. Bu durumdan faydalanarak Rusları barışa zorlayacak yerde, Osmanlı orduları Anadolu'da ve Rumeli'de yeni yenilgilere uğradılar. Zayıf bir dayanmadan sonra Koban Ruslara geçti. Tuna dolaylarında Kilia'yı, Dolça'yı ve İsakçı'yı alan Rus birlikleri, çok kuvvetli bir yer olarak tanınmış olan İsmail kalesini saldırış ile alarak yirmi altı bin Türk'ü kılıçtan geçirdiler. İngiltere ve Prusya hükümetlerinin Rusya aleyhine harbe girmeleri için yaptıkları çalışmalar memleketlerinin genel oyu tarafından kabul edilmedi. Anape'nin Ruslar eline geçmesi ve Maçin'de Osmanlı ordusunun yeni bir yenilgiye uğratılması,

Bâbıâlî'de son zafer hakkında hiçbir ümit bırakmadı. Çârnâçâr, Rusya ile mütarekeye yanaşıldı. Mütarekeyi takip eden günlerde başlıyan barış görüşmeleri, 9 Ocak 1792'de Yaş andlaşmasiyle son buldu, Bu andlaşmaya göre Türkiye, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında evvelce yapılmış olan muahedeleri yeniliyor, Oşakof ve Prut ile Dinyester nehirleri arasında kalan topraklar müstesna, Rusya diğer fetihlerinden vazgeçiyordu. Eflâk ve Buğdan'a verilmiş olan imtiyazlar yenileniyor; Bâbıâlî, Çar'a ve emsallerine karşı düşmanca hareketlerde bulunmamağa söz veriyordu. Nihayet, Bâbıâlî, Rus ticaretini Tunus ve Cezayir korsanlarına karşı korumayı da üzerine alıyordu.

Osmanlı-Rus ve Osmanlı - Avusturya harbinin neticeleri

Avusturya ve Rusya'nın elde ettikleri kazançlar, harpten önce iki devlet arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde yapılan plânlar bu harbin uzunluğuna göre çok şey ifade etmiyordu. Avusturya, ufak bir toprak parçası ve Orşova ile yetindi. Rusya da, Oşakof ile Dinyester ve Prut arasındaki topraklara katlandı. Grek Projesi suya düşmüş oldu. Avusturya ile Rusya arasındaki andlaşma da Avusturya'nın Türkler'le ayrı barış yapması dolayısiyle yıkıldı gitti. Düşmanlarının az kazancına rağmen Osmanlı devleti çok kaybediyordu. İlk plânda kaybolan ümit idi. Türkler Kırım'ı geri almak için harbe girmişlerdi. Halbuki Kırım kazanılmak şöyle dursun, üstelik yeni topraklar da elden çıkmıştı. Bundan başka harp Osmanlı ordularının geriliğini, zayıflığını da bütün çıplaklığiyle belirtmiş oluyordu. Osmanlılar, zaferi, harp sanatının usul ve kaideleriyle silâhların üstünlüğünden çok kumandanların kişilik değerleriyle mümkün görüyorlardı. Padişah, her düşman zaferinden sonra bir sadrazam değiştiriyordu. Yeni bir sadrazamın tâyininde de daima olgunluk ve kabiliyet arandığı yoktu. İstişare ile ve kura usulü ile sadrazam tâyin edildiği de oluyordu. İş, zaten sadrazam ile de bitmiyordu. Ordu düzensiz bir insan kalabalığı haline gelmişti. Harbin bin türlü mahrumiyetlerine yabancı olan yeniçeri askeri, yaya asker olduğunu hatırlamıyacak kadar kanunnamelerine yabancı idi. Reayadan zorla alınan beygirlerle harbe gidiyordu. Harp sanatından hiçbir anlayışı yoktu. Deniz erleri de yeniçerilerin durumunda idi. Zaten deniz eri diye birşey de yoktu. Donanma denize açı-

lacağı zaman ömründe silâh kullanmamış, harp görmemiş dilenci ve fukara makulesi ve çoluk çocuk gemilere dolduruluyordu.

Harbin neticelerinden biri de, Selim III.'ün cihangir bir padişah olacağı yolundaki efsanenin iflâsı oldu. Bununla beraber ortaya su götürmez bir gerçek de çıkmış bulunuyordu: İmparatorluğa yeni düzen vermek lâzımdı. Osmanlı devletinin ölüm ve kalımı böyle bir düzenle ilgili idi.

III. OSMANLI - FRANSIZ HARBİ VE OSMANLI - RUS, OSMANLI - İNGİLİZ ANDLAŞMALARI (1797 - 1800)

Osmanlı - Fransız münasebetlerinin eksikliği ve değeri

Osmanlı ordularının Rus ve Avusturya orduları karşısında devamlı yenilgilere uğraması, Osmanlı devlet adamlarına temelli bir ıslahat yapma gereğini kabul ettirmişti. Islahatın başarı ile yapılması, barışa ve yabancı bir devletin yardımına bağlı idi. Bu sebepledir ki, Ziştov ve Yaş andlaşmalarından sonra, Osmanlı devleti, dış politikada barış prensibini ve Fransa ile iyi münasebetler devam ettirmek yolunu tuttu.

Zaten Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğu, tarihî bir zaruret olarak kabul edildiği kadar, değerli bir gelenek gibi de sayılıyordu.

Dostluk, XVI ncı yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman ile Fransuva I. arasında, müşterek düşman olan Habsburg hanedanına karşı birlikte hareket için yapılmıştı. Fransızlara kapitülasyonlarla ekonomi çıkarları verilmesi, dostluğun başlangıçta siyasî olan mahiyetine ekonomik bir değer de eklemişti. Fransa büyük devrimine kadar uzanan devirde, Türkler, Fransız dostluğuna sadık kaldıkları halde Fransızlar, zaman zaman bu dostluk ile yakışık almıyacak tasarılara ve ittifaklara saptılar. Fakat bu tasarılar ve ittifaklar, iki devlet arasında bir harp durumu yaratmadı.

Osmanlı - Fransız dostluğunun bu devamlılığı, Fransa'nın Avrupa politikasında hemen daima bir üstünlük göstermesi, Rusya ve Avusturya'ya karşı bir siyaset gütmesi ve askerlik sanatında diğer devletlerden ileri bulunması, Osmanlı devlet

adamlarına, tasarladıkları ıslahat için, Fransa'dan faydalanmak gereğini kabul ettirdi. Fransa devriminin gelişmesi sıralarında dahi Osmanlılar, ıslahat için türlü yardım istemekten geri kalmadılar.

Fransa devrimi sıralarında Osmanlı - Fransız münasebetleri

Fransa devrimi, ilk yıllarda, Avrupa devletleri tarafından önemli bir olay sayılmadı. Bir iç harp sanıldı. Fransa'nın bu iç harpten zayıf çıkabileceğini düşünenler sevindiler. Halbuki XVI ncı Lui'nin muhakemesi ve kafasının kesilmesi, Fransız devrim hükûmetlerinin, İnsan Hakları Beyannamesini bütün Avrupa'ya yaymayı istemeleri, Avrupa'nın, üzerine kurulmuş olduğu Allah hakkı temellerine karşı bir kundakçılık hareketi gibi kabul edildi.

İngiltere'den başka bütün Avrupa monarşileri, Allah hakkı prensibine dayanmakta olduklarından, Fransa'ya karşı zamanla cephe aldılar. 1792'den sonra devrim harpleri hızla gelişti. Bu harpler karşısında Osmanlı devleti tarafsızlığını bildirdi. Fransa, düşmanlarının çokluğuna rağmen, bir seri başarılar kazandı. İlk yendiği devlet, devrimin başladığı yılda Rusya ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için savaşan Avusturya idi. Avusturya'nın yenilmesi, İstanbul'da büyük sevinç uyandırdı ve Fransa'ya beslenen sempatiyi arttırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm bir imparatorluk olması ve kendisi Avrupa devletler hukuku düzenine dahil saymaması sebebiyle, İnsan Hakları Beyannamesini tehlikeli bulmadı. Fransa'nın yeni rejimi her şeyden önce, bir Avrupa meselesi olduğu için, onun bir Avrupa devleti tarafından tanınmasını Osmanlılarca tanınması için de prensip olarak kabul etti. İstanbul'da yaşıyan Fransızların devrim prensiplerini kabul ederek renkli kokart takmalarını veyahut hürriyet ağaçları etrafında gösteriler yapmalarını Osmanlı hükümeti tabiî gördü ve İngiltere ile Avusturya'nın bu hususlaki protestolarına kulak asmadı. Bu sıralarda Fransa, rejimini tanıtmak, Türkiye ile bir andlaşma hazırlamak ve birlikte Avusturya ile Rusya'ya karşı harp etmek için İstanbul'a, kısa aralıklarla, Descorches (2 Haziran 1792), Verninac (1795 - 1797) ve Aubert de Bayet (1797)'yi elçi olarak gönderdi.

Descorches'a iki önemli ödev yükletilmişti :

1. Fransa devrimi hükümetini Bâbıâlî'ye tanıtmak,

2. Osmanlı İmparatorluğu'nu dost olarak harbe girdirmek.

İkinci ödev hususunda elçiye verilen talimat şu idi :

"En mühim mesele, Türkleri derhal harbe girmeye kandırmaktır. Avusturya, Sardunya, Prusya, Hollanda, İngiltere ile harp halindeyiz. İspanya'ya karşı da yakında harbe gireceğiz. Türklerin Lehistan'ı kurtarmaktaki çıkarları aşikârdır. Zira bu Cumhuriyet ortadan kaldırılırsa, Kuzey hükümetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya başlıyacaklardır. Eğer Osmanlılar, Rusya'yı korkuturlarsa Ruslar Lehistan'ı boşaltacaklardır. Osmanlıların Rusya'yı korkuttukları sıralar, İsveç'in Finlandiya'yı alması ve Rusya'nın Baltık eyaletlerine saldırması için elimizden geleni yapacağız".

Descorches ne birinci, ne de ikinci ödevinde muvaffak oldu. Zira, hiçbir Avrupa devleti henüz Fransa devrim hükümetini tanımamıştı. Osmanlı devleti de onu tanımak ihtiyatsızlığında bulunmak istemiyordu.

Lehistan'ı Rusya ile Prusya'nın saldırışından kurtarmak için de Bâbıâlî herhangi bir harekette bulunmağı zararlı görüyordu. Zira 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi ve bu harbin neticesinde ağır şartlarla imzalanan Küçük Kaynarca andlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'ı kurtarmak için yapmış olduğu işin ters neticeleriydi. Bâbıâlî, bu neticelerden Avrupa'nın büyük siyasî hâdiselerinde görüşünü kabul ettirecek kadar kuvvetli olmadığını anlamış bulunuyordu.

Osmanlı devleti, Fransız arzuları karşısında tarafsızlığı elverişli görmekle beraber, Avrupa devletlerinden bazılarının Fransa'yı tanımağa yatkın olduklarını haber aldığından, Fransa ile bir anlaşmaya açık kapı bırakmak için Descorches'a iyi muamele yapılmasını uygun görmüştü.

Bâbıâlî'nin tarafsız olmasına rağmen, Fransız elçisine iyi muamele etmesi ve onun sefarethane binasına yerleşmesine göz yumması, Fransa ile harp halinde bulunan devletlerin İstanbul' daki temsilcilerini telâşa düşürdü. Bunlar protestoda bulundular. Reisülküttab, Fransız elçisine yapılan muameleyi tevil etmekten başka çare görmedi. Fransa'ya karşı Bâbıâlî'nin çekingen duru-

mu, onu Prusya tarafından tanınmasına kadar sürdü (Eylül 1794). Prusya'nın Fransa devrim hükümetini tanıması, Osmanlı hükümeti için bir örnekti. Buna göre Descorches tam elçi olarak tanılacağı bir anda geri çağrıldığı ve yerine Verninac adında bir elçi tâyin edildiği öğrenildi. Bu elçi, Bâbıâlî'ye Fransa'nın Prusya tarafından tanındığı haberini getirince, elçiliği kabul edilerek Fransa cumhuriyeti, Osmanlı hükümeti tarafından onandı. Bu önemli ve temelli olaydan sonra bir Fransız - Osmanlı andlaşmasının esaslarının saptanması için görüşmeler başladı. Selim III., Rusya ve Avusturya cihetinden endişe ettiğinden, onlara karşı korunmak için bazı Avrupa devletleri ile bir andlaşma yapmağa taraftardı. Fransa, çoktanberi Osmanlı devleti ile andlaşmayı arzu ettiğinden Verninac'ın bu hususta teklifleri incelendi. Bunlar, saldırgan bir andlaşmanın esasları gibi görünüyordu. Halbuki Bâbıâlî, Fransa - Avrupa savaşında tarafsızlığını ilân etmiş idi. Saldırganlı bir andlaşma için kendisinde ne kuvvet, ne de cesaret bulabiliyordu. Bu sebepten Fransa elçisine, Fransa-harp halinde bulunduğu devletlerle barış yapacağı andan itibaren başlamak üzere, bir dayanışma andlaşması teklif edildi.

Uzun görüşmelerden sonra şöyle bir proje ortaya çıkarıldı :

"İki devlet, Fransa'nın barış yaptığı andan itibaren, topraklarının tamlığına kefil olurlar. Osmanlı İmparatorluğu, bir devletin saldırışına uğradığı takdirde Fransa 30.000 kişilik bir kuvvet veyahut bunun karşılığı olan 12 büyük harp gemisi ve 8 fregat ile Osmanlı İmparatorluğu'na yardım edecektir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya imtiyazlı devlet muamelesi yapacaktır". Bu andlaşma, iki devletin yalnız Avrupa'daki toprakları için sayılacak ve arzu eden devletler de andlaşmaya grebileceklerdir.

Bu andlaşma projesi, Osmanlı çıkarına uygun idi. Çünkü Rusya veya Avusturya devletlerinden birisinin saldırışı halinde, Fransa'nın yardımını sağlamakta idi. Fransa'nın devrim başlangıcından beri Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisiyle harbe sürükliyecek bir saldırganlık andlaşması imzalamak yolundaki niyet ve çalışmaları düşünülürse işin önemi anlaşılır. Projenin tam iki devlet tarafından onanacağı sıralarda Verninac geri çağırılarak yerine Aubert de Bayet adında bir general elçi gön-

derildi. Bu elçiye, klâsik Fransız - Osmanlı dostluğunu tekrar kurmak için açık önerge verilmişti. Bu önergede, Fransa'nın Osmanlılardan gördüğü iyiliklere karşılık, gösterdiği anlayışsızlık belirtilmiş ve yeni Fransız hükümetinin Osmanlı dostluğunun önemini kavradığı gösterilmişti. Önergenin en çok dikkati çeken satırları şunlardır :

"Türkler bizim en tabiî, en eski, en bağlı ve en gerekli dostlarımızdır. Onlardan ancak dürüstlük ve yakınlık gördüğümüz halde ilgisizlik ve nankörlükle karşılık göstermekten başka bir şey yapmadık. Onların ve bizim bulunduğumuz durumlar ölçülü ve açık bir dostluğu gerektiriyordu. Türkler bizimle anlaşmak için önayak oldukları halde aldırmadık. Bizim ticaretimiz için önemli imtiyazlar, elverişli kapitülâsyonlar verdiler. Bütün bunları Avusturya'nın çıkarına imzaladığımız 1756 andlaşmasında tanıdık. Alçakcasına bırakılan Türkler, bize aldırış etmez oldular. Bununla beraber bizi seviyorlardı. Bugün de seviyorlar. Çünkü tabiatın anlaşmak için yarattığı bu iki millete dostluk duygularının silinmesi kolay değildir.

"Düşmanları tarafından çevrilen Türkler, yavaş yavaş kuvvet ve önemlerinden kaybettiler. Rusya onları Avrupa'dan çıkarmayı kararlaştırmıştı. Bu yolda birçok harpler yaptı ve kendisine İstanbul'u kapayan engellerden önemli bir kısmını ele geçirdi".

Aubert de Bayet kendisine verilen önergeye uygun olarak Osmanlılar'la Fransa arasında bir anlaşma sağlamaya çalıştı ise de İstanbul'a gelmesinden biraz sonra öldü. Bu sırada Fransanın Bâbıâlî'ye karşı politikasında Napolyon Bonapart'ın tesiriyle bir değişiklik oldu.

Napolyon Bonapart ve Mısır'ı Fransa'ya kazandırmak düşüncesi

Napolyon Bonapart, İtalya harplerinden önce henüz tanınmış bir general değildi. Fransa'da kendisine önem verilmediğini görünce Türk ordusunu düzene sokmak için İstanbul'a gitmeyi kurdu ve bu iş için "Selâmet-i Umumiye Komitesi" ne şu dilekçeyi verdi :

"Rusya İmparatoriçesi'nin Rusya - Avusturya dostluk bağlarını kuvvetlendirdiği bir devirde, Türkiye'nin askerlik bakı-

mından hatırı sayılır bir hale gelmesi için, Fransa'nın elinden gelen herşeyi yapması kendi çıkarınadır.

"Bu devletin kahraman, fakat harp san'atının prensiplerinden anlamıyan pek çok milis askeri vardır.

"Modern tâbiyede, harplerin kazanılmasında ve en çok kalelerin alınmasında ve savunmasında iş gören topçuluk, Türkiye'de henüz çocukluk devresindedir. Bunu kavrayan Bâbıâlî, bizden topçu ve istihkâm subayları istedi. Bugün orada, bu alanlarda çalışan birkaç subayımız vardır. Fakat müspet bir netice elde edilmesi için bunlar ne sayı, ne de bilgi bakımından yeter görülebilir.

"Birçok yerlerde ve en çok Tulon'un kuşatılmasında topçularımıza komuta ederek ün kazanan general Bonapart, hükümet adına Türkiye'ye gitmeye isteklidir. Kendisiyle birlikte harp bilimlerinde özel bilgileri olan beş altı subayı da götürecektir. Bu yeni ödevinde, yâni Türk ordularını kuvvetlendirmede ve imparatorluğunun dayanak yerlerini sağlamlaştırmada başarı kazanırsa, Bonapart vatanına büyük bir hizmet yaptığına kaani olacak ve dönüşte kendisini ona lâyik görecektir".

Bonapart

Dilekçesinde, Napolyon Bonapart, Osmanlı İmparatorluğunun devamını Fransa'nın çıkarları için gerekli buluyor. Fakat İtalya ordusu başkumandanlığına atandıktan ve Avusturya orduları üzerine bir seri zafer kazandıktan sonra düşüncesini değiştirdi. Ona göre "Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzere idi". "Türkiye'yi savunmayı düşünmek beyhude idi". "Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi gereği yakında anlaşılacaktı". Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi düşüncesi yeni değildi. Alman filosofu Leibniz, Almanya ile Fransa arasında sürüp gelen anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için, XIV üncü Lui'ye sunduğu bir plânda Almanlar'la Fransızların Türklere karşı yapacakları birlik harbinin karşılığı olarak Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini teklif etmişti. Proje yürürlüğe girmediği için Mısır'a da her hangi bir zarar gelmedi. Fakat Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi düşüncesi siyaset edebiyatına bu suretle geçmiş oldu.

Napolyon Bonapart, İtalya harplerine son veren Kampo Formiyo andlaşması imzalandıktan sonra (1797) Paris'e döndüğü vakit, kendisi gibi Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini istiyen Dış

işleri Bakanı Talleyran ile anlaştı. İki devlet adamı Direktuvara düşüncelerini kabul ettirdiler ve sözde, adasında kendisine birşey yapamadıkları İngiltere'yi sömürgelerinde yenmek için Mısır seferini hazırlamağa koyuldular. Gerçekte, seferin amacı, Fransa'ya Akdeniz'de önemli bir müstemleke imparatorluğu kazandırmaktı.

Napolyon Bonapart, 280 parçadan kurulan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Fransa'dan Doğu Akdeniz istikametine hareket etti. Yolda St. Jean şövalyelerinden Malta'yı aldı (12 Haziran) ve 2 Temmuzda İskenderiye'ye vardı.

Halka yayınladığı bir beyannamede, padişahın dostu olarak geldiğini, İslâmlığı beğendiğini, Fransa'nın Mısır'daki ticaretine zarar veren, halka zalimlik eden ve padişahın emirlerine saygı göstermiyen Kölemenleri cezalandırmaktan başka niyeti olmadığını ilân etti.

Mısır, Yavuz Sultan Selim devrindenberi hiçbir istilâ görmemişti. Herhangi bir saldırışa uğraması ihtimali görünmediği için Bâbıâlî savunma tertipleri almamıştı. Kölemenler, halktan kendilerine katılan kuvvetlerle Napolyon Bonapart'a karşı koymağa çalıştılar. Fransızlar, Piramitler muharebesini kazanarak Kahire'ye girdiler (25 Temmuz). Kölemenlerin bu muharebeden kurtulan kuvvetlerini Salâhiye'de ezerek Mısır'a hâkim oldular. Bu suretle Fransa, kendisine yüzyıllarca her türlü yardımlarda bulunmuş olan dost bir devlete karşı ihanette bulundu.

Mısır'ın istilâsı karşısında Osmanlı devleti

Napolyon Bonapart'ın İtalya ve Avusturya orduları üzerine kazandığı zaferler neticesinde imzalanan Kampo Formiyo muahedesi (1797), Fransa'ya Yedi-Yunan adalariyle Arnavutluğu kazandırmıştı. Bu suretle, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu komşu oldular. Eski dost ve yeni komşu Fransa'nın fetihler programı İstanbul'da bilinmiyordu. Bâbıâlî, haklı olarak, endişede idi. Mora valisinden gelen ilk raporlarda, Napolyon Bonapart'ın Yunanlılar arasında milliyetçilik propagandası yapmaya başladığı yazılı idi. Birkaç ay sonra Mora valisi Hasan Paşa, Fransa'nın Girit ve Mora'ya yerleşmek niyetinde olduğunu

da haber vermeğe başladı. Rusya elçisi Bonapart'ın bu niyetlerini deliller ile pekitleştirdi ve alınması gereken tedbirlerden bahsetti. Sözlerinin şüphe ile karşılanabileceğini peşin olarak düşündüğünden, şunları da sözlerine eklemeyi uygun gördü :

"Çar Pol, bu havadisleri Osmanlı devleti ile Fransa'nın arasını açmak için değil, fakat Osmanlı devletini dost bildiği ve iyiliğini istediği için bildirmektedir. Pol, imparatoriçe Katerina'nın durumunda değildir. İmparatoriçe, Osmanlı devletinin düşmanı idi. Onun tarafından herhangi bir devlet aleyhine yapılacak ihbarın şüpheli görülmesi doğru olabilir. Fakat Pol I., Bâbıâlî'nin dostudur. Verdiği haberler bir dostun haberleri gibi sayılmak gerektir".

Birkaç ay sonra Rus elçisi Bâbıâlî'ye yeniden geldi ve Fransızların Tulon'da, Marsilya'da sefer hazırlıkları yaptıklarını ve bu hazırlıkların Mora'ya yöneltilmesinin ihtimal içinde olduğunu söyledi.

Rusların Bâbıâlî'ye bukadar yakınlık göstermelerine sebep ne idi? Rusya, gerçekten Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki emellerinden vaz mı geçmişti ? Şüphesiz hayır. Rusya, Çar Petro I. tarafından temelleri atılan dış siyasete bağlı idi. Küçük Kaynarca muahedesiyle (1774) Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks tebaa üzerinde karanlık bir himaye hakkı kazanmıştı. Fakat henüz Boğazları ve İstanbul'u alamamıştı. Napolyon Bonapart'ın İyoniyen adalarına yerleşmesi, Mora'da Yunan milliyetçiliğini körüklemesi, Rusya'nın, yıllardan beri kendisinin saydığı bir ödevin başkası tarafından yapılması demekti. Bu itibarla Rusya, Doğu Akdeniz'de sağlamak tasarısında bulunduğu çıkarlarının tehlikeye girdiğini görmekte idi. Bundan başka Çar Pol I., Fransa ile Bâbıâlî'nin kendisine karşı bir anlaşma yapmalarından da kuşkulanıyordu. Bâbıâlî'yi durumdan haberdar etmesi istemesi bundan ötürü idi.

Bâbıâlî, Fransız niyetleri hakkında kendisine ulaştırılan havadisleri, İstanbul'daki Fransız elçisine sordu. Elçinin cevabı şu oldu : "Direktuvar hükümeti kat'iyen Bonapart'ın düşüncesinde olamaz. Bonapart'ın düşüncesi tamamen şahsidir. Ben, Bonapart'ın yola getirilmesi için Direktuvar hükümetine yazarım".

Bu sözler Osmanlı devlet adamlarının yüreğine biraz su serpti. Paris elçisi Esseyid Ali Efendi'den gelen yazılar da ümit

verici idi. Elçi yazılarında Tulon hazırlıkları hakkında Fransa'da dolaşan bütün dedikoduları anlattıktan sonra şu düşünceyi ekliyordu : "Tulon hazırlıkları İngiltere'nin istilâsı içindir".

Bâbıâlî, endişeleri tamamen yatışmış olmamakla beraber, Fransızların Mısır'ı almak teşebbüsünde bulunacaklarına bir türlü inanamadı. Ve bu sebeple böyle bir harekete karşı hiçbir tedbir almadı. Derken İstanbul'a Fransız donanmasının İskenderiye'ye vardığı haberi geldi.

Fransızlar'ın Mısır'a çıkarma yaptıkları anda Osmanlı devleti Vidin'de baş kaldıran Pazvant-oğlu ile uğraşmakta idi. Bu isyan, devletin bir kısım kuvvet ve servetini çekmekte olmasına rağmen bastırılamıyordu. Hükümeti uğraştıran olay yalnız bu olsaydı ne ise... İmparatorluğun güneyinde Hicaz'da, Vahhabilik diye dinî bir isyan da Osmanlı devletinin temeli olan din birliğini kemirmeğe başlamıştı. Hükümet bu isyanın da hakkından gelemiyordu.

O halde Fransız istilâsına göğüs germek nasıl mümkün olacaktı? Devlet adamlarının bir kısmı derhal Fransa'ya harp açılması düşüncesinde idiler. Fakat Selim III. bu düşüncede değildi. Düşmana birşey yapamıyacak olduktan sonra harp açmak neye yarayacaktı ?

Kaldı ki, Fransa'nın Mısır'dan sonra başka Osmanlı topraklarına da çıkarma yapması ihtimali vardı. Padişahın tutulması gereken yol hakkında oyu şu oldu :

"Tedarikât-ı seferiyede gayet acele olunup ilân-ı harp hususunda teenni ve bataati birle bir miktar vakit tedarik eylemek iktiza eyler zanneylerim.

"Germiyetlu Mora'ya vesair serhadlara takviyet verilse ve buğzu anda olan devletlerle muhabere olunca ve Mısır'ın hâli ne suret kesbeyler bilinse badehu ilân-ı harp olunsa. Altı senedir kâfirler bizi iğfal eyledi. Biz dahi altı mah kadar onları iğfal elyeyüp mümkün mertebe işimize baksak. Hele ilân-ı harp hususu gayet mülâhaza götürür maddedir. İşte bu maddenin zuhurundan beri benim hatırıma gelen budur. Rey olmıyarak kaç kere sana söyledim. Zira bu hususta padişah ve vezir reyi olmaz. Bu madde hasbice benim ve senin ve şeyhülislâm ve sudur-ı kiram ve ricâl-i devletin ve cümlenindir".

Bâbıâlî, padişahın düşüncesini uygun buldu. Fransa'ya derhal harp açılmadı. Hazırlıklara başlandı ve ilk olarak şu tedbirler alındı: Mısır beylerine Fransızlara karşı savunmada bulunmaları için yazıldı. İmparatorluğun Akdeniz'deki bütün kıyı kasaba ve şehirlerine bir Fransız saldırışına karşı uyanık bulunmaları gereği bildirildi. Batı ocaklarına, Fransız kuvvetlerinin anavatanla bağıntılarını kesmeleri emredildi. Ve nihayet İngiliz donanmasına, Türk limanlarına uğradığı takdirde iyi kabul gösterilmesi için emirler gönderildi.

Bu tedbirlerin alındığı sıralarda Amiral Nelson'un komutasında bir İngiliz donanması Fransızları aramakta idi. Nelson, 1 Ağustos 1798'de, Fransız donanmasını Ebuhır limanında saldırışa elverişli bir durumda yakaladı ve üzerine derhal saldırdı. 17 Fransız gemisinden 13 ünü batırdı veya esir aldı. Artık Napolyon Bonapart'ın donanması yok demekti. Fransız ordusunun anavatan ile bağıntısı kesilmiş, Mısır'da hapsedilmişti. Akdeniz, Fransız hâkimiyetine gireceği bir anda, İngiliz hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu. Bu suretle Fransızlar, Atlas denizinden sonra, Akdeniz'i de sırf dostluğa hainlik ve yanlış hesap yüzünden İngilizlere kaptırmış oldular. Ebuhır zaferi, Bâbıâlî'nin üzerinde de derin bir tesir yaptı. Artık Fransızların kesin yenilgisi yakın görünmeğe başladığından, Fransa'ya 25 Eylül 1798'de şu fetva ile harp açıldı:

"Frânçe keferesi bilâd-ı islâmiyeden Eâzım-ı emsar-ı devlet-i aliyey-i ebediyyülkarar olan Mısır ve havalisini bağteten istilâ etmeleriyle ehalisi def'e kaadir olmasalar imamülmüslimîn seyyidüsselâtîn padişahımız hazretlerine kefere-i mezbureyi def' için berren ve bahren irsâl edip mukatile etmeleri şer'an vâcip olur mu? Elcevap olur".

Fransa'ya harp açmadan önce olduğu gibi açtıktan sonra da Bâbıâlî tek başına Fransa'ya karşı kesin zafer kazanamıyacağını biliyordu. Fransızların düşmanlariyle anlaşmak ve onların kuvvetinden faydalanmak gerekli idi. Siyaset piyasasında Fransa'nın düşmanı olan ve Bâbıâlî'ye andlaşma teklif eden iki devlet vardı: Rusya ve İngiltere.

Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiliz andlaşmaları

Osmanlı - Rus andlaşması (23 Kasım 1798) : Napolyon Bonapart'ın, daha İtalya harpleri esnasında, Osmanlı devletinin Rum tebaası arasında isyan tohumları ekmeğe başlaması üzerine, Rusya'nın, Bâbiâlî'ye dost bir dil kullanarak bazı ihbar ve nasihatlarda bulunduğunu ve Osmanlı devletinin, henüz Rusya'ya ne emniyeti, ne de ihtiyacı olmadığından, bu nasihatlara kulak asmamakla beraber, onu gücendirmiyecek bir şekilde hareket ettiğini bundan önce görmüştük.

Fransızların Tulon'da hazırlıklara başlamaları üzerine bu hazırlıkların Mora veya Arnavutluk sahillerine yapılacağını kestiren Rus İmparatoru, Karadeniz filosunu harekete hazır bir hale getirerek, Osmanlı sahillerine bir saldırış olursa bu donanmasını Bâbıâlî hizmetine koyabileceğini, elçisi vasıtasiyle İstanbul'a bildirmişti. Fransızlardan şüphelenmesine rağmen, Osmanlı hükümeti, Rusların bu teklifini de nezketle savmıştı. Selim III., Rusya'dan çok çekindiğinden, Çar'ın filosunu takdim edebileceğini bildiren, Sadrazam'ın tahriratına şu satırları yazmıştı :

"*Fransa, nakz-i ahd eylemedikten sonra Rusya'lunun gemi geçirmesi muzırdır*" demiş ve Boğazların tahkimini emretmişti.

Fransız filosunun, Malta'dan sonra Mısır'a asker çıkarması, Osmanlı devleti için olduğu kadar, Akdeniz'de Rus çıkarları için de zararlı olduğundan, iki devlet arasında bir andlaşmaya varılması yolunda konuşmalar başlamış (28 Temmuz), fakat henüz bu konuşmaların sonu alınmadan Rusların Karadeniz donanmasının, Çar'ın emriyle Boğaza gelmiş olduğu haberi alınmıştı. Bu olup bitti karşısında Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'ndan geçerek Büyükdere'de demirlemesine müsaade edilmişti (5 Eylül).

Bu tarihten sonra Rus sefiri ile sudûrdan İsmet Bey arasında başlıyan konuşmalar iki cephede yürütüldü: Bir, Rus donanmasının hareket tarzının saptanması, bir de dostluk andlaşmasının yapılması. 19 Eylülde Rus donanması, Osmanlı donanmasiyle birlikte, Mora ve Arnavutluk sahillerini Fransızlara karşı savunma ve Yunan adalarını alma vazifesiyle Akdeniz'e gönderildi. Andlaşma çalışmaları ise, İstanbul'daki İngiltere elçisinin de iştirakiyle devam etti. 1798'de Rus - Osmanlı ve 5 Ocak 1799'da Osmanlı - İngiliz andlaşmaları imzalandı.

Osmanlı - Rus andlaşması, Rusya'nın İstanbul elçisi Vasili Tamara ile sudûrdan İsmet Bey arasında hazırlanmış ve imza edilmiştir. Bu andlaşma biri açık, diğeri kapalı iki bölümden kurulmuştur. Açık bölüm 14 maddedir.

Birinci madde, andlaşmanın karakterini göstermektedir. *Andlaşma savunma* içindir. Rusya ve Osmanlı devletleri, topraklarının bütünlüğünü korumak yolunda birbirlerine kefil oluyorlar. Maddenin ağırlık noktası şu cümledir : "*Bir tarafın dostu taraf-ı ahîrin dostu ve kezalik bir cânibin düşmanı cânib-i ahîrin düşmanı ola.* Binaberin padişah-ı Âl-i Osman ve Rusya İmparatoru vaid ve teahhüt ederler ki, asayiş ve emniyet cânibine dair olan cem-i mevadda halisane muhabere ve müzakere edüp kendü ülkelerinden her gûna taarruzu def'i ve asayiş-i âmmenin istihsali için biliştirâk ve bilmüzakere iktiza eden esbaba teşebbüs ederler".

Üçüncü madde çok karakteristiktir. Rus ve Osmanlı devletleri, topraklarının bütünlüğünü korumak hususunda, Mısır'ın Fransızlar tarafından alınmasından önceki durumu başlangıç olarak alıyorlar. Bu madde ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarına saldırışını tanımadığı gibi, Fransızlar Mısır'da kaldıkça da Osmanlı devletine yardım etmeyi yükleniyor demektir. İttifaka savunma karakteri verilmek için bu şekilde lâstikli bir formüle lüzum görülmüştür.

Altıncı madde : Andlaşmanın ne suretle işliyeceğini göstermektedir. Saldırışa uğrayan devlet, dostundan istiyeceği yardımın cinsini göstermekte serbesttir. Bu yardım, ya *para* veyahut *asker ve donanma* olacaktır. Paraca yardım meselesi, Rusların isteğiyle muahedeye sıkıştırılmıştı. Çünkü, Rusyanın herhangi bir devletle harbinde Osmanlı devletinin asker ve donanmasından, coğrafya mevkii dolayısiyle, istifadesi mümkün değildi. Kaldı ki Rusya, Osmanlı ordu ve donanmasının istifade edilemiyecek kadar zayıf olduğunu da biliyordu.

On birinci maddede iki devletin, topraklarını genişletmek maksadiyle bu andlaşmayı yapmadıkları, İngiltere ile Avusturya'nın ve Prusya'nın da ona katılmakta serbest oldukları belirtilmişti.

Onüçüncü madde, andlaşmanın 8 yıl için yapıldığını göstermektedir.

Kapalı andlaşmaya gelince, 23 maddedir. Birinci maddede Fransa devriminden, devrim prensiplerinden, Mısır'a karşı yapılan saldırıştan ve Rusyalının donanmaca Osmanlı devletine yapacağı yardımdan bahsedilmektedir. Bu yardım, 12 harp gemisiyle ve bu gemilerin cephane ve gereçlerini taşıyacak gemilerden kurulan bir filo ile yapılacaktır. Filonun Boğazlardan Akdeniz'e geçmesine müsaade edilecektir. Rus donanması amirali, Osmanlı donanması amiraliyle anlaşarak, birlikte Fransa'nın Akdeniz'deki yayılmasına engel olmaya ve ticaret gemilerini batırmaya çalışacaklardır.

İngiltere'nin Akdeniz filosu da Fransızlara karşı savaştığından, bu filonun amirali veyahut gemilerinin kumandanlariyle temasta bulunup karşılıklı yardımlar yapılacaktır.

İkinci maddede, harp bittikten sonra Rus filosunun Karadeniz'e döneceği, fakat harp sürdüğü müddetçe donanmanın gereç ve silâhlarının tamamlanması için Rus gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmeleri ve yanaştıkları Türk limanlarında iyi karşılanmaları vardır.

Dördüncü maddede iki devlet, Karadeniz'i kapalı deniz olarak tanıdıklarını ve bu denize girmeğe çalışacak harp gemilerine karşı bütün kuvvetleriyle karşı geleceklerini bildirmektedirler.

Altıncı maddede, Fransızların Osmanlı topraklarına yeniden saldırdıkları veyahut Osmanlı tebaasını isyan ettirmeğe muvaffak oldukları takdirde, Rusya İmparatoru'nun top ve cephaneleriyle birlikte 80 bin kişilik bir kuvveti yardım maksadiyle padişaha göndereceği ileri sürülmektedir.

Onbirinci maddede, bu andlaşmayı imzalıyan devletlerden birinin diğerinden, denizden ve karadan yardım göremiyecek kadar uzak bir yerde harp yapmak mecburiyetinde kaldığı vakit, yardıma mecbur devlet, 2000 süvari ve 12.000 piyade yerine beher piyade için 100, beher süvari için de 200 kuruş hesabiyle senevî birbuçuk milyon kuruş verecektir, diye yazılmıştır.

Onikinci maddede, andlaşmanın Fransa aleyhinde olduğu ve Fransa'ya karşı harbe girecek başka bir devlete iki tarafın muvafakatiyle bildirilebileceği zikredilmektedir.

Osmanlı - Rus dostluk andlaşması, Osmanlı tarihinde büyük önem taşır. Bâbıâlî, bu ittifaka gelinceye kadar, devletlerarası

münasebetlerde ittifaklar sistemine girmemiş ve yalnız kalmak prensibine bağlı kalmıştır. Her ne kadar önceki harplerde Prusya ile Avusturya ve Rusya'ya karşı karşılıklı esaslar üzerinde bir ittifak imzalanmış idi ise de, bu ittifak yürürlüğe girmemişti. Bu itibarla Osmanlı - Rus andlaşması, Osmanlı devletinin Avrupa devletlerince benimsenmiş olan siyaset prensiplerine kayması mânasını taşıyordu. Bâbıâlî, harplerde ve siyasette yetersizliğini örtmek için, bundan böyle hıristiyan devletlerle ittifaklar yapmak prensibini kabul etmiş oluyordu.

Osmanlı - Rus ittifakı, iki devletin komşuluk münasebetlerinde de bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu ittifaktan önce Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya daima birbirlerini yok etmeğe çalışmışlardır.

İttifak, Avrupa genel siyasetinde de büyük ölçüde tesirler yaptı. Osmanlı İmparatorluğunda çıkarları olan veyahut onunla ilgili bulunan devletler, Rusya'yı gözönünde bulundurmak için, Osmanlı işleriyle daha yakından alâkadar olmıya başladılar.

Bu kadar büyük önem taşımakla beraber, Osmanlı - Rus ittifakının hazırlanması ve imzalanması kolay bir iş olmadı. Hıristiyan bir devletle andlaşma yapmak çok nazik bir konu idi. Oysa ki, kendisiyle ittifak yapılacak devlet de Türklerin eski ve devamlı düşmanı olarak tanınan Rusya idi. Osmanlı devlet adamları, bu meselede ulemanın fetvasına başvurmadan önce, ittifakın gereği hakkında bir Meclis-i vükelâ mazbatası sayılabilecek şu mazbatayı hazırladılar :

"Eâzım-ı bilâd-ı islâmiye ve ekber-i memâlik-i Devlet-i aliyyeden Mısır'ı Kahire'ye Fransız tâifesinin bilâsebep bağteten hücum ve iktiham ve istilâsı ve ümmet-i Muhammed'e hıyanet ve ihaneti Devlet-i aliyye-i ebedüddevamın şer'an Fransalu üzerine seferini icap etmekten nâşi ta'ife-i mersumenin memâlik-i islâmiyeden tard ve ted'idi ve def'-i fesadı kuvve-i kahire'ye muhtaç olduğu vareste-i kayd ü beyan olmağla bazı düvel-i kaviyye ile ittifak ve istihsali kemâl-i kuvvet ve kat-i kal'-i âdây-ı din ü millet kazaya-yı müstehakadan olmağın hemen tevakkuf olunmayup Rusya devletiyle bu surette olan mevadd-ı ittifak akdü raptiyle taraf-ı Devlet-i aliyyeden memur-ı mükâleme olanlar

mârifetiyle tanzim ve itmam olunması cümle indinde emrü sevaptır".

Bu mazbata sadrâzam ve şeyhülislâmdan başka eski ve yeni Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından da imza edilmiş bulunuyordu.

Mazbata ve fetvaya rağmen imparatorluğun islâm kamu oyu Rusya ile yapılan ittifakı hazmedemedi. Hele Rus donanmasının Boğazlardan her iki istikamette geçmeğe başlaması, Selim III. aleyhinde bir cereyan bile yarattı. Rus ittifakını hazırlıyanlar kendilerini müdafaa için şöyle dediler:

"Ezcümle Rusya donanmasına izin verilmeyip avâm-ı nâs gibi mütalea olunsa idi maazallahu taalâ bütün Avrupa mülûkünün hâli tebah olup saltanat-ı seniyye ile dahi ez serm ü bürudete bâdi olurdu".

Osmanlı-Rus ittifakı, iki devletin birbirlerine karşı yıllardanberi besledikleri duygulardan vazgeçmelerini ifade etmiyordu. Bu itibarla, ittifak, olayların doğurduğu bir zaruretin neticesi idi ve geçici sayılması pek tabiiydi. Bu geçiciliğe rağmen her iki devlete kârlar sağlıyordu. Rus filosu, ilk defa Boğazları geçti. Rusya, ilk olarak Akdeniz'de ticaret ve iktisat çıkarları elde etti. Osmanlı devletine gelince, Doğu Akdeniz'den Fransızları koğacak yardımı sağlamış oldu. İttifakı imzalamakla muhtemel bir Rus saldırışına engel olup, imparatorluğun iki ucunda savaşmaktan da kurtuldu ve Yakın çağların uzunluğunca devam edecek olan bir muvazene politikasına başlamış oldu.

Rus andlaşmasına paralel olarak hazırlanmış olan Osmanlı-İngiliz ittifakı, 5 Ocak 1799'da sudûrdan İsmet Bey ve reisülküttap Atıf Bey ile İstanbul'daki İngiltere elçisi Spencer Smith arasında imzalandı. Andlaşma 13 maddeden ibarettir. Başta, İngiltere'nin Osmanlı - Rus ittifak muahedesine katıldığı açıklanmıştır. Rusya ittifakında belirttiğimiz önemli maddeler İngiltere ile yapılanda da vardır. Osmanlı - İngiliz ittifakının özelliği 10 uncu maddededir. Buna göre Osmanlı devleti, Fransa'ya Akdeniz'de bütün limanlarını kapamayı ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13.000 kişilik bir kuvvet toplamayı üzerine almaktadır. Karşılık olarak İngiltere donanmasiyle ve askerleriyle

Bâbıâli'ye Napolyon Bonapart'ı Mısır'dan çıkarmak için yardım edecektir.

Osmanlı - İngiliz andlaşmasının Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasındaki önemi meydandadır. Cebelüttarık'tan sonra Malta'yı alan ve Hindistan'ın emniyeti için Mısır'la yakından alâkadar olan İngiltere'nin, Osmanlı sularında, Fransız ticaretini mahvederek onun yerine geçmek istemesi, Osmanlı topraklarının tamlığı yolundaki politikasının başladığını anlatır. İngiltere, bu andlaşmadan sonra, Osmanlıların devletlerarası münasebetlerinde üstün rol oynıyacak bir muvazene unsuru olacaktır.

Osmanlı - İngiliz ittifakının imzalanmasından birkaç gün sonra İki - Sicilya Kırallığı ile de Fransızlara karşı bir ittifak imzalandı (21 Ocak 1799). Bu suretle Fransa'ya karşı dört devletten bir küme kurulmuş idi. Bu küme tarihe "ikinci küme" diye geçti.

İkinci kümenin Fransaya karşı harbi

Osmanlı İmparatorluğu ile müttefiklerinin Fransa'ya karşı denizlerde ve karalarda, birlikte yaptıkları savaşı şu bölümlere ayırmak mümkündür.

Doğu Akdeniz'deki hareketler :

Bu hareketlerin başlıca amacı, Osmanlıların Ruslar'la birlikte Yedi Yunan adalarından Fransızları çıkarmak için savaşmalarıdır. Yedi-Yunan adalarından Fransızları çıkarmak için, Osmanlı-Rus donanması, daha ittifak muahedesi imzalanmadan, Doğu Akdeniz'de hareketlere başlamış bulunuyordu. Rus kuvvetleri amiral Oşakof, Türk kuvvetleri ise Karakaptan Abdülkadir Bey komutasında idiler. Zanta ve Korfu adaları deniz muharebelerinin ağırlık noktasını teşkil etti. İkinci adanın alınmasında Tepedelenli Ali Paşa ile oğlu Veli Paşa'nın kuvvetlerinden de faydalanıldı. Korfu ve Zanta adalarına eklenen Ayamavro, İtaki Pakso, Çuka adalariyle Mora ve Arnavutluk kıyılarında Venedik Cumhuriyeti'nden alınmış adalardan bir "Birleşmiş Yediada Cumhuriyeti" kuruldu.

Bâbıâli ile Rusya arasında, evvelce kabul edilmiş esaslara göre, bu cumhuriyetin karakterini gösteren bir muahede imzalandı (21 Mart 1800). Muahedeye göre "Birleşmiş Yediada Cumhu-

riyeti", Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde ve Rusya'nın kefaletinde bulunacak, Osmanlı İmparatorluğu'na bağıntısı Dubrovnik Cumhuriyetinin bağıntısı gibi olacaktı. Her üç yılda Bâbıâlî'ye 75.000 kuruş cizye gönderilecekti. "Birleşmiş Yediada Cumhuriyeti"nin özel bir bayrağı da bulunacaktı.

Genel saldırış için Osmanlı hazırlıkları

Doğu Akdeniz'den Fransızları çıkarmak için uğraşıldığı sıralarda, onları Mısır'dan koğmak için de hazırlıklar yapıldı. İş başına enerjileriyle tanınmış adamlar getirildi. Hac emareti, Şam, Trablus eyaletleri, Kudüs ve Nablus sancakları ve Mısır seraskerliği Cezzar Ahmet Paşa'ya verildi. Paşa'nın ödevi, Mısır'ın kurtarılmasına çalışmaktı. Tırhala mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa'nın, büyük bir ordunun başında ve deniz yolu ile İskenderiye üzerine gönderilmesi kararlaştırıldı. Bizzat sadrazam Yusuf Paşa'nın başına geçeceği büyük kara ordusunun da kurulmasına başlandı. Bunun için de Rumeli ve Anadolu'nun ilçelerine hükümler gönderildi. Bunlarda, her ilçeden kaç askerin çıkacağı, bunların hangi başbuğ komutasında toplanacağı ve hangi valinin maiyetine gireceği işaret edilmişti.

Bâbıâlî, giriştiği harbin mânevî cephesini de ihmal etmedi. Fransızlar, insan hakları prensiplerinden ilham alarak, İslâm âlemine bir takım beyannameler dağıtmışlardı. Bu beyannamelerin İslâm halkını aldatması veya kandırması mümkündü. Bu imkânı önlemek gerekti. Bâbıâlî tarafından kaleme alınan ve halka yayınlanan bir beyannamede şöyle denmekte idi :

"Fransalu tâifesi kâfir ve âsidir. Tanrı'nın birliğine ve Peygamberimize iman etmezler. Diğer dinleri de artık tanımazlar ve âhireti inkâr ederler. Herşey bu dünyadadır. Bu dünyanın ötesinde hesap, kitap yoktur. Bu batıl inana sahip oldukları için de kilise mallarına el koydular; rahip ve keşişleri soydular. İnsanların hepsi müsavidir. Bir insanın diğerine üstün hiçbir hak ve meziyeti yoktur sözlerini yaydılar.

"Fransız tâifesi, kurdukları dünya mezhebini kabul etmiyenlere aç köpekler gibi saldırdılar ve onların dinlerini ve idarelerini yok ettiler.

"Fransalunun en çok düşman bildiği İslâmiyet olduğu için, Bonapart'ı İslâm üzerine saldırmak ihanetinden kendilerini alamadılar.

"Fransalu iyi sözler ve hiylelerle sizleri kandırmak istiyorlar, fakat onların asıl maksadı Mekke'yi ve Medine'yi ve Kâbe'yi ve bütün mescit ve camileri tahrip ederek çocuk ve kadınlardan başka bütün erkekleri katletmektir. Kendi usûl, kendi dinlerini kabul ettirdikten ve İslâmiyeti tamamen kaldırdıktan sonra yerleştikleri yerleri idare edeceklerdir.

"Ey Tanrıya ve Peygambere iman eden müslüman halkı, bu dalâlete sapmış kâfirlerle mücadele etmek hepimize farzdır".

Osmanlı İmparatorluğu maddî ve mânevî çalışmalariyle Mısır seferini hazırladığı sıralarda Napolyon Bonapart, Suriye seferine karar vermiş bulunuyordu.

Napolyon Bonapart'ın Suriye seferi

Napolyon Bonapart'ı bu seferi yapmağa sürükliyen sebep ne idi? Suriye seferinin biri görünen diğeri görünmiyen olmak üzere iki sebebi vardı. Görünen sebep, Mısır'ın işgali için öne sürülenin aynıdır. Yani Hindistan'ı fethetmek ve orada İngiltere'yi mağlûp edip Fransa'yı hâkim kılmak. Fakat Napolyon Bonapart, Suriye fütuhatına başlıyacağı sıralar, geçeceği yollara ve bilhassa İran'a dair hiçbir şey bilmiyordu. Hindistan'ın durumu hakkında da malûmatı yoktu. Mevcudu azalmış 25.000 kişilik ordusunun bir kısmiyle Mısır'da tutunmak ve bir kısmiyle de Hindistan'ı fethetmek tasarısı, sergüzeşti de aşan bir tasarı idi. Napolyon Bonapart'ın tasarısı ile onu başarmak için malik bulunduğu vasıtalar arasındaki bu nisbetsizlik, bizi, Suriye seferinde başka sebepler aramaya sürüklemektedir.

Napolyon Bonapart, Ebuhır'da, donanmasının Nelson tarafından yakıldığını gördükten sonra Mısır'da mahsur kalmıştı. Fransa'dan hiçbir veçhile en ufak bir imdat kuvveti bile bekliyemezdi. Bütün ümidi Osmanlı devleti ile anlaşıp Mısır'da kalmaktı. Halbuki Osmanlı devleti, kendisiyle anlaşmağa yanaşmadıktan başka, Rusya, İngiltere ve İki-Sicilya ile ittifaklar akdetmiş ve Mısır'ı geri almak için ordular hazırlamağa başlamıştı. Napolyon, bir Türk ordusunun Suriye yoluyla Mısır'a, diğer birinin de İngiliz donanmasının himayesi altında Rodos'tan

Ebuhır'a geleceğini öğrenmişti. Bu haber üzerine Bonapart, Mısır'da kesin bir şekilde yerleşmekten başka yapacak bir şey göremiyordu. Fakat Mısır'da yerleşmek her şeyden evvel tehlikeyi önlemek ve Suriye'ye hâkim olmakla kabildi. Tarih, Mısır'a sahip devletler için Suriye'ye sahip olmanın coğrafya yönünden bir zaruret olduğunu göstermektedir. Firavunlar, Fatımîler, Eyyubîler, Memlûklular Mısır'dan sonra hep Suriye'ye yerleşmişlerdi. Napolyon Bonapart, Suriye'ye hâkim olmakla Doğu Akdeniz'de mükemmel limanlara ve Mısır'da mevcut olmıyan ormanlara kavuşacaktı.

Sözün kısası Napolyon Bonapart'ın Suriye seferinde her şeyden evvel sömürgeci bir teşebbüs görmek lâzımdır; esasen bu cihet, onun Suriye'ye hareketinden birkaç gün evvel söylediği şu sözden de anlaşılabilir :

"*Sömürge sistemi dahilinde Suriye üzerine yürümeğe karar verdim. Suriye ve Mısır aynı hükümete ait olmalıdır*".

Bonapart, Suriye seferinden şu neticeleri de elde etmeği düşünüyordu : Doğunun Akdeniz limanlarını İngiliz filosuna kapamak, Osmanlı devletini ürküterek, onu barış yapmağa ve Mısır üzerindeki görüşlerini kabul etmeğe zorlamak.

Bu neticeleri sağlamak için Suriye seferine karar veren Bonapart, mevcudu 24.000 kişilik olan ordusundan ayırdığı 18 bin kişilik bir kuvvet ile 32 Aralık 1798'de Mısırdan Suriye'ye hareket etti. Kölemenlerin göstermeğe çalıştıkları ehemmiyetsiz mukavemetleri yokettikten sonra, 20 Şubat 1799'da *Elariş'i*, 24 Şubatta *Gaze*'yi aldı. *Yafa*'yı da dört günlük bir muhasaradan sonra zaptetti. Ahaliyi katl ve şehiri yağma ettirdi. Fransız ordusunda, bu şehirde birkaç günlük ikamet esnasında veba başladı. Hastalık askerlerden gizlendi. Bonapart, Suriye harekâtında hedefi olan *Akkâ*'nın önüne 24 Martta vardı ve şehri derhal kuşattı.

Akkâ, Suriye ve Mısır seraskerliğine tayin olunan Cezzar Ahmet Paşa'nın komutasında idi. Napolyon, casusları vasıtasiyle Cezzar'ın kıymeti hakkında çok daha evvelden bir fikir edinmiş ve onunla münasebete girişmek teşebbüsünde bulunmuştu. 26 Ağustos 1798 tarihli mektubunda Cezzar'a şu satırları yazmıştır :

Mısır'a, beylere karşı harp yapmaya gelmekle senin menfaatına uygun bir şey yapmış oldum, zira onlar senin düşman-

ların idi. Müslümanlara harp yapmak için kat'iyen gelmiş değilim ilâ..."

Bir subayla gönderilmiş olan bu mektuba, Cezzar cevap vermeyince, Bonapart, 19 Ekim 1798'de yeni bir mektup yazdı:

"Seninle harp yapmak istemiyorum, eğer benim düşmanım değil isen. Fakat eğer İbrahim Bey'i himaye etmekte devam edersen bunu düşmanca bir hareket olarak kabul edeceğim ve Akkâ üzerine yürüyeceğim ilâ..."

Cezzar, bu mektuba da cevap vermedikten başka, mektubu getirenin başını kesti. Napolyon Bonapart, Suriye üzerine yürüdüğü vakit, Cezzar ile aralarındaki münasebet bu durumda idi. Yafa'yı aldıktan sonra Akkâ muhafızına son bir mektup gönderdi. Bunda:

"Yakında Akkâ önünde olacağım; benim dostum, İngilizlerle Kölemenlerin de düşmanı ol; size yaptığım ve daha yapabileceğim kötülük kadar iyilik de yaparım...

Cezzar, bu mektubu da cevapsız bıraktı. Müdafaaya karar vermişti. İngiliz deniz subayı Sidney Smith ve Phélypeaux isminde kırallık taraftarı bir Fransız topçu subayı yardımcısı idiler. Cezzar'ın maiyetinde İstanbul'dan gönderilmiş Nizam-ı Cedit askeri de vardı. Akkâ şehri müstahkem bir surla çevrilmişti. Denizden İngiliz ve Osmanlı donanmasiyle irtibat halinde idi. Fransızlar büyük muhasara toplarını getirmedikleri için sahra toplariyle surları bombardıman etmeğe devam ettiler. Birçok defalar yaptıkları hücumlar müspet bir netice vermedi. Kazandıkları tek başarı, Akkâ'yı kurtarmaya gelen Kölemen ve aşiret kuvvetlerinden kurulan orduları bozmak oldu.

Bonapart, bu muvaffakıyetsizlikten kurtulmak için Dürzi'leri isyan ettirmek istedi. Bu hususta Cebel-i Dürz hâkimi Emîr Beşir'e yolladığı bir mektupta şu satırları yazmıştır:

"Kurtulmak için beni mümkün olduğu kadar çabuk görmek üzere bizzat gelmenizi veyahut birisini yollamanızı dilerim ...".

Beşir cevap vermedi. Bonapart'ın durumu gün geçtikçe fenalaşıyordu. Deniz yolu ile gelmesi beklenen ağır kuşatma topları İngilizlerin sıkı kontrolü yüzünden gelemiyordu. Yukarı Mısır'a sığınmış olan Kölemenler çete muharebelerine hız vermişlerdi. Başarısızlıkla nihayetlenen son bir taarruzdan sonra Bonapart geri çekilme emri verdi (5 Mayıs 1799). Akkâ müda-

faası Bonapart'ın ilk yenilgisi idi. İhtilâlin yenilmez Fransız ordusu artık yenilmişti. Bonapart başarısızlığını örtmek için bir beyanname yayınlıyarak Mısır'a yürümekte olan Türk ordusunu yendiğini ve Suriye seferinin bu seretle sona ermiş olduğunu ilân etti ise de buna kimse inanmadı.

Bonapart'ın Suriye'den çekilmesinden sonraki muharebeler

Bonapart'ın Suriye üzerine yürüdüğü haberi İstanbul'a ulaştığı vakit Bâbıâlî telâş etti. Padişahın başkanlığında yapılan bir toplantıda Yusuf Paşa'nın orduy-ı hümâyunla derhal Mısır üzerine hareketi kararlaştırıldı. Köse Mustafa Paşa ordusu da Rodos'tan kalkarak deniz yoluyla Ebuhır'a çıkacak ve Fransızların arkasını çevirecekti. Ancak Fransızların Akkâ önünden çekilmesi üzerine Yusuf Paşa'nın bu ordu ile temasa gelmesi zorlaştığı halde, Köse Mustafa Paşa ordusunun Fransız ordusunun bütünü ile çarpışması ihtimalini kuvvetlendirmiş oldu.

Bonapart, Mısır'a döner dönmez, kuvvetlerini Rahmaniye'de topladıktan sonra, Ebuhır'a çıkmış olan Köse Mustafa Paşa ordusu üzerine yürüdü ve az kuvvetle bu orduyu yendikten başka Mustafa Paşa'yı da esir etti (25 Temmuz 1799).

Bu zafer, Fransızların Mısır'da emniyetini bir müddet için daha sağladı. Zaferin sonunda Bonapart, Avrupa'da Fransız ordularının Avusturya tarafından mağlûp edilmekte olduğunu öğrendi, yerine Kléber'i bırakarak Fransa'ya döndü (23 Ağustos 1799). Kléber, Mısır seferinden müspet bir netice çıkamıyacağına çoktanberi inanmıştı. Sadrâzamın Elariş'e altmış bin kişilik bir ordu ile geldiğini haber alınca, Mısır'ın boşaltılması için tekliflerde bulundu. Teklifler, İngiliz, Osmanlı ve Fransız murahhasları arasında görüşülerek Mısır'ı boşaltma şartnamesi haline kondu (24 Ocak 1800). Fakat Londra hükümeti, Mısır'daki Fransızların tamamen kuvvetten düştüklerini sandığı için, bu şartnameyi tanımak istemedi. Sidney Smith'e verdiği emirde Fransızların esir edilerek İngiltere'ye gönderilmesini emretti.

Bunun üzerine harp yeniden başladı. Altmış bin kişilik Osmanlı ordusu Helyopolis'te mağlûp edildi. Fransızlar, mütareke hükümlerine göre, Osmanlılara bırakmış oldukları yerleri tekrar aldılar. Mısır ikinci defa olarak Fransızlar tarafın-

dan alınmış oluyordu. 14 Haziran 1800'de Kléber'in Halepli Süleyman tarafından öldürülmesi üzerine general Menou Fransız kuvvetlerinin komutanlığını üzerine aldı. Menou'yu barışa zorlamak için Osmanlı ordusu yeniden düzene kondu. İngilizler İskenderiyeye asker çıkardılar ve Menou'nun ordusunu mağlûp ettiler (2 Mart 1801). Bunun üzerine Mısır'ın tahliyesi için görüşmeler yeniden başladı. 30 Ağustos 1801'de imzalanan mütareke ile Fransızlar, silâh ve ağırlıkları ile çekilmeyi kabul ettiler. Bu suretle Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar katılmış oldu.

Mısır seferinin neticeleri

Mısır seferi, Avrupa'nın genel siyasetinde olduğu gibi bu sefere giren devletlerin siyasetlerinde de önemli tesirler yaptı.

Napolyon Bonapart ordusunun Mısır topraklarına ayak basmasiyle, Avrupa'yı ilgilendiren büyük problemler arasına Akdeniz problemi de girmiş oldu. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İngiltere'nin Fransa'yı Mısır'la Doğu Akdeniz'den uzaklaştırmak maksadiyle yaptıkları harpler, Avrupa siyasetinin ağırlık noktasını üç yıl için Akdeniz'e kaydırmış oldu.

Fransa, seferden umduklarını sağlıyamadı. Ne Mısır'ı Fransa'ya kazandırabildi, ne Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmeyi becerebildi, ne de, seferin öncesinde ilân ettiği gibi, İngiltere'yi Hindistan'dan uzaklaştırmağa veyahut onu sömürge yolları üzerinde ezmeğe muvaffak oldu. Bununla beraber Bonapart ordusu ile Mısır'a gitmiş olan Fransız bilginleri, Mısır'ın tarih-zenginliğini değerlendirmek için faydalı çalışmalar yaparak bilim âlemine geçmiş yüzyılların bazı ufuklarını açmağa muvaffak oldular.

Mısır seferi, Fransa'dan çok İngiltere'ye yaradı. İngilizler Doğu imaparatorlukları üzerine çöken Napolyon Bonapart tehlekesini ortadan kaldırdılar, Bu sefer esnasında Malta'ya yerleşmekle Cebelüttarık'tan sonra Akdeniz'in strateji bakımından, en önemli bir yerine sahip oldular. Fransız donanmasını Ebuhır'da yakmakla da Akdeniz'de bir dereceye kadar üstünlük sağladılar.

Rusya, seferden moral bir kazanç sağladı; Fransa'ya karşı Türklere yardım etmekle Osmanlı İmparatorluğu'nu himayesi

altına almanın mümkün olabileceğini düşünmüştü. Bu düşünce ile imzaladığı 1799 andlaşması, Rus harp gemilerine Boğazlardan her iki istikamette, harp süresince, geçme hakkını tanıdı. Rus gemileri, ilk defa olarak Boğazları Mısır seferi esnasında geçtiler.

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır seferi esnasında zayıflığının derecesini anladı. Yüzbinlerden kurulan orduları, Napolyon Bonapart'ın yirmibeş bin kişilik ordusuna defalarca yenildiler. Bâbıâlî bundan böyle, topraklarının güvenliğini tek başına sağlıyamıyacağını anladığı için, "muvazene politikası"nı bütün neticeleriyle kabul etti. Rusya ve İngiltere ile imzaladığı andlaşmalar, bu hareketinin açık işaretleridir.

IV. MISIR SEFERİNDEN SONRA OSMANLI DEVLETİNİN SİYASAL MÜNASEBETLERİ

Mısır'ın işgalinden doğan pürüzlerin Osmanlı devleti ile Fransa arasında yok edilmesi

Fransızların Mısır'dan çekilmesi, Osmanlı-Rus ve Osmanlı - İngiliz andlaşmalarının karakteri üzerinde büyük tesir yaptı. Bâbıâlî, İngilizlerin Mısır'da yerleşmek niyetinde olduklarına dair bilgi edinmişti. Rusların, Yedi - Yunan adalarında ve temasta bulundukları Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yaptıkları artık bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu itibarla, Fransız tehlikesi bittiği andan itibaren Osmanlı İmparatorluğu için Rus ve İngiliz siyasî ihtirasları tehlikeli bir karakter almış oluyordu. Bâbıâlî, her ihtimale karşı, tekrar Fransa tarafına kaymanın faydalı olabileceğini düşündü. Paris elçisi Esseyyid Ali Efendinin Fransa hükümeti ile Osmanlı-Fransız barışının esaslarını kararlaştırması bu sebeple uygun görüldü.

Diğer taraftan Rusya ile İngiltere'nin de arası açılmış bulunuyordu. Bu açılışın başlıca sebebi, Mısır'dan Fransa'ya dönüşünde Birinci Konsül olan Napolyon Bonapart'ın güttüğü siyaset idi. Bu siyasetin amacı, Fransa'ya karşı kurulmuş olan İkinci kümeyi parçalamaktı. Bu maksadı sağlamak için, İngiltere'yi, yahut Osmanlı İmparatorluğu'nu elde etmeğe çalışmak beyhude idi. Çünkü bu devletlerden birincisi, Fransa'yı Avrupa-Asya ticaret yolları üzerinde görmek istemiyor, ikincisi de,

İslâmlarla meskûn eyaletlerinden biri olan Mısır'ı Fransa'ya terketmeyi düşünmüyordu. Binaenaleyh, Napolyon Bonapart için açık kalan yol Rusya ile anlaşma yolu idi. Çar ile anlaşmak mümkün olabilirdi. Esasen siyasî durum da buna elverişli bir hal almıştı. Çar Pol I., Akdeniz'de muvazenenin bozulması üzerine, Osmanlılar ve İngilizlerle Fransızlara karşı anlaşmıştı. Neticede İyonien adaları Fransızların işgalinden kurtarılmış ve dolayısiyle Doğu Akdeniz'de Rus çıkarlarını tehlikeye koyan vaziyet ortadan kalkmıştı. Malta da bu sıralar İngiltere'nin eline geçmişti. İlk anlarda Çar Pol I., Malta'nın Fransızlardan İngilizlere geçmesini sempati ile karşılamış, fakat bu sempati adanın eski sahiplerine, yâni Malta şövalyelerine teslim edileceği düşüncesinden ileri gelmişti. Halbuki İngilizler, Malta'dan çıkmak veya onu şövalyelere iade etmek niyetinde olmadıklarını hissettiriyorlardı. Çar Pol'a göre, Akdeniz muvazenesi, bu sefer de İngiltere'nin lehine bozulmuş oluyordu. Rusya'nın İngiltere menafiini temine çalışmasında Çar, kendisi için bir kâr görmüyordu. Çar, ikinci müttefiki Avusturya'dan da memnun değildi. İtalya üzerinde Rusya ve Avusturya'nın tezleri çarpışıyordu. Avusturya, İtalya'yı tamamen hâkimiyetine geçirmek istiyor, Rusya ise buna razı olmuyordu. Viyana'nın tezinde ısrarı, Çar'ın Avusturya ittifakından çıkmasını neticelendirmişti.

Napolyon Bonapart, Rusya'nın bu durumunu biliyor ve onu kendisine çekmek için zamanın geldiğine inanıyordu. Rusya'ya karşı Bonapart'ın ilk avansları Çar'ı cezbedecek mahiyettedir. Şöyle ki, Bonapart, Fransızlar elinde bulunan birkaç Rus esirini giydirip kuşattıktan sonra fidyesiz olarak memleketlerine gönderiyor. Çar Pol da bu jestten memnun oluyor. Bonapart, Malta şövalyelerinin mukaddes kılıcını bir özel memur ile Çar'a takdim ediyor ve onu şövalyeler reisi tanıdığını bildiriyor. Çar bu defa memnun olmakla kalmıyor, Paris'e Kolitcheff'i göndererek Fransızlarla barış şartlarını tesbit ediyor. Fakat Napolyon Bonapart için bu kadarı da kâfi değildi. Rusya ile bir ittifak yapmak ve beraberinde onu da İngiltere'ye karşı harbe sürüklemek istiyordu. Bonapart, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki ihtiraslarını bildiğinden, bu ihtirasları okşamakla maksadında muvaffak olabileceğini tahmin ediyordu. Mayıs 1800 tarihli, Talleyran'a

yazılan özel bir mektup, bu hususu belirten açık bir vesikadır. Bu mektubunda Bonapart diyor ki :

"Rusya'da bir adamımız olması çok lüzumludur. Osmanlı İmparatorluğu uzun müddet devam edemiyecektir. Eğer Pol I. nazarlarını bu cihete çevirirse menfaatimiz müşterek olacaktır".

Napolyon Bonapart'ın Avusturya'lılara karşı kazandığı Marengo zaferinden sonra Çar Pol, Fransa ile birlikte İngiltere'ye karşı harbe girmeyi kabul ediyor ve Prusya ile Danimarka'yı da harbe sürüklüyor.

Bonapart, bir taşla iki kuş vurmak istiyor: Rus ittifakına dayanarak hem İngiltere'yi yenmek, hem de Doğu hulyalarını gerçekleştirmek emelindedir. Çar ile bu hususta çok işlek bir yazışmaya girişiyor. Çar da, birçok Rus hükümdarları gibi, hayalcidir. Onun da bir Doğu hülyası vardır. İki hükümdar arasında Doğuya dair birçok projeler gidip geldikten sonra şöyle bir proje üzerinde söz kesiliyor :

"General Massena komutasında bir Fransız ordusu, Ruslara katıldıktan sonra, Orengburg'tan Buhara'ya kadar olan bölgeyi işgal edecek, sonra Efganistan ile İran'ı alarak Hind'e kadar uzanacak ve oradan da İngilizleri koğarak Çar'a büyük bir Doğu İmparatorluğu kazandıracak. Buna karşılık Çar, Fransızların Akdeniz'le Mısır'da kesin olarak yerleşmelerine ses çıkarmıyacak".

Görülüyor ki, dünyanın nüfuz bölgelerine taksimi demek olan bu projenin bir ucu Osmanlı İmparatorluğu'na dokunuyordu. Fakat gerek Rusya, gerekse Fransa bu projenin gerçekleştirilmesi için Avusturya'nın oy'unu lüzumlu görüyorlardı. Bu oy, ancak ona da hatırı sayılır bir çıkar sağlamakla elde edilebilirdi.

Bu cihcti anlamış olan Napolyon Bonapart, Viyana'ya Osmanlı hükümetinden almak istediği yerlerin bildirilmesini istedi. İmparator da Avusturya payı olarak Sırbistan, Bosna, Bulgaristan, Eflâk-Buğdan'ı gösterdi (1801).

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hususunda Fransa, Rusya ve Avusturya arasında kesin bir projenin hazırlanacağı sıralarda Çar Pol öldürüldü (Nisan 1801). Yeni Rus Çar'ı Aleksandr, babasını öldürerek kendisini tahta çıkaranların düşüncelerini biliyordu; bunlar, İngiltere'ye sempati beslemekte ve

Fransız dostluğunu beğenmemekte idiler. Çünkü hepsi büyük toprak sahibi idiler. Mahsullerini İngiltere'ye satmakla para kazanıyorlardı. Bu sebeple İngiltere düşmanlığı kendilerine pahalıya mal oluyordu.

Çar Aleksandr, tahta geçtikten biraz sonra İngiltere ile bir andlaşma imzaladı (Haziran 1801). Napolyon Bonapart'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma karşılığı olarak teklif ettiği Asya'daki fetihler projesi böylece suya düşmüş oldu. Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmağa razı oldu. İngiltere ile Amyen barışını yaptı (1802). Bu barışın hazırlıkları sırasında Paris'te Osmanlı - Fransız barışı görüşülmeye başladı. Fransızlar daha Mısır'ı boşaltmadan önce, Paris'teki Türk elçisi Esseyid Ali Efendi ile Talleyran arasında barışın ilk şartları kararlaştırılmıştı. Fakat bunların bir muahede haline getirilmesi gerekiyordu. Bu maksatla Bâbıâlî Paris'e olağanüstü bir elçi gönderdi : Âmedî Galip Efendi. Napolyon Bonapart, Galip Efendi'yi iyi bir şekilde kabul etti. Paris Muahedesi'nin imzalanmasından önce, Karadeniz'in Fransız ticaret gemilerine açılmasını şart koştu. Rusya'nın bu hususta muvafakatinin alınmış olduğunu da ileri sürdü.

Birinci Konsül, Mısır seferi yüzünden Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğunda kaybetmiş olduğu imtiyazlı durumunu tekrar kazanmasını istediği gibi, Fransız - Osmanlı dostluğunu da tekrar kurmayı arzu ediyordu. Neticede Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında 10 maddelik Paris Muahedesi imzalandı. Bu, bir barış ve dostluk muahedesi idi. 5 inci maddede tarafların karşılıklı olarak toprak bütünlüklerine kefil oldukları yazılmıştı. Ancak, bu muahedenin gizli bölümünde, Fransızların Avrupa'daki devletlere karşı yapacakları harplerde, Osmanlı devletinin muharebeye Fransa tarafından girmeye mecbur olmadığı açıklanmıştı. Muahedede Mısır'a ve "Birleşmiş Yedi-Ada Cumhuriyeti" ne dair özel bir madde yoktu. Buna karşılık dördüncü maddede, iki devletin Amyen Muahedesini tanıdıkları yazılı idi. Bu muahede Mısır'ın Osmanlı devletine geri verilmesini karar altına almakta idi. Paris Muahedesinin imzalanmasiyle Mısır'ın işgalinden doğmuş olan son pürüzler de halledilmiş ve Osmanlı - Fransız münasebetleri tekrar dostluk yoluna girmiş oldu. Bu dostluğun kuvvetlenmesi problemi kalıyordu. Selim III.

ile Napolyon Bonapart'ın birbirlerine karşı besledikleri sempati bu hususta işe yarayabilirdi.

Napolyon Bonapart ile Selim III.'ün dostluğu

Napolyon Bonapart, Osmanlı İmparatorluğu'na Batı medeniyetini getirmek için iyi duygular besliyen ve bu yolda elinden geleni yapan Selim III.'e saygı taşıyordu. Mısır seferini yaparken bile, fırsat düştükçe onu hürmetle andı. Seferden sonra da Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için Osmanlı padişahına özel mektuplar göndermek yolunu açtı. Bu mektupların hepsinde padişahın gönlünü alacak ve ıslahatçı duygularını okşıyacak şekilde dil kullandı. Napolyon Bonapart, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu sıralarda bir kuvvet olarak, düşmanlariyle yaptığı harplerde kullanmayı de düşünmekte idi.

Selim III., Napolyon Bonapart'ın dostluk duygularına karşı ilgisiz kalmadı. Zaten onun askerlik alanındaki bilgi ve başarılarının hayranı idi. Kaldı ki, Mısır seferinin sona ermesiyle Fransa, Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike olmaktan çıkmış, buna karşılık Rus ve İngiliz dostluğu Türkiye için korkutucu bir durum yaratmıştı. Selim III., Osmanlı devletinin devletlerarası münasebetlerde tek başına bir kuvvet olmaktan çıktığını da anlamış olduğu için, Rusya ve İngiltere'ye karşı Fransa'ya dayanmayı bir zaruret gibi kabul ediyordu. Bu zaruret, Napolyon'un imparatorluğunu ilân etmesi neticesinde doğan Avrupa buhranında kendisini apaçık gösterdi.

Napolyon Bonapart'ın imparatorluğu ve Osmanlı devleti

1803'te imzalanan Amyen Musalehası, Avrupa'ya ancak bir yıllık bir barış sağladı. 1803'ten sonra İngiltere'nin Malta adasını boşaltmaması yüzünden bu devlet ile Fransa arasında harp durumu yeniden başladı. 2 Aralık 1804'te Napolyon kendisini Fransız imparatoru ilân ederek konsüllük yerine imparatorluk rejimini kurdu. Bu rejim değişikliği karşısında Rusya, Avusturya ve Prusya büyük kaygıya düştüler. Onlara göre yeni rejim, Napolyon'un büyük ölçüdeki siyasî ihtiraslarının bir ifadesi idi. İngiltere bu durumdan faydalanmak istedi. Başvekil Pitt, Fransa'ya karşı İngiltere, Rusya, Avusturya, İsveç ve Napoli'yi içine alan bir ittifak kurmağa muvaffak oldu.

Avrupa'nın bu yeni buhranı, Osmanlı İmparatorluğu'na da dokundu. Osmanlı devleti, Fransa ile barış halinde bulunduğu için, Fransa'nın imparatorluk rejimini tanıması tabiî idi. Fakat İngiltere ve Rusya, Mısır seferi münasebetiyle, Osmanlılarla yapmış oldukları ittifakları ileri sürerek imparatorluk rejiminin tanınmaması için ayak dirediler: "Eğer Devlet-i aliyye müttefiklerine bakmayıp hemen tasdik ederse bizim ile fesh-i ittifak etmiş olur,, dediler.

Osmanlı devlet adamları, bu tehdit karşısında, İstanbul'daki Rus ve İngiliz elçilerini ikna etmek için çok çalıştılar. İhtilâlden önce Fransız devlet reisine padişah denildiğinden, Fransa'da yeniden kuvvetli ve devamlı bir rejim kurulduğu için Fransız devlet reisine bu unvanın verilebileceğinden, şayet Fransız İmparatorluğu tasdik edilmezse, bu hareketin Fransa ile harp mânasını taşıyacağından, halbuki Osmanlı devletinin siyaset kaideleri arasında şeriate aykırı bir durum bulunmadıkça ve yahut toprak yönünden bir tecavüz olmadıkça harp halinin yaratılmasının haklı görülemiyeceğinden bahsettiler.

Rus ve İngiliz elçileri bu açıklama karşısında yumuşamadılar ve Babıâlî'yi tehdit etmkten vazgeçmediler.

Bâbıâlî, iki ateş arasında kalmış bulunuyordu. Bu durumda Osmanlı hariciyesi ilgili devletlerin Osmanlı İmparatorluğundaki çıkarlariyle bu çıkarılarına dayanan siyasetlerini şu lâyiha ile derledi:

"Devleteyn-i müttefikeynin[1] usulü, Devlet-i aliyye'yi Fransaludan tebrid ve Fransalunun dahi re's-i meseleyi maslahatı, Devlet-i aliyye ile Devleteyn-i müttefikeynin miyanesini ifsattan ibaret olup maahaza tabiat-ı efrenciye muktezası üzere, Rusyalu zâhiren Devlet-i aliyyeye dostluk ve mahremiyet arzından hâlî değil ise de, bu muamele samimiyet ve saffetine hamlolunmak câiz değildir. Zira Rusyalu, Devlet-i aliyyenin hasm-ı tabiîsi olmakla her ne kadar dostluk ve mahremiyet yüzünden görünür ise dahi içyüzünden işini becermek ve mezkûr zamirini icraya fırsat gözetmek cihetlerinden hâlî değildir. Ezcümle, hudud-u şarkıyenin takviyeti ve Gürcistan'ın umumen zabt ve istilâsı hususlarında Rusyalunun tavru hareketi ve işine elvermiyen

[1] Rusya ve İngiltere.

maddelerde Devlet-i aliyyeye ettiği muamelâtı meydanda durur iken, Rusyalu müttefikimizdir deyu andan emin olmak mugayir-i dirayet olduğu zâhir ve ayân ve İngiltere, hasbelmevki Devlet-i aliyyenin dost-ı kadîmi iken, muahharan Hind alâkası takarrübiyle Mısır'a kanca iliştirmek ve Malta'yı elinden çıkarmamak usullerine teşebbüsü, birbuçuk senedenberi müteşebbis olduğu evza ve harekâttan müsteban ve Fransalunun Mısır'a sû-i kastı vardır, andan muhafaza edeyim deyu kendisi Mısır'dan ilişiği kesmemek ister".

Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasetleri ne olursa olsun, durum bir yol tutmayı gerektiriyordu. Bâbıâlî, Rus ve İngiliz tehditleri karşısında, Fransa'daki imparatorluk rejimi hakkındaki görüşünü şöyle bir formüle bağladı :

"İmparatorluk meselesi, her seyden evvel bir Avrupa işidir. Şimdiye kadar imparatorluk, Nemçe ve Rusyaluya ait idi. Binaenaleyh herşeyden evvel onların tasdiki lâzımdır".

Fransız elçisi bu formülü protesto etti ve imparatorluk rejiminin derhal tasdik edilmesini istedi. İsteği kabul edilmediği için de pasaportlarını alarak İstanbul'u terketti. Elçinin hareketi, bir dereceye kadar Osmanlı devleti ile Fransa arasında siyasî münasebetlerin kesilmesi demekti.

Ruslar ve İngilizler, Fransız elçisinin İstanbul'dan gidişini bir siyaset zaferi olarak saydılar. 1799'da Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanmış olan savunma ittifak muahedesinin yenilenmesi bu zafere bir yenisini eklemiş oldu. Fakat Ruslar'la İngilizlerin İstanbul'da siyaset zaferleri kazandıkları bir sırada, Avrupa'da Napolyon'a karşı yaptıkları harpler aleyhlerine neticelenmekteydi.

İngiltere'nin kurmaya muvaffak olduğu üçüncü küme, denizde ve karada bir seri başarısızlıklara uğradıktan sonra, 2 Aralık 1805'te, Austerliç'te Avusturya ve Rusya ordularının Napolyon karşısında kesin bir yenilgiye uğramasiyle perişan oldu.

Austerliç zaferi haberi İstanbul'a ulaştığı vakit, Bâbıâlî, Rusya ile ittifak muahedesini yenilemiş bulunuyordu. Fakat bu olay, Osmanlı siyasetinin derhal Fransa tarafına yöneltilmesi için bir engel sayılmadı. İstanbul'da istenen güven doğmuş bulunuyordu. Rusya ile bozuşmak pahasına da olsa Napolyon'un impa-

ratorluk unvanının tanınmasına karar verildi. Ahmet Muhib Efendi bu iş için fevkalâde elçi olarak Fransız İmparatoru yanına gönderildi.

Osmanlı devletinin Fransa'ya yaklaşması, Rusya ve İngiltere ile boşuşması

Muhib Efendi'nin Napolyon'un yanına gönderilmesi, general Sebastiyani'nin Napolyon tarafından İstanbul'a yollanması, Rusya ile İngiltere'yi telâşa düşürdü. Bu iki devlet, Türkiye ile Fransa arasında bir ittifaktan korkmağa başladılar. General Sebastiyani'ye İstanbul'da gösterilen iyi kabul, korkularını arttırdı. Selim III., geleneklere aykırı olmakla beraber, Sebastiyani'yi askerî uniformasiyle huzuruna kabul ettikten başka, onunla Kâğıthane civarında özel bir görüşme bile yaptı. Padişah, Sebastiyani'nin memuriyetinden ve getirdiği hediyelerden çok memnun oldu. Napolyon'un, o vakitki tâbirle, bir tasvirini de yollamış olmasından nihayetsiz sevinç duydu ve bu sevincini sadrâzam'a bir hatt-ı humayunla bildirmekten kendini alamadı :

"Benim Vezirim,

"Fransa İmparatoru'nun hediyelerinden mahzuz oldum. Hususiyle tasvirlerinden gayet haz eyledim. Bana tasvirlerini irsâl eylemek pek büyük dostluk ve hulûsu izhar eylemektir. Avrupa'da dost dosta tasvir hediye eylemek mutena âdettir. Sen bilmezsin. Hele bu muamelesinden memnunum".

Padişah ve Osmanlı devlet adamlarının Fransa'ya karşı sempati göstermeğe başlamaları hissî bir olay değildi. İstanbul'da Rus tehlikesinin ebediliği apaçık bilinmekte idi. Ancak Osmanlı devleti, tek başına Rusya'ya karşı savaşamıyacağını da çoktan anlamış bulunduğu için Rus ittifakına katlanmıştı. Napolyon'un Avusturya'ya ve Rusya ordularına karşı kesin zafer kazanması, Osmanlı başkentinde moralin yükselmesine sebep oldu.

Sebastiyani, Napolyon'un tekliflerini kabul ettirmek için bu psikoloji değişikliğinden faydalandı. İsteği üzerine Rus taraftarı olarak tanınmış olan Eflâk ve Buğdan beyleri Moruzi ile İpsilanti azledilerek yerlerine Sutzu ve Kalimaki tâyin edildiler. Boğazlar, Rus gemilerine kapatıldı. Mevcut muahedeleri bozucu karakterde olan bu olayları Rusya bir ultimatom ile protesto etti. İngiltere, Rusya'nın tarafını tuttu. İngiltere elçisi, Fransa'ya

karşı yeni bir ittifakın kurulmuş olduğunu ve bu sefer Fransanın muhakkak mağlûp edileceğini ileri sürerek, Osmanlıların gözlerini açmalarını tavsiye etti.

Osmanlı devleti bir defa daha iki ateş arasında kalmış bulunuyordu. Fransızlar, Venediğe ve Dalmaçya'ya hâkim bulunuyorlardı. Ordulariyle Osmanlı topraklarına girebilirlerdi. Fakat diğer taraftan da Ruslar Karadeniz'den, İngilizler de Çanakkale'den filolarını İstanbul üzerine yollamak imkânlarına sahip bulunuyorlardı. Osmanlı devlet adamları bir aralık ikinci tehlikeyi daha yakın ve korkunç buldular. Rus ve İngiliz istekleri kabul edildi. Yerlerinden atılmış olan Rus taraftarı voyvodalar, tekrar Eflâk ve Buğdan'a tâyin edildiler. Tekrar Boğazlar Rus gemilerine açıldı.

Bu, Sebastiyani için büyük bir felâket, Rus ve İngilizler için ise bir diplomasi zaferi idi. Fakat Ruslar bu zaferlerinden gerektiği gibi faydalanamadılar. Çar Aleksandr, vermiş olduğu ultimatomun kabul edilemiyeceğini sanarak ve neticesini öğrenmeğe dahi lüzum görmiyerek harp hareketlerine girişti. 1806 Ekiminde ilân-ı harpsız olarak Rus orduları Dinyester'i geçerek Türk topraklarına girdiler ve kısa zamanda Eflâk ve Buğdan'ı işgal ettiler.

Osmanlı - Rus ve Osmanlı - İngiliz harbi

Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar tarafından istilâsı, İstanbul'da büyük bir heyecan uyandırdı. Padişah buna ilkin inanmak bile istemedi. Olayı bildiren Eflâk beyinin yazısı kendisine sunulduğu vakit düşüncesini şu satırlarla belirtti:

"Benim Vezirim,

"Buğdan beyinin şükkası nasıl şeydir ? Gördüğüm gibi azîm muztarip oldum. Hasbinallah bu nasıl iştir. Sahi midir? Üzerimize ilân-ı harb mi etmiş. Yoksa Eflâk ve Buğdan'a muhafaza ve iane suretiyle asker mi idhal edecek?"

Rus istilâsını izah etmek gerçekten güçtü. İngiliz elçisi bile bu olay karşısında memnuniyetsizliğini göstermekten çekinmedi. Bununla beraber elçi, hükümetinin görüşüne ortak çıktı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile münasebetlerini kesmesini, Türk donanmasını ve Çanakkale istihkâm-

larının kendisine teslimini, Eflâk ve Buğdan'ın da Rusya'ya bırakılmasını istiyordu.

Osmanlı devleti, yeni bir harbe sürüklenmek hususunda duyduğu endişe ve korkuya rağmen, Rusya'nın barışı bozmasını harp sebebi saydıktan başka, İngiltere'nin de teklif ve tehditlerine kulak asmadı. Bunun üzerine İngiliz elçisi İstanbul'u terk ederek, Bozcaada önlerinde bekliyen İngiliz filosuna gitti (27 Ocak 1807).

İngiliz donanmasının İstanbul'u korkutma teşebbüsü (Şubat 1807)

İngiliz elçisinin İstanbul'u terkinden sonra İngiliz donanmasının başkent üzerine yürümesi muhakkak sayılıyordu.

Selim III., Boğazların günün birinde saldırışa uğrıyacağını önceden düşünmüş olduğundan, Osmanlı ordusunda hizmet gören büyük rütbeli bir Fransız subayını Boğaz savunmasını incelemiye memur etmişti. Bu subay, raporunda, Çanakkale'de kuvvetli kale ve istihkâmlar bulunmaması sebebiyle uygun rüzgârdan faydalanan bir düşman filosunun Boğazı kolaylıkla geçebileceğini ileri sürmüştü. Böyle bir geçişi önlemek için tavsiye ettiği tedbirler de çok sayıda modern top tabiye etmek ve Nâra gerisinde 12 gemiden kurulan bir filoyu Boğazın savunmasına memur etmekti.

Padişah bu tedbirleri divanının tasvibinden geçirdikten sonra, Kaptan paşa ile Feyzullah adında birini tedbirleri yürütmeğe memur etti. Bu adamlar, istenileni yapacak yerde işi salladılar. "İngilizlerin Boğaza taarruz için ne arzu ve ne de cesaretleri var,, dediler. "Bu böyle olduktan sonra tahkimat yapmak padişah efendimizin parasını boş yere harcamak olur" dediler.

Bu düşünce İngilizlere çok yaradı. İngiliz donanması, Şubat başlarında Boğazın önünde toplanmaya başlamıştı. Donanma 8 saff-ı harp gemisi, 2 fregat, 2 korvet ve 2 kalyondan kurulmuştu. Filonun başkomutanı Dukworth, ikinci komutan da Mısır seferi esnasında Akkâ'da Cezzar Ahmed Paşa ile işbirliği yapan Sidney Smith idi. Bu donanmanın Boğaz önüne yanaşması bile Kaptan paşa ile Feyzullah Efendi'de hiçbir telâş ve endişe uyandırmadı. 19 Şubat 1807'de uygun rüzgâr çıkınca, İngilizler yelken açtılar. Kaptan paşa hâlâ İngiliz filosunun manevra yap-

makta olduğunu sanacak kadar saflık gösteriyordu. Donanma rotasını İstanbul istikametine çevirince korkunç gerçek anlaşıldı. Fakat artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bayram olduğu için asker dağılmış bir halde idi. Toplar başında işe yarar er ve subay yoktu. Gelişigüzel tanzim edilen bir ateş İngilizlere hiçbir zarar vermedi. Nâra gerisinde evvelce bulundurulması tavsiye edilmiş olan 12 harp gemisi yerinde ancak birkaç gemi bulunuyordu. Bunlardan biri vaktinde kaçıp İstanbul'a İngilizlerin Boğazı geçtikleri kara haberini getirdi.

Bu haber başkentte misilsiz bir heyecan ve korku uyandırdı. Sarayın bir düşman donanması hakkında hiçbir düşüncesi yoktu. Başkent halkı da, İstanbul önlerine gelecek bir düşman donanmasının dehşetini nisbetsiz derecede büyütüyordu. Korku, telâş ve heyecan şehri öyle bir şekilde sardı ki, cahil halk, kıyametin kopacağından bile bahsetmeye başladı. İstanbul'un bu psikolojisi Selim III.'teki derin sükûn ve tevekkülü de sildi süpürdü. Ömründe bayram ve tören toplarından başka top sesi işitmemiş olan bu hükümdar, İstanbul'un birkaç gün içinde başına gelecek bombardımanı düşündüğü için keder ve acı içinde kıvranıyordu. Divan âzaları, padişahtan daha cesur ve azimli değildiler. Hudut boylarına gidip harplere iştirak etmeyi çoktanberi defterden silmiş olan ulemaya gelince, korktukları harbin bu sefer ayaklarına geldiğini düşünerek dehşet içinde kalmışlardı. Böyle bir psikoloji ile toplanan divan üyeleri, durumu inceledikten sonra, İstanbul'u ve kendilerini kurtarmak için, İngilizlerin evvelce ileri sürmüş oldukları şartları kabul etmeğe karar verdiler. Bu karar, Fransız elçisi Sebastiyani'ye de bildirildi. Elçinin İstanbul'dan çıkıp gitmesi lâzım geliyordu. Çünkü Fransa ile münasebetlerin kesilmesi, İngilizlerin tekliflerinden biri idi.

Sebastiyani, ilk anlarda büyük şaşkınlık geçirdi. Fakat neticede asker psikolojisi ile kendisine hâkim oldu. Osmanlı devlet adamlarına korkularının yersiz olduğunu göstermeğe çalıştı. Bir kara ordusu ile desteklenmiyen bir düşman filosunun İstanbul'a birşey yapamıyacağını anlatmağa başladı.

Bu sıralarda İngiliz donanması da İstanbul önlerine gelmiş ve İngilizlerle görüşmelere başlanmıştı. Halkın ilk günlerdeki korku ve heyecanı yerine, azimle karşı koyma duygusu uyanmıştı. Asker ocakları da halkın bu duygusunu pay ediyordu.

Halk ve ocaklar, hükümetten emir beklemeden, silâhlanmağa ve tahkimat yapmağa koyuldular. Öyle bir an geldi ki, askerlerden başka şehirde her cins ve mezhepten halk, çoluk, çocuk, kadın, erkek savunma tertipleri için olağanüstü gayret sarfetmeye başladılar. Halkın bu yüce ayaklanması ile Bâbıâlî'nin korku ve karasızlığı büyük bir tezat teşkil etmekteydi. Hükümetin İngiliz isteklerine boyun eğmesi halk ve askerin hiddetini hükümet ve saraya karşı çevirebilir ve bir isyana sebep olabilirdi. Bu düşüncenin sevkıyle divan İngiliz isteklerini kabule karar vermişken, bu karardan vazgeçerek başkentin savunması yolunda halka ve askerin çalışmalarına katıldı.

Bundan sonra savunma hazırlıkları görülmemiş bir hızla gelişti. İngilizler, Bâbıâlî'nin görüşmeleri sürüncemede bırakmasından ve şehrin savunma haline konulmasından endişeye düşerek isteklerinin kabulü için yeni bir ultimatom verdiler. Bâbıâlî müphem bir cevap verdi. İngiliz amirali için İstanbul'a saldırmak ile geriye dönmek hususunda süratli bir karar vermek zamanı gelmişti. İstanbul'a saldırmaktan bir netice çıkamazdı. Çünkü şehir savunacak bir duruma konmuştu. Kaldı ki, Çanakkale Boğazı da tahkim edilmekte idi. İngilizler için selâmet, son süratle geldikleri yoldan dönmekte idi. 2 Martta İngiliz filosu Çanakkale Boğazını bazı kayıplar pahasına geçerek Akdeniz'e açıldı.

İngilizler İstanbul önlerinde uğradıkları başarızlığı temizlemek için Mısır'a bir çıkarma yapmağa teşebbüs ettiler. 17 Mart 1807'de yedi sekiz bin kişilik bir kuvveti karaya çıkararak İskenderiye'yi almaya muvaffak oldular. Fakat Mehmet Ali Paşa, İskenderiye'yi kuşatarak İngilizleri teslim olmağa mecbur ettiği için (14 Eylül 1807) İngiltere'nin Mısır'ı alma teşebbüsü de başarısızlıkla sona erdi.

Osmanlı devletinin bir taraftan Ruslara, diğer taraftan İngilizlere karşı koymağa savaştığı bir sırada İstanbul'da Selim III.'e karşı bir isyan hazırlanıyor ve gelişiyordu. İsyanın bir tek sebebi vardı : Padişahın Osmanlı İmparatorluğu'nu kuvvetlendirmek için yıllardan beri başarmağa çalıştığı "Nizam-ı Cedit" ıslahatı idi.

V. NİZAM-I CEDİT (YENİ DÜZEN) ISLAHATI

Selim III'ten önce yapılan Yeni düzen hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu, Kanunî Sultan Süleyman'ın son yıllarından itibaren çökme devrine girmişti. Kanunî'den sonra gelen hükümdar ve sadrâzamlardan bir kısmı, imparatorluğu çökmeden kurtarmak için gayret sarfettiler. XVII nci yüzyılda Genç Osman (1622), Murad IV. (1631 - 1640) ve Köprülü ailesinden gelen vezirler, yaptıkları ıslahat ile imparatorluğa eski kuvvetini vermek istediler. Genç Osman'dan maadası bu işte muvaffak oldular; fakat yapılan ıslahatta Osmanlı İmparatorluğu'nu müesseseleri ve dünya görüşü ile geride bırakmağa başlamış olan Batı medeniyetinin tesiri yoktu. Islahat yapanların bir tek gayesi vardı : Bozulan düzeni kuvvete dayanarak tekrar kurmak. Bu bakımdan XVII nci yüzyılın ıslahat çalışmaları disiplinsel karakter taşır. Bu çalışmalar, ıslahata girişenlerin gösterdikleri şiddet derecesinde muvaffak olmuş ve onların mukadderine bağlı kalmıştır. Nitekim ıslahatçılar öldükten sonra imparatorluk tekrar ıslaha gerekli duruma düşmüştür.

XVIII inci yüzyıldan başlıyarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı medeniyetinin tesiriyle bazı ıslahat hareketlerinin yapıldığı görülür. Bu hareketler, Selim III. devrine gelinceye kadar aşağıdaki konaklardan geçerek gelişmişlerdir :

Lâle Devri

Osmanlı tarihinin XVIII inci yüzyılın ilk yarısına raslıyan bölümünde bir "Lâle Devri" vardır. Bu devrin, eskiden yapılan açıklamaya göre, mânasız eğlence veya lüzumsuz bir israf devri olduğuna inanmak gerekiyor. Yeni bazı aydınlarımız ise, Lâle Devrinin Türk san'atında bir Rönesans olduğunu ileri sürüyorlar. Her iki açıklamada da kabartma vardır. Gerçekte, Lâle Devri, herşeyden önce yeni bir yaşama anlayışının ifadesidir. Nedim, "Gülelim, oynıyalım, kâm alalım dünyadan" mısraı ile bu anlayışı gösterir. "Lâle" yeni zihniyetin sembolünden başka bir şey değildir. Hayat ve tabiat ile insanın barışmasını ifade eder. Eğer Lâle Devrinde yalnız yaşamak, güzel yaşamaktan başka bir şey düşünülmese idi, bu devir epiküriyen olup kalırdı. Halbuki Lâle Devri, güzel sanatların ve tefekkürün de kutsal sayıldığı ve insanı yükselten bu

iki branşın beraber geliştikleri devirdir. Devrin bütününde Avrupa tesirlerinin de olduğu kesin bir gerçektir. XVIII inci yüzyıla kadar komşu olmalarına rağmen, birbirlerine yalnız düşman nazariyle bakan Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa, bu yüzyılın ilk yarısında birbirlerini tanıma gereğini duymuşlardır.

Damat İbrahim Paşa'nın, Paris'te sefarete yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmed'e verdiği talimatta Fransa'nın "vesait'-i umran ve maarifine dahi lâyıkıyla kesb-i ıttıla ederek kabil-i tatbik olanlarının takriri" ifadesi vardır. Osmanlı elçisi, bu elçiliğinden bugün bile zevkle okunan bir sefaretnâme ile dönmüştür. Gezdiği, gördüğü yerlerin bir nevi fotoğrafı karakterini taşıyan bu sefaretnâme, Osmanlılar için Batıya açılmış ilk penceredir. Elçinin Paris seyahatinin bir başka neticesi de beraberinde götürmüş olduğu oğlu Sait Mehmet Efendinin oradan aldığı ilhamla, İstanbul'da ilk Türk matbaasının kurulmasına çalışması olmuştur. Matbaa, Batıdan aldığımız ilk teknik araçtır. Lâle Devri, Osmanlı İmparatorluğunda tercüme devrinin de bir dereceye kadar başlangıcıdır. Damad İbrahim Paşa'nın emri üzerine şair Nedim, Müneccimbaşı tarihi ile Aynî'nin 5 citlik tarihini Arapçadan Türkçeye çevirdi.

Bir taraftan kendi adamlarımız Batı tesirlerini memleketimize taşırlarken, diğer taraftan da Avrupa devletlerini memleketimizde temsil eden elçiler, bu tesirlerin derinleşmesine çalışmışlardır. Nitekim Lâle Devrinde, İstanbul'a gelen elçilerin beraberlerinde âlimler, edipler ve ressamlar getirdikleri bilinmektedir. Osmanlı devlet adamlarının bu Batılılara verdikleri ziyafetlerde onlarla bir fikir değişimi yaptıkları muhakkaktır. Lâle Devri büyüklerinin portrelerini yaptırmaları taassubun yumuşamağa başladığına bir belirtidir. Elçilerin beraberinde. devlet adamlarına verilmek için getirdikleri hediyelerin de Doğu ile Batı arasındaki uçurumun doldurulmasına hizmet ettikleri açıktır. Bu hediyeler arasında vazo, saat, değerli mobilya, bitki ve çiçek gibi, insanın daima temasta bulunduğu cana yakın şeyler vardı. Eğer Lâle Devrinde Avrupa ile başlıyan bu yakınlaşma devam etseydi, hiç şüphesiz Osmanlılar, Batılıların müsbet tesirlerini çok çabuk kabul edeceklerdi. Fakat Patrona Halil isyanı ile (1730) batılılaşmak yolunda ilk kupür hasıl oluyor. Bu-

nunla beraber Patrona'nın ancak bir yıl kadar süren zorbalığından sonra başlıyan ve Selim III.'e kadar devam eden devirde Batı tesirleri başka kanaldan ve başka şekilde Osmanlı İmparatorluğuna sızmaya devam ettiler.

Mahmut I., Mustafa III., Abdülhamit I.'in ıslahat çalışmaları (1730 - 1789)

Mahmut I. devrinde (1730 - 1745), aslı Fransız olan, Avrupa'da askerlik alanında ün kazanmış bulunan De Bonneval, islâmlığı kabul ederek Osmanlı hükümetinin hizmetine girmişti. İsmini, kostümünü ve inanını değiştiren bu kişi, kafa itibariyle Avrupalı kalmış, kendisine verilen ödevleri de Avrupalı kafasiyle başarmıştır. Komutanlığına atandığı Humbaracı erlerini yetiştirmek için düzenli talimler, harp oyunları yaptırarak, kendi deyimine göre, Alman ve Fransız alaylarının özenecekleri bir seviyeye olanları vardırmıştır. Türk askerlerinin yüksek kabiliyetlerine inanmış ve "mahir bir general bu askerle dünyayı bir kutuptan diğer kutba kadar aşar" diyen De Bonneval, Türk ordusunun Avrupalılara üstün gelmesi için onların metodlarını ve silâhlarını almak gereğini ileri sürmüş ve bu hususta birçok raporlar kaleme almıştır. Avusturya ve Rusya'ya karşı başlıyan ve 1739'da Belgrad Muahedesiyle son bulan harpte, Humbaracı Ahmet Paşa ismiyle anılan De Bonneval, her ne kadar orduda önemli ödev görmemiş ise de, devamlı olarak plânları ve raporları ile ordunun yönetiminde tesir yapmıştır.

Başına kavuk geçirmiş bir Batılı vasıtasiyle Osmanlı ordusuna geçen bu Avrupa tesiri sürekli olmamıştır. De Bonneval'ın ölmesinden çok sonraları Mustafa III. zamanında, bir Macar beyzâdesi Baron dö Tott, Bonneval'in izinden yürümeye başlamıştır.

XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında tahta geçen padişahların açık düşüncelilerinden olan Mustafa III. (1757 - 1773), devletin içine düştüğü kötü durumu kavramış ise de, bu durumun düzelebileceğini ümit etmeye cesaret edememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli yenilgi ve gerilemesinin ilk sebebini, örgütleri bozulmuş olan yeniçeri ordusunda bulan padişah, bu ordunun da düzene sokulabileceğine inanmadığını oğlu Selim'e söylemekten çekinmemiştir. Bu kadar kötümser

bir psikolojide olmasına rağmen Mustafa III., battal kalmamış, Batı tesirlerini orduya girdirmekte büyük bir enerji göstermiştir.

Padişahın bu yolda yardımına başvurduğu kişi Baron dö-Tott olmuştur. Aslen Macar olan Tott, Fransa hükümeti tarafından bir Doğu seyahatine memur edilmiş, bir aralık Kırım'da Tatarlar yanında kaldıktan sonra İstanbul'a gelmişti. Padişahın hizmetinde bulunan bir İtalyan doktorun aracılığı ile Mustafa III.'e bağlanan Tott, gücünün yettiği kadar Osmanlı ordusuna Batı tesirlerini girdirmeye çalışmıştır. Mustafa III.'ün topçu sınıfını teşkilâtlandırmak arzusuna uyarak Tott, bu hususta bir talimatname yapmış ve ilk partide ayrılan 600 topçu neferini Kâğıthane'de Avrupa usulünde talim ettirmeye başlamıştır.

"Süratçı" ismini alan bu erlerin talimlerinde birçok defalar padişah da bulunmuş ve beraberinde bazan da oğlu Selim'i bulundurmuştur. Baron dö Tott, topçular yetiştirmekle kalmamış, Tophane'yi ıslah ederek yeni biçimde toplar döktürmüştür. Bu pratik işlerin yanında nazariyata da yer verilmesi gereğini duyan padişahın isteği üzerine, Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun kurulmuş ve Tott burada öğretime başlamıştır. Öğrencileri arasında birçok sakallı insanların bulunmuş olmasından, Tott hatıratında takdir ve iftiharla bahseder.

Mustafa III., yalnız askerlikte yenilik sağlamakla kalmamış, tıb ile astronomiye merakı yüzünden bu alanlarda da Batı tesirlerinin memlekete girmesine çalışmıştır. Fransız elçisi Vergennes vasıtasiyle Paris İlim Akademesinden Lalande'a birçok astronomi kitapları sipariş ettirilerek, İstanbul'a getirtildiği gibi, aynı kanaldan 8 - 9 yaşında, iç uzuvları balmumundan yapılmış bir çocuk iskeleti getirilmek için de teşebbüslere girişilmiştir. Bundan maada birçok tıbbî eserler de Türkçeye çevrilmiştir.

Bilim alanındaki çalışmaları ile uyanık bir padişah gibi görünen Mustafa III., Avrupalıların muvaffakıyetlerinde, yıldızların tesirleri olduğuna inanmıştı. Avrupa'da, Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında geçen yedi sene harpleri arasında (1756 - 1763) en küçük devlet olan Prusya'nın kazandığı zaferlerden hayrete düşmüş, Frederik'in muvaffakıyetinde, olayları önceden görüp haber veren müneccimlerin tesir yaptıklarına inanmıştı. Bu inanın zoru ile Ahmed Resmî Efendiyi, elçilikle

Prusya kıralı yanına yollamış ve ondan üç müneccim istemişti. Frederik'in Ahmed Resmî Efendiye cevabı şu olmuştur :

"İyi bir orduya sahip olmak, barış zamanında harbe hemen girebilecek bir şekilde onu talim ettirmek, hazineyi dolu tutmak, işte benim üç müneccimim; bunlardan başka müneccim yoktur. Dostumuz padişaha böylece bildirmenizi rica ederim".

Frederik'in bu nasihatlerinin Mustafa III. üzerinde tesir yaptıkları, padişahın gördüğü işlerden anlaşılmaktadır. Mustafa III., iyi düşüncelerine rağmen, geniş bir ıslahat plânı hazırlayıp yürütmemiş ve 1768'de başlıyan Osmanlı - Rus seferinin Osmanlılar için bir felâket hali almasının önüne geçememiştir.

Türk - Rus harbinin (1768 - 1774) karakteri ve sonuçları, Osmanlı devletinin düştüğü acıklı durumu dünyaya göstermişti. Bu harplerden alınacak derslerle, bozulan teşkilâta bir düzen vermek gerekirken, devlet adamları ilk anlarda harp yorgunluğu çıkarmak yolunu tuttular. İki yıl sonra Baron dö Tott, İstanbul'dan gitti ve arkasından sürat topçuları sınıfı kaldırıldı. Osmanlı ordusunda hizmet görmek için Baron dö Tott'un oyu ile getirtilmiş bulunan birkaç yabancı uzman da, gördükleri ilgisizlik yüzünden faydasız bir şekilde çalışmalarına devam ettiler. Fakat sadrazam Halil Hâmid Paşa işlerin böyle gidemiyeceğini anladı.

Padişahın da onaması ile ordunun öğretimine ve teknik bakımından olgunlaşmasına dikkat etti; devrinde yapılan önemli işler arasında bir istihkâm mektebi veya mühendishanenin açılması vardır. Bundan başka Fransa'dan, kara ve deniz kuvvetlerimizle kalelerimizi ıslah için çok sayıda uzmanlar getirtildi. Osmanlı hükümetinin, hizmetine yabancıları kabul etmeye başlaması, Avrupa'da şöhret kazanmış generallerden birçoğunda çalışmak için Türkiye'ye gelmek hevesini uyandırdı. Bunlar, bir çok projeler ve plânlar yollıyarak Türk ordusunda çalışmağa istekli olduklarını bildirdilerse de, Bâbıâlî hiçbirini kabul etmiyerek muhtaç olduğu elemanları Fransız elçiliği vasıtasiyle getirtmeye devam etti.

Bu ıslahat teşebbüsleri Halil Hâmid Paşa'nın, Abdülhamid I.'e karşı bir hükümet darbesi hazırlamakla itham edilerek yerinden atılmasına kadar sürdü. Bununla beraber paşanın yürümüş olduğu ıslahat yolunda, Abdülhamid I.'den sonra, bizzat

Selim III. yürüdü. Selim III. devrinde yapılan ıslahat "Nizam-ı Cedit" adiyle tarihe geçti.

Selim III.'ün ıslahat hakkında düşünceleri

Islahat düşüncesi, Selim III. için bir baba mirası idi. Babasının padişahlığı sıralarında Selim, henüz on yaşında idi. Bu küçük yaşına rağmen imparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumu anlamıştı. Babası Mustafa III.'ün başarmak istediği ıslahatın muvaffak olmasını can ve gönülden istiyor, inceleme gezilerinde kendilerine refakat ediyor ve çok kere devlet işlerini onunla tartışmaya bile girişiyordu. Mustafa III., Osmanlı - Rus harbinin sonlarına doğru ölünce Abdülhamid I. tahta, Selim de veliahtlığa geçti. Sarayın Kafes adı verilen dairesinde Selim, ıslahat fikirlerini olgunlaştırmakla uğraştı. Zaten babası ölürken bu fikirlerden ayrılmamasını ve padişah olunca herhalde ıslahat hareketlerine girişmesini vasiyet etmişti. Şu halde ıslahat düşüncesi, kendisi için bir baba terbiyesi olduğu kadar bir baba mirasıydı. Abdülhamid I. ihtiyardı. İyi niyetli olmasına rağmen köklü bir yenilik kendisinden beklenemezdi. Selim, devletin gelişmesini babasının ıslahat çalışmaları istikametinde göremediği için: "Devlet-i aliyye'ye bu rehavet neden iktiza ediyor, ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu." demekten kendini alamıyordu. Selim'e yaklaşmaya muvaffak olan kimseler arasında kötümser olanlar vardı. Bunlar, dünyanın kötülüğünden, imparatorluk işlerinin düzelmez hale düştüğünden bahsederlerdi. Selim'in bu kötü görüşlere karşılığı daima şu idi : "Ölümden gayri her hastalığa ilâç bulmak mümkündür." Bu realist görüş, onu daha veliahtlığında çalışmağa sevketti. Avrupa'nın ileriliğine ve üstünlüğüne inanıyordu. Fakat bu inanç, bilgiden çok duyguya dayanmakta idi. Şu halde herşeyden önce Avrupa'yı tanıması gerekiyordu. Fransız elçisi ile temasa geldi. Güvendiği adamlarından İshak Bey'i Fransa'ya göndermek hususundaki tasavvurunu ona açtı. Elçinin yardımiyle İshak Bey'i Paris'e gönderdi. İshak Bey'in ödevi, Selim III.'ün mektuplarını Fransa kıralına götürmek, bundan başka Avrupa hakkında padişaha bilgi vermekti.

İstenilen bilgi şu idi : Avrupa devletlerinin birbirleriyle geçimleri; kara ve deniz harplerine dair yeni metodlar, kârhaneler, atölyeler, tersaneler hakkında bilgi..

Fransa kıralı, İshak Bey'i ve Selim'in mektuplarını iyi karşıladı. Verdiği cevapta veliahta, harp hakkında olsun, ileride yapmayı tasarlarıdığı ıslahat hakkında olsun, değerli nasihatlar sıkıştırdı. Selim, nasihatlere kızdı. Fakat bu nasihatlerden ve İshak Bey'in Avrupa hakkında yetiştirdiği bilgiden faydalanmaktan uzak kalmadı. Bu mektuplaşma, henüz ham durumda olan ıslahat düşüncelerinin olgunlaşmasına da pek çok yaradı. Bu sebepledir ki, Abdülhamit I. öldüğü vakit onun yerine padişah olan Selim III., derhal devrine isim olarak verilecek olan "Nizam-ı Cedit" ıslahatına girişti.

"Nizam-ı Cedit" tarifi ve plânı

"Nizam-ı Cedit" terim olarak ilk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından imparatorluğa verilen iç düzen için kullanılmıştır. Fakat Fazıl Mustafa Paşa'dan Selim III.'e gelinceye kadar bu terime Osmanlı tarihinde rastlanmamaktadır. Selim III. devrinin başlarında, Viyana'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratıb Efendi, Avusturya'nın örgütleri ve siyaseti hakkında yazmış olduğu bir yazmada Avusturya'da mevcut idare düzenini "Nizam-ı Cedit" diye göstermektedir. Keza Fransa ihtilâlinin neticesinde, krallığın yıkılmasını müteakip kurulan yeni rejim de Osmanlı devletinde "Fransa Nizam-ı Cedidi" diye kabul edilmiştir. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki, "Nizam-ı Cedit", Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bir idare rejiminin yerine yenisinin konulması mânasına alınmaktadır. Selim III.'ün ismiyle beraber olarak kullanılan "Nizam-ı Cedit", şimdiye kadar dar ve geniş mânada olmak üzere, iki şekilde tarif edilmiştir :

Dar mânada Nizam-ı Cedit : Selim III. devrinde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen talimli askeri anlatır.

Geniş mânada Nizam-ı Cedit ise, Selim III.'ün yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı devletini Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür.

Bu tariflerden ikincisinin daha doğru olduğu, Nizam-ı Cedit hakkında bundan sonra verilecek bilgiden de anlaşılacaktır. Selim III., ıslahat düşüncelerini Rusya'da Büyük Petro'nun yaptığı gibi geliştiremezdi. Osmanlı devletinin bünyesi, Petro-

varî bir yolun tutulmasına başlıca engeli teşkil ediyordu. Petro, Rusya'nın başına geçtiği vakit silik örgütlerle idare edilen bir millet buldu. Bu örgütler devletlerarası münasebetler neticesinde esaslı hiçbir sınavdan geçmemişlerdi. Bundan başka Rus milleti hıristiyan olduğu için Petro'nun, Batının hıristiyan medeniyetinden faydalanması büyük güçlüklere raslıyamazdı. Halbuki Osmanlı devleti, örgütleri ve zihniyetiyle Batının hıristiyan medeniyetinden tamamen farklı idi. Üstelik Yakın çağlar tarihinde bu medeniyetin bellibaşlı önder devletlerle yaptığı çarpışmalarda üstün gelerek şan ve şevket burcundan geçmiş bulunuyordu. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm kurullarını bırakarak hıristiyan Avrupa'nın kurullarını benimsemesi çok güç bir iş idi. İşlerin güçlüğü, mazide kurbanlar verilmesiyle de anlaşılmış bulunuyordu. Selim III., "Nizam-ı Cedid"i programlaştırırken bu ciheti gözönünde tuttu. Islahatın selâmetini sağlamak için onu bir şahsın değil, devletin malı yapmak istedi. Bunun için de ilk iş olarak devlet adamlarını ıslahat hakkındaki düşüncelerini lâyihalarla belirtmelerini ferman buyurdu (1792). Lâyihalardan devlet adamlarının ıslahat hakkındaki düşünceleri, ıslahatın istikameti ve ıslahatı gerçekleştirecek ekibin üyeleri de kolayca anlaşılacaktı.

Padişahın emri üzerine, başta sadrâzam olmak üzere, 22 devlet adamı lâyiha sundular. Bunlardan yirmisi Türk, ikisi de Osmanlı hizmetinde bulunan Avrupalı Hıristiyandı. Türklerden bellibaşlı simalar, sadrazam Koca Yusuf Paşa, sudûrdan Veli Efendi zâde Emin, defterdar Şerif Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Efendi, Enverî Efendi idi. İki Hıristiyana gelince, bunlardan biri, Türk ordusunda hizmet gören Bertrant adında bir subay, diğeri de İsveç elçiliği memurlarından meşhur D'Ohsson idi. Lâyihaların yazılması emredildiği zaman ordu henüz Silistre sahrasında bulunuyordu. Devlet adamlarının bir kısmı orduda idi. İstanbul'da olanların da hemen hepsi ordunun durumu ile yakından ilgili bulunuyorlardı. Avusturya ile harp henüz bitmişti. Rusya ile de mütareke görüşmeleri yapılmakta idi. Binaenaleyh devlet adamları harbin kuvvetli tesiri altında bulunuyorlardı. Bu tesir kendisini lâyihalarda gösterdi. Hemen bütün lâyihaların ağırlık noktasını asker alanında ıslahat teşkil ediyordu. Fakat bu ıslahat nasıl yapılmalıydı? Bu

sualin cevabı üzerinde görüş birliği yoktu. Üç yol tavsiye edilmekte idi :

1. Yeniçeri ocağı ve diğer asker ocakları, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki kanunnamelerine göre düzenlenmelidir;

2. Yeniçeri ocağı ile diğer ocaklara, Kanunî Sultan Süleyman kanunnameleri icaplarındandır diyerek, Frenk eğitim ve öğretim usulleri ve silâhları kabul ettirilmelidir ;

3. Yeniçeri ocağının kaldırılması veya ıslah edilmesi mümkün olamıyacağından, bu ocak bir kenara bırakılarak yanında Frenk esaslarına göre yeni bir ordu kurulmalıdır.

Bir ve ikinci yolu tavsiye edenler muhafazacı, üçüncü yolu tavsiye edenlerse devrimci idiler.

Muhafazacıların esas düşünceleri şu idi :

"Kanunî Sultan Süleyman devrine gelinceye kadar bizim askerlerimizde kudret ve kuvvet ve komutanlarımızda harp sanatına dair esaslı bilgi vardır. Bu sebepledir ki, bukadar memleketler aldık. O zamanlar Frenk askeri harp bilmezdi. Kanun ve nizamları yoktu. Frenk kıralları bunları bizden öğrendiler. Şu halde biz, eski kanunlarımızı yürürlüğe koyarsak ordumuzu düzene koyabiliriz".

Muhafazacılardan Tatarcık Abdullah Molla, bu düşünceye aşağıdaki değişiklik ile katılıyordu :

"Yeniçeri ocağı, Kanunî Sultan Süleyman zamanında olduğu gibi itibar görmeli ve eski kanunlarına saygı gösterilmelidir. Bu sağlandıktan sonra Kanunî Sultan Süleyman kanunnamesidir diye hıristiyan devletlerinin harp san'atında kabul etmiş oldukları usuller alınmalıdır".

Devrimciler, muhafazacıların bu düşüncesine iştirak etmiyorlar ve şu teklifi ileri sürüyorlardı :

"Devletin kanunnameleri zamanla bozulmuş ve ortaya birçok fesatlar çıkmıştır. Bu fesatların kaldırılması devlet kuvvetiyle olabilir. Halbuki eski kanunnameleri canlandırmak devlet için bir kuvvet değildir. Çünkü bu kanunnameler zamanın ihtiyaç ve icaplarına uymaz. Şu halde yeni esaslara dayanan yeni tedbirler düşünmek gerektir.

Mevcut asker ocaklarını ıslah etmeyi düşünmek bir kurtuluş çaresi değildir. Çünkü bu ocaklar hiçbir suretle istenilen şekilde ıslah edilemez. Meselâ bugün yeniçeri olmak için, yeni-

çerilik haklarından faydalanmayı sağlıyan ve bir nevi maaş cüzdanı olan "esame" elde etmek kâfi gelmektedir. Çiftçiler, esnaf ve daha başka iş güç sahipleri, şu veya bu şekilde ve çok kere para ile esame satın alarak yeniçeri sıfatını kazanmaktadırlar. Meslek ve çoluk çocuk sahibi olan bu gibi kimselerin talim ve terbiye ile uğraşacak vakitleri olmadığı gibi, aile ve işlerini bırakarak harp yapmaya ne istek, ne de hevesleri vardır. Bu itibarla yeniçeri ocağı ortada mevcut yeniçerilik ulûfesinin yenmesi için, heyûlâsı kalmış, ruhu ve karakteri ise kaybolmuş bir örgüttür. Yeniçeri erliği ve subaylığı devlet için bir hizmet işi olmaktan çıkmış, kişinin özel menfaatini sağlıyan bir iş halini almıştı. Binaenaleyh Avrupa eğitim usulleri alınarak mevcut asker ocaklarının dışında en az 13.000 kişilik bir ordu kurmak gerektir".

Padişah, bu muhafazacı ve devrimci düşüncelerden birisini seçmek zorunda kalınca ikincisini seçti; ve bu düşünceyi iyice benimsemiş gençlerden bir ıslahat ekibi kurdu. Ekibin başında İsmail paşa-zâde Esseyyid İbrahim İsmet Efendi vardı. Padişah ve İbrahim İsmet Efendi, ıslahat yolunda icap ederse canlarını feda edinceye kadar çalışacaklarına dair yemin ettiler. Bundan sonra "Nizam-ı Cedid"in 72 madde üzerinde tafsilâtlı bir programı tertip edildi ve ilk olarak askerlik alanında yenilik yapılması kararlaştırıldı.

Askerlik alanında yenilik şu bellibaşlı maddelerde yapıldı:

1. Mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi;

2. Avrupa usulünde yeni bir ordu kurulması (Nizam-ı Cedid askeri);

3. Savaş teknik müesseselerinin düzenlenmesi.

Mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi

Durumları ne olursa olsun, mevcut asker ocaklarını derhal kaldırmak ve yerlerine yenilerini kurmak imkânsızdı. Çünkü böyle bir iş için devletin dayanacağı herhangi başka bir kuvvet de yoktu. Bu sebeple Selim III., bir taraftan Avrupa usulünde bir ordu hazırlarken, diğer taraftan da mevcut ocakları mümkün mertebe düzenlemeyi faydalı gördü.

Yeniçeri ocağı için haftada birkaç gün eğitim ve öğretim mecburiyeti kondu. Kumbaracı, lâğımcı, arabacı ve topçu ocak-

ları için yeni kanunnameler kaleme alındı. Bu kanunnamelere göre, adı geçen ocaklar ordunun teknik sınıflarını teşkil edeceklerdi. Ocaklara rica, şefaat ve iltimas ile er alınmıyacak, erler evlenemiyecek, erlerin ve subayların terfilerine, sanatlarında gösterecekleri bilgi ve kabiliyet esas teşkil edecek, bunun için de hendese ve ateş sanatı bilgisi ile savaş eğitim ve öğretimi kendileri için mecburî olacaktı.

Avrupa usulünde yeni bir ordu kurulması, "Nizam-ı Cedit askeri"

Avusturya ve Rusya ile barış imzalandıktan sonra, Koca Yusuf Paşa, Orduy-ı hümâyun ile İstanbul'a döndüğünde, beraberinde birkaç Avrupalı subay getirmişti. Bu subaylar Levent çiftliğinde az sayıda ere askerlik öğretmeye memur edildiler. Böylece talimli askerin çekirdeği kurulmuş oldu.

Bundan sonra, talimli asker işleriyle uğraşmak için, talimli asker nezareti kuruldu. Padişah "Nizam-ı Cedid"in başlı başına bir askerî ocak olmasını ve buna yeniçerilerden genç olanlarının girmesini istedi. Yeniçeriler reddettiler. Devlet adamları, yeniçeri ocağının dışında bağımsız bir asker ocağının kurulmasını çok tehlikeli buldular. Yeniçerilerin kıskançlık sebebiyle isyan ederek bütün plânları altüst etmeleri ihtimali vardı.

Bu düşüncelerin sevkiyle "Nizam-ı Cedit", bostancı ocağına bağlı, bostancı tüfenkçisi ocağı şeklinde kuruldu.

Bundan sonra ocağın nizamnamesi ve kadrosu yapıldı. Nizam-ı Cedit askeri 12.000 kişiden ibaret olacaktı. Bunun 1600'ü İstanbul'da, geri kalanı Rumeli ile Anadolu'nun türlü yerlerinde, imkânlara göre 800 veya 1500 olarak yetiştirilecekti. Evvelâ İstanbul'daki 1600 kişinin eğitim ve öğretimine başlanacaktı ve on iki bölükten bir orta kurulacaktı.

Nizam-ı Cedit ocağının güvenliğini sağlamak da önemli bir işti. Bunun için yeniçeri ordusu ile halkın sempatisini veya hiç olmazsa tarafsızlığını temin etmek lâzım geliyordu. Halk, bu Nizam-ı Cedit de kim oluyor, dememeli, onu lüzumlu ve faydalı bulmalı idi. Bu maksadı temin etmek için devlet, propaganda yapmaya mecbur oldu. Rusların Boğazları alarak İstanbul'un su bentlerini zaptetmeleriyle başkente sahip olmak hususunda projeleri olduğu sözleri ortaya çıkartıldı. Böyle bir olay yer alsa ne olacaktı? Osmanlı askerlerinin kimi Anadolu'da çift ve çubuğu

ile uğraşmakta, kimisi de İstanbul'da esnaflığı ile meşgul olmakta idi. İstanbul'u savunmak için gereken askeri bulmak en az iki aya ihtiyaç gösteriyordu. İşte Levent çiftliğinde talimli asker bulundurulması sadece İstanbul'un başına gelebilecek böyle bir tehlikeyi önlemek içinmiş gibi gösterildi.

Padişah, Nizam-ı Cedit askerinin yetiştirilmesi ile çok yakından ilgilendi. Sadrâzam ile diğer devlet adamlarını da elinden geldiği kadar ilgilendirmeye gayret sarfetti. Anadolu'da kendilerini bu işe veren vezirleri sık sık mükâfatlandırarak teşvik etti.

Savaş teknik müesseselerinin düzenlenmesi

"Nizam-ı Cedit" ordusunun yetiştirilmesine paralel olarak tophane, tersane ve mühendishanenin de düzenlenmesine girişildi.

Tophane'ye yalnız para almak için, elinden iş gelmez bir sürü aceze ve amelimandalar doldurulmuştu. Yeni bir kanunname yapılarak bu hususta gereken disiplin sağlandı. Bundan sonra İsveç, İngiltere ve en çok Fransa'dan dökümcüler ve mahir ustalar getirtildi. Ocaklar ıslah edildi. Top dökümünde Fransız toplarının çapları kabul edildi. Tophane'ye nizam verilirken baruthane de düzene konuldu. Düzenden önce İstanbul, Selânik ve Gelibolu baruthaneleri acınacak halde idi. Bu iş için ayrılan para kapanın elinde kalıyordu. Elde edilen barut, şenlik toplarına yetişmiyecek kadar azdı. Devlet, harplerde muhtaç olduğu barutu, İngiltere ve Hollanda'dan satın almak zorunda kalıyordu. Selim III., bu baruthaneleri ıslah ettikten başka yenilerini de açtırdı. Yeni âletler getirtildi. Barut istihsalinde hayvan kuvveti yerine su kuvvetinden istifade edildi. Az zamanda iyi kaliteli barut istihsaline muvaffak olundu.

Donanma ve tersane

Selim III. donanmayı perişan bir halde buldu. Tersanelerin çoğu çalışmıyordu. Gemi yapımı çok düşmüştü. Gemilerin üstünde ve içinde savaşa yaramıyan kulübeler ve bölmeler yapmak itiyadı yüzünden mevcut gemiler de işe yaramıyordu. Büyük gemilerin kaptanları deniz harp tekniğinin en basit kaidelerini bilmezlerdi. Bu kaptanlıklar çok kere para kuvvetiyle elde edilirdi. Deniz erleri, tarlasından zorla alınmış köylüler ile sokaklardan toplanmış aceze ve dilencilerden ibaretti. Kaptanlar erlerin maaşlarını

dercep etmek için bu usulü ihtiyar etmeyi şahsî menfaatlerine uygun buluyorlardı. Sözün kısası, Osmanlı denizciliğinde düzensizlik, hırsızlık, cehalet, ihmaller, hamiyetsizlik diz boyunu aşmıştı.

Selim III., donanmayı düzene koymak ödevini baş çuhadarı Küçük Hüseyin Paşa'ya verdi. Hüseyin Paşa, denizcilik işlerini bir kanunnameye bağladı. Kaptanlar sınavdan geçirildi, ehliyetsizler atıldı. Deniz erleri için muayene ile alınma ve öğretim ile yetiştirilme metodu kabul edildi. Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirtildi. Tamamen veya kısmen çalışmaz durumda olan 15 tersane faaliyete geçirildi, bu tersanelerde 45 parça gemi yapıldı. Bu gemilerin subay ve er sayısı, 20.495 idi. Sözün kısası, Selim devrinin sonlarına doğru Türk donanması, 27 büyük savaş gemisiyle 27 fregattan kurulmakta idi. General Sebastiyani'ye göre bu filo, Avrupa filolarının en güzellerindendi.

Eğitim ve öğretim

Osmanlı imparatorluğunda eğitim ve öğretimin önderi medreseydi. 18 inci yüzyılda medrese de, yeniçeri ocağı gibi, çürümüş bir durumda bulunuyordu. Bu çürüklük o dereceyi bulmuştu ki, onu Yakın çağların bilimine ve bilim gereçlerine yetecek bir hale getirmek mümkün değildi. Selim III. ve Yeni düzenin gerekli olduğuna inanmış olan ekibi, askerlik alanındaki yenilikler için almış oldukları metodu eğitim ve öğretim için de yürüttüler. Yani medreseyi kendi haline bıraktılar ve ordu gereçlerini karşılamak üzere bir teknik öğretim kurmaya çalıştılar. Bu alanda çalışmalar daha 18 inci yüzyılın ilk yarısında başlamıştı. Mahmut I. devrinde Kumbaracı Ahmet Paşa'nın gayretiyle Üsküdar'da bir "Mühendishane" okulu açılmıştı. 18 inci yüzyılın ikinci yarısında, Rus donanmasını Çeşme önlerinde Türk donanmasını batırması ve Rusların Kırım'a göz dikmeleri, Osmanlı devlet adamlarına büyük korku saldı. Çünkü imparatorluğun başkenti olan İstanbul, Rus saldırışına artık açık bulunuyordu. Başkentin güvenliği için kuvvetli bir donanma kurmak gerekli idi. İşte böyle bir donanmanın subay ve teknik adamları için Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun (Deniz Okulu) kurulmuştu (1773).

Selim III., Deniz Okulu yanında Kumbarahane ile (1792) Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (Topçu Okulu)nu kurdu (1794).

Bu okulların kurulmasında yabancı uzmanlardan geniş ölçüde faydalanıldı. Fransa, İsveç, İngiltere ve daha başka Avrupa memleketlerinden mühendis, deniz mühendisi, ustabaşı ve ustalar getirildi. Bunların içinde çoğunluk Fransızlarda idi. Çünkü Fransa, o devirde askerlik alanında en ileri devlet idi. Bundan başka Selim III.'ün Fransa'ya sempatisi de vardı. Padişah, kurduğu okulların idaresi için özel bir kanunname hazırlattı. Topçu okulunda Fransızca, mecburî ders olarak bir Fransız öğretmeni tarafından okutuldu.

Aynı okul için 400 ciltlik bir kütüphane kuruldu. Bu kütüphane harp sanatı ile ilgili fizik, topçuluk, matematik ve tahkimat konuları üzerinde en güzel Fransızca kitaplarla meşhur Fransız ansiklopedisini içine almakta idi. Okulun öğrenci sayısı 200 idi.

Nizam-ı Cedit devrinde Avrupa'ya öğrenci gönderilmedi ise de, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi büyük memleketlerin başkentlerine gönderilen Osmanlı elçilik memurlarına gittikleri yerde boş durmayıp dil ve bilgi öğrenmeleri için emirler verildi. Selim III. devrinde olağanüstü veyahut ikamet elçisi olarak gönderilmiş olan elçilerin yüzlerce sahife tutan sefaretnameler yazıp saraya sunmalarının sebebi de budur.

Yayın

Padişah, ordu ve donanmanın işine yarıyacak önemli kitapların Türkçeye çevrilmesine ve bastırılmasına önem verdi. Bunun için de ilkin, çalışmaları durdurulmuş olan Müteferrika matbaasını düzene koydu. Bu matbaada Buğdan voyvodası Aleksandr İpsilanti'nin oğlu Kostantin İpsilanti tarafından Türkçeye çevrilen Fenn-i harp, Fenn-i lâğım ve Fenn-i muhasara kitapları bastırıldı. Bu kitaplardan önce İstanbul'daki Fransız elçiliği matbaasında da Türkçe olarak üç kitap basılmıştı.

Bunlardan birincisinin başlığı şu idi :

"Üsûl-i maarif fî tertib-ül ordu ve tahassuniye muvakkaten min telif-i Delafit Klave el-mürsel min tarafı devlet-i Fransa bidevlet ül-Osmaniye velmuallim fî Mühendishane."

İkinci kitap da şudur :

"Usûl-i maarif fî veçh-i tasnif-i sefâin-i donanma ve fenn-i tedbir-i hareketüha min telif-i Deturge, min rüesa-yi sefâin-i devlet-i Françe"

Üçüncü kitaba gelince :

"Eléments de la Langue turque" isimlidir.

Müteferrika matbaasının kapanmasından iki yıl önce Hasköy'de Mühendishane-i Bahrî-i Hümayunda açılan Mühendishane matbaası çalışmaya başladı. Bu matbaada elçilik yazmanı olarak 1793'te Londra'ya gitmiş olan Mahmud Raif Efendinin "Nizam-ı Cedid"i Avrupa'ya tanıtmak maksadiyle yazmış olduğu: "Tableau des nouveaux règlements de l'Empire Ottoman" isimli kitap ile "Tuhfe-i Vehbi" yayınlandı ve Van Kulu lûgatinin üçüncü baskısı yapıldı. Mühendishane matbaasının çalışmalarda bulunduğu sıralarda Üsküdar'da kurulan Üsküdar matbaası da her türlü kitap basmaya başladı.

Padişah, Türkçeye çevirttiği kitapların okunmasını devlet adamlarına her fırsattan faydalanarak tavsiye etmekte idi. En çok Vauban'ın "Müstahkem mevkilere taarruz ve onları koruma,, başlıklı kitaba önem veriyordu. Bu kitabın okunmasını emrederken şöyle dediğini görüyoruz :

"Zira bu kâfirlerin muharebeleri acaiptir. Meydana çıkıp merdane cenk etseler hiç mülâhaza etmem; lâkin öyle etmiyorlar. Birkaç sene mukaddem benim tercüme ettirdiğim Goban (Vauban) nam kitap mütalea olunsa malûm olur."

Selim III. devrinde Arapça, Farsça ve Fransızca'dan Türkçe'ye kitaplar çevrilmesi ve yabancı dil öğrenen Türklerin yabancı dilde kitaplar yazmaya başlamaları, Türk dilinin bir bilim dili durumuna gelmesi yolunda önemli hareketlerdir.

"Nizam-ı Cedit" devrine gelinceye kadar Osmanlı bilginleri arasında imparatorluğun kuruluşunda Türkçenin büsbütün bırakılarak yerine Arapçanın bilim dili olduğu gibi halk dili olarak da alınmamasına üzülenler çoktu. Halbuki Nizam-ı Cedit ile bu anlayışın silinmeye başladığı görülmektedir. Nitekim Ayıntaplı Asım Efendi'nin Kamus ve Burhan-ı Katı lûgatlarını Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevirmesi, Türk kütüphanesinin zenginleşmesi yolunda bir dönüm noktasıdır. Türkçeye yapılan tercümeler henüz halkın anlıyacağı dilde yapılmış olmaktan çok uzaktır; fakat buna rağmen bu tercümeleri bir yenilik olarak kabul etmek gerektir. Çünkü halk diline götüren amaca doğru bir çalışmadır.

İrad-ı - cedit hazinesi

Ordu ve donanmada yapılan yenilikler çok paraya maloldu. Bu para "İrad-ı Cedit" adıyla Nizam-ı Cedid'in bir bölümünü teşkil eden özel bir hazineden tedarik edildi.

İrad-ı cedidin kuruluşu şöyle oldu : Padişah ve ıslahat ekibi günlerce süren görüşmelerden sonra karar verdiler :

"Tersane, baruthane, tophane, topçu, lâğımcı ocakları ve Levent çiftliği bostancıları, "Nizam-ı Cedit" erleri için olduğu kadar gelecekte devletin yapmak zorunda kalacağı harpler için de normal gelirlerin dışında kaynaklar bulmak gereklidir. Bu yeni kaynakların gelirleri ne darphane hazinesine ve ne de enderun hazinesine konmıyacaktır. İrad-ı cedit hazinesi adıyla kurulacak yeni bir hazineye konulacaktır".

200.000 kese değerinde olması kararlaştırılan bu hazinenin gelir kaynakları şunlardır : Faizi on kese olan mirî mukataalardan mahlûl olanlar, tütünden, rakıdan, şaraptan, kahveden, istafilina tâbir olunan Mora üzümünden, yünden, baş hayvanlarından her sene yenilenen ferman ve beratlardan bir miktar özel resim alınması.

Bu gelirlerin hesaplarını görmek için "İrad-ı Cedit Defterdarlığı" adiyle bir teşkilât kuruldu. Talimli asker nazırının aynı zamanda İrad-ı cedit defterdarı olması da kararlaştırıldı. Hazinenin karakteri, önemi ve çalışma şekli bir kanunname ile tesbit edildi.

Padişah kanunname hükümlerinin harfi harfine tatbik edilmesine çok dikkat ve itina gösterdi.

İdare alanında düzen

Selim III. tahta çıktığı vakit, imparatorluğun mülkî idaresini de anarşi içinde buldu. Padişah da, herkes gibi, anarşiden vezirleri mes'ul tutuyordu. Vezirlerin tayininde liyakat ve ahlâk aranmaz olmuştu. Rüşvet, iltimas, hatır ve gönül vezir tayininde kaide halini, almıştı. Bir il'e tayin edilen vezirin ilk düşündüğü şey, tayin için harcadığı parayı halktan koparmaktı.

Soygunculuk, memurluğun ilk anlarında başlıyordu. Vezirler, memuriyet yerlerinde uzun müddet bırakılmazlardı. Bir eyalet, yılda bazan iki üç vezir değiştirirdi. Bu, vezirlerin sık sık yer değiştirmesini ve çok masraf yapmalarını neticelendirirdi. Halkın

sırtından geçinen yalnız vezirler değildi. Bir nevi belediye reisi veya muhtar demek olan âyanlar da halkı soymakta, vezirlere taş çıkartırlardı. Esas ödevleri adalet sağlamak olan kadıların çok kere zulümde en ileri gittikleri görülmüştür. Bu yıkıcı memurlara devletin bazı kötü usul ve kaideleri de eklenmekte idi. İltizam maddesi bunların başında gelir. Mültezimler bir dereceye kadar devletten halkı soymak hakkını satın alan kimseler olarak sayılırdı.

Bu manzaranın ortadan kaldırılması için mülkî ıslahat yapılması büyük bir zaruret olarak kabul edildi :

Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz il'e bölündü. Vezir'lerin sayısı da buna göre tesbit edildi. Ehliyetsiz, derebeyi ve menşei neidüğü bilinmiyen kimselere vezirlik verilmemesi, devletin güvenini kazanmış tecrübeli kimselerden vezir tayini bir kanunname ile hudutlandırıldı. Vezirleri seçme hakkı, yalnız padişah ve sadrâzama bırakıldı. Vezirlerin memuriyet yerlerinde en az üç ve en çok beş yıl kalmaları uygun görüldü.

İlçelerde âyanların eskiden olduğu gibi ahali tarafından usulü dairesinde seçilmesi ve bu seçime valilerin müdahale etmemesi kaide tutuldu.

Kadılar şer'î mazeretleri olmadıkça memurluk yerlerine gitmemezlik etmiyecekler, kanunnamelerin gösterdiği miktardan fazla hiçbir nam ile halktan para almıyacaklardı, timar ve zeamet usulü yeni kanunnamesinde gösterildiği şekilde yürütülecekti.

Bu tedbirler, mülkiye ıslahatını eski esasların içinde yapmak ve yalnız bozulmuş olan disiplini tekrar kurmak gibi bir maksatla alınmıştı. Fakat disiplin her şeyden önce şekilden ziyade zihniyette aranması gereken bir şeydir. Bu itibarla, eski ve çürümüş bir zihniyete aşılanacak yeni tedbirlerin önemi ne olursa olsun, istenen istikamette tam bir başarı sağlamak mümkün olamazdı. Öteki alanlarda olduğu gibi mülkiye alanında da Yeni düzenin güdük kalması mümkündü.

Ekonomi ve ticarette yenilikler

İktisat ve ticaret alanında yapılan ve yapılmak istenen yenilikler, imparatorluğun ve devrin ihtiyaçları yanında çok silik kalır. Bellibaşlı tedbirler arasında tasarruf teşebbüsü vardır. Osmanlı

devleti, bu sıralar Hint, İran ve Frengistan'dan gelen kumaşların istilâsına uğramış bulunuyordu. Padişah, devlet parasının dışarı çıkmaması için memlekette yapılan kumaşların ve en çok Ankara ile İstanbul'da yapılanların kullanılmasını vezirlerine tavsiye ediyor ve bu yolda da kendisinin örnek alınmasını istiyordu. Bundan başka, bayramlarda büyük devlet memurlarının meratip silsilesine uygun olarak birbirlerine vermek zorunda oldukları hediyelerin de verilmemesini emrediyordu.

Köklü bir iktisat teşebbüsü, İstanbul'un un ihtiyacını sağlamak için yapıldı. Zahire toplamak, saklamak ve dağıtmak işi tüccarın elinden alınarak devlete verildi. Bu iş ile uğraşmak için bir hububat nazırlığı kuruldu. Hububat nazırlığı için müstakil bir hazine de kuruldu. Sermayeden hasıl olan faiz, zahire işlerinin tedviri için kullanıldı. Fakat faiz miktarı ihtiyaçtan fazla ise sefer için İrad-ı cedit hazinesine gönderildi.

Ticaret alanında alınan tedbirler de tamamen disiplinsel mahiyettedir. Osmanlı reayasından bir kısmı, devlete vergi vermemek için yabancı devletlerin hizmetine konsolos veya elçi tercümanı diye kaydolunuyorlardı. Bazı Osmanlı reayası da, doğrudan doğruya yabancı tabiiyetine girerek kapitülâsyon haklarından faydalanıyorlardı.

Selim III., ahitnamelerde yazılı sayıdan fazla tercüman kullanmamalarını yabancı elçilerden istediği gibi, hakkı olmadan tercüman vesikası kullananlar araştırılarak vesikaları ellerinden alındı. Bundan başka Avrupalı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçildi. Osmanlı ve Rum reayasının gemilerine Rus bayrağını çekerek sefer ve ticaret yapmaları yasak edildi. Osmanlı ticaret filosunun çoğaltılması ile ticaret alanında geniş ölçüde bir kalkınmaya ihtimal verildiği için, büyük devlet adamlarının birer gemi satın alarak işletmeleri de karar altına alındı.

Bütün bu tedbirlerle Osmanlı iktisadiyatında gerçek bir düzen sağlanamadı. Bununla beraber hükümet, iktisat konularının önemini kavramış olduğunu bu silik tedbirlerle de olsa göstermiş oldu.

Siyaset ve diplomasi alanında yenilik

Selim III.'e gelinceye kadar Avrupa'nın hıristiyan devletlerini aşağı göreme telâkkisi, Osmanlı devlet adamlarında hâkimdi. Bu devletlerden herhangi birisiyle eşitlik şartları içinde siyaset anlaşmaları yapmak din inanlarına aykırı sayılırdı. Selim III. ve yardımcıları olaylara realist bir gözle bakarak devletlerarası münasebetlerde Osmanlı devletinin kendi kendine yetemiyeceğini anladılar ve İslâm telâkkilerine uymamasına rağmen, hıristiyan devletleriyle karşılıklı esaslara dayanan anlaşmalar yapmaya başladılar. Napolyon'un Mısır'ı istilâsı münasebetiyle bir taraftan Osmanlı devleti ile Rusya, diğer taraftan Osmanlı devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşmalar bu kabiledendir. Artık Osmanlı devleti için muvazene siyaseti başlamış demekti. Şüphesiz bu, yepyeni bir siyasî düşüncedir ve imparatorluğun dağılma devrinin başında kabul edilmiş olması, bu dağılmayı güçleştiren âmillerden olmuştur.

Selim III. devrinde alınan Avrupalı bir usul de daimî elçilikler kurulmasıdır. Şöyle ki, Avrupalılar yüzyıllardanberi Osmanlı İmparatorluğunda daimî elçilikler bulundurdukları halde Osmanlı devleti, türlü sebeplerden dolayı, Avrupa'da elçi bulundurmaktan çekinmiştir..

Selim III., Avrupa usullerini memlekete getirmeye karar verdikten ve yine bir Avrupa usulü olan muvazene siyaseti prensibini kabul ettikten sonra, Avrupa'yı tanımak gereğini duydu. İşte bunun bir neticesi olarak daimî elçilikler kuruldu. İlk daimî elçilikler Viyana, Berlin, Paris ve Londra'da açıldı. Buralara gönderilen elçiler, üç yıl elçilik yapmaya mecburdular.

Siyaset ve diplomasî alanında yapılan bu yenilikler, Osmanlı İmparatorluğu'na Batı tesirlerinin sızmasını çok kolaylaştırdı.

BİBLİYOGRAFYA

"Nizam-ı Cedit"

Genel tarihler :

Cavit Ahmet, *Tarih-i Cavid Ahmet*, İst. Ünv. yazma.
Halil Nuri, *Tarih-i Nuri*, İst. Ünv. yazma.
Edip, *Tarih-i Edip*, İst Üniv. yazma.

Asım, *Asım tarihi, I. II.* İst. Ceride-i Havadis matbaası.

Cevdet, *Tarih-i Cevdet* IV, V, VI, VII, Dersaadet 1309.

Mustafa Paşa, *Netaic-ül Vukuat*, IV.

Le Baron Jucherau de St. Denys, *Histoire de L'Empire Ottoman, depuis 1792 jusqu'en 1844, II.* Paris 1844.

A. De la Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman I.* Paris 1881.

Alfred Rambaud, *Histoire de La Russie*, Paris 1893.

Louis Léger, *Histoire de l'Autriche-Hongrie*, Paris 1895.

E. Bourgeois, *Manuel Historique de Politique étranère*, *II.* Paris 1915.

N. J. N. Chopin, *Révolution des peuples du Nord. IV*, Bruxelles 1893.

Selim III. hakkında monografyalar :

Edouard Driault, *Selim-i salis ve Napolyon*, Türkçeye çeviren Köprülü zâde Mehmet Fuat, Kanaat kitabevi Dersaadet 1331.

P. Abdon-Boisson, *La Mosquée des Roses*, Paris.

Enver Ziya Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1942.

E. Z. Karal, *Selim III. ve Nizam-ı Cedit*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1946.

Tahsin Öz, *Selim III.'ün sır kâtibi tarafından tutulan ruzname*, Tarih Vesikaları, C. III. s. 13, 14.

Dergilerde Selim III. hakkında çıkan önemli yazılar :

Necip Asım, *Vatanperverliğin temasil-i şahanesi*, Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, cüz 28, sayı 183.

Ahmet Refik, *Sultan Selim-i saliste halk ve milliyet muhabbeti*, Yeni mec. sayı 23, sahife 449, ve sayı 24, sahife 469.

Rauf Yekta, *Selim-i salis musikişinas*, Yeni mec. sayı 15, sahife 309.

Osmanlı - Rus ve Osmanlı - Avusturya Harpleri :

Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında düşünceleri için şu kitaplar faydalıdır :

Djuvara, *Cent Traités de partage de l'Empire Ottoman.*

Albert Sorel, *La Question d'Orient au XVIII'e siècle*, Paris 1889.

Frédéric de Smitt, *Frderic II. Catherine et le partage de la Pologne*, Paris 1861.

İHR. *Briefwechsel Joseph II. und Katharina von Russland*, *Wien* 1869.

Barış görüşmeleri ve andlaşmaları için :

Müzakere mazbatası, 1 + IV İst. 1270.

Gabriel Norado unghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, 1. Paris 1900.

A. Şeref, *Ecanibten ilk istikraz teşebbüsümüze dair*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec., 30.

Doçent Dr. Halil İnalcık, *Rasih Efendi ve general Kutuzoff elçilikleri*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, VI. sayı 2.

Yusuf Akçora, *Osmanlı İmaparatorluğu'nun dağılma devri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Enver Ziya Karal, *Yunan adalarının Fransızlar tarafından işgali ve Osmanlı - Rus münasebetleri* "Tarih semineri dergisi" nden ayrı basım.

Enver Ziya Karal, *Fransa - Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1938. Kitabın arkasında Mısır seferine dair Başbakanlık arşivindeki vesikaları ve yabancı kaynakları gösteren etraflı bir bibliyografya vardır.

Serge Gorianoff, *Devlet-i Osmaniye - Rusya siyaseti*, Türkçeye çeviren Macar İskender ve Ali Reşat, İstanbul, 1331.

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Arşiv vesikalarına göre Yediada Cumhuriyeti*, Belleten, I, sayı 3 - 4.

Prof. Enver Ziya Karal, *İngiltere'nin Akdeniz hâkimiyeti hakkında Osmanlı vesikaları*, Tarih Vesikaları, sayı 2. *(İngiltere ve Mısır için).*

Mısır seferinden sonra Osmanlı devletinin siyasal münasebetleri (1800 - 1808)

Edouard Driault, *Selim-i salis ve Napolyon.*

Serge Gorianoff, önceki bölümde adı geçen kitap.

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Amedi Galip Efendi'nin murahhaslığı ve Paris'ten gönderdiği şifreli mektuplar*, Belleten, II. İstanbul, 1 Nisan 1937.

Prof. Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris büyük elçiliği*, İst. 1940.

Galip Sait Mehmet Paşa, *Fransa sefaretnamesi*, Edebiyat-ı Umumîye mec. sayı, 9, 10, 11, 12, 13, ve 15.

Muhib Efendi, *Fransa sefaretnamesi* (yazma). Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi.

Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi, *Fransa sefaretnamesi*, İst. 1281.

İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi (1807) için :

Necip Asım, *Müverrih Asım Efendinin metrûkât-ı tarihiyesinden birkaç parça*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec. cüzü 33, sahife 553 - 597 ve cüzü 39, sahife 168.

Kâzım Şinasi, *Üçüncü Selim ve Çanakkale*, Yeni mec. fevkalâde nüsha, 1915 - 1331.

Nizam-ı Cedit (Yeni düzen) ıslahatı :

Enver Ziya Karal, *Tanzimattan evvel garplılaşma hareketleri, Tanzimat I.* İstanbul 1940.

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Halil Hâmid Paşa.*

Ch,—Gouffier, Şehzade Selim'in XVI ıncı Louis ile mektuplaşması.

İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Selim III.'ün veliaht iken Fransa Kralı Louis XIV. ile muhaberesi.* Belleten II, sa. 570.

Münir Paşa, *Louis XVI et le Sultan Selim III.*

Tahsin Öz, *Fransa Kralı Louis XVI.'nın Selim III.'e nâmesi*, Tarih vesikaları, C. 1, s. 3, Revue d'Histoire diplomatique, 1912.

Islahat lâyihaları için :

Şerif Mehmet, *Selim-i salis devrinde nizam-ı devlet hakkında mutaleat*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec. cüzü 37, 38.

Tatarcık Abdullah Molla, *Selim-i salis devrinde nizam-ı devlet hakkında mutaleat*, Tarih-i Osmani Encümeni mec. cüzü 41, 43.

Enver Ziya Karal, *Nizam-ı Cedide dair lâyihalar*, Tarih-vesikaları, sayı VI.

Enver Ziya Karal, *Selim III. devrinde Osmanlı bahriyesi hakkında vesikalar*, Tarih Vesikaları, C. 1, s. 3.

Üçüncü Bölüm

İRTİCA (GERİLEME)

I. Selim III.'ün tahttan indirilmesi ve Mustafa IV.'ün padişahlığı

Nizam-ı Cedit düşmanlığı

Nizam-ı Cedit programının yürütülmesi için, kuvvetli bir ıslahatçı ekibin varlığı, aydın sınıfın ıslahat düşüncesini açık gönül ile kabul etmesi ve imparatorlukta bir barış devrinin kurulması gerekli idi.

Halbuki, Selim III. devrinde, bu şartların hiçbir vakit ve hiçbir suretle gerçekleşmediği görülmektedir.

"Nizam-ı Cedit" ekibi gereği gibi kurulamamış, ıslahat taraftarı olan büyük rütbeli devlet adamlarının sayısı birkaçı geçmemiştir. Sadrazamlardan ve şeyhülislâmlardan, pâdişahı yenilik yolunda tutanlar arasında ise işe dört elle sarılan yoktu.

Ulemadan birkaç kişi ile devlet hizmetinde bulunmuş kimselerden kurulan aydın bir zümre, Avrupa medeniyetinin ileri ve üstün bir medeniyet haline geldiğine inanmış bulunuyordu. Fakat ulemanın çoğu Nizam-ı Cedide düşmandı. Büyük halk kitlesi ise, bütün cahilliğine rağmen, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olan faikıyetini itirazsız olarak kabul etmekte idi. Böylece aydınlar arasında artık devrimci ve muhafazacı iki zümre belirmiş bulunuyordu. Devrimciler Avrupa'ya hayran, muhafazacılar ise düşman idiler. Yenilik hareketleri Avrupa usulleriyle yapıldığı için birinciler bu hareketi tutuyor, ikinciler ise onu küfür sayıyordu.

Paris elçisi Halet Efendi'nin Paris'ten gönderdiği mektuplardan alınan şu satırlar, devrimcilerle muhafazacıların düşüncelerini açıklamaktadır :

"Bir gün evvel şu kâfiristandan hayr ile halâs olmaklığım için dualarınızı niyaz ederim. Zira Paris'e kadar geldik. Halkın nakil ve methettikleri Frengistan'ı dahi göremedik. O tuhaf şeyler ve o akılh Frenkler kangı Avrupa'dadır bilemem".

"Frengistan'ı sizi ihafe veyahut iğva için her kim sena ederse suâl buyurasız? Sen Avrupa'ya gittin mi deyu; hayır gitmedim, tarihlerden bilürüm der ise iki kısımdan biridir ki, şimdi izah

olunur. Beli gittim ve biraz zaman eğlendim derse elbette Frenklerin taraftarı ve casusudur. Gitmedim derse iki kısımdır. Ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını dinler; yahut gayret-i diniyesinden tamamen Frenkleri metheder".

Bu satırlar muhafazacı zümrenin Avrupa fikir ve usullerinden ne kadar korktuğunu belirtmeye kâfidir. Muhafazacı zümre şeriatı âlet ederek halkı Avrupa'dan alınan usullere düşman yapmaya muvaffak oldu.

"Nizam-ı Cedit" taraftarlarının dış siyasette uğradıkları başarısızlıklar da onların ve yaptıkları yeniliklerin kredisini düşürdü. Hele Rusya gibi yüzyıllarca din ve devlet düşmanı bilinen bir komşu ile ittifak muahedesi yapılması halka pek kötü tesir yaptı. İmparatorluğun iç karışıklıkları da bu tesirin derecesini yükseltti.

Filhakika Nizam-ı Cedit devri imparatorluğun hemen her tarafında devlete karşı ayaklanmalarla doludur. Anadolu'da ve Rumeli'de âsi âyanlar zaman zaman yarı bağımsız devletçikler kurdular.

Arap yarımadasında Vehhabîlik hareketi, Akkâ'da Cezzar Ahmet Paşa, Akdeniz'de Rum ve Balkanlarda Sırp baş kaldırma olayları, Vidin'de Paspan-oğlu, Rusçuk'ta Tirsinikli-oğlu, Edirne'de Dağdeviren-oğlu olayları ve daha başka dağlı eşkiyası problemleri karşısında devlet âciz bir durumda kalmış ve imparatorlukta vazife yerine menfaat, kanun yerine kuvvet kaim olmuştu.

Ulema, menfaatten başka birşey düşünemiyecek kadar alçak ve ahlâksız bir hale geldiğinden, imparatorluğun bütün fenalıklarına sebep "Nizam-ı Cedid"i gösteriyordu.

Camilerde vaizler halka şöyle söylüyorlardı:

"Askere setre pantalon giydirip imanına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren pâdişaha elbette Allah tevfikini çok görür. Hâdimülharemeyn unvanına liyakatı olmadığını bu suretle meydana çıkarır".

Düşman propagandası da maksadına erişmek için vaizlerin ve vezirlerin sözlerine benzer şayialar yaymak için fırsat buluyordu. Nitekim İngilizler, Fransa ile uzlaşmak temayülünü gösteren Osmanlı devlet adamlarını devirmek için İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesini şöyle izah ettiler:

"Padişah, İngiliz ve Rus hükümetleriyle yeniçerileri ortadan kaldırmak için anlaştı, İngiliz donanması pâdişahın müsaadesiyle İstanbul'a geldi. Rus donanması da yakında gelecektir. O vakit yeniçeri kaldırılacak ve yerine Nizam-ı Cedit geçecektir".

Ulemayı bu yıkıcı çalışmalarında devlet işlerinden uzaklaştırılmış bazı vezirler desteklemekte idi. Bunlar padişahın, o devrin deyimiyle, vükelâ ile devlet işlerini görüşmesine kızıyorlar ve "Şah vâkıf gerektir ahvale... Vükelâya kalırsa vay hale" sözü ile Selim III.'e yakın adamlarını çekemediklerini anlatmış oluyorlardı. Islahata düşman vezirler arasında Tayyar Paşa'nın çalışmaları çok zararlı oldu. Bu paşa İstanbul'da ve Anadolu'da halkı ve yeniçerileri Nizam-ı Cedit'e karşı ayaklandırmak için şu sözleri yazdı :

"İşbu 1207 tarihinde tanzim olunan Nizamat-ı Cedit'e üzere islâmiyana kefere elbisesi ilbas olunup kâbiren an kâbir hânedan-islâmiyan mukarenet-i devletten tardolunmuştur. Aman ya sahib-i şeriat aman!"

"Efendi, şimdi ne sipahi var, ne yeniçeri var! Cümlesi başı şapkalı Firenk oldu".

"Gariptir ki, elyevm libas-ı mahsusa-i kefere ile telebbüs olunması emr-i pâdişahî olup hattâ harem-i pâdişahîde olan cevari setr-i avret olacak don dahi telebbüs etmeyüp Frengâne fistan ve libas-ı mahsusa-i Kâfiristan telebbüs ederler".

"Sultan İbrahim merhumun cunundan başka bir hıyaneti yok iken ve yalnız hapis ile kifayet olunurken şehadetine اقدام مالا يلزم edenler, acaba Sultan Selim-i salis gibi din-i Muhammedî'ye mugayir ve fukara ve ibadullaha hıyaneti zâhir bir padişah zamanında olsa ne olurdu?"

Bu propagandanın tesiri en çok yeniçeriler arasında görüldü ve o kadar görüldü ki, onlardan birine bir gün lâtife olarak Nizam-ı Cedit olur musunuz denildikte : "Haşa, Moskof olurum, Nizam-ı Cedit olmam" diye cevap vermiştir.

Padişah ve hükümet bir aralık Fransızlardan ayrılarak İngilizlerle Ruslara yanaşmak istedi. Bu sefer de Fransız elçisi yeniçerileri kışkırtmaya başladı :

"Nizam-ı Cedit'ten maksat, ocağın ilgasiyle mevacibi, vükelânın ceplerine atmalarıdır. İmparator bunu duydu, sizin halinize

teessüf ediyor. Eski usulün bozulmaması taraftarıdır. Fakat askerimiz hudut üzerindedir, lâzım olursa İstanbul'a celbolunacaktır".

Bütün bu sebepler halkı, ocakları ve devlet adamlarının çoğunu Nizam-ı Cedide düşman yapmış bulunuyordu. Bu kadar kesin bir düşmanlık karşısında ıslahat düşüncesinin yaşamasına ve ıslahat hareketlerinin ayakta durmasına imkân yoktu. Islahat düşmanları Nizam-ı Cedidi boğmak için zaten ufak bir vesile bekliyorlardı.

II. Nizam-ı Cedit düşmanlarının harekete geçmesi : "Edirne vak'ası"

Nizam-ı Cedit, evvelâ İstanbul'da ve Anadolu'da kurulmuş, ilk defa olarak da Mısır seferi sırasında Akkâ önünde Napolyon'a karşı başarılar kazandığı görülmüştü. Mısır seferinden sonra, Rumeli'de dağlı eşkıyası hareketlerinin genişlemesi, Sırp isyanlarının gelişmesi, Fransızların Raguza'ya yerleşmeleri, Rusya ile harp ihtimallerinin belirmesi hükümetin dikkat nazarını çekti. Bütün bu tehlike ve ihtimallerin önlenmesi için Rumeli'ye Nizam-ı Cedit askeri geçirilmesi ve bu teşkilâtın orada da kurulması tesirli bir tedbir olarak kabul edildi. Anadolu'da Nizam-ı Cedid'in kurulmasında büyük hizmeti geçmiş olan Karaman valisi Abdurrahman Paşa, Nizam-ı Cedit askeriyle ve İstanbul yoluyle Rumeli'ye geçirildi. Âyanların ürkmesi ihtimaline karşı, bu askerin Sırp isyanlarını bastırmakla görevlendirildiği ilân edildi.

Padişah ile ıslahat taraftarlarının bu çok yerinde olan tedbirleri, sadrâzam İsmail Paşa'nın gizli muhalefetine çarptı. Sözde yeni usullere taraftar olan İsmail Paşa, Rumeli âyanlarına: "Gözünüzü açın, Kadı Abdurrahman Paşa cümlenizi kılıçtan geçirmeye geliyor" diye haberler gönderdi. Nizam-ı Cedit düşmanlarının hânedandaki mümessili bulunan veliaht Şehzade Mustafa da Rumeli'ye gönderdiği hasekilerle Nizam-ı Cedit düşmanlığını kabartmaya gayret etti. Bu menfi propagandaların neticeleri derhal görülmeye başladı. Tekfürdağı'nda (Tekirdağ) Nizam-ı Cedid'in kurulacağını bildiren fermanı okuyan hâkim, yeniçeriler tarafından katledildi. Silivri ve Çorlu ahalisi Edirne

üzerine harekete geçen Kadı Abdurrahman Paşa ordusuna mukavemet ettiler. Bir iç harbi başlamak üzere idi. Düşman ordularının hudut boylarında yığıldığı, İngilizlerin Boğazlardan gemi geçirerek İstanbul'u yakmakla tehditler savurduğu bir sırada böyle bir harbin başlamasını padişah uygun göremezdi; Kadı Abdurrahman Paşa ordusunun geri dönmesini emretti (1806).

Bu olay, Nizam-ı Cedit düşmanlarının şımarmasına ve neticede Boğaz yamaklarının isyanına sebep oldu.

III. BOĞAZ YAMAKLARININ İSYANI (1807)

Edirne vakasından sonra sadrâzamlığa yeniçeri ağası Hilmi Paşa, şeyhülislâmlığa da Rumeli kazaskeri Topal Ataullah Efendi getirildi. Sadrazam, ordu ile harp alanına hareket edince, Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı oldu. Şeyhülislâm ve sadaret kaymakamı, her ikisi de kendilerini padişaha yenilik taraftarı gibi tanıtmışlardı. Gerçekte ise muhafazacı fikirli idiler ve veliaht Şehzade Mustafa ile münasebetlerde bulunuyorlardı. Ordunun İstanbul'da bulunmamasını fırsat bilen bu iki zat, yeniçeriler ve ulema ile anlaşarak "Nizam-ı Cedid"i ortadan kaldırmaya karar verdiler.

Köse Musa Paşa, Mayıs sonlarına doğru, Karadeniz boğazında muhafız yeniçeri yamaklarına Nizam-ı Cedit elbisesi giydirilmesi için Boğaz nazırı İngiliz Mahmut Efendi'yi görevlendirdi. Fakat yamakların yanına gönderdiği özel memurla, bu tedbirin pâdişah tarafından alındığını ve :

"Nizam-ı Cedit elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezseniz tardedileceksiniz. Belki Nizam-ı Cedit sizi öldürecek" fitnesini yaydı.

Bunun üzerine yamaklar cemiyet kurdular. "Biz kul oğlu kuluz ve ebaanced yeniçeriyüz, Nizam-ı Cedit elbisesi giymiyoruz" diyerek ayaklandılar ve kendilerine Nizam-ı Cedit elbisesi giydirmek için gönderilmiş olan Mahmut Efendi'yi katlettiler. Âsiler ertesi günü Büyükdere çayırında toplandılar. İslâm ve hıristiyan halkın ırz, mal ve canına dokunmamak, meşihat kapusundan tasdik olunmadıkça birşey istememek, Et meydanında toplanarak Bâbıâlî'ye vâki olacak istekleri yerine getirilmedikçe

dağılmamak üzere yemin ederek içlerinden Kabakçı Mustafa'yı başkan seçtiler.

IV. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Selim'in Tahttan İndirilmesi

Kabakçı Mustafa, âsilerin programını münadilerle İstanbul'un her tarafına yaydı:

"Ey ahali, meramımız Nizam-ı Cedit belâsını kaldırmaktır. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber olsunlar".

Bu sözler üzerine Nizam-ı Cedit düşmanları Kabakçı'nın yanına koşuştular. Veliaht Şehzâde Mustafa ve şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi de Kabakçı'ya akıl hocaları yolladılar. İsyanın neticesi sadaret kaymakamının hareketine bağlı idi. Köse Musa Paşa, padişaha sunduğu raporlarda isyan hareketini silik ve sönmeye mahkûm gibi gösterdi.

Mustafa Paşa bundan başka Nizam-ı Cedit askerlerinin kışlalarından çıkmamalarını emretti. Âsilere karşı koymaya hazırlanan Topçu ocağına da şu haberi gönderdi: "Karşı gelmesünler, bu iş cümle ittifakıyledir".

İlkin Topçular, daha sona Cebeci ocağı âsilere katıldılar. Kabakçı yürüyüşünü Etmeydanında durdurdu. Kabakçı tarafından davet edilen yeniçeri ihtiyarlariyle ulemanın ileri gelenleri, başta şeyhülislâm Ataullah Efendi olmak üzere, âsilerin programını tasvip ettiler. Artık Nizam-ı Cedit yok olmaya mahkûm edilmiş bulunuyordu.

Selim III., durumdan haberdar edildiği vakit büyük acı duydu. İmparatorluğun maddî ve manevî kuvvetlerini kendisine karşı birleşmiş görüyordu. Devletin idaresini ellerine bırakmış olduğu sadaret kaymakamı ile şeyhülislâm, Kabakçı isyanını hazırlıyan, hıyanet ve alçaklığın canlı sembolleri idi. Kime güvenmeli ve neye dayanmalı idi. Selim III. korkak değildi. Daha Nizam-ı Cedit hareketinin başında, günün birinde tahtını ve başını bu uğurda kaybetmek ihtimallerini hesaba katmış bulunuyordu. Fakat maksada ulaştıramıyacak mânasız bir cesaretle, derin bir tevekkülü tercih ediyordu. Âsilere karşı koymak için hiçbir kimseye güvenemezdi. Onların isteğini kabul etti ve Nizam-ı Cedid'in

kaldırıldığına dair bir hatt-ı hümâyun yazdı. Bu, âsilerin büyük bir zaferi demekti. Musa Paşa, Kabakçı'ya onbir kişinin isimlerini taşıyan bir liste göndermişti, Bu onbir kişi içinde İbrahim Kethüda, bahriye nazırı Hacı İbrahim, rikâp kethüdası Hacı Mehmet, reisülküttap vekili Ahmet, Enderun ricalinden sırkâtibi Ahmet ve daha başkaları vardı. Hepsi Nizam-ı Cedit meselesinde padişaha yardım etmiş kimselerdi. Kabakçı âsilere :

"Bu onbir kişi memleketi harap edenlerdir. Ölü veya diri pâdişahtan bunları istemeliyiz" dedi. Âsiler Kabakçı'yı tavsip ettiler. Şeyhülislâm ve kazaskerler kararı tasdik ederek pâdişaha bildirdiler.

Padişah, sarayın tarihini iyi bilenlerdendi. Âsilerin istediklerini yapmazsa zorla saraya girip edepsizliklerini gerçekleştireceklerdi. Bu itibarla Etmeydanı meclisinin dileğini kabul etti. Âsiler, listeye isimleri geçenleri türlü türlü işkencelerle paraladılar ve muradlarına erdiler. Fakat onları kuran devlet ricali bu kadarını kâfi görmüyorlardı. İstanbul kadısı âsilerin yanlarına gönderildi ve onlarla şu meselenin münakaşasına başladı :

"Bundan sonra bu pâdişaha emniyet olabilir mi?" Âsiler derhal şeyhülislâmı çağırdılar ve sordular:

"Sultan Selim'in saltanatta istiklâli yok. Hükümeti birtakım zalimlerin eline verdi. Kendisi zevk-u safa ile meşgul. Devlete getirdikleri de fukaraya ve reayaya zulüm yapıyorlar; böyle bir pâdişahın hilâfeti sahih midir?"

Ataullah Efendi, "değildir" cevabını verdi ve hal' fetvasını yazdı. Bu andan itibaren âsiler "Sultan Selim'i istemiyoruz, Sultan Mustafa Efendimizi istiyoruz" diye bağrışmağa başladılar. Bir heyet hal' fetvasını padişaha götürdü. Selim III. derin bir acı ile böyle âsi tebaanın padişah ve halifesi olmaktan ise, olmamak evlâdır diyerek pâdişahlıktan çekildiğini bildirdi.

Feragattan önce kendisine, orduy-ı hümâyunu İstanbul'a çağırarak isyanı bastırması teklif edilmişti. Bu teklife verdiği cevap şu olmuştu :

"*Olmaz, sonra Rus orduları Çatalca'ya gelir*". Böylece Selim III., en büyük felâket ânında dahi, devlet ve memleketi düşünerek hareket etti. Cesaret ve hâkimiyet onda, alçaklık, hainlik ve nâmertlik ulema ile asker ocaklarında kaldı.

V. MUSTAFA IV'ÜN PADİŞAHLIĞI

Muhafazacılar iş başında

Selim III.'ün yerine pâdişah olan Mustafa IV., cahil, saf ve imparatorluğun genel durumundan habersizdi. Tahtta kalabilmesi, ihtilâli hazırlamış olanların isteklerini yerine getirmekle mümkündü. Bu itibarla sadaret kaymakamı Musa Paşa, şeyhülislâm Ataullah Efendi ve Kabakçı Mustafa devletin gerçek idarecileri oldular. Bunlar, herşeyden önce başarılarından dolayı kendilerini mükâfatlandırdılar.

Kabakçı Mustafa, turnacı başılık rütbesini istedi. Yardımcılarından Arnavut Ali'ye Anadolu kaleleri nezareti ve ağalığı, Bayburtlu Süleyman'a tersane-i âmire sancağı kaptanlığı verildi.

Musa Paşa ile Ataullah Efendi de öldürülen devlet adamlarının hazineye devredilmesi gereken mal, mülk ve yalılarını aralarında paylaştılar.

Yeniçeri ocağı, Nizam-ı Cedid'in rakipliğinden, halk da, irâd-ı cedit hazinesi kaldırıldığı için, birçok vergiler vermekten kurtuldu. Sözün kısası, ihtilâlde elbirliği yapmış olanların maddî menfaatleri sağlanmış bulunuyordu.

Bu isyanda elbirliği yapmış olanlar, durumun gelecekte her türlü tehlikelerden masun bulunması için, ulemaya bir hüccet hazırlatarak pâdişaha imzalattılar. Bu hüccette devlet adamlarından bazılarının Sultan Selim'i kandırarak "Nizam-ı Cedit" ismini verdikleri bir çalışma ile memleketi zulme ve fakirliğe boğdukları; her işlerinde kâfirleri taklit ettikten başka devletin usul ve kaidelerini bile hıristiyan devletlerince kabul edilmiş olan usul ve kaidelere benzetmek istedikleri; bu durum karşısında ocak ağaları, İslâm uleması ile devlet ricalinden bazılarıyle anlaşarak şeriat ve kanun dairesinde Selim III.'ü taht'tan indirerek yerine Mustafa IV.'ü pâdişah yaptıkları yazılı idi; hüccet'in başında, hasbelkader vukua gelen hâdiseden dolayı – bundan böyle devlet işlerine karışmamaları şartiyle– yeniçerilerden hiçbirinin kabahatli tutulmıyacağına dair pâdişahın taahhüdünü gösteren bir hatt-ı hümâyun bulunuyordu.

İki nüsha olarak hazırlanmış olan hüccetin bir nüshası Bâbıâli'de kaldı. Diğeri de törenle yeniçeri ocağına teslim edildi.

Böylece padişah ile ordu, ihtilâl hakkında herhangi bir hesaplaşmaya açık kapı bırakmamak için, anlaşmış bulunuyordu.

Kabakçı Mustafa isyanının başarıları, Tuna'da Ruslara karşı savaşan orduda da büyük sevinç uyandırdı. Yeniçeri ağası Pehlivan Ağa, Nizam-ı Cedit düşmanı idi. Orduda bulunan Selim III.'e taraftar gibi tanınan devlet adamlarını öldürtmek istedi. Hattâ bir aralık serdar-ı ekrem'in karargâhına taarruz teşebbüsünde bile bulundu. Mustafa IV., ordaki yeniçerileri memnun etmek için, asıldan yeniçeri olan Anadolu valisi ve Akdeniz Boğazı seraskeri Çelebi Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa tâyin etti. Orduda yenilik taraftarı olanlar, Rusçuk âyanı Bayraktar Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAYRAKTAR VE MAHMUT II (1808 - 1839)

I. BAYRAKTAR MUSTAFA PAŞA (RUSÇUK ÂYANI)

Bayraktar Mustafa Ağa Rusçuk'ta doğmuştu. Yeniçeri idi. 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbinde bölüğünün bayrağını taşıdığı için Bayraktar Mustafa diye ün almıştır. İlkönce Rusçuk âyanı Tirsinikli-zâde İsmail Ağa'nın maiyetinde çalıştı. Onun ölümünden sonra Rusçuk âyanlığına seçildi. 1806'da Ruslara karşı kazandığı başarıları üzerine kendisine vezirlik verildi. Bayraktar, okumak yazmak bilmemesine rağmen, açık fikirli idi. Düşmanlarla devamlı temasları neticesinde imparatorlukta ıslahatın gerekli olduğuna kesin olarak inanmakta idi. Bu itibarla Selim III.'ün "Nizam-ı Cedid"ini açık gönül ile kabul ediyor ve lûtuflarından dolayı ona karşı minnetli bulunuyordu. Selim III.'ün tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'dan ve ordudan kaçarak yanına gelen Nizam-ı Cedit taraftarlarından reisülküttaplık, vezir kâhyalığı vesair hizmetlerde bulunmuş Galip, Refik, Ramiz, Behiç, Tahsin Efendileri himâyesine aldı. Tarihe *Rusçuk yârânı* diye geçen bu altı kişi, Selim III.'ü tekrar tahta çıkarmak için çalışmaya karar verdiler.

Bayraktar, sadrazamın ve Mustafa IV.'ün itimatlarını kazanmaya çalıştı. Bu maksatla Refik Efendi'yi İstanbul'a, Behiç Efendi'yi de Edirne'ye serdar-ı ekremin yanına gönderdi. İkisinin de görevi, Bayraktar'ın, şeyhülislâm Ataullah Efendi ile Kabakçı Mustafa'yı cezalandırmaktan başka niyeti olmadığı yolunda ilgilileri inandırmaktı.

Refik Efendi, pâdişahın hazine vekili Nezir Ağa ile hazine kethüdası Selim ve başçuhadar Abdülfettah Ağaları Bayraktar'ın hüsnü niyetine inandırmıya muvaffak oldu. Behiç Efendi sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı elde etti. Bu sıralarda Kaptan-ı derya Seyyit Ali Paşa da Bayraktar tarafına geçmiş bulunuyordu. İşe koyulmak için vakit gelmişti.

Bayraktar'ın müdahalesi ve Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesi

Ordu Edirne'den İstanbul'a dönerken Bayraktar Mustafa Paşa da 16.000 sadık askeriyle sadrâzama yoldaşlık etti. Bu kuvvetler daha İstanbul'a girmeden Pınarhisar âyanı Hacı Ali Ağa, sadrâzam ve Bayraktar'ın emriyle İstanbul'a gelerek Boğaz nazırlığı yapmakta olan Kabakçı Mustafa'nın kafasını kesip Bayraktar'a yolladı. Bu suretle, Bayraktar'a karşı bir mukavemet hareketi önlenmiş oldu. Kabakçı'nın idamı, Boğaz yamakları, İstanbul yeniçerileri ve hattâ saray erkânı arasında büyük telâş uyandırdı. Padişah, ilkin mukavemete karar vermişken vazgeçti. Orduy-ı hümâyun ile gelen sancağ-ı şerifi teslim almak için Davut Paşa'ya gitti. Orada Sadrâzam ve Bayraktar ayak öptüler. Bundan sonra ordu ve Bayraktar İstanbul'a girdiler. İstanbul'da herkes sinmişti. Zorbalar öldürülmeye, fesatçı ulema sürülmeye başlandı. Sadrâzam, Bayraktar'ın çalışmalarından memnun, fakat gittikçe artan nüfuzundan şikâyetçi idi. Artık İstanbul'u terketmesi gerektiği yolunda telkinlerde bulundu. Bayraktar bunun üzerine harekete geçti. Bir sabah onbeş bin kişi ile Bâbıâlî'yi bastı (28 temmuz 1808). Mührü sadrâzamdan aldı. Şeyhülislâm Arapzade Arif Efendiye: "Ulema, rical-i devlet ve Rumeli ağaları ve Anadolu hânedanları Sultan Selim Efendimizin cülûsunu istiyorlar; bunu Sultan Mustafa'ya haber ver" dedi. Sultan Mustafa tahttan çekilmek istemedi. Bayraktar bunun üzerine kuvvet kullanmaya karar verdi. Saray kapısının kırılmasına başlandı.

Bu sırada Sultan Mustafa, tahtta rakipsiz kalmak için, Selim III. ile Şehzâde Mahmud'un öldürülmesini emretti.

Kaatiller harem dairesinde ibadetle meşgul olan Sultan Selim'e alçakçasına saldırdılar. Silâhsız olmasına rağmen Mustafa III.'ün oğlu, kendisini cesaretle müdafaa etti. Kaatillerinin çoğunu yere serdi. Fakat Nizam-ı Cedit çalışmalarında olduğu gibi hayatının son dakikalarını müdafaada da yalnız kaldı. Sonunda hançerler altında can verdi. Vücudü Bayraktar'ın kırmakta olduğu kapının önüne götürüldü. Bayrakları ilk karşılıyan işte namert hançerlerin altında delik deşik olan bu ruhsuz vücut oldu.

Bayraktar, büyük bir heyecan içinde bu ruhsuz vücut üzerine kapanarak ağlamaya başladı. Yanındakiler ikaz ettiler

"Kadın gibi ağlanacak sıra değil. Yeni bir cinayete yer vermiyelim. Şehzâde Mahmud'u kurtaralım" dediler.

Şehzâde Mahmut, Selim III.'ü öldüren canilerin elinden fedakâr cariye ve hizmetkârlarının yardımiyle, sarayın damına çıkarak kurtulmaya muvaffak olmuştu. Damdan indirilerek tahta çıkartıldı ve pâdişah ilân edildi. Bayraktar ve ulema ve devlet ricali ve ocak ağaları biat ettiler.

Bayraktar, Mahmud'a tahtı vermişti. Mahmut da ona sadaret mührünü verdi. İrtica devri bu suretle son bulmuş oldu.

Bayraktar Mustafa Paşa'nın idaresi

Bayraktar, sadrâzam olur olmaz, Selim III. tra-jedisini hazırlıyanları, Mustafa IV'ün gözde-lerini ve yamakların şeflerini tasfiyeye başladı. Birkaç gün içinde üçyüz kişinin başı vuruldu. Bostancı başı ile Köse Musa Paşa'nın başları, önemlerine binaen, Saray kapısı önünde teşhir edildi. Fesatçı ulema sürgüne gönderildi.

Bayraktar bu işleri görürken, beraber çalışacağı ekibi seçti. Salih-zâde Ahmed Esat Efendi şeyhülislâm oldu. Rusçuk yârânından Ramiz, uhdesine vezaret verilerek kaptan-ı deryalığa Tahsin Efendi defterdarlığa, Mustafa Refik Efendi sadaret kethüdalığına ve Mehmed Seyyid Galip Efendi reisülküttaplığa getirildiler. Bu suretle yenilik taraftarları tekrar iktidar yerine geçmiş oldular.

Bayraktar, sadrazam olarak, imparatorluğu idare etmek için gereken kuvvet, kudret ve şiddete mâlikti. Fakat devlet işlerini kavrayıp çevirecek kesin düşünce ve görüşten mahrumdu. Bunu kendi de itiraf ettiği için Rusçuk yârânı nazırların tavsiye ettikleri tedbirleri yürürlüğe koymakla devlete hizmet etmeye çalıştı. Kazaskerlerden biri bir gün sürgüne gönderilmiş olan kardeşi için şefaatte bulununca sadrâzam o sırada yanında bulunan kethüda Mustafa Refik ve defterdar Tahsin Efendileri göstererek :

"Be efendi, ben ne seni, ne kardeşini, ne de müftüyü, kazaskeri ve sairesini bilirim. Benim ulema neme lâzım. Anları sürmek neden iktiza eyledi. İşte şurada oturan kimseler din ve devlet elden gitti diye beni getirdiler. Şu adamları sürmek nizam-ı devletin temelidir ve şöyle etmek, böyle etmek lâzımdır

dediler. Ben de öyle ettim, boş yere bana beddua etmeyin" diye bağırmıştır.

Bayraktar ve Rusçuk yârânı iş başına geçtikleri vakit, imparatorluğun durumu berbat idi.

İstanbul'da devlet otoritesi, zorbaların devlet işlerine karışması yüzünden sarsılmıştı. Rumeli ve Anadolu, eskiden olduğu gibi, derebeylerin idaresinde idi. Arnavutluğun Toska bölümü Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, Kegalık bölümü de İşkodra valisi Kara Mahmut Paşa idaresinde idi. Rumeli'de Serezli İsmail en kuvvetli derebeyi idi. Halep ihtilâl içinde bulunuyordu. Bağdat kölemenleri egemenlik dâvasına kalkmışlardı. Vehhabîler, Mekke ile Medine'yi ele geçirmişler, pâdişahın ismini hutbeden çıkarmışlardı. Mısır'da Mehmet Ali Paşa, kölemenlere karşı sonu görülmiyen bir mücadeleye girişmişti. Garp ocakları Dayıların zulmü altında ezilmekte idi. Anadolu'da yer yer hânedanlar kurulmuştu. Bunların önemlileri: Aydın'da Kara Osmanzâdeler, Bozok'ta Cebbar-zâdeler, Bilecik'te Kalyoncu Mustafa, Bolu'da Hacı Ahmet oğlu İbrahim idi.

Bayraktar ve arkadaşları her şeyden önce bu duruma son vererek âsayişin sağlanmasını gerekli gördüler ve İstanbul'dan işe başladılar :

Boğaz yamakları ocağı kaldırıldı. Yeniçeri ocağının muhasebesi teftiş vesilesiyle yeniçeri zorbaları öldürüldü veya sürgüne gönderildi. Bu suretle İstanbul'da sadrazamın ordusuna söz söylemeye ve yahut devlet işlerinden bahsetmeye kimsede cesaret kalmadı. İstanbul'un âsayişi sağlanmış demekti.

Bundan sonra Rumeli ve Anadolu durumu ele alındı. Sadrâzam her iki yerin bütün âyanlarını devletin işlerini görüşmek için İstanbul'a çağırdı. Çağrılanların hepsi beraberlerinde külliyetli askerle geldiler. Gelenler arasında Selim III. devrinin Nizam-ı Cedit komutanlarından Kadı Paşa da vardı.

İstanbul'da büyük bir toplantı yapıldı: "Meşveret-i âmme". Anadolu ve Rumeli âyanlarından başka devlet adamlariyle ulema da bu toplantıya iştirak ettiler. Bayraktar bir nutukla toplantıyı açtı. Nutkunda yeniçeriliğe olan bağlılığını, yeniçeri ocağının geriliğini ve düzenlenmesi gereğini şu sözlerle belirtti :

"Bizler an asıl ocakluyuz, yeniçeri ocağı hakkında taasubumuz derkârdır; Hüdavendigâr-ı şehid ocakluya meram anlatamayup onlardan rağbetini kaldırdı ve talümlü asker tertibine himmet buyurdu; bu ise bizim menfurumuz olmağla cânib-i şâhanelerine inkıyad bâbında kusurumuz derkâr idi. Vaktâ ki, rütbe-i vezaretle başımız bağlandı ve ünvân-ı seraskerî ile kadrimiz i'lâ kılındı. Gerek orduy-ı hümâyun maiyetinde ve gerek bilistiklâl asâkir-i düşmanla harp ve kıtalimiz esnasında âdanın galip olduğu görülmekle esbâb-ı hakikiyyesini tetkik ve taharri ettiğimde *düşmanın galebesi, askerinin muallem ve muntazam ve zabitlerinin fenn-i harbde mâhir ve serkâranının müttehidülefkâr olmasından neş'et eylediğini teyakkuz ettim ve gidişimiz yolsuz ve bilişimiz yanlış olduğunu öğrendim ve şehid-i merhumun sây-ı şâhaneleri mücerred teyid-i din ü devlet niyet-i hayriyyesine mebni idüğin anlayup peşiman ve müteessif oldum ve keyfiyeti sırdaşımız olan bâzı akıllı adamlara açtığımda anları kendimden ziyade müteessif gördüm;* hal' vak'ası zuhuriyle saltanat tebeddül ve işler suret-i kadime-i sakimeye tehavvül ettikte askerî güruhu bütün bütün nizamından çıktı ve ehl-i İslâma bin kat ziyade zaaf geldi. Ol vakit İstanbul'un ne hâlde olduğu cümlemizin malûmudur. Bu hâl-i hizlandan mütecessir ve böyle giderse düşmanın İstanbul'a kadar geleceği mülâhazasiyle mükedderülhatır olduğumuz esnada hâlâ ümenây-ı devlet olan işbu zatlar ile mülâkat ve hamiyyeti İslâmiyye ve gayret-i devlet-i aliyye iktizasınca icray-ı müzakerat ve müsahebat ile halleşerek nihayet iâde-i cülûs ile suret-i sâbıkanın yeniden tertibi hususuna fatiha okumuş idik. Zira Hüdavendigâr-ı sâbık Sultan Mustafa'nın hal'i malûm ve bir müddet daha serir-i saltanatta bakası maazallahü teâlâ devlet-i aliyyenin bâis-i inkırazı olacağı cümle indinde meczum idi. Ve eğerçi niyetimiz diğergûn oldiyse de lillâhilhamdü v'el-minne pâdişah-ı güzin ve halife-i rûy-i zemin Efendimiz hazretleri ilm ü fazilet ve rüştü dirayet ile muttasıf olup bizlerin meşhudatımız olan suvef anların fetanet-i fıtriyye ve malûmat-ı müktesibeleri hasebiyle âyiney-i kalb-i hümûyunlarında cilveger olduğunu hakkalinsaf riyasız olarak cümleten itiraf eyleriz ve zâtında gayyur ve dilir ve âlî himmet sahib-i şehamet bir pâdişah-ı cihangir olup aksay-ı emel-i pâdişahaneleri memâlik-i şâhanelerini tetavül-i eyâdi-i âdadan muhafazadır. Bu ise vü-

kelây-ı devlet aliyyenin ve bilcümle vüzerây-ı îzam ve serkâran ve hükkâmın yek cihet olmalarına menût olduğundan irâde-i seniyyeleri üzre cümle âyan ve hânedan ve eşraf buraya davet olunmuşlar idi; geldiler ve müşrif-i indiras olan bünyan-ı devleti ihkâm için miyaneden ref-i şıkak ile miyane bend-i kemer-i ittifak ettiler. Şimdi meseleyi tasvir ve ne yapmak lâzım ise onu tasavvur ve tedbir edelim".

Nutuktan sonra sadrâzam, yeniçeri ocağının düzene konulması için şu düşünceleri ileri sürdü :

1 — Yeniçeri subaylarının gediklerinin kaldırılması,

2 — Bekâr yeniçerilerin kışlalarda oturmaya zorlanması,

3 — Askerlik yapan yeniçerilerden başka hiç kimseye yeniçeri ulûfesi verilmemesi.

4 — Kendilerine boş yere ulûfe verilmekte olanların tasfiyesi,

5 — Kanunnamelerinde işaret edilmiş olan öğretimin yeniçerilere yaptırılması,

6 — Avrupalıların ileri harp teknik ve silâhlarının şeyhülislâm fetvasiyle Osmanlı ordusuna alınması.

Toplantıda bulunanlar, Bayraktar Mustafa Paşa'nın bu düşüncelerini kabul ettiler. Bundan sonra âyanlar ile hükümet arasında kurulacak münasebetlerin şekli aşağıdaki şart ile saptandı :

1 — Pâdişahın emirleri mutlak olarak yerine getirilecek,

2 — Pâdişahın mutlak vekili olan sadrâzamın emirleri aynen hükümdar emri gibi sayılacak. Ancak sadrâzam kanun ve taahhüt dışında emir verecek olursa elbirliği yapılarak bu emre karşı konacak,

3 — Âyanlar eyaletlerinden devletin asker almasına karşı gelmiyecekler. Böyle hareket edeceklerden bütün âyanlar dâvacı olacaktır,

4 — Her yerde hazine gelirinin, devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanması sağlanacak,

5 — Âyanlardan hiçbiri anlaşma esaslarına karşı gelmiyecektir. Şayet karşı gelen olursa bütün âyanlar bir olarak onun hakkından geleceklerdir,

6 — İstanbul'daki ocaklardan vesaireden fesat çıkarsa âyanlar emir beklemeksizin İstanbul'a gelerek isyan eden ocağı kaldıracaklar.

Bütün maddeleri âyanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından ittifakla kabul edilen bu senede "*sened-i ittifak*" denildi.

Şeyhülislâm, sened-i ittifakın meşruiyeti hakkında bir fetva verdi. Padişah da onu bir hatt-ı hümâyun ile tasdik etti.

Sened-i ittifak, Osmanlı tarihinde örneği bulunmıyan bir vesikadır. Rumeli'de ve Anadolu'da kendi kendilerine sivrilmiş âyanların varlığını devlet bu senetle kabul ettikten başka, onlara ve çocuklarına bazı haklar da tanımış oluyordu. Bu aşağıyukarı derebeylik sistemi idi. Sultan Mahmut ve yakınları sened-i ittifakı pâdişahlığın hak ve salâhiyetlerine aykırı gördüler ve onu hazırladığı için sadrazama kin bağladılar. Bayraktar ise, âyanları sindirecek bir orduya malik bulunmıyan devlet için bu senedi mevcut şartların içinde realist bir düşüncenin neticesi olarak kabul etti. İşin gerçeği de zaten bu idi.

Âyanların İstanbul'dan memleketlerine dönmelerinden sonra Bayraktar Mustafa Paşa askerî ıslahata girişti. Islahatın karakteri Selim III. devrinde kurulmak istenen Nizam-ı Cedit ordusunun aynı idi. Bayraktar halka yakın mazinin korkunç olaylarını hatırlatan "Nizam-ı Cedit" terimini bir tarafa bırakarak yeni kurulan asker ocağına Sekban-ı Cedit adını verdi. Bu sınıfa yazılan gençler Levent çiftliği ve Üsküdar kışlalarına gönderildiler. Bunlara bir örnek elbise giydirildi ve Avrupa usulünde talim gösterilmeye başlandı. Bu suretle yetiştirilmeye başlanan asker, ordunun sekizinci ocağı itibar edildi. Fakat tuğ, tabl ve sancak verildiği için Sekban-ı Cedit bir dereceye kadar bağımsız bir ocak haline getirildi.

Sekban-ı Cedid'in kuruluşuna paralel olarak yeniçeri ocağında da ıslahat yapıldı.

Esamelerin alım satımı yasak edildi. Askerlikle ilişiği olmıyanların esameleri, gümrüklerden yarı bedelleri ödenmek suretiyle ellerinden alındı. Yeniçeri ortalarına bağlı, fakat askerlikten anlamıyan birçok sebzevatçı, hamal ve kayıkçı delikanlıların sekban veyahut kalyoncu sınıflarına yazılarak askerliği öğrendikten sonra sanatlariyle uğraşmalarına müsaade verilmesi kararlaştırıldı.

Devlet için hayırlı olan bütün bu ıslahatın mukadderi Bayraktar'ın ve yardımcıların iktidar yerinde uzun müddet kal-

malariyle mümkündü. Halbuki ıslahattan memnun olmıyanlar, hükümete karşı gizliden gizliye çalışmaya başlamış bulunuyorlardı.

Bayraktar Mustafa Paşa'ya karşı ayaklanma

Bayraktar, arkadaşlariyle İstanbul'u sindirdikten başka plânlarını yürürlüğe koymaya da muvaffak olmuştu. Fakat zamanla karakteri değişmeye ve arkadaşlarını kaybetmeye başlayınca sinmiş olan bozguncu kuvvetler baş kaldırarak sadrazamı yere sermeyi amaç edindiler.

Sadrazam olarak kazandığı başarılar, Bayraktar'da evvelce mevcut olmıyan engin bir gurur uyandırmıştı : sadrâzam artık arkadaşlarını lüzumsuz ve düşmanlarını her türlü değerden mahrum görüyordu. Zaten İstanbul paşalarının yaşayışlarını da benimsemişti. Rumeli kıyafetini bıraktığı gibi cariyesi Kamertab'ın tesiriyle divana hançersiz olarak da gelmeye başlamıştı. Bu hareketleri Rumeli âyanlarından çoğunu kırdı. Taraftarlarını alıp memleketlerine döndüler. Bayraktar aldırmadı. 16.000 emin askeri vardı. Kadı paşanın da komutasında 3.000 kişi bulunuyordu. Bunlarla çok iş görülebilirdi.

Pâdişah, sened-i ittifakı imzaladığı için, ulema, kendilerine itibar edilmediği ve nüfuzlarını kırdığı için, yeniçeri ocağı da, Sekban-ı Cedit sınıfı kurulduğu ve talim terbiyeye mecbur edildiği için Bayraktar'a kin beslemeye başlamışlardı. Dostları böyle bir durumun günün birinde doğurabileceği tehlikeleri kendisine göstermeye çalıştılar. Ehemmiyet vermedi. Ramazanın yirmi yedisinde arkadaşlarının korktuğu ve kendisinin hiç beklemediği isyan patlak verdi.

İsyanı hazırlıyan yeniçerilerdi. Günlerdenberi kahvelerde Bayraktar'ın aleyhine propaganda yapıyorlardı: "Devlet adamları eski kıyafetlerini bırakacaklar, başlarına şubara denilen Rumeli serpuşu koyacaklar, yeniçerilik kaldırılacak, herkesin elinden ekmeği alınacak İlh". Bununla beraber isyan günü tesbit edilmiş değildi. Ramazanın yirmi yedisinde sadrâzam iftar için şeyhülislâm konağına gitmişti. Dönüşte sekbanlar, sadrâzama halk kalabalığı arasından yol açmak için değnek ve kamçı kullandılar. Halktan yaralananlar oldu. Yaralılar, yeniçeri ve cebeci kahvelerine giderek şunları söylediler :

"Biz ehl-i islâmız, zerre kadar cürüm ve günahımız yok iken bizi döğmek, bize hakaret etmek neden lâzım geliyormuş? Bir haydut başı geldi; pâdişahı tahttan indirdi. Cebren mühr-i sadareti aldı".

"Niçin andan korkmalıyız. Elhamdülillâh bizler anın yanındaki bir avuç hayta güruhundan kat kat ziyadeyiz". "Biz ana müslümanlığımızı, yeniçeriliğimizi anlatmalıyız".

Yeniçeriler zaten hazırdılar. Harekete karar verdiler. Plânları gayet basit idi. Yangın var diye bağrılacak, sadrâzam yangın yerine gitmek için çıkarken öldürülecekti.

Bu plân, sadrazamın yangın sedalarına ehemmiyet vermemesi sebebiyle gerçekleşemedi. Âsiler bunun üzerine Bâbıâlî'ye hücum ettiler. Sekbanlar dağınık ve komutansız kaldıkları için sadrâzama yardım edemediler. Bayraktar, âsilere teslim olmaktan ise, sonuna kadar karşı koymaya karar verdi. Âsilerden birçoğunu tepelemeye muvaffak oldu, Fakat mücadelenin kendisi için müspet bitmesine imkân yoktu. Âsilerin cephane mahzenine çıkarak kubbeyi delmeye başladıklarını görünce yanındakileri, ocağın namusuna tevdi ediyorum diyerek, yeniçerilere teslim etti ve sonra tek başına savaşa devam etti. Hiçbir kurtuluş çaresi kalmadığını anlar anlamaz mahzene ateş verdi, yanından ayrılmayı kabul etmemiş olan baş kadını ve cariyesi ile kahramanca öldüler. İnfilâk üçyüzden fazla yeniçerinin ölümüne sebep olmuştu.

Bayraktar, Osmanlı tarihinde yeniçeri ocağının isyanına karşı hayatının sonuna kadar mücadeleyi kabul etmiş tek sadrâzamdır.

Yeniçeriler, Bayraktar'ı öldürdükten sonra birçok büyük memurların konaklarını yağma ettiler. En nihayet saraya da hücum ettiler. Sekbanlar cesaretle karşı koyunca taraftarlarını çoğaltmak için münadiler çıkarttılar. Yeniçerilere yardım etmiyenlerin kâfir olduğunu ve bunlardan evlilerin de nikâhları kalmadığını ilân ettiler.

Ramiz Paşa ile Kadı Paşa, düzenli kuvvetlerle âsiler üzerine saldırışa geçince yeniçeriler yangın çıkardılar ve Atmeydanında meşveret kurdular. Mahmut II.'yi istemediklerini, Mustafa IV.'ü tahta çıkarmaya karar verdiklerini yüksek sesle ilân etmeye koyuldular.

Mahmut II, devlet adamlarının reyi üzerine, kardeşi Mustafa IV.'ü öldürttü. Artık Osmanlı hanedanından, kendisinden başka kimse kalmamıştı. Âsiler, Mustafa IV'ün öldürüldüğünü öğrenince, Sultan Mahmud'a emniyetleri kalmadığını gürültü ile söylemeye başladılar. İçlerinden bazıları da Esma sultanın yahut Konya'daki şeyhin veyahut Kırım Tatarhan-zâdelerinden birisinin padişah ilân edilmesini istiyorlardı.

"Padişah bir insan değil midir ? Kim olursa padişah olur. Yeter ki bizim ocağımız devam etsün".

Yolunda sarfettikleri sözlere ulema ikna edici deliller gösterdi. Eşkıya ile ulema arasında isyana son verilmesi için bir anlaşmaya varılacağı sıralarda Kandıralı Mehmet namında biri Kasımpaşa, Galata ve Boğaziçi taraflarındaki ayak takımını ve askerleri kandırdı. Bu sefer Topçu ve Arabacı ocakları da kazan kaldırdılar. İsyan gittikçe genişlemeye başladı. Ramiz ve Kadı Paşalar canlarını kurtarmak için kaçmaktan başka çare görmediler. Bu suretle isyan, yeniçerilerin tam bir başarısiyle son buldu. "Sekban-ı Cedit" teşkilâtı kaldırıldı. Âsilerin isteği üzerine birçok yenilik taraftarı öldürüldü. Bayraktar ile Rusçuk yârânının mukadderatı, Selim III. trajedisinin ikinci bölümünü teşkil etmiş oldu.

İstanbul'da Türk Türkü öldürürken, imparatorluğun türlü taraflarında büyük ölçüde isyanlar gelişiyor ve Türk toprakları Napolyon ile Rusya Çarı arasında paylaşma konusu oluyordu.

SELİM III. DEVRİNDE SADRÂZAMLAR VE ŞEYHÜLİSLÂMLAR

1. Sadrazamlar :

Yusuf Paşa	(Gürcü)	(1788 — 1789)
Hasan Paşa	(Kethûda)	(1789 — 1789)
Hasan Paşa	(Gazi)	(1789 — 1789)
Hasan Paşa	(Rusçuklu)	(1789 — 1789)
Yusuf Paşa	(İkinci defa)	(1789 — 1790)
Mehmet Paşa	(Melek)	(1790 — 1791)
İzzet Mehmet Paşa	(Safranbolulu)	(1791 — 1794)
Yusuf Ziya Paşa	(Gürcü)	(1794 — 1798)
İsmail Paşa	(Hafız)	(1798 — 1805)

Hilmi İbrahim Paşa		(1805 — 1806)
Mustafa Paşa	(Çelebi)	(1806 — 1807)
2. Şeyhülislâmlar :		
Mehmet Şerif Efendi	(Esat-zade)	(1788 — 1789)
Mustafa Efendi	(Hamidî-zade)	(1789 — 1790)
Seyyit Yahya Tevfik Efendi		(1790 — 1790)
Mehmet Mekki Efendi		(1790 — 1791)
Mehmet Arif Efendi	(Dürrî zade)	(1791 — 1798)
Mustafa Aşir Efendi		(1798 — 1800)
Ömer Hulûsi Efendi	(Samanî-zade)	(1800 — 1803)
Ahmet Esat Efendi	(Salih-zade)	(1803 — 1806)
Seyiyt Mehmet Ataullah Ef.	(Şerif Ef.-zade)	(1806 — 1807)
Ömer Hulûsi Efendi	(Samanî-zade)	(1807 — 1807)
Seyyit Mehmet Ataullah Ef.	(Şerif Ef.-zâde)	(1807 — 1808)

Not : Sadrâzamların sadaret müddetleri yuvarlak hesap gösterilmiştir. Bir çoklarının sadrâzamlıkları bir kaç ayı geçmez.

BİBLİYOGRAFYA

Nizam-ı Cedid (Yeni düzen) düşmanlığı ve isyan :

Önceki bölümde gösterilen genel tarihlerden başka :

Şanî-zâde Tarihi, 1.

Necip Asım, *Üçüncü Selim devrine ait vesikalar : Nizam-ı Cedit düşmanlığı. TTEM.*

Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa*, İst. 1331.

Mustafa Necip, *Vekayi-i Selimiye*, İst. Üniv. *Ktp.* yazma.

Jucherau de St. Denys, *Révolution de Constantinople*, Paris 1822.

Talât Mümtaz Yaman, *Nizam-ı Cedid'in lâğvına dair*, Tarih vesikaları, C. 2, Sayı 13.

Bayraktar Mustafa Paşa için :

Efdalettin, *Alemdar Mustafa Paşa*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec., cüz 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21.

Kalost Arapyan, *Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları*, Ermeniceden çeviren Esat Uras, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, seri 1. No. 9.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllık oğlu Süleyman ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, seri VII. No. 6.

Tahsin Öz, *Selim III, Mustafa IV. ve Mehmet II. zamanlarına ait vesikalar*, Tarih vesikaları, C. 1. sayı 1.

II. MAHMUT II. DEVRİNİN SİYASET OLAYLARI

Tilsit muahedesi ve Osmanlı toprakları (9 Temmuz 1807)

Osmanlı İmparatorluğu, Selim III.'ün tahttan indirilmesinden önce Fransa'nın dostu olarak evvelâ Rusya'ya, sonra da İngiltere'ye harp açmış bulunuyordu. Osmanlı devlet adamları, Rusya'nın kesin bir yenilgisi neticesinde Eflâk ve Buğdan'ı istilâdan kurtarmayı, Kırım'ı geri almayı ve bu suretle İstanbul ile Boğazlar üzerine çökmüş bulunan Rus baskısından kurtulmayı ümit ediyorlardı. İngiltere ile savaşmanın sebebini ise Mısır teşkil ediyordu. İngiliz donanmasının İstanbul önündeki başarısızlığını örtmek için İngiltere hükümeti İskenderiye'de karaya asker çıkarmış ve bu hareketi ile Osmanlı devletinin kendisine harp açmasına sebep olmuştur.

Napolyon, Osmanlı ordularının Rus ordularına saldırmasından faydalandı. Çünkü Ruslar, Türk cephesinde büyük kuvvetler bırakmak zorunda kaldılar. Rus ve Napolyon ordularının Fridland'da (Haziran 1807) yaptıkları meydan muharebesini Napolyon kazandı. Ruslar bunun üzerine anlaşma isteğinde bulundular. Napolyon ve Çar Aleksandr buluşarak Tilsit muahedesini hazırladılar. Bu muahedenin Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren başlıca hükümleri şunlardı :

Fransa, Rusya'nın Avrupa'da kendisine yapacağı hizmete karşılık olarak Türkiye ile Rusya arasında aracılık ederek bir mütareke yapılmasını sağlayacaktır. Napolyon Türkleri, Eflâk ve Buğdan'ı Ruslara bırakmaları için ikna etmeye çalışacak, muvaffak olamazsa, Rusya'nın bu yerleri kuvvet ile alması için kendisine yardım edecekti; bundan başka Napolyon, Lehistan

kırallığını diriltmek projesinden vazgeçecek, karşılık olarak da Rusya, Yedi Yunan adalariyle Dalmaçya ve Cattaro üzerinde Fransız hâkimiyetini kabul edecekti.

Napolyon, Tilsit'te Türk dostluğunu feda ederek, Türk toprakları üzerinde Rus emellerini tatmin edici bir durum takınmasını, Selim III.'ün tahttan indirilmesiyle izah etmek istedi. Türkler için "bu barbarlar artık adam olmaz" dedi. Gerçekte, Napolyon'un genel siyasetinde Osmanlı İmparatorluğu daima bir koz veya âlet değerini taşımıştı. İmparator, Avrupa projelerinde Rus yardımını sağlamak için Osmanlı İmparatorluğundan faydalanmayı düşünmüştür. Nitekim, Erfurt mülâkatında da bu yolda hareket ettiği görülmektedir.

Erfurt görüşmesi (12 Ekim 1808)

Napolyon, İspanya'da yaptığı savaşta Rusya'nın dostluğuna muhtaç bulunuyordu. Çünkü Prusya ile Avusturya'nın Fransa'ya karşı ayrı ayrı veya birlikte herhangi bir harekette bulunmamaları için, onları Rusya ile korkutmak lâzımdı. Napolyon, zaten Tilsit'ten beri sürüp gelen Rus dostluğunu kuvvetlendirmek maksadiyle, Erfurt'ta Çar Aleksandr'ı gördü. Görüşmeler Avrupa'nın genel siyaseti üzerinde yapıldı. Napolyon, Rusya'yı kendisine bağlamak için onun tarihî isteklerini bir daha gözden geçirdi. Çar'ın İstanbul ve Boğazları istemesi üzerine :

"İstanbul tek başına bir imparatorluğa değer", "kaldı ki, Marsilya'nın bir kapısı da Boğazlardır" dedi. Bununla beraber Eflâk ve Buğdan'ın Rusya'ya kazandırılması için Tilsit'te yapmış olduğu vaidi tekrarladı.

Osmanlı devlet adamları, Napolyon'un Tilsit ve Erfurt anlaşmalarında Çar Aleksandr'a yapmış olduğu vaidleri öğrenmişlerdi. Artık Fransız ittifakında kalmanın hiçbir mânası yoktu. Fransa'nın devamlı düşmanı İngiltere, bu sıralar Türkiye'nin Napolyon aleyhine kurulmuş ittifaka girmesi için tekliflerde bulunuyordu. Bâbıâlî böyle bir ittifaka girmekte büyük fayda görmedi. Fakat 1807'de İngilizlerin Mısır'a asker çıkarmalariyle bozulmuş olan Türk - İngiliz münasebetlerini tekrar kurmak için görüşmelere girişmeyi kabul etti. Neticede, Türk - İngiliz anlaşması yapılarak (1809), Rusya ile harbin devamına karar verildi.

Osmanlı-Rus harbinin devamı (1809-1812)

Bu suretle tekrar başlıyan harp üç yıl sürdü. Osmanlı ordularına ilkin seksen yaşında bulunan Yusuf Ziya Paşa, daha sonra Ahmed Paşa komuta ettiler. Ordu mânasız bir insan kalabalığı halini almıştı. Harpten anlıyan yoktu. Âyanlar, işe yarar askerlerini yanlarında alıkoyarak, esnaf ve çiftçileri kırık tüfek ve süngülerle asker diye harp alanına gönderiyorlardı. Bu sebeple üç yıl süren savaşta Ruslara karşı savunma hareketleri yapıldı. Rus orduları, Basarabya'yı, Buğdan'ı, Eflâk'ı, Dobrice'yi ve Kuzey Bulgaristan'ın bir kısmını işgal ettiler. Türk ordularının mevzii bazı başarıları ve birkaç kalede iyi dayanmaları harbin neticesini değiştirecek gibi görünmüyordu. Bir aralık Türk orduları, Rusları Tuna'nın ötesine atarak Kalafat ve Yergöğü (Giurgiu) mevkilerinden Tuna'yı geçtilerse de, Ruslar muvasala yollarını kestikleri cihetle sadrazam ordusu Tuna'nın öbür tarafından zahire ve mühimmatsız kaldı. Barış için görüşmeler yapılmasına lüzum hasıl oldu (Ekim 1811).

Bu sırada Fransa ile Rusya arasında siyaset bağları gevşemiş bulunuyordu. Harp çok yakın bir zamanda iki devlet arasında muhakkak gibi idi. Napolyon bir defa daha Osmanlı İmparatorluğu'na muhtaç kaldı. Türklerin Rusya'ya karşı harbe devam etmeleri için büyük faaliyet sarfetti. Fakat Osmanlı İmparatorluğu harpten bitkin bir halde idi. Zaten Napolyon'un yeni vaidlerine de hiçbir veçhile güvenemiyordu. Rusların hafifletilmiş barış teklifleri kabul edilerek Bükreş muahedesiyle harbe son verildi.

Bükreş muahedesi (1812)

Bu muahedeye göre Ruslar toprak kazançlarından yalnız Basarabya'yı muhafaza ettiler. Eflâk ve Buğdan, Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. Prut nehri iki devlet arasında hudut olarak kabul edildi. Tuna'nın iki ağzı Türkiye ve Rusya için müşterek olacaktı. Evvelce Ruslara güvenerek isyan etmiş bulunan Sırp tebaası için de pâdişahın bazı imtiyazlar vermesi muahede hükümlerindendi.

III. MİLLİYETÇİLİK FİKİRLERİNİN OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAYILMASI

Fransız büyük devriminin ortaya koyduğu milliyetçilik fikirleri, devamlı olarak Nizam-ı Cedid devrinde Osmanlı İmparatorluğunda yayılmaya başlamıştı. Milliyetçilik, ilkin yabancı propagandasiyle ve siyasî maksatlarla imparatorluğun hıristiyan halkına aşılandı. Napolyon Bonapart, Avusturya ile imzaladığı Kampoformiyo andlaşmasından sonra (1797), Akdenizi Fransız gölü haline getirmek için, Mısır'ı almaya karar verince, bu düşüncesini kolayca gerçekleştirmek yollarını aradı ve, İyoniyen adalarına yerleşmesinden faydalanarak, Rumları Osmanlı hükümetine karşı kışkırtmağa başladı. Komutanlarına verdiği bir emirde çalışmalarının amacını şu satırlarla belirtti : "Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz." Komutanlarının bu amaca doğru başarı ile ilerlediklerini bildiren raporları alınca "Yunanistan'da kabarmağa başlıyan milliyet taassubu, din taassubundan daha kuvvetli olacaktır" dedi ve dağlı Rumlara silâh ve cephane yüklü gemiler gönderdi.

Mısır'ı istilâ ederken pâdişahın emriyle ve müslümanlara hizmet etmek maksadiyle geldiğini ileri süren Korsikalı general, Osmanlı devletinin kendisine karşı harp açması üzerine Mısır milliyetçiliğini de yaratmaya çalıştı. "Mısır Mısırlılarındır" prensibini ortaya attı ve Mısırlı olmıyan Osmanlı memurların yerine Mısırlı'ları getirmeye çalıştı. Hattâ altıyüz Mısırlı genci Fransa'ya göndertip özel bir eğitim ile yetiştirerek onlar vasıtasiyle Arap milliyetçiliğini geliştirmeyi bile düşündü. Napolyon Bonapart bu düşüncesini tam mânasiyle yerine getirmeye muvaffak olamadı ise de, Fransızların Mısır'ı boşaltmasından sonra Kölemen beylerin çoğu "Mısır Mısırlılarındır" düsturuna bağlı kaldılar. Nitekim birinci konsolosa yazdıkları bir mektupta :

"Ol zalim ve gaddar ve bedfial olan Osmanlıya teslim edip bizleri böyle namekân bırakmak şanın mıdır? Ve sizin dahi malûmunuzdur ki, Osmanlı askeri gelip bizim elimizden Kahire-i Mısır'ı almak mümkün değilken bu felâketleri başımıza getirmeye sebep olmanız lâyıkullah değildir. Bundan böyle biz sizin

ırzımıza düştük ve sizin emriniz altında olup katiyen muhalefet etmiyeceğimiz aşikâr olmakla ancak cenâb-ı devletinizden istirhamımız şudur ki : Bizleri Kahire-i Mısır'dan ne veçhile çıkardınız ise, Devlet-i Âliyyeye ricanız ile mi olur, yoksa tarafımıza imdat göndermenizle mi olur, evvelki gibi Mısır'da oturmamız hususunda himmet eylemeniz ilh..."

Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Mısır'ın işgali ile başlamış olan buhranın çözülmesinden sonra da Osmanlı halkı arasında milliyetçilik propagandası devam etti. Bunu 1802'den 1806'ya kadar Paris elçiliğinde bulunmuş olan Hâlet Efendi'nin şu satırlarından anlıyoruz :

"Fransızların iptidai cumhuriyetlerinde sâdedilânı iğfal ile bir fesat çıkarmak için kâh otuz bir olup, kâh müslüman olduğumuzdan kiliseleri yıktı diyerek birtakım sözler edüp bir fayda bulmadıklarından, Voltaire'in bazı telifatını neşretmişlerdi ki, cümleye malûmdur. Bizim ahali ve reayamız Fransızca bilmediklerinden bu daha karârgir olmadığını görüp şimdi yine cumhuriyet ve serbestiyet menfaatinden bahisle birtakım kitapları Rumca ve Ermenice ve Türkçe tecrüme ettirip memâlik-i Osmaniyeye neşre çalıştıklarını ve bundan maada Akdeniz'de olan adaların ekserisine birer ikişer adam-ı mahsus bir fesat ihdası için gönderilmişler deyu bazıları nakl ve tahrir ediyorlar".

Hâlet Efendi'nin bu satırları Bâbıâlî'nin dikkat nazarını çekmiştir. Zaten daha Hâlet Efendi'nin Paris'e gönderilmesinden önce Osmanlı hükümeti reayayı ayaklandırmak maksadiyle Mora'da beyannamelerin dağıtıldığını öğrenmiş ve Rum patriği vasıtasiyle Mora ile Adalar Rumlarına gereken tenbihler yapılmıştı. Fakat bu tenbihler daha ziyade sözde kalmış ve Osmanlı İmparatorluğundaki hıristiyan tebaa arasında yapılan milliyetçilik propagandası zamanla artmıştır.

IV. SIRP İSYANLARI (1804 - 1817)

Sırpların Osmanlı İmparatorluğundaki durumları

Napolyon ile Çar, Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşmaya çalıştıkları sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu, zamanla bünyesinde yer alan değişiklikler sebebiyle kendiliğinden parçalanmaya elverişli bir hal almıştı. Parçalanmanın ilk büyük

ve önemli hareketi, Selim III. devrinde başlıyan ve Mahmut II. zamanında gelişerek muhtar ve prenslik kurulmasiyle son bulan Sırp isyanlarıdır.

Sırbistan, Fatih Sultan Mehmet tarafından alındıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na bir eyalet olarak katılmıştı. Sırp toprakları sipahiler arasında, idare bakımından paylaşılmış, fakat Sırp köylüsü toprağın gerçek sahibi kalmıştı. Köylü, sipahilere kanunnamelerle belirtilen bir toprak gelirinin dışında birşey vermiyordu. Bundan başka Sırplara din ve dil hürriyetiyle kendi kendilerini, geleneklerine göre, idare etmek imtiyazları da verilmişti.

Ziraatçı bir halk olarak Sırpların Osmanlı İmparatorluğunda tâbi oldukları bu rejim, Avrupa'nın henüz derebeylik hayatından kurtulamamış olduğu bir devirde, çok âdil ve ileri idi. Sırplar, Türk idaresinden memnundular ve 18 inci yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı devletine önemli denebilecek bir gaile açmadılar. Fakat bu tarihten itibaren Sırpların Osmanlı devletine karşı durumlarında bir değişiklik baş gösterdi. Rusya ve Avusturya ile yapılan harplerde Sırp toprakları çok kere harp alanı oldu. Avusturya ve Rusya ajanları Sırplar arasında milliyetçilik ve istiklâl fikriyle duygularını uyandırmaya çalıştılar. Bazı Sırplar, Avusturya ve Rusya ordularında askerlik yapmaya bile başladılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu Sırplar arasında yapılan propagandaları önlemeye elverişli gibi değildi. Hükümet merkezi olan İstanbul'da bile doğru dürüst asayiş ve âdil bir idare sağlanamıyordu. Sırbistan, İstanbul'dan çok uzakta bulunuyordu. Devletin oradaki otoritesi Rumeli'nin güveni ile sıkı sıkıya ilgili idi. Halbuki Rumeli, âyanların ve dağlı eşkıyanın tahakkümü altında bunalıyordu. Türk ve İslâm olan bu âyanlarla eşkıyaların pâdişaha karşı başkaldırmaları durumlarından memnun olmıyan Sırpların ayaklanması için bir örnek oldu.

Sırbistan'da kanunnamelerle kurulmuş olan âdil rejim zamanla bozulmuştu. Sırplar, kalelerde oturan yeniçeri dayılarının keyfî muamelelerine maruz kalmaya başlamışlardı. Belgrat paşalığına bazan değerli valilerin gönderilmesi, yeniçeri dayılarının reayaya kötü muamelelerine karşı bir fren olabiliyordu.

Nitekim Hacı Mustafa Paşa (1794-1801), reayayı koruyucu muamelesinden dolayı, Sırplar arasında baba diye anılmakta idi. 1801'de yeniçeriler Hacı Mustafa ile kavga çıkararak onu öldürdüler. Bundan sonra Pazvantoğlu'ndan kendilerine katılan bozguncu kimselerle Sırbistan'da bir terör rejimi yarattılar. Bu rejim Sırp isyanının yakın sebebini teşkil etti.

Sırp isyanının başlaması (4 Şubat 1804)

Yeniçerilerin Sırbistan'da çıkardıkları olaylardan şikâyet için bir Sırp heyeti İstanbul'a gelerek pâdişahın müdahalesi için yalvardı. Pâdişah, Sırbistan'da durumun yatıştırılması için gereken emirleri verdi. Fakat Sırbistan'daki yeniçeri dayıları Sırpların pâdişaha şikâyetlerinden öfkelenerek, Knez adı verilen bellibaşlı Sırp kodamanlarından birkaçını öldürdüler (4 Şubat 1804). Bu olay üzerine Sırplar, yeniçerilere karşı silâhlı mukavemete koyuldular. Sırp isyanı artık başlamıştı.

Sırp isyanının gelişmesi

Sırp âsileri Kara Yorgi adında bir Knezi başkan seçtiler. Kara Yorgi, iri yarı boylu bir domuz tüccarı idi. Bir vakitler dağa çıkmış, eşkıyalık yapmış, daha sonra Avusturya ordusunda hizmet görmüştü. Kara Yorgi, kendiliğinden başlamış olan savunma hareketlerini sistemleştirdi. Yeniçerilere karşı Balkanların klâsik muharebe usulü olan gerillâ'yı kabul etti. Sırp çeteleri dağlara, ormanlara sığındılar. Yolları, hanları ve küçük kaleleri basarak yeniçerileri amansız bir mücadeleye mecbur ettiler.

Kara Yorgi, mücadeleye atılmak için, müstereddit bulunan Sırp köylüsünü sürüklemek ve islâmlar arasında ikilik çıkarmak için, yapılan harbin pâdişaha karşı yapılmış olmadığını, bilâkis kendisinin pâdişah tarafından yeniçerileri mahvetmeye ödevlendirilmiş sadık bir kul olduğunu ilân etti.

Bu taktik, yeniçeri düşmanı bazı müslümanların da kendisine yardımlarını sağladı. Belgrad'ın muhasarasında Bosna valisi Bekir Paşa'dan bile yardım gördüler. Yeniçerilerin ezilmesinden ve Belgrad'ın ellerinden alınmasından sonra Sırp gerillâ'sının son bulması lâzım geliyordu. Halbuki Sırp âsileri dağılmak için şu şartları ileri sürdüler :

Belgrat muhafızı paşanın maiyetinde Sırp milleti tarafından bir vekil bulunacak ve kalenin müdafaasına 1500 Sırp iştirak ettirilecek. Bundan başka, genel af ilân edilecek, eski vergiler istenmiyecek, yeniçerilerin cezalandırılması için yapılmış olan savaşta harcanmış olan para, pâdişah tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mâbetlerde haç takılmasına müsaade edilecek.

Sırp âsileri bu şartları, Macaristan'daki Sırp büyük papaslarının tavsiyesi üzerine yapmışlardı. Bu papaslar, muhtar ve hattâ bağımsız bir Sırp devleti için çalışmak sırasının geldiğine inanıyorlar ve bu maksadı sağlamak için de Sırp isyanının idaresine bile karışıyorlardı.

Osmanlı Hükümeti, Sırpların bu şartlarını kabul etmedi. Bunun üzerine Kara Yorgi ile Sırp Millet Meclisini (Skupçina) topladı. Skupçina, Kara Yorgi'yi baş Knez seçerek Sırbistan'ın istiklâlini sağlayıncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmaya karar verdi.

Bu sıralarda Ruslar, Eflâk ve Buğdan'a girmişlerdi. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında harp durumu başlamıştı. Çar, Sırp âsilerine, Türklere karşı beraber savaşmak için, anlaşma teklifinde bulundu.

Sırp isyanlarına Rusya'nın karışması (Mart 1807)

Rusya'nın Sırp âsilerine yardımı ile isyanların yeni bir safhası başlamış oluyordu. Skupçina, Rusların her türlü yardımını görmeğe başladı. Bir Rus mümessili, beraberinde subay ve memurlarla Belgrad'a yerleşerek, Sırbistan'ın ordusunu ve idaresini düzenlemeye koyuldu. Çar'ın yardım ve himayesi bütün Sırpların bir idare altında birleştirilmesi ümitlerini uyandırdı. Karadağ da Sırplara katıldı. Kara Yorgi, Napolyon ile mektuplaşmaya başladı ve ona Avusturya'daki bütün Sırpları da isyan ettirmeyi vadetti. Avusturya, Rusya'nın himayesinde gelişecek olan bir Sırp devletine karşı kesin olarak muhalefet gösterdi. Artık Sırbistan, Rusya ve Avusturya arasında bir anlaşmazlık konusu halini almış oluyordu. KaraYorgi, Aralık 1808'de kendisini bütün Sırpların başkanı ilân ettirerek verasete dayanan Sırp monarşisini kurdu. Avusturya başvekili Meternih doğmakta olan Sırbistan hakkında şunları söyledi :

"Doğmakta olan Sırbistan, Rusya ile Avusturya arasında bir oyuncaktan başka birşey değildir. Böyle olmaktan ise Sırbistan'ın Türklerde kalması daha hayırlıdır". Belgrat'taki Rus mümessilinin düşüncesine göre de:

"Büyük devletler yanında Sırbistan ummanda bir katre" idi.

Ruslar, Bükreş muahedesine (1812) kadar Sırplarla işbirliği yapmakta devam ettiler. Bükreş muahedesinin metnine, Sırbistan'ın muhtarlığı hususunda tefsirlere yol açabilecek bir madde kondu. Kara Yorgi bu maddenin tatbiki sırasında istiklâle denk teşkil edecek imtiyazlar istedi. Osmanlı hükümeti bunun üzerine Sırp meselesini kökünden çözmeye karar verdi. Bosna, Vidin ve Niş'ten hareket eden Hurşit Paşa orduları, Kara Yorgi kuvvetlerini ezerek az zamanda Belgrat'ı almaya muvaffak oldular (7 Kasım 1813). Kara Yorgi Avusturya'ya sığındı. İsyan bir aralık başsız kaldı. Sırbistan'ın büyük bir kısmı itaat altına alındı.

Sırplar, Viyana kongresine bir heyet göndererek Avrupa'nın lehlerine müdahalesini istediler. Fakat kongre, Meternih'in tesiri altında idi. Avusturya başvekili bağımsız ve muhtar bir Sırbistan'a muhalifti. Sırplar, yalnız kalmakla beraber, tekrar isyan hareketlerine başladılar. Miloş Obrenoviç adında zengin bir domuz tüccarını baş Knez yaptılar (Temmuz 1815). Bu sıralar Rusya, Napolyon tehlikesini tamamen bertaraf etmiş bulunuyordu. Sırpların lehine müdahale etmesi ihtimalleri baş göstermişti. Böyle bir müdahaleyi önlemek için Osmanlı devleti, Miloş Obrenoviç'i baş Knes tanıdı. Kaleler Osmanlı askerinin muhafazasında olmak üzere Kuzey Sırbistan'a şu imtiyazlar verildi:

Halk tarafından seçilen 12 knez, diğer knezleri seçecekler, adalet tevzi edecekler, vergiyi toplıyacaklar, Sırplar, kilise ve mektepleri için de geniş ölçüde haklar elde ediyorlardı. Bu suretle Sırbistan imtiyazlı bir prenslik durumuna gelmiş oldu. Osmanlı devleti ilk defa olarak hıristiyan reayanın bir isyanı sonunda baş eğmiş bulunuyordu (1816). Sırbistan isyanları ve bu isyanlar neticesinde Sırbistan eyaletine imtiyazlar verilmesi, Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik düşüncesinin iş alanına girdiğini göstermektedir.

V. YUNAN İSYANLARI (1815 - 1830)

Rumların Osmanlı imparatorluğunda durumu

Rumların Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer hıristiyan reayaya göre, özel bir durumları vardı. Bu özellik, coğrafya dağılışı ile kendilerine devletçe verilmiş olan imtiyazlardan ileri gelmekte idi.

Sırpların, Bulgarların ve daha başka etnik grupların imparatorlukta gösterdikleri iskân topluluğuna zıt olarak Rumlar, imparatorluğun her tarafına dağılmış bulunuyorlardı. Deniz kıyılarında ve büyük şehirlerde onlara çok raslanmakta idi. Fakat kesin bir çoğunluk ile bulundukları yerler, Mora, Yunan adaları ve Tesalya idi.

Rum reayasının ve en çok köylüsünün tâbi olduğu idare şekli esasta âdildi. Rum köylüsü, din ve dil hürlüğüne sahipti. Toprak üzerindeki mülkiyet hakkı da tanınmıştı. Servet sahibi olması ve refahlı yaşaması bu şartlar içinde çok mümkündü. Yabancı tarihlerin açıkça belirttikleri gibi, Rum köylüsü 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa köylüsünden çok daha refah içinde idi. Fakat Rumların durumu, bütün Osmanlı tebaasının durumu gibi, Osmanlı hükümetinin kuvvet derecesiyle ilgili idi. İstanbul'da zayıf bir hükûmetin varlığı tesirini her tarafa duyururdu. Böyle hallerde Rum reayasının en büyük acısı, kanunnamelerin belirttiği sınırların dışında kendisinden alınan vergi ve paradan ileri geliyordu.

Rum tüccar ve gemicilerinin durumu, Rum köylüsüne göre çok daha elverişli idi. Bunlar, zamanla önemini kaybetmiş olan Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'de ticaret yerini almışlardı. Rum gemileri, Türk bayrağı altında Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını da yapıyorlardı. İmparatorluğun ürünlerinden başka Güney Rusya'nın her türlü ürünlerini ve en çok buğdayını Avrupa'ya taşımakta idiler. Odesa, Marsilya, Triyeste ve Londra'da önemli Rum kolonileri kurulmuştu. 1816 yılında Rumlar'ın 600'e yakın ticaret gemisi vardı. Kuzey Afrika korsanlarına karşı kendilerini korumak için bu gemiler kuvvetli bir şekilde silâhlandırılmıştı.

İstanbul'da oturan Fenerli Rumlara gelince, imparatorluğun bazı idarî işleriyle ödevlendirilmeleri gelenek halini almıştı. Rum Patrikhanesi, din yönünden hıristiyan tebaasının idaresini sağlamak yolunda muhtar tanınmıştı. Türlü eyaletlere gönderilen büyük rütbeli papaslar hep Rumdular. Fenerli Rum beyleri de Eflâk ve Buğdan voyvodalıklarında, divan-ı hümâyun ve elçilik tercümanlıklarında kullanılırlardı. Rumların aydın sınıfını kuran Rum beylerinin İstanbul'da, Bükreş'te ve Korfu'da kolları vardı.

Yunan isyanlarının sebepleri

Avrupalı aydınların Yunan dâvasına hizmetleri :

Yeni çağların başlarına kadar Avrupa'da bir Yunan problemi yoktur. Fakat Yeni çağların başından başlıyarak Humanizma ve Rönesans hareketleriyle Avrupalı aydınlar eski Yunan kültürü ile temasa geldiler. Bu temasın neticesinde düşünce alanında bir Yunan dostluğu başlamış oldu. 18. yüzyılda bu dostluk özel bir değer kazanmaya başladı. Fransız aydınlarından Voltaire ve André Chénier, İngilizlerden Byron Yunan edebiyatının hayranları idiler; Yunanlılar lehinde ve Osmanlılar aleyhinde yazdılar. Aydın halk bu yazıların tesiriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların mukadderatı ile alâkadar olmaya başladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarı olan devletlerin siyaset adamları, Yunan dâvası hakkında yayılmaya başlayan bu düşünce bakımından siyasî neticeler çıkarmanın mümkün olduğunu düşünmeye başladılar.

Yabancı devletlerin Yunan milliyetçiliğini uyandırma teşebbüsü

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iki büyük düşmanı Rusya ile Avusturya'dır. Bu iki devlet fırsat düştükçe ayrı ayrı veya birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun içten çökmesini de hızlılaştırmak için çalıştılar ve bunun için de Yunanlılar arasında milliyetçilik duygusiyle egemenlik düşüncesini yaydılar.

1768 - 1774 Osmanlı-Rus harbinde, Ruslar'ın bir aralık Mora'ya ve Yunan adalarına yerleşmesi sıralarında, milliyetçilik kışkırtmaları yaptıkları görülüyor.

Bu harbe son veren Küçük Kaynarca muahedesinde, Rusların sıkıştırmaya muvaffak oldukları maddeler arasında, diledikleri yerlerde konsolosluk açmak, İstanbul'da bir Rus kilisesi kurmak ve ortodoks tebaa lehinde Osmanlı hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulunmak gibi maddeler, milliyetçilik propagandasına devam edebilmek gibi bir amaçla konmuştu.

Rusya'nın Avusturya ile müttefik olarak 1787'de Osmanlı İmparatorluğu'na açtığı harbin esasını da eski Bizans İmparatorluğu'nu kurmak gayesini taşıyan "Grek projesi,, teşkil etmektedir.

Fransız ihtilâlinin ortaya attığı "İnsan Hakları" beyannamesi, Napolyon'un Yedi-Yunan adasına yerleştikten sonra Rumlar arasında yaptığı kışkırtmalar, 1799-1805 yılları arasında bu adalarda Fransızların yerine geçen Rusların aynı mânada yaptıkları telkinler, Rumların Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ayaklanmaları için çok tesir yapmış ve egemenlik fikri Rum aydınları tarafından işlemeye başlamıştı.

Yunan aydınlarının Yunanistan bağımsızlığı için çalışmaları

İmparatorluktaki imtiyazlı durumlarından faydalanan Rum aydınları, Avrupa ile temas neticesinde, Yunan probleminden ve Avrupa aydınlarının hürriyet ile egemenlik düşüncelerinden haberdar olmuşlardı. 18. yüzyılın ikinci yarısından başlıyarak Rum şair, tarihçi ve yazarları, Yunanistan'ın egemenliğini ve hattâ eski Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması yolunda yazılar yazmaya başladılar.

Muharrir Korayis, şair Rigas, bir taraftan Yunanlıları egemenlik düşüncesine hazırlarken, diğer taraftan Avrupalı aydınları Yunanlıların yardımına çağırdılar. Yunan muhiplerinin de içine girdiği cemiyetler yer yer kurulmaya, okullar açılmaya ve Yunan dâvasını belirten özel gazetelerle mecmualar yayınlanmaya başladı.

Etniki Eterya cemiyeti ve Yunan isyanının teşkilâtlanması (1814)

Etniki Eterya, Yunan isyanlarını hazırlıyan ve idare eden gizli cemiyettir. 1814'te Odesa'da, ikisi Rum, biri Bulgar olmak üzere, üç kişilik bir tüccar grubu tarafından kuruldu. Cemiyetin gayesi, sözde eğitim ve öğretimi Osmanlıların hıristiyan tebaası arasında yaymaktı. Fakat gerçekte, İstanbul-

daki Yunan patriğinin idaresinde olmak üzere, eski Bizans İmparatorluğu'nu kurmak ülküsünü benimsemişti.

Cemiyetin kurulduğundan Çar'ın bilgisi vardı. Kendisine Etniki Eterya yüksek başkanlığı da teklif edilmişti. Gerçekte cemiyetin yönetimi Çar'ın harp yaveri Aleksandr İpsilanti tarafından yapılmakta idi.

Cemiyete girenler, gerektiği vakit, servetlerini ve hayatlarını feda etmeye ve cemiyetin projeleri hakkında tam bir sır tutmaya, yemin ederek söz vermişlerdi. İhtilâf fikrini yaymak ve teşkilât yapmak üzere İstanbul'da üç kişilik bir komite kuruldu. Eflâk Beyi Kalimaki ve İstanbul Rum Patriği, Eterya'nın nüfuzlu üyeleri arasına girdiler. İmparatorluğun her tarafında cemiyetin şubeleri kurulmaya başladı. İzmir, Sakız, Misolongi, Bükreş, Yaş, Yanya, Triyeste bellibaşlı şubelerdi. Mora'nın Manyot ismini taşıyan sergerdeleriyle, Kleft diye anılan dağlı eşkıyalar, tüccarlar, gemiciler, cemiyetin programını kabul ederek elden gelen yardımı yapmaya başladılar. Bu kadar geniş bir teşkilât kurmayı amaç tutan Etniki Eterya idarecileri, kolayca muharebe edebilmeleri için özel bir lûgatça yaptılar. Lûgatçeye göre bigaraz kelimesi padişahı, muhibb-i insaniyet Rusya İmparatoru'nu, ziyade meşgul sadrazamı, kaynana Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'yı anlatıyordu.

Etniki Eterya bu esaslı tertipler sayesinde Rumları, ayaklanacak bir duruma getirdi, fakat Tepedelenli Ali Paşa'dan korkması ayaklanmayı geciktirdi.

Ali Paşa'nın fermanı ilân edilerek üzerine kuvvet gönderilmesi Rumların isyan için bekledikleri fırsatı yaratmış oluyordu.

Tepedelenli Ali Paşa olayı ve Rum isyanlariyle ilgisi

Tepedelenli Ali, Veli Bey adında birinin oğlu idi. Onsekiz yaşında çete reisi olmuş, 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi esnasında devlete yaptığı hizmete karşılık Derbent paşalığına yükseltilmiş, 1788'de Yanya paşası olmuştu. Akıllı, becerikli ve Bâbıâlî'ye karşı itaatten ayrılmadığı için kuvvet ve servet kazanmıştı. Fransa'ya, Napolyon'un Mısır'a saldırması yüzünden savaş açıldığı vakit, Ali Paşa'nın Dalmaçya sahillerindeki Fransız kuvvetlerine karşı başarıları görülmüştü. Ali Paşa 1802'de hıristiyan

Arnavutların bir isyanını bastırdı. Bunun üzerine bir aralık Rumeli Beylerbeyliğine bile tayin edildi. Oğulları Veli, Muhtar ve Salih ile torunu Mehmet Paşalar da devlete hizmetlerinden dolayı paşalık rütbe ve salâhiyetleri ile mükâfatlandırılmışlardı. Mora ve dolayları Tepedelenli Ali Paşa'nın nüfuzunda bulunduğu için, Rumlar kendisinden korkmakta idiler. Ali Paşa, Rumların bir ihtilâl yapmak için hazırlandıklarını öğrenmişti. Rum olan doktoru vasıtasiyle Etniki Eterya'nın çalışmalarına dair pek çok bilgi edindiği gibi, komitecilerin bazı mektuplarını ve bu arada Yanya despotuna yazdıkları bir mektubu da eline geçirdi. Despotu çağırtarak mektubu "okusanız da dinlesem" hitabiyle eline uzatınca, despota nüzül gelerek ölmüştü. Bunun üzerine Ali Paşa Bâbıâlî'yi durumdan haberdar etti ise de, Mahmut II.'nin mühürdarlığında bulunan Hâlet Efendi, Fenerli Rum beylerinin kâtipliğinde ve çocuklarının mürebbiliğinde bulunmuş olduğu için, onların müdafaasını üzerine aldı. Hâlet Efendi, Tepedelenli'nin kendisine önceden göndermekte olduğu hediyeleri kesmesinden kızgın olduğu için açıktan açığa aleyhine tezvirlerde bulunmaya başladı. Bu sıralar İstanbul'daki İngiliz elçisinin muhtemel bir Rum isyanı hakkında ihtarlarda bulunması üzerine Hâlet Efendi, Etniki Eterya'nın üyelerinden bulunan Divan tercümanı Nikola Moruzi Bey'i incelemeler için Mora'ya göndertti. Moruzi, raporunda Rum reayasının kesin sadakatinden bahsetmekle Hâlet Efendi'nin Tepedelenli hakkındaki suçlamalarında haklı olduğu düşüncesini uyandırdı. Mahmut II., Tepedelenli Ali Paşa'nın Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı hapsederek sancağını kendi idaresine almak için yapmış olduğu hareketten hiddetlenmişti. Bu sebeple Tepedelenli'nin cezalandırılmasına karar verildi.

Evvelâ Ali Paşa ve oğullarına Yanya sancağı ile iktifa etmeleri ve diğer yerlerden el çekmeleri emrolundu. Tepedelenli affını diledi. Hâlet Efendi, bu dileğin kabulüne engel olduktan başka, Tepedelenli'nin vezirliğini geri aldırttı. Bunun üzerine Ali Paşa isyan etti. İsyan edince de fermanlı ilân olundu. Hurşit Paşa, Tepedelenli'yi tenkile memur edildi. Elde mevcut kuvvetler Yanya üzerine sürülünce, Rumlar hem Tepedelenli'den kurtuldukları, hem de kendi üzerlerine sevkedilebilecek kuvvetleri başka

tarafa gönderilmiş gördükleri için, isyan ânının geldiğine hükmettiler.

Yunan isyanlarının başlaması : "Eflâk ve Buğdan isyanı" (1820)

İsyan hareketinin genel başkanı Aleksandr İpsilanti idi. Etniki Eterya cemiyetinin üyeleri, isyanın, evvelâ Mora'da başlamasını istedikleri halde İpsilanti, Eflâk ve Buğdan'da harekete geçilmesini uygun gördü. Bu suretle Rusya'nın yardımını sağlamayı ve isyan hareketine Rumenlerle Sırpları ve Bulgarları da iştirak ettirmeyi ümit ediyordu.

Halbuki Eflâk ve Buğdan halkı, Mora Rumları gibi idare edilmiyordu. Burası bir derece muhtarlık idaresine sahipti. Halk ile onları idare eden Rum beyleri arasında bir menfaat birliği de yoktu. Eflâk ve Buğdan'da bulunan büyük rütbeli Rum papasları da Rumenlerin sempatisini kazanmış bulunmuyorlardı. Sırplarla Bulgarlara gelince, Rumların yanında herhangi bir harekete iştirak etmeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı.

Bütün bu sebeplerin tesiriyle Eflâk ve Buğdan isyanı sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Nitekim de öyle oldu.

İpsilanti, 3.000 kişilik bir kuvvet ile Yaş üzerine yürüyerek bu şehre girmeye muvaffak oldu. Eflâk ve Buğdan'daki Türk kuvvetleri, az olmakla beraber, İpsilanti'nin kuvvetlerini dağıttılar. Etniki Eterya'nın başkanı Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı. Çar, yaverinin isyan hareketini ayıpladı.

Eflâk ve Buğdan isyanının tam bastırıldığı sıralarda Mora'da Rumlar baş kaldırdılar.

Mora isyanı (12 Şubat 1821)

Mora'da bir isyanın başarı ile son bulması için şartlar daha uygundu. Bu bakımdan Eflâk- ve Buğdan'dakinin tersine olarak Mora isyanı gelişmek imkânlarını buldu. Mora'da bütün halk isyana iştirak etti. Büyük papaslar isyanın idaresini ele aldılar. Patras patriği Pol Germanos, Orta çağlarda Piyer Lermit'in yaptığı gibi, bütün Rumları Türklere karşı savaşa davet etti. İsyan bu suretle millî ve dinî bir karakter alarak gelişmeye başladı.

İslâm ahali ve askerler kalelere kapanarak savunmıya koyuldular. Fakat yardım görmedikleri için kaleler teker teker âsilerin ellerine geçti. Mora'nın merkezi Tripoliçe bile bu akibetten kurtulamadı. Âsiler ele geçirdikleri şehirlerde buldukları Türkleri öldürerek mallarını yağma ettiler.

Karada bu olaylar olup biterken denizlerde, harp gemisi haline konulan Rum ticaret gemileri Türk filosuna kafa tutuyorlar ve isyanı bütün adalara yayıyorlardı. Bu durum karşısında Osmanlı devleti esaslı bazı tedbirler almaya başladı.

Mora isyanı ve Osmanlı Hükümeti

Eflâk - Buğdan ve Mora isyanları İstanbul'da büyük heyecan uyandırdı. Etniki Eterya Cemiyetinin geniş isyan plânı ve maksadı anlaşılınca, Mahmut II hiddete kapıldı ve bütün Rumların kılıçtan geçirilmesini emretti. Devletin ileri gelenleri pâdişahın ayağına kapanarak kabahatsız reayanın affını dilediler. Bunun üzerine inceleme yapılarak neticede kabahatli görülenlerin cezalara çarptırılması hususunda irade çıktı.

İstanbul Patriği, Etniki Eterya'nın nüfuzlu üyelerinden olmasına rağmen, isyanın Rusya tarafından takbih edildiğini görünce korktu ve aforozname düzenliyerek Eterya üyelerinin yapmış oldukları yeminlerin batıl olduğunu, üyelikten çekilmiyerek devlete karşı savaşa devam edeceklerin lânet altında kalacağını ilân etti.

Bu ilânın İstanbul'da ve Rumeli'de tesiri görüldü ise de, Mora isyanının yatıştırılmasında hiçbir faydası görülmedi. İnceleme neticesinde Patrik Gregoryos'un da isyanda parmağı olduğu anlaşılınca, aforoznameyi yayınlamış olmasına rağmen, resmî elbiseleriyle asıldı. Cürümleri sabit görülen birçok metropolitler de İmparatorluğun muhtelif yerlerinde asıldı.

Pâdişaha ve sadrazama Rumların lehinde mütemadiyen telkinattan bulunmuş olan Hâlet Efendi de evvelâ Konya'ya sürgün edildi, bir müddet sonra da orada boğduruldu. Bu sıralar Hurşit Paşa, Tepedelenli Ali Paşa'yı öldürerek kafasını İstanbul'a gönderdiğinden, elindeki bütün kuvvetlerle Mora âsileri üzerine yürüdü.

Mora isyanının dönemleri, Osmanlı Devleti ile Rum âsileri karşı karşıya (1821 - 1824)

Bu zaman içinde Türklerle Yunanlılar yalnız çarpışmaktadırlar. Büyük devletler isyan karşısında kesin bir tarafsızlık göstermektedirler. Meternih'in büyük devletler arasında var olmasını istediği kutsal birlik zihniyeti devam etmektedir. Bu görünüşte birliğe rağmen büyük devletler arasında, Yunan isyanları karşısında, görüş ayrılığı vardı.

Rusya, yüzyıllık emellerini gerçekleştirmek için zamanı uygun buluyordu. Sözde Türklerin asıp kestikleri hıristiyanları kurtarmak için Kaynarca muahedesine dayanarak, Bâbıâlî'den teminat istedi (28 Temmuz 1821). Elde edemeyince İstanbul'daki elçisini geri çağırdı. Bundan sonra Türkiye ile Rusya arasında bir harp çıktığı takdirde büyük devletlerin nasıl bir durum takınacaklarını sordu (4 Temmuz 1821). İngiltere ve Avusturya, Yunan âsilerine yardım etmenin ihtilâl prensiplerini tanımak demek olacağını Rusya'ya ihtar ettiler. Kaldı ki, Rumlar da bu sırada tam bir bağımsızlık istediklerini ilân etmeye başlamışlardı. Halbuki Rusya, ancak Rusya'nın himayesinde bir Yunanistan'a taraftardı. Bu itibarla Çar, âsilerden yüz çevirerek Bâbıâlî ile anlaşma yolunu tuttu. Büyük devletlerin Verona kongresinde de (Ekim 1822) Yunanlıların lehinde herhangi bir karar alınmadı.

Avrupa devletlerinin isyan karşısında bu tarafsızlığına rağmen, Avrupa kamu oyu kesin olarak Yunanlıların lehinde idi. Mora'da âsilerle Türkler arasında yapılmakta olan savaş, hıristiyanlığın islâmlıkla çarpışması mânasına alınıyordu. Bu sebeple, büyük Avrupa şehirlerinde türlü isimlerle cemiyetler kurularak Yunanlı'lara her türlü yardımlarda bulunulmaya başlandı. Her rütbeden subaylar Yunanistan'a sözde Avrupa'yı savunmak için gönüllü yazıldılar.

Napolyon ordusunda hizmet görmüş Albay Fabvier, Richard Church ve Lord Byron Mora'ya gidenler arasında idiler.

Rumlar, Türklere karşı siyasî bakımdan yalnız bulundukları bu devirde teşkilâtlanmaya da çalıştılar.

Âsiler 1822 yılının ocak ayında Epidor civarında bir meclis topladılar. Bu meclis Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân etti.

Avrupa'da tahsil görmüş Mavrokordato adında biri hükümet reisi oldu. İpsilanti, bu zata bir anayasa hazırlaması için yardım etti. Neticede beş kişilik bir yönetim heyeti kurulduğu gibi bir de statü hazırlandı. Fakat bu teşkilât eşkıya reisi Kolokotronis'in tesiri altında kaldı.

Âsiler Türklere karşı zafer kazandıkları nispette çete reisleri ile anayasa tarafları arasında mevcut geçimsizlik arttı ve sonunda bir çarpışmaya vardı. Neticede çetelerin reisi Kolokotronis mağlûp edilerek hapse atıldı. Fakat âsilerle arasında ikilik bundan sonra da sürdü gitti.

Osmanlı Hükümeti, isyanın hakkından gelmek için büyük gayretler sarfetmesine rağmen muvaffak olamadı. Yeniçeriler, önceden de görüldüğü gibi, askerlikten hiçbir şey anlamıyorlardı. Milis askerleri, geride çoluk çocuk iş ve güçlerini bırakarak Mora'da isteksiz isteksiz yaptıkları savaşta çok kere perişan oluyorlardı. Padişah, bitmek bilmiyen bu harbe son vermek için Mısır vâlisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali'nin isyanlara karışmasiyle yeni bir safha başlamış oluyordu.

Mehmet Ali Paşanın Yunan isyanlarına karışması (1824-1827)

Mehmet Ali'nin Avrupa usulünde yetiştirilmiş bir ordu ve yine Avrupa usulünde kurulmuş bir donanması vardı. Bu düzenli kuvvetler, Vehhabî, Kıbrıs ve Girit isyanlarının bastırılmasında değerlerini belirtmişlerdi.

Mehmet Ali, Girit ve Mora valilikleri kendisine verilmek şartıyle Yunan âsileri üzerine kuvvet göndermeyi kabul edeceğini bildirdi. İsteğinin yerine getirileceği vâdini alınca oğlu İbrahim Paşa'yı Mora seferine memur etti.

İbrahim Paşa 54 harp gemisi, 16.000 asker ve 150 sahra topu taşıyan 400 ticaret gemisi ile İskenderiye'den hareket etti(Temmuz 1824). Rodos'ta Osmanlı filosuyle birleştikten sonra, kışı Girit'te geçirdi ve ilkbaharda Mora'ya geldi. Hükümetin dört yılda bastıramadığı isyanı, İbrahim Paşa'nın düzenli kuvvetleri hızla yatıştırdılar. Mora kolaylıkla âsilerden temizlendi. Misolonki (1827) teslim oldu. Artık Rum isyanları son bulmuş sayılabilirdi. Fakat tam bu sırada Avrupa devletlerinin işe karışmasiyle isyan yeni bir safhaya girmiş oldu.

Yunan isyanlarına Avrupa devletlerinin müdahalesi

Yunan isyanlarına karışma düşüncesinin öncüsü Rusya oldu. 1 Aralık 1825'te Çar Aleksandr ölmüş, yerine Nikola I geçmişti. Yeni Çar, iri yarı yapılı, mütehakkim karakterli ve yalnız askerlikten hoşlanan bir şahsiyetti. Viyana'da kurulmuş olan kutsal birliğe düşmandı. Yunan âsileri için de sempati duyuyordu. Mehmet Ali Paşa'nın isyana müdahalesi karşısında Rusya'nın seyirci kalmasını moral bakımdan bir mağlûbiyet saydıktan başka, Mehmet Ali'nin Mora ve Girid'e yerleşerek Doğu Akdeniz'de hâkim olmasını da Rus menfaatlerine aykırı buluyordu. Avusturya'yı, Yunanlılar için değil, fakat icap ederse Rusya'nın çıkarları için Türklerle harp yapacağı hususunda ikna ettikten sonra, Bâbıâlî'ye bir ültimatom göndererek Bükreş muahedesinin yürütülmesi şekline itiraz etti (Mart 1826). Bâbıâlî, Yunan isyanlarının yatışmak üzere olduğu bir sırada yabancı bir müdahaleye vesile yaratmak istemdiğinden, itiraz konusu üzerinde görüşmeler yapılmasını kabul etti. Görüşmeler neticesinde Akkerman anlaşması imzalandı (7 Ekim 1826).

Sırbistan'a bir anayasa verilmesi, Eflâk ve Buğdan'a Rum beyleri yerine Çar'ın muvafakatiyle Rumen beyleri tayin edilmesi, Osmanlı limanlarında Rus gemilerine bazı ticaret hakları tanınması bu anlaşma ile kabul edilmiş oldu. Anlaşma, Yunan isyanına dair hiçbir hüküm taşımıyordu. Çar, Yunan isyanı için İngiltere ile görüşmelere başlamış bulunuyordu.

İngiltere ve Yunan isyanları

Napolyon harplerindenberi İngiltere, Osmanlı İmparatoluğu'nun toprak tamlığı prensibini kabul etmişti. Yunan isyanları başladığı vakit İngiltere dışişleri bakanı Canning bu prensibe bağlı kaldı. Fakat isyan geliştikçe ve İngiltere'de halk oyu âsilere taraftar çıkınca Canning, Yunan âsilerini bundan böyle muharip tanıdığını ilânetti (Mart 1823). 1825'te Yunan âsileri, İngiltere'ye Yunan devletini himayesine almasını teklif ettilerse de, bu teklifleri kabul edilmedi.

Mehmet Ali Paşa'nın Mora seferi İngiltere'nin hoşuna gitmedi. Mora ve Girit valiliği kendisine verilen Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetli bir şekilde Doğu Akdeniz'de yerleşmesi İngilizlerin çıkarına uygun gelmiyordu. Doğu Akdeniz'de kuvvetli bir Mısır

paşası veya kuvvetli bir Rusya yerine zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu ve küçük bir Yunanistan, İngilizlerin işlerine daha çok yarayabilirdi. Bu düşünce ile Rusların Tunan âsileri lehinde yapılmasını teklif ettikleri tedbirleri incelemeyi Londra hükümeti kabul etti.

Yunan isyanlarında Rusya ve İngiltere'nin işbirliği (1826 - 1827)

Ruslar ve İngilizler sözde İbrahim Paşa'nın Mora'da yaptığı zulümlere bir son vermek için Sen-Peterrsburg'da görüşmelere başladılar. Görüşmelerin sonunda imzaladıkları Sen-Petersburg protokolu (4 Nisan 1827) şu hükümleri taşıyordu :

"Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirtilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak".

Bu protokol, bağımsız bir Yunanistan kurulması yolunda atılmış ilk adımdı.

Protokol, Avusturya, Prusya ve Fransa'ya bildirildi. Avusturya reddetti. Çünkü bu işin gerçekleşmesi, milliyetçilik cereyanlarının zaferi ve Rusya'nın bir başarısı olacaktı. Prusya da, Avusturya gibi yaptı.

Fransa, 1815'te kendisine karşı kurulmuş kutsal birliği parçalamak düşüncesiyle protokola katılmak niyetinde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Londra'da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında görüşmelere başlanarak Londra Muahedesi imzalandı (6 Temmuz 1827).

Bu muahedede, Türkiye, Sen-Petersburg anlaşmasını kabul ettiği takdirde, âsilerle Bâbıâlî arasında bir mütareke yapılacağı ve bundan sonra Yunanistan devletinin kurulacağı, kabul etmediği takdirde de protokolu imzalıyan üç devletin Yunan âsilerine yardım ettikten başka, Osmanlı hükümetini yola getirmek için onu baskı altında bulunduracakları yazılmış bulunuyor.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Yunan isilerinin imdadına koşmaları. Navarin (1827)

Osmanlı hükümeti, Londra andlaşmasının hükümlerini, iç işlerine bir karışma sayıldığından kabul etmedi.

Bunun üzerine üç devlet Akdeniz'deki filolarına, Mora'yı abluka ederek harpçi kuvvetlere bir mütareke imzalatmak ödevini verdiler. Müttefik filoları Türk ve Mısır donanmasının yattığı Navarin'i kuşattılar.

İbrahim Paşa, İngiliz amirali Cardington tarafından müttefikler adına yapılan mütareke teklifini, pâdişahtan yetki almadıkça kabul edemiyeceğini bildirdi. Bunun üzerine üç amiral, İbrahim Paşa'ya bir ültimatom göndererek Türk ve Mısır donanmalariyle askerlerinin Yunanistan'dan çıkmalarını istediler. Ültimatom kabul edilmedi. Müttefik filoları, sözde İbrahim Paşa'yı korkutmak, fakat gerçekte Türk savaş gemilerini batırmak için Navarin'e girdiler. Girişleri bir deniz muharebesine sebep oldu. Neticede pâdişahın ve Mehmet Ali Paşa'nın savaş gemileri batırıldı (20 Kasım 1827).

Navarin deniz muharebesi Mora'da Türk kuvvetlerini üstün durumdan yenilmiş duruma soktu. Avrupa'da halk, Navarin olayını çılgın sevinç gösterileriyle karşıladı. Meternih'in, milliyetçilik düşüncelerine karşı kurduğu ittifak ile Çar'ın kutsal birlik sistemi suya düşmüş oldu Meternih "Navarin ile tarihte yeni bir devir başlıyor" dedi. İngiliz parlâmentosunda Navarin "felâket olayı" diye vasıflandırıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm halkı arasında Navarin, bir haçlı savaşı kabul edildi.

Osmanlı hükümeti, ortada harp durumu olmadığı halde, donanmasını batıran üç devletten tazminat ve tarziye istedi. Üç devletin İstanbul'daki elçileri Navarin olayının sorumluluğunu Türk kaptanlarına yükletmek için açıklamalarda bulundular. Açıklamaları kabul edilmeyince İstanbul'u terkettiler. Bu suretle Osmanlı Devleti ile Fransa, İngiltere ve Rusya arasında siyaset münasebetleri kesilmiş oldu. Fransa ve İngiltere, Türklere karşı harp yapmak niyetinde değildiler. İki devlet, Mora isyanının tasfiyesi için anlaştılar. İngilizler, İbrahim Paşa kuvvetlerini Mora'dan Mısır'a götürmek için gemiler gönderdiler.

Fransızlar da 30.000 kişilik bir kuvvet ile geçici olarak Mora'yı işgal ettiler. Rusya'ya gelince, Osmanlı İmparatorluğu'na harp açtı (Nisan 1828).

Osmanlı - Rus harbi (1828-1829)

Osmanlı devletinin durumu Rusya ile harp yapmaya elverişli değildi. Yeniçeri ordusu kaldırılalı iki yıl olmuştu. Bu kısa zaman içinde, yeni ve düzenli bir ordunun kurulması için yapılan hazırlıklar kifâyetsizdi. Osmanlı donanması Navarin'de batırıldığı için, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz kuvveti de yok demekti. Fransa ve İngiltere ile siyaset münasebetlerinin kesilmiş bulunması, bu iki devletin herhangi bir cinsten bir yardımına güvenmeye de yer bırakmıyordu. Pâdişah yanında kredisi olan devlet adamlarından Pertev Paşa, imparatorluğun içinde bulunduğu bu kötü duruma rağmen, Rusya ile harbe girişilmesi gereğini şöyle belirtiyordu :

"Eğerçi Moskoflu'ya galebe ümit olunmaz. Lâkin bilâmuharebe Mora Kırallığı kabul olunur ise yol olur ve pek çok mahallere sirayet eder. Binaenaleyh vüs'umuzu sarfettikten sonra bilmecburiye ihtiyar eylersek düşman her vakit bu kadar teklifi iltizam eylemez."

Harbi istiyen Pertev Paşa'nın taraftarlarına gelince, rüya tabir ettirerek yapılacak harbin zaferle son bulacağına ve hattâ Kırım'ın bile Ruslar'dan geri alınacağına inanacak kadar budalalık gösteriyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin bu elverişsiz durumu yanında Rusya harbi kazanacak bir durum sağlamış bulunuyordu.

Çar Nikola, İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya fetihler politikası gütmediği, Yunan probleminin çözülmesi için Londra'da imzalanmış olan protokolu Türklere kabul ettirmekten başka harp amacı bulunmadığı yolunda teminat vererek, Osmanlı-Rus harbinde bu devletlerin tarafsızlıklarını sağladı. Çar, bundan başka, İran ile yapmakta olduğu savaşı zaferle bitirerek güney-doğu sınırlarının güvenliğini de sağlamış bulunuyordu (Şubat 1828). Rus halkının düşüncesine gelince, Türkiye'ye karşı yapılan bütün harpleri kutsal bir ödev gibi kabul etmeye alıştırıldığından, Çar'ın Türklere karşı harp teşebbüsünü alkışlıyordu.

Harp, Rusların saldırışı ile başladı ve daima onların çıkarına olarak gelişti. Muharebeler, Rumeli ve Anadolu kıyılarında geçti. Osmanlı kuvvetleri savunma muharebeleri yapacak şekilde kuruldu.

Rumeli yakasında Ağa Hüseyin Paşa, Tuna seraskeri, kaptan-ı derya İzzet Paşa, Varna muhafızı, Anadolu yakasında eski sadrazamlardan Galip Paşa da doğu seraskeri memuriyetleriyle düşmana karşı koymakla görevlendirildiler.

Ruslar, 1828'de yaptıkları saldırışlar sonunda Tuna mansabında kuvvetli bir kale olan İsakçı'dan başka Tulçı, Maçin, İbrail ve Hırşova kalelerini de almaya muvaffak oldular. Fakat Şumnu, Silitre ve Edirne yolu üzerinde savunan kuvvetler önünde durakladılar.

1829'da Ruslar, general Diyebiç'in komutasında yeni başarılar kazandılar. Sadrazam Mehmet Reşit Paşa'nın ordusu Kenleftsh yerinde kesin bir yenilgiye uğradı. Silistre ve daha sonra Edirne düşman eline geçti. Rumeli'de felâketli olaylar gelişirken Anadolu'nun doğusunda Kars, Ahıska, Anapa ve Erzurum da düşman eline geçti. Anadolu ve İstanbul iki istikametten tehdit altına girmiş bulunuyordu. Osmanlı devleti harp talihini çevirmek hususundaki ümitlerini kaybettiği için barış istemek zorunda kaldı.

Çar Nikola, kazandığı zaferlere rağmen, güç durumda bulunuyordu. Rusya'da beklenmiyen bir zamanda kargaşalıklar çıkmaya başlamıştı. İngiltere ve Avusturya, Rus ilerleyişinden kocundukları için Rusya aleyhine seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Edirne'yi alan Rus kuvvetleri, ana kuvvetlerden çok uzaklaşmış bulunuyorlardı. Bu sebeplerin tesiri altında Çar, Osmanlı devletinin barış isteklerini kabul etti ve Edirne'de barış görüşmelerine başlanarak sonunda Edirne barış andlaşması imzalandı.

Edirne barış andlaşması (14 Eylül 1829)

1 — Ruslar, Rumeli yakasında, Tuna nehrinin ağzındaki adalar müstesna, Osmanlılardan almış oldukları toprakları geri verecekler. Prut nehri, harpten önce olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında sınır olacak.

2 — Doğu Anadolu'da Poti, Anapa, Ahıska Rusya'ya bırakılacak.

3 — Rus ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanınacak. Rus halkından olanlar Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabileckler.

4 — Eflâk ve Buğdan'a yeni haklar tanınacak; Eflâk - Buğdan beyleri hayat kaydı şartiyle atanacak, Eflâk-Buğdan'daki kaleler yıktırılacak, Türk askerleri bundan böyle bu iki eyalette bulunmıyacak.

5 — Akkerman andlaşması ile Sırbistan'a tanınmış olan imtiyazlar bu andlaşma ile tekit edilmiştir.

6 — Osmanlı devleti, Rusya'ya on bölümde ödenmek üzere onbir buçuk milyon duka altını tazminat olarak ödemeyi yüklenmektedir.

7 — Osmanlı Devleti, 4 Nisan 1826'da Yunanistan probleminin çözülmesi hususunda İngiltere ile Rusya arasında imzalanmış olan Sen-Petersburg protokölünü tanımayı kabul edecektir.

Edirne barış andlaşmasının önemi

Edirne barış andlaşması, Osmanlı devletinin Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır andlaşmadır. Her ne kadar Ruslar harp neticesinde aldıkları toprakları bu andlaşma ile boşaltmayı kabul ettilerse de, Tuna'nın ağzındaki adalarda kalmakla, bu nehrin kontrolünü, Poti, Anapa ve Ahıska'yı ellerinde bulundurmakla da Doğu Anadolu'nun kontrolünü sağlıyacak yerler kazanmış oldular. Osmanlı devleti, Eflâk - Buğdan'a ve Sırbistan'a tanıdığı haklarla, bu yerlerin geniş ölçüde muhtarlıklarını tanımış oluyordu; kabul ettiği harp tazminatı ile de, ekonomisini uzun müddet kalkındıramıyacak bir durumun doğduğuna şahit oluyordu. Barışın ağırlık noktasını bağımsız bir Yunan devletinin kurulması teşkil etmektedir.

Bağımsız bir Yunan devletinin kuruluşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasında bir başlangıç noktasıdır. Çünkü türlü milliyetlere bağlı topluluklardan kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu halkı için Yunan krallığı bundan böyle bir örnek olacaktır.

Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu, Edirne andlaşmasiyle toprak verişinden başka, artık Rusya'yı yenmek ve onu zararsız duruma sokmak için beslediği bütün ümitlerini de kesin bir şekilde kaybetmiş bulunuyordu. Bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı kendi kuvvetinden çok, devletler arasındaki muvazene prensibinin yürürlük değerine bağlı idi.

Cezayir'in Fransızlar tarafından alınması (5 Temmuz 1830)

Yunanistan krallığının kurulması bir Akdeniz olayı idi. Rusya bu krallığın kurulmasına yardım etmekle, hem Osmanlı devleti üzerinde ki baskısını arttırmış, hem de Balkan yarımadasındaki Slavlar arasında nüfuz ve itibarını çoğaltmıştı.

İngiltere'ye gelince, Yunan krallığının kurulmasiyle Doğu Akdeniz'de gelişmek üzere bulunan Mısır paşası Mehmet Ali'nin tesirini önlemiş bulunuyordu. Fransa, Akdeniz devleti olduğu için, Yunan krallığının kurulmasiyle mevcut Akdeniz muvazenesinin bozulduğunu görerek Cezayir'i almaya kalktı.

Cezayir, 1830'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti idi. Barbaros Hayrettin tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na XVI ncı yüzyılın ilk yarısında kazandırılan bu toprak parçası, Tunus ve Trablusgarp ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu idaresine "Garp ocakları" adı altında teşkilâtlanmıştı.

Cezayir'i idare eden valiler, pâdişah tarafından atanırdı. Komutları altında Anadolu'dan getirilen askerler yeniçeri ocağı halinde teşkilâtlanmıştı.

Bu ocakların başkanları, zamanla kuvvetlerini arttırarak Cezayir'in idaresinde valinin işlerine karışmaya başladılar. Dayı adı verilen bu zorbalardan Baba Ali, 1799'da valiyi kaçırtarak Cezayir'in idaresini tamamen eline aldı. Osmanlı hükümeti bu oldu bitti olayını tanıdı ve bundan böyle Cezayir'in idaresi dayılar tarafından görülmeye başladı.

Cezayir dayısı, ocak tarafından seçilir ve pâdişah tarafından bu seçim tasdik edilirdi. Teşrifatta Cezayir valisi çok kere mirmiran ve bazan da Rumeli beylerbeyi payesini taşırdı. Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığını dayının arasıra İstanbul'a gönderdiği hediyelerle, pâdişahın dayıya yolladığı

hil'at ve paye teşkil ederdi. Bunun dışında Cezayir, Avrupa devletleri ile münasebetlerini dilediği gibi düzenlemeye, savaş ve barış yapmaya tamamen muhtar bırakılmıştı.

Cezayir dayıları, Barbaros'un korsanlık mesleğine bağlı kalmışlardı. Akdeniz'in tüccar devletleri, ticaretlerinin güvenliğini sağlamak için Cezayir dayısı ile anlaşmak zorunda idiler. Bu anlaşmaların karakteri hakkında vak'ayazar Vasıf Efendi'nin İspanya Sefaretnamesinde şu bilgiyi görüyoruz :

"Elçilikle İspanya'da bulunduğum sıralarda Cezayirliler önemli miktarda para ve hediyeler karşılığında İspanyollar ile barış yapmışlardı. Madrit'te birkaç Cezayir subayı ile görüştüm. Görüşme esnasında: sizin geçinmeniz İspanyol gemi ve kıyılarını talan sayesinde olduğu halde, nasıl oldu da barışa razı oldunuz? diye sordum. Verdikleri karşılık şu oldu : bu barışın müddeti iki yıldır; bu defa aldığımız para ve hediyeler talan suretinde elde edebileceğimiz malın değerinden üstündür, dediler".

Avrupalılar askerlikte ve sanayide ilerledikçe gemi tekniği de gelişmişti. Cezayirliler, Avrupalıların bu ilerleyişinde ortak çıkamadıkları için, Batı Akdeniz'deki kudretleri de silinmeye başladı.

1815'te toplanan Viyana kongresi, korsanlığa son verilmesini karar altına aldı. İngiltere bu kararın yürürlüğünü sağlamaya memur edildi. 1816'da Lord Exmont komutasında büyük bir İngiliz filosu, Cezayir şehrini topa tutarak dayıların gemilerini batırdı. Cezayir dayısı hıristiyan esirlerini teslim etmeyi, İspanya'dan alınan esirlerle kurtuluş akçasını ve donanma masrafını vermeyi kabul etti.

İngilizlerin Cezayir'i zayıflatması Fransızlara yaradı. Fransızlar, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus harbinin Osmanlı yenilgisi ile son bulmasından faydalanmaya karar verdiler. Cezayir dayısının ahmakça hareketlerini, plânlarını yürürlüğe koymak için vesile saydılar.

Bu sıralarda Cezayir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa idi. Hüseyin Paşa okur yazar, fakat dünyanın gidişinden habersiz, mağrur ve kibirli bir zattı. Fransız ticaret gemilerinden birkaçını zaptederek Fransa ile bozuşmuştu. Dayı, bu gemileri Fransa'dan alacağına karşılık olarak tutmak istiyordu.

1797'de Cezayir dayısı, Fransa'nın Direktuvar hükümetine bir miktar hububat ile beş milyon frank borç vermişti. Dayı, Fransızlardan alacağını iki yahudi tacirine havale etmişti. Fransa hükümeti borcunu tanımakla beraber, ödemeyi bazı hesaplar yüzünden durdurmuş bulunuyordu. 1827'de Dayı Hüseyin Paşa, Fransa'dan borcunu derhal ödemesini istedi. Fransa konsolosu ile bu konuyu görüşürken hiddete kapıldı ve yelpazesiyle konsolosa vurdu (30 Ağustos 1827). Bâbıâlî, Fransa'nın teşbbüsü üzerine Dayı Hüseyin Paşa'ya bir ferman göndererek anlaşmazlığı yatıştırmak istedi. Fakat Dayı ve Cezayir ileri gelenleri saptıkları inat yolundan dönmediler. Fransa'ya karşı savaşacak kudrette olduklarını sanıyorlardı.

Fransızlar yüz harp ve beş yüz taşıt gemisiyle Cezayir'e karşı harekete geçtiler. 12 Haziran 1830'da Cezayir'e 16.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Dayı Hüseyin Paşa kısa bir savunmadan sonra teslim oldu. Bâbıâlî, Rusya ile yaptığı harpten yeni çıkmıştı. Cezayir de zaten imparatorluğun ana kuvvetlerine göre çok uzakta bulunuyordu. Bu sebeple Cezayir için döğüşmek imkânları yok gibi idi. Bâbıâlî Cezayir'in işgalini protesto etmekle iktifa etti.

1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz'de Mora'yı ve Cezayir'i kaybetmekle, dağılma devri hızlılaşmış oluyordu.

VI. MISIR VALİSİ MEHMET ALİ PAŞA'NIN İSYANI (1831 – 1840)

İsyanın önemi

Edirne andlaşmasının sonunda bağımsız bir Yunan kıralllığının kurulması, Fransızların Cezayir'e yerleşmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Akdeniz'deki iki toprak parçasından mahrum etmiş bulunuyordu. Bundan başka, Yunan kıralllığının kurulması ile bir milliyetçilik, Fransa'nın Cezayir'de yerleşmesi ile de bir sömürgecilik örneği yaratılmıştı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun içten ve dıştan çözülmesi için bu örneklerin milletler ve emperyalist devletler üzerinde tesir yapması normaldi.

Osmanlı devleti, bir yıl ara ile, kendisinden koparılmış olan Mora ile Cezayir'in acısını çektiği sırada, Mısır valisi Mehmet Ali

Paşa'nın isyanı başladı. Bu isyan ilkin imparatorluğun bir iç olayı suretinde göründü. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın ağır basması üzerine işe büyük devletler karıştı. Böylece Mısır isyanı büyük çapta bir devletlerarası problemi halini aldı. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki siyasetleri bu vesile ile açıkça ortaya konmuş oldu. İşin sonunda, pâdişah ile vali arasında başlamış olan anlaşmazlık, Londra'da devletlerarası bir konferansta Mısır'ın muhtarlığı şeklinde düzenlendi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz eyaletlerinden birini daha kaybetmek yolunu tutmuş oldu. Mısır isyanının başlaması ve gelişmesi, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın kişiliği ve karakteri ile yakından ilgilidir.

Mehmet Ali Paşa'nın kişiliği ve karakteri

Mehmet Ali, 1769'da Kavala'da doğdu. Arnavut olduğu yolunda birçok tarihlerin yazdıkları gerçek değildir. Mehmet Ali'nin dedeleri yüzlerce yıl önce Arabkir'den Kavala'ya gelerek yerleşmişlerdi. Babası İbrahim ağa bu kasabanın bekçi başısı idi. Mehmet Ali'nin çocukluğu Kavala'da geçti. İş hayatına da burada başladı. İlkin postacılık, sonra da simsarlık yaptı. Onsekiz yaşında askerlik hizmetine geçti. Mısır'ı Napolyon Bonapart'ın kuvvetlerinden kurtarmak için Kavala'dan gönderilen seçme erlerin başında Kahire'ye geldi.

Okur yazar olmamakla beraber, çalışkan, cesur, muvazeneli ve becerikli olduğu için Kahire'de kendini az zamanda gösterdi ve serçeşmelik unvaniyle Kahire'deki başıbozuk erlerin başkanı oldu.

Bu sıralar Mısır'ın durumu çok karışık idi. Pâdişah, Fransa'nın işgalinden önce Mısır'daki Osmanlı idaresini yetersiz bulduğundan, kuvvetli bir idare şekli istiyordu. Bunun için de herşeyden önce kendilerini Mısır'ın gerçek sahibi sayan Kölemen beylerini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Kaptan-ı Derya ile Serdar-ı Ekrem arasında Mısır beylerini İskenderiye'de hile ile bir gemiye kapatıp İstanbul'a göndermek yolundaki plân, İngilizlerin işe karışması yüzünden yürütülememişti.

Bundan sonra Kölemen beyleri, bir zamanlar kendilerine karşı savaşmış olan Napolyon Bonapart'tan Osmanlılara karşı

yardım istemeye başladılar. Serdar-ı Ekrem'in Mısır'dan dönüşünde Husrev Paşa Kahire valiliğine atanarak kuvvetli bir idare kurmaya memur edildi. Husrev Paşa Mısır'ın olduğu kadar kendi özel mukadderini de korumak için düzenli asker hazırlamaya koyuldu. Bu iş ilerledikçe başıbozuk askerlere ihtiyaç azaldı. Husrev Paşa, başıbozukları Kahire'den uzaklaştırmağa başlayınca, bunlar verilmemiş maaşlarını bahane ederek ayaklandılar. Husrev Paşa kaçtı. Defterdar Hacı Efendi idam edildi. Arnavut Tahir Paşa vali kaymakamı seçilerek İstanbul'a gönderildi. Tahir Paşa isyan olayını açıklamak ve Mısır için yeni bir vali istemekle ödevli kılınmıştı.

Bâbıâlî, Mısır ayaklanmasını bir oldu bitti kabul ederek, Cezayirli Ali Paşa'yı vali olarak gönderdiyse de, Kölemen beyleri Cezayirli Ali'yi beğenmediklerinden, Mısır valiliği Hurşit Paşa'ya verildi. Hurşit Paşa, Kahire'ye varır varmaz el altından incelemeler yaptırarak, bütün olayların Mehmet Ali tarafından hazırlandığını öğrendi. Hurşit Paşa, Mehmet Ali'yi Kahire'den uzaklaştırmak için ona vezirlik rütbesiyle Cidde valiliğini sağladıysa da, Mısır'dan çıkmak istemiyen Mehmet Ali, Hurşit Paşa'ya karşı bir ayaklanma tertipledi. Bâbıâlî, Mısır'da kuvvetli bir idarenin ancak kuvvetli bir şahsiyet olan Mehmet Ali tarafından sağlanacağını kestirdiğinden, onu Mısır valiliğine atadı (1804).

Mehmet Ali'nin Mısır valiliği

Mısır'a vali olmak kolay, fakat vali olarak iş görmek güçtü. Birçok valiler Mısır'da birkaç aydan fazla valilik edememişlerdi. Mehmet Ali Paşa Kahire valiliğine atandığı vakit, kendisinden önceki valiler gibi güç bir durumda kaldı. Niyeti Mısır'da kuvvetli bir idare kurmaktı. Fakat Kölemen beyleri ile İngilizler böyle bir idarenin kurulmasına taraftar değildiler. 1807'de İstanbul önünden çekilmek zorunda kalan İngiliz kuvvetleri başarısızlıklarını örtmek için, Mısır'a bir çıkarma yapmak istedilerse de, Kölemen beyleri ile işbirliği yapan Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine yenildiler. Mehmet Ali Paşa Mısır'da iş görmek için Kölemenlerin kaldırılması gerektiğini çoktan anlamış bulunuyordu. 1811'de şereflerine verdiği bir ziyafet sonunda birçoğunu

öldürtmeye muvaffak oldu. Bu suretle Yavuz Selim'in bile kaldıramadığı Kölemen ocağı tarihe karışmış oldu. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğindeki iş tutumu daha başlangıcında İstanbul'da kuşku uyandırdı. Padişah ve etrafındakiler çok kuvvetli bir valiyi çekemiyorlardı. Onu, Mısır'dan uzaklaştırmak maksadiyle, Selânik ve Kavala valiliklerine tayin ettiler. Mehmet Ali Paşa Mısır'dan uzaklaşmak niyetinde değildi. Kahire uleması ile ileri gelenlerinin imzaladıkları bir yazıyı padişaha gönderdi. Yazıyı götüren adam pâdişah ile devletin ileri gelenlerine dağıtmak üzere pek çok para ve hediye de götürdü. Bu tedbirler neticesinde Mehmet Ali Paşa, Mısır valiliğinde kalmaya muvaffak oldu.

1812'de Paşa, Hicaz'da çıkan Vehhabî isyanını bastırmaya memur edildi. Oğulları İbrahim ve Tosun Paşaları Vehhabîler üzerine gönderdi. Kısa bir zamanda isyan bastırıldı. Bütün bu olaylar Mısır paşasının kuvvet derecesini belirtti. Gerçekte paşanın kudreti, Mısır'da kurmaya başladığı yeni düzenden ileri geliyordu. Bu düzen, bayındırlık, ziraat ve ticaret alanlarında hızla gelişmişti. Nil'den İskenderiye'ye açılan Mahmudiye kanalı ile sulama işleri düzenlenmişti. Kölemen ve vakıf topraklarına el konmuş, ziraatte ürün vergisi kabul edilmiş, ticaret ve endüstride tekel sistemi yaratılmış bulunuyordu. Ziraatte pamuk ekimi ön plâna alınmış, afyon, pirinç ve hububat geniş ölçüde yetiştirilmeye başlanmıştı. Endüstri, ziraate paralel olarak geliştirilmiş bulunuyordu. İplik, bez, şeker, alkol fabrikaları Mısır'ın ekonomisine yeni bir çehre vermeye başlamıştı.

Bu çalışmalar neticesinde Mısır'ın geliri hızla arttı. Mehmet Ali, Kahire Paşa'sı olduğu vakit Mısır'ın geliri on üç bin kese idi. Valiliğinin ikinci yılında bu sayı onsekiz bin keseye, dördüncü yıl otuzbeş bin keseye, sonraları dört yüz bin keseye yükseldi. Bu paranın ancak on iki bin kesesi İstanbul'a gönderildiği için, Mısır hazinesine pek çok para kalmakta idi.

Mehmet Ali Paşa, bu paranın bir kısmı ile ve Fransız subay ve teknisyenlerinin yardımiyle, kendisine Avrupa modelinde bir ordu ve donanma tertipledi. Açık fikirli olduğu için, Avrupa'ya talebeler yollamayı da dine aykırı görmedi. Her alanda bilgi sahibi olmak için gençler, Avrupa'nın türlü memleketlerine ve en

çok Fransa'ya gönderildiler. Böylece Mısır'ın geniş ölçüde ve her alanda kalkınması mümkün oldu. Mehmet Ali Paşa, parası sayesinde, kendisine kuvvetli bir propaganda yaptı. Pâdişahın üzerinde tesir sahibi devlet adamlarına ulemaya, şeyhlere, hacılara türlü vesilelerle para yardımlarında bulundu. Mora isyanlarında, pâdişahın isteği üzerine, 100 taşıt, 63 savaş gemisi ve 24.000 kişilik bir kuvvetle Osmanlı devletinin yardımına koştu.

Mehmet Ali'nin bütün bu çalışmaları ve yardımları İslâm dünyasında kendisine karşı bir sevgi ve saygı, hıristiyan âleminde de hayranlık uyandırdı. Pâdişah, bu değerli paşasını sadrazam yaparak imparatorluğunun muhtaç olduğu kalkınma işine memur edebilirdi. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda değerli, kudretli ve kabiliyetli vezirler devri geçmiş bulunuyordu. Padişah, kendi değerinin dununda yardımcıları daha çok beğendiği için maiyetinde ancak böyle devlet adamları bulunabiliyordu. Pâdişahın kullandığı vezirler de, Mehmet Ali Paşa'nın kendilerine üstünlüğünü idrak ettikleri için onu kıskanıyorlardı. Mehmet Ali Paşa, başkentin bu düşüncelerinden haberli idi. Pâdişahla kendi arasında bir anlaşmazlığın ergeç çıkacağından hiçbir şüphesi yoktu.

Padişah ile Mısır valisi arasında anlaşmazlık

Padişah ile Mehmet Ali Paşa arasındaki anlaşmazlık eski hikâye idi. Anlaşmazlığın başlıca sebebi, Mehmet Ali'nin Mısır'daki başarılı çalışmaları idi. İstanbul paşaları bu başarıları çekemedikleri için, Mahmut II.'yi Mısır valisi aleyhine kışkırtmak hususunda her fırsattan faydalandılar. Edirne andlaşmasının imzalanmasından sonra pâdişah ile paşa arasında gerginlik gittikçe artmaya başladı.

Padişah, Mehmet Ali'ye, Mora isyanlarındaki yardımına karşılık olarak, Girit ile Suriye ve Trablus-Şam paşalığını vâdetmişti. Halbuki isyan, bilindiği gibi, yabancı devletlerin işe karışması yüzünden, ümit edildiği gibi neticelendirilemedi. Mehmet Ali'nin donanması batırıldı; ordusu pâdişahın müsaadesi olmadan Mısır'a döndü. Osmanlı - Rus harbi esnasında Mahmut II., Mısır'dan tesirli yardım göremedi. Mehmet Ali, oğlu İbrahim Paşa için Rumeli, kendisi için de Anadolu seraskerliğini istemişti.

Fakat isteği yerine getirilmediği için harp hareketleri karşısında seyirci kalmıştı. Edirne muahedesinden sonra Mehmet Ali kendisine evvelce vadedilmiş olan Girit ve Trablus-Şam ile Suriye valiliklerini istedi. Mahmut II., Mora'yı ve Cezayir'i henüz kaybetmişti. Kendisini Rusya'ya karşı tutmamış olduğu için Mısır paşasını kabahatli görüyordu. Girit valiliğini vermekle iktifa etti. Bir müddet sonra da Husrev Paşa ile diğer müşavirlerinin sözlerine uyarak Mehmet Ali'yi cezalandırmak için bir plân düzenledi : Eski sadrazamlardan Selim Paşa Şam valisi atanacak, Mısır'da bir olay çıkartılacak ve Selim Paşa ânî bir hareketle Mehmet Ali'yi bastıracak. Mısır Paşa'sı Bâbıâlî'deki casusları vasıtasiyle bu plânı öğrendi. Bunun üzerine hem bu plânı bozmak, hem de çoktanberi göz dikmiş olduğu Şam ve Suriye valiliklerini kuvvetle almak için bir bahane aramaya başladı.

Cezzar Ahmet Paşa'dan sonra Akkâ valisi olan Abdullah Paşa bir aralık fermanlı ilân edilmişken, Mehmet Ali Paşa'nın araya girmesiyle affedilerek valiliğini muhafaza etmişti.

Abdullah Paşa, Mehmet Ali'nin Akkâ'ya kaçmış olan kölelerini vermekten çekindikten başka, borcunu da ödemek istemediği için, onunla arası açılmıştı. Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi almak için bu olaydan faydalanmaya karar verdi.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ile Anadolu'ya yayılması (1831-1833)

Mehmet Ali, Süleyman Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'yı 24.000 kişilik bir kuvvetle Akkâ valisi Abdullah Paşa'nın üzerine gönderdi (Aralık 1831). Yafa, Gazze ve Hayfa hızla Mısırlıların eline geçti, Akkâ kuşatıldı. Altı ay kuşatmadan sonra Akkâ da ele geçirildi. Abdullah Paşa esir edilerek İstanbul'a gönderildi. Bundan sonra Şam'da ihtilâl çıkartıldı; vâli Selim Paşa öldürtüldü. Şam halkı, Mehmet Ali Paşa'yı tanımak zorunda kaldı.

Padişahın bilgisi ve izni dışında yapılan bu hareketler İstanbul'da Mehmet Ali'ye karşı büyük hiddet uyandırdı. Şeyhülislâmın ve bütün ulemanın imzaladığı bir fetva ile Mısır Paşa'sı padişaha karşı âsi sayıldı. Edirne valisi Ağa Hüseyin Paşa, serdar-ı ekrem ve Mısır valisi atanarak Mehmet Ali'nin üzerine gönderildi. Artık pâdişah ile Mısır Paşa'sı arasında harp başlamıştı.

Mehmet Ali Paşa'nın bu harpten bekledikleri nelerdir? Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırarak bağımsız bir duruma getirmek istediği ve hattâ Mahmut II'yi devirerek pâdişahlığını ilân niyetinde olduğu yolunda tarih kayıtları vardır. Fakat Paşa, böyle bir maksat gütmediğini ve güdemiyeceğini bir İngiliz diplomatına şu sözleriyle anlatmıştır :

"Siz bir yabancısınız. Bir İslâm gibi düşünmesini bilmezsiniz. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından benim için doğacak mesuliyeti biliyor musunuz? Müslümanlar nefretle benden uzaklaşacaklardır. İlk uzaklaşanlardan biri de iki oğlum olacaktır. Pâdişah delidir. Fakat Tanrı onu bize günahlarımızın karşılığı olarak verdi."

1833'te İskenderiye'deki Avrupalılara da şunları söylediği görülüyor :

"Padişahın hizmetkârı olarak kalmak istiyorum. İbrahim, eğer Boğaziçi'ne varmaya muvaffak olursa, pâdişahın ayaklarına kapanarak affını ve Mısır'a dönmek için müsaadesini dileyecektir."

Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı tahtına oturmak niyetinde olmadığı yolundaki sözlerinin samimiliğine inanılabilir. Fakat Mısır'da bağımsız veya yarı bağımsız bir idare kurmak istediği de vesikalar ve vakalarla açıklanmıştır :

Mısır kuvvetleri Akkâ'yı aldıktan sonra, Şam yakınlarında bir Osmanlı ordusunu bozarak şehre girdiler. Daha sonra kendilerini Hums yakınlarında durdurmak istiyen Halep Paşa'sını ve en nihayet Antakya ile İskenderun arasında serdar-ı ekrem Hüseyin Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun büyük kısmını ezdiler (29 Temmuz 1832).

Mehmet Ali Paşa bu zaferleri sonunda yeniden İstanbul'a başvurdu. Suriye kendisine verilmek şartiyle harbi durdurmayı teklif etti. Mahmut II. teklifi reddetti ve Ağa Hüseyin Paşa yerine Arnavutluğu düzene koymaya uğraşan Reşit Mehmet Paşa'yı İbrahim Paşa üzerine gönderdi. Bu sıralar İbrahim Paşa Torosları geçerek Konya'ya gelmiş bulunuyordu. Reşit Mehmet Paşa kış mevsimi gelmiş olduğu için Konya'yı kuşatarak İbrahim Paşa'nın Mısır'la bağıntısını kesmeyi düşündü. Fakat Mahmut II., Osmanlı ordusunun uğradığı mağlûbiyetlerin bir an evvel temiz-

lenmesini istiyordu. Derhal saldırışa geçilmesini emretti. Reşit Mehmet Paşa, çaresiz, emrindeki düzensiz askerle İbrahim Paşa'ya karşı muharebeye girişti. Mısır askeri Avrupa usulünde yetiştirilmişti. Fransız generallerinden Süleyman Paşa adıyle Mısır'a hizmet etmeyi kabul etmiş olan bir komutanın idaresinde idi. Muharebe, Osmanlı'ların kesin bir yenilgisi ile son buldu. 30.000 kişi öldü. Mehmet Reşit Paşa da esir düştü (21 Aralık). Artık İbrahim'e İstanbul yolu açılmıştı.

Bu durumda Mahmut II. için tutulacak iki yol vardı : Ya imparatorluğun dayandığı islâmlık temellerine sâdık kalarak Mehmet Ali Paşa ile anlaşmak, yahut ona karşı hıristiyan bir devlet ile anlaşarak bir hanedan politikası izlemek. Pâdişah ikinci yolu tutmakta tereddüt göstermedi. Paşa'sına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun amansız düşmanı olan Rusya'nın kucağına atıldı. Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bu olayı "denize düşen yılana sarılır" atalar söziyle açıklamak istedi. Rusya'nın Mehmet Ali Paşa isyanına karışması ile isyanın birinci bölümü bitmiş, ikinci bölümü başlamış oluyordu. Bundan böyle Mısır problemi yalnız pâdişah ile Mısır paşası arasında bir olay olmaktan çıkarak büyük bir Avrupa problemi halini aldı.

Mısır isyanına yabancı devletlerin karışması

Mehmet Ali Paşa ile Mahmut II. arasında savaş başladığı vakit Avrupa devletleri hiçbir telâşa kapılmamışlardı. Onlara göre Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bir valinin hükümdarına karşı baş kaldırması, bir aile kavgası, bir bölge buhranı idi. Hele isyanın Avrupa'dan uzak, Asya ile Afrika hududunda baş göstermesi ve müslümanlar arasında cereyan etmesi, önemini büsbütün silik gösteriyordu. Genel düşünce, sonunda birçok isyanlarda olduğu gibi, bu isyanda da pâdişahın âsi valinin hakkından geleceği merkezinde idi.

Halbuki olaylar tahminlerin dışında gelişerek Mehmet Ali Paşa, pâdişahın ordularını mağlûbiyetten mağlûbiyete uğrattı ve Anadolu içerlerine ilerledi. Bunun üzerine Avrupa büyük devletleri dikkat nazarlarını Mehmet Ali ile pâdişah arasındaki kavgaya çevirdiler. Her devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarına göre, bu kavganın çözümünü istemeye başladı.

Fransa, Akdeniz problemlerine karşı daima büyük bir ilgi göstermekte idi. Mehmet Ali isyanı başlamadan bir yıl önce, 30 Temmuzda bir devrim yapmış ve Şarl X'u devirerek tahta Lui Filip'i çıkartmakla mutlakıyetten meşrutiyet rejimine geçmişti. Hangi siyasî rejim altında olursa olsun, genel olarak Fransa'nın Doğu siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu için elverişli ve Rusya için elverişsizdi. Fakat Edirne andlaşmasından sonra Fransa'nın Cezayir'i alması, Osmanlı - Fransız münasebetlerinde bir tatsızlık yaratmıştı. Bu tatsızlık, Mehmet Ali Paşa isyanının gelişmesinde daha da arttı. Çünkü Fransa, açıkça Mehmet Ali'den tarafa olduğunu belirtmeye başladı. Fransa halkı, Yunan isyanının kahramanları için göstermiş olduğu hayranlığı Mehmet Ali Paşa için de göstermeye ve zaferlerini alkışlamaya koyuldu. Düşünceden çok duyguya dayanan bu gösterinin mânası şu idi : Mısır, Fransızlara yabancı bir memleket değildi. Napolyon Bonapart 1798'de onu Fransa'ya kazandırmak istemişti. Fransız ordularının çekilmesinden sonra Mısır Paşa'lığına yükselen Mehmet Ali, Mısır'ı, Fransız mühendis ve teknik adamlarının muaveneti ile değerlendirmiş, Mısır ordu ve donanması da Fransız subaylarının yardımıyle kurulmuştu. Sözün kısası, Mehmet Ali Paşa'nın siyaseti, Fransa'nın Mısır'da mânevî varlığını anlatmakta idi. Mehmet Ali Paşa, aynı zamanda Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını sınırlandırmak bakımından da Fransa'nın değerli bir dostu idi. Fransızlar, Mısır'ın pâdişaha ait olmadansa, daha çok Mehmet Ali'nin elinde kalmasını her bakımdan çıkarları için daha elverişli görüyorlardı. Fakat Fransız çıkarları, diğer devletlerin çıkarları demek değildi. Bu itibarla da Avusturya'nın Fransız görüşlerine ortak çıkmadığını görüyoruz.

Avusturya, 1830'da kritik bir durumdadır. 30 Temmuz'da yapılan Fransız devriminin Avusturya idaresinde bulunan Macar, Slav ve İtalyan halkı arasında tepkiler yaratmasından kuşkulanmakta idi. Bu kuşku sebebiyle Rusya'ya yaklaştığı görülüyor. Rusya da Avusturya gibi liberal düşüncelerin düşmanı idi. Bu itibarla Avusturya'nın kuşkusunu yerinde görmekte idi. Prusya bu sıralar henüz bağımsız bir siyaset izlememektedir. Genel olarak, Avusturya'nın dış siyaset görüşlerini paylaşmaktadır. Bu sebeplerle üç devlet : Rusya, Avusturya ve Prusya,

pâdişah ile Mehmet Ali arasında çıkan kavgada ortak bir siyaset izlemeyi kararlaştırıyorlar.

İngiltere, Doğuda bir müstemleke imparatorluğu kurduğu gündenberi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak tamlığına taraftar bir siyaset gütmeye başlamıştı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu artık istilâcı bir siyaset izlemiyecek duruma gelmişti. Bundan başka, bu imparatorluk Rusya'nın Akdeniz'e inmesine ve İngiliz İmparatorluğu'nun sömürge yollarını tehlikeye düşürmesine de engel oluyordu.

İngiliz hükümeti, Mehmet Ali Paşa'nın isyanında, ilkin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak tamlığına karşı tecavüz gibi bir karakter görmedi. Fakat isyanın gelişmesi, İbrahim Paşa'nın Suriye'den sonra Konya'ya kadar uzanması, Londra kabinesinde kuşkular uyandırmaya başladı. Mehmet Ali'nin Mısır'da bağımsız bir hükümet kurması, İngilizlerin Kızıldeniz vasıtasiyle yapmakta oldukları Hindistan ticaretinin sonu olacaktı. Zaten Mısır Paşa'sı Kahire'de vali olduğu gündenberi ticarette tekel sistemini kabul etmiş bulunuyordu. Bu hareketi onun düzenli ve büyük çapta bir ticaret politikası kurmak hususundaki niyetlerini belirtiyordu. Bundan başka, Mehmet Ali'nin Suriye'de yerleşmesi, Hindistan'a giden kara yollarından Dicle, Fırat ve Basra yolunu da kendisine kazandıracaktı. İngiliz menfaatleri için Mısır isyanından doğan bu tehlikelere rağmen, İngiliz hükümeti bir müdahale sırasının henüz gelmediğini sanmakta ve olayları gözönünde bulundurmakla iktifa etmekte idi.

Fransa, Avusturya ve İngiltere'nin Mısır meselesinde takındıkları bu durum, Rusya'ya tek başına Mısır meselesine karışması için imkânlar yarattı.

Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu ile en yakından ilgili olan devlet, Rusya idi.

Büyük Petro'nun Azak denizini Rusya'ya kazandırdığı gündenberi Rus politikasının başlıca hedefi, Karadeniz'i Rus gölü yapmak, İstanbul'u ve Boğazları Rusya'ya kazandırmak ve böylece Akdeniz'e varmaktı.

Rus çarları, bu hedeflerine varmak için, içinde bulundukları durumun yarattığı imkân ve şartlara göre üç metod kullanmışlardır. Birinci metod, Osmanlı devletine harp yaparak ken-

dilerini İstanbul'dan ve Akdeniz'den ayıran engelleri ortadan kaldırmak; ikinci metod, Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaatleri olan devletlerden, Avusturya, Fransa ve İngiltere ile, fırsat çıktıkça, Osmanlı topraklarını paylaşmak; üçüncü metod, Osmanlı devletini himaye altına almaktı.

Ruslar, Küçük Kaynarca muahedesine koydukları bir madde ile, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ortodoksların himayesini sağlamak yolunda kendilerine bir hak tanıttırmışlardı. Edirne andlaşmasiyle de bu haklarını tekrar tanıttıktan başka, ticaret gemileri için Boğazlar'dan geçit hakkını elde etmişlerdi. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Ruslara Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni imtiyazlar koparmak için güzel bir fırsattı.

Rusya, Mehmet Ali Paşa isyanını ilkin bütün devletler gibi kayıtsızlıkla karşıladı. Rus hükümeti, Osmanlıları zayıf düşürecek karakterde olan bütün iç isyanları iyi gözle görüyordu. Fakat Mehmet Ali'nin tahminleri aşan başarıları, her yerden çok Rusya'da kuşku uyandırdı. Çünkü, Mehmet Ali'nin İstanbul'da yerleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatına el koyması, Rusya'nın dibinde, zayıf Osmanlı İmparatorluğu yerine diri ve kuvvetli bir imparatorluğun kurulması demekti. Bu ise, Rusya'nın iki yüzyıldanberi gizlediği fetihler siyasetinin sonu demekti. Bu düşüncelere uyarak Rusya, Osmanlı toprağının tamlığı prensibini kabul ettiği gibi, bu prensibi sağlamak için derhal harekete geçti. Rus Çarı, generallerinden Muraviyef'i Rus görüşünü belirtmek için İstanbul'a ve Kahire'ye gönderdi. Çar, Bâbıâlî'ye yardım, Mehmet Ali Paşa'ya da derhal muharebeyi durdurmasını teklif ediyordu.

Osmanlı - Rus anlaşması

Mahmut II,. Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya sempati beslediği, İngiltere'nin tereddütlü anlar geçirdiği, Avusturya ve Prusya'nın da Rusya'yı tuttukları bir durumda, Çar'ın yardım teklifini sevinçle kabul etti. Hattâ Çar, yardımın yalnız Karadeniz filosu tarafından yapılmasını ileri sürmüşken, pâdişah Tuna sahillerindeki Rus kuvvetlerinden otuz bin kişilik bir birliğin İstanbul'u koruması için gönderilmesini de istedi. Rusya memnunlukla kabul etti. Padişah, Mehmet Ali Paşa ile anlaşmak için yeni bir teşebbüs

yaptı. Mısır valisi, Fransız müşavirlerin tesiriyle reddetti. Bunun üzerine Vişamiral Lazarev'in komutasında dokuz harp gemisinden kurulan bir Rus filosu, Karadeniz boğazını geçerek Büyükdere'nin önünde demirledi (Şubat 1833).

Bu olay, Fransa ile İngiltere'yi o vakte kadar içinde gömüldükleri uyuşukluktan çıkarttı. Fransa, Bâbıâlî nezdine enerjik bir elçi olan Amiral Roussin (Rusen) i gönderdi. İngiltere de İstanbul elçisi Lord Ponsonby'yi memuriyet yerine gitmek üzere yola çıkardı. Her iki devletin Akdeniz filoları Çanakkale istikametinde seyretmek emrini aldılar.

Fransız elçisi İstanbul'a gelir gelmez işe koyuldu. Rus donanmasının İstanbul'dan uzaklaşmasının pâdişah ile Mehmet Ali'nin anlaşmasına bağlı olduğunu anlıyordu. Bâbıâlî'nin onamasiyle Mehmet Ali'ye Akkâ, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını kabul ettirerek pâdişah ile barış yapmasını teklif etti. Teklifi kabul etmediği takdirde de Fransa'nın kendisine karşı silâha sarılacağını söyledi. Mehmet Ali Paşa bu teklifi kabul etmedikten başka, bütün Beriyyetüşşam vilâyeti ile Adana sancağının kendisine bırakılması için Bâbıâlî'ye bir ültimatom verdi. Ültimatoma müspet cevap verilmediği takdirde İbrahim Paşa Üsküdar üzerine yürümekle ödevlendiriliyordu.

Bu sıralar Mehmet Ali'nin entrikaları ile Anadolu'da pâdişaha karşı yer yer isyanlar çıkmış bulunuyordu.

Kastamonu'da Tahmisci-oğlu isyanı vardı. İzmir'de Mehmet ağa isminde biri pâdişahın memurlarını atarak Mehmet Ali Paşa'nın idaresini kurmaya yeltendi.

Mahmut II., bu durum karşısında başkentin güvenliğini bile tehlikede görüyordu. Ulemanın ve halkın homurdanmalarına rağmen Rusya'dan önce kararlaştırılan yardımı istedi. Bunun üzerine 15.000 kişilik bir Rus kuvveti, 5 Nisan 1833'te Boğaziçi'nin Anadolu yakasına yerleşti.

Bu olay, Fransız ve İngiliz elçilerine dehşet saldı. Rusların İstanbul'dan uzaklaşmaları Mehmet Ali'nin Anadolu'yu boşaltmasiyle mümkündü. Elçiler, Bâbıâlî'yi Mehmet Ali ile anlaşma yapması için zorlamaya başladılar. Mahmut II, yeni teşebbüslerde bulunmayı kabul etti. Amedci Reşit Bey, Fransız maslahatgüzarı Varenne ile İbrahim Paşa'nın ordugâhına yeni barış

tekliflerini götürdü. Bu teklifler üzerinde uzun boylu tartışmalar yapıldı. Neticede Mehmet Ali Paşa ile pâdişah arasında Kütahya barışı yapıldı (14 Mayıs 1833). Bu barışa göre Mehmet Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak, Adana valiliği verildi; bundan başka, Anadolu'da Mehmet Ali Paşa tarafını tutmuş olanlar için de bir genel af kabul edildi.

Kütahya barışından sonra İbrahim Paşa kuvvetleri Sultan Dağı'nın ötesine çekilerek Anadolu'yu boşalttılar.

Kütahya barışı, Bâbıâli ile Mehmet Ali Paşa arasında mevcut anlaşmazlıkları kesin bir şekilde çözmekten uzaktı. Zaten bu barış, pâdişahın valisine haklar tanıyan bir fermanı ile sağlanmıştı. Bir ferman ise devletlerarası bir muahede değildi. Verildiği gibi, gerektiği vakit geri alınabilirdi. Mahmut II., fermanı geri alacak durumda bulunmadıktan başka, Mehmet Ali'nin yeni bir saldırışından da kuşku duyuyordu.

Geleceği garanti etmek lâzımdı. Bu ise ancak yabancı bir devletin ittifakını sağlamakla mümkündü. İngiltere ve Fransa, Mehmet Ali ile pâdişahın arasını bulmaya çalışırlarken, daha çok Mehmet Ali'nin çıkarlarını kollıyan bir barış imzalatmışlardı. Şu halde onlara ilerisi için güvenmek doğru olamazdı. Halbuki Rusya, Mısır isyanının daha ilk günlerindenberi gittikçe artan bir samimîlik ile Türkiye'ye dostluk göstermişti. Kaldı ki imparatorluğa yakınlığı sebebiyle Rusya en kısa zamanda Bâbıâlî'nin yardımına donanma ve kara askeri gönderebilirdi. Pâdişah, İstanbul'daki Rus elçisine ve olağanüstü olarak gönderilen Kont Orlof'a bu düşüncesini açtı. Rus elçisi de hükümete yazdığı bir yazıda, Türk-Rus ittifakı üzerine şunları bildirdi:

"Pâdişah hazretleri kendileri için biricik kurtuluş tedbiri olarak gördükleri bir plânı çoktanberi düşünmekte ise de, henüz adamlarına bu plânın sırlarını açmamıştır. Bu plân ise Mısır valisinin tehdit edici karakter taşıyan emellerine karşı Osmanlı memleketlerini koruyacak bir çare ve tedbir olan Rusya ile saldırganlık ve savunma ittifakı için Çar'a müracaatta bulunmaktan ibarettir."

Çar, ittifak düşüncesine ortak çıktığı için, görüşmelere başlandı ve 8 Temmuz 1833'te Türkiye ile Rusya arasında Hünkâr İskelesi andlaşması imzalandı.

Hünkâr İskelesi andlaşması (Temmuz 1833)

Andlaşma, bir önsöz, altı açık ve bir kapalı maddeden ibarettir. Önsözde Türkiye ile Rusya arasında kurulmuş olan barış sistemi ile iyi geçim zihniyetinin devamı için iki devletin bu andlaşmayı savunma maksadiyle hazırladıklarına işaret edilmektedir.

Birinci maddede, iki devletin sadece savunma kaygısiyle anlaşmayı yaptıkları, huzur ve güvenlikleri ile ilgili bütün problemler hakkında yekdiğerine yardımda bulunacakları belirtilmektedir.

İkinci maddede, 1829 Edirne andlaşması ile bu andlaşmada geçen diğer andlaşmalar ve Edirne andlaşmasından sonra imzalananlar yeniden onanmaktadır.

Üçüncü madde, olaylar Osmanlı İmparatorluğu için Rusya'dan yardım istiyecek bir durum yaratırsa, Rusya'nın karadan ve denizden Osmanlı İmparatorluğu'na iki taraf arasında kararlaştırılacak sayıda bir kuvvetle yardım edeceğine dairdir.

Dördüncü maddeye göre, yardım istiyen taraf, yardıma gelen kuvvetlerin masraflarını ödeyecektir.

Beşinci madde, andlaşma süresinin sekiz yıl olduğunu açıklamıştır.

Altıncı maddede, bu savunma andlaşmasının iki ay içinde onanacağı ve onanmış nüshaların İstanbul'da değiştirileceği yazılmıştır.

Kapalı maddeye gelince :

"Rusya İmparatoru bu andlaşmanın Türkiye'ye sağladığı Rus yardımına karşılık, Rusya'ya maddî bir yardım yapmanın Osmanlı hükümetine yükliyeceği gider ve güçlükleri takdir ettiğinden, birgün Osmanlı devleti böyle gider ve güçlükleri karşılamak zorunda kalırsa, Rusya bu yardımı Türkiye'den istemiyecektir. Bâbıâlî, karşılıklı yardım kuralınca gerektiği vakit Rusya'ya yapmakla ödevli olduğu yardım yerine siyasî ve askerî kuvvetini Rusya'nın çıkarına uygun olarak Çanakkale Boğazı'nın kapanması için kullanacak, başka bir deyim ile, adı geçen Boğazdan hiçbir yabancı harp gemisinin girmesine izin vermiyecektir."

Andlaşmanın gizli maddesine göre, Rusya ile Batı devletlerinden biri arasında savaş olursa, Bâbıâlî, Çanakkale Boğazı'nı Rusya ile harp halinde bulunan devletin donanmasına kapayacak; buna karşılık, Rusya'nın dostu olduğu için, Rus gemileri Boğazlar'dan her iki istikamette gidip gelebileceklerdi. Hünkâr İskelesi andlaşması, Osmanlı-Rus münasebetlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus himayesine girmesi safhasını açmış oluyordu.

Hünkâr İskelesi andlaşmasının tepkileri

Avrupa hükümetleri ve en çok İngiltere ile Fransa, Hünkâr İskelesi andlaşmasının hazırlıklarını kuşku ile görmüşlerdi. Fransa elçisi hazırlıkları durdurmak için Bâbıâlî'yi korkutmak bile istedi. İngiltere elçisi, korkutma hareketine ortak çıkmamakla beraber, memnunsuzluğunu göstermek için fırsatlar buldu. Andlaşmanın imzalanmasını öğrenir öğrenmez Paris ve Londra kabineleri İstanbul'da ve Sen-Petersburg'da andlaşmayı protesto ettiler. Bundan başka Akdeniz'deki deniz kuvvetlerini çoğalttılar. Bir İngiliz filosu İzmir önlerinde göründü. Bir aralık Boğazlar'ın zorlanması ve Karadeniz'deki Rus filosunun batırılması bile düşünüldü. Mısır isyanında tarafsızlıklarını bildirmiş olan devletler bile harbe gidildiğini görerek korktular. Avusturya, Hünkâr İskelesi andlaşmasının Avrupa politikası için doğurabileceği mahzurlar üzerine Çar hükümetinin dikkat nazarını çekti. İmparator Nikola, andlaşmayı bozmamakla beraber, yürürlüğünü sağlamaktan çekineceğini ima eder yolda sözler söyliyerek ortalıktaki heyecanı yatıştırdı. Bununla beraber Çar, İngiltere ile Fransa'ya bu müdahalelerini yanlarında kâr bırakmak istemedi. Avusturya ve Prusya ile Münchengrätz andlaşmasını yaptı (18 Eylûl 1833). Bu andlaşmaya göre :

"Bağımsız her hükümdar, yardımına başka bir hükümdarı çağırabilir. Böyle bir yardım durumunda yardıma çağrılan hükümdardan başkasının yardıma engel olmak için araya girmeye hakkı yoktur.

"Üç hükümdar, içlerinden biri yardım vaziyetinde, başkalarının baskını ile karşılaşırsa, beraber savaşmayı kabul ederler."

Bu genel hükümler, Çar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Hünkâr İskelesi andlaşmasiyle kazanmış olduğu durumu haklı

gördükten maada, Rusya'ya, Avusturya ile Prusya'nın yardımını da sağlamış bulunuyordu. İngiltere ile Fransa, Münchengrätz andlaşmasının önemini anladılar. Hünkâr İskelesinin yürürlüğe girmesini temin etmek için Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır'ın, yeni bir müdahale durumu yaratmamalarını İstanbul'da ve Kahire'de tavsiye etmeye başladılar.

Kütahya barışından sonra Osmanlı - Mısır münasebetleri

Ne Mahmut II., ne Mehmet Ali Kütahya andlaşmasını açık gönül ile kabul etmişlerdi. Pâdişah bu andlaşma ile çok kaybettiğini, Mehmet Ali de az kazandığını sanıyorlardı. Pâdişah için Mehmet Ali, vücudu ergeç ortadan kaldırılması gereken âsi bir vali idi. Bu yoldaki düşüncesi okadar genişledi ki, bir gün İmparatorluğun ve İstanbul'un mukadderi ile kendisini ilgilendirmek istiyenlere "İmparatorluğun ve İstanbul'un ne önemi var? Mehmet Ali'nin başını getirecek olana İmparatorluğu da, İstanbul'u da bağışlamaya hazırım" demişti.

Mehmet Ali'nin pâdişah hakkındaki düşüncelerine gelince, İngiliz elçisine söylemiş olduğu şu sözlerden açıkça anlaşılmaktadır :

"Şuna kesin olarak inanıyorum ki, pâdişah yakında taht-tan indirilecek ve oğlu onun yerine getirilecektir. Böyle bir durumda yeni pâdişahın vasiliğini yapmak için benim veya oğlum İbrahim'in Osmanlı halkı tarafından çağrılmamız ihtimalini uzak görmüyorum".

İki tarafın bu sözleri Kütühya barışının bir mütareke gibi sayıldığını göstermektedir. Nitekim olaylar da Osmanlı-Mısır münasebetlerini yeni bir savaşa doğru geliştirmiştir.

İlk anlaşmazlık, Mısır'ın Bâbıâlî'ye göndereceği para yüzünden çıktı. Mehmet Ali, 32.000 kese göndermek istedi. Bâbıâlî kendisine bırakılan vilâyetlere göre bu paranın yetersiz olduğunu ileri sürdü, fakat daha fazlasını elde edemedi.

22 Mayıs 1834'te yeni bir anlaşmazlık çıktı. Lübnan'da Mehmet Ali'ye karşı çıkan isyanı Mahmut II. desteklediktен başka, sınır üzerinde Reşit Paşa komutasında kuvvetler toplamaya başladı. Buna karşılık İbrahim Paşa da, Fırat ötesinde Urfa'ya yakın Mısır kuvvetlerini yerleştirdi.

Bu esnada Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa, Mısır'ın tam bağımsızlığını sağlamak için diplomatik çalışmalarda bulunmayı kurdular.

İbrahim Paşa, Mısır'ın egemenliğini sağlamayı istedikten başka, halifeliği de İstanbul'dan Kahire'ye kaldırmayı düşünüyordu. Çünkü kutsal şehirler olan Mekke ve Medine, Mısırlıların elinde idi. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldığı takdirde halife, hutbede kendisini Mekke ve Medine şehirlerinin hizmetkârı gösteremiyecekti. Kaldı ki Osmanlılar, halifeliği Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır'dan almışlardı.

Mehmet Ali Paşa'nın bu iddiaları, padişahı olduğu kadar idaresinde bulunan Suriye müslümanlarını da yaralamış oluyordu. Suriye müslümanları İbrahim Paşa'nın hıristiyanlar ile islâmlar arasında eşitlik prensibini yürürlüğe koymasından ve ağır vergiler istemesinden Mısır idaresine karşı kırılmışlardı. Durum pâdişah için elverişli idi. Zaten arada Osmanlı ordusu yeniden düzenlenmiş ve İngiltere ile bir ticaret andlaşması yapılarak Büyük Britanya İmparatorluğu'nun siyaset alanında yardımı sağlanmıştı (16 Ağustos 1838).

Mehmet Ali, etrafında örülmekte olan çenberden kurtulmak ümidiyle idaresinde bulunan yerlerin babadan evlâda geçmek üzere valiliğini istedi. Bâbıâlî, Mısır, Akkâ ve Trablusşam için muvafakat etti; fakat Suriye ile Adana'nın iadesini istedi. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, her yıl Bâbıâlî'ye göndermekle ödevli bulunduğu vergiyi göndermedikten başka, bağımsızlığını da ilân etti. Mahmut II., Rusya'nın da düşüncesini sorduktan sonra, Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaşa girişilmesi için emir verdi (21 Nisan 1839).

Padişah ile Mısır paşası arasında ikinci savaş (1839)

Savaş bahanesi kolayca bulundu: Fırat dolaylarında Kürtler Türklere karşı isyan halinde bulunuyorlardı. Lübnan'da da Mısır kuvvetlerine karşı birkaç yıldanberi bir türlü kökünden temizlenmiyen bir kaynaşma sürüp gidiyordu. Bu durum, iki taraf ordularının sınır üzerinde yığılmalarına sebep oldu.

Osmanlı ordusunun büyük kuvvetleri Birecik'te Fırat'ı geçtikten sonra Nizip'te konakladılar. İbrahim Paşa karargâhını Halep'te kurdu.

Osmanlı ordusunun komutanı Hafız Ahmet Paşa idi. Bu zat cesurdu, fakat düzenli bir meydan muharebesi yapmamıştı. Üstelik de komutasındaki generallerden çok mollaların düşüncelerine önem veriyordu. Osmanlı ordusunda Prusyalı üç kurmay subay bulunuyordu. Bunlardan biri Moltke idi. Moltke'ye göre Nizip'te Osmanlı ordusiyle Mısır ordusunun durumu şöyle idi :

"Ordunun önemli birliğini yayalar teşkil ediyordu. Bunlar taze erlerdi. Kendilerine Avrupa savaş usulünden çarçabuk bazı şeyler öğretilmişti. Subaylara gelince, subaylıktan hiç birşey anlamıyorlardı.

"Orduda ölüm olayları dikkati çekecek derecede idi. Erlerin yiyecek ve giyeceği iyi idi. Gördükleri muamele de iyi idi.

"İbrahim Paşa'nın ordusuna gelince, erlerin çadırları yoktu. Açıkta yatıyorlardı. Ordu sekiz aydır sefalet içinde idi. Hastalarla kimsenin uğraştığı yoktu".

Sayı bakımından iki ordu aşağı yukarı eşit idi. Osmanlı ordusu otuz bin yaya, beş bin süvari ve üç bin topçudan kurulmuştu. Mısırlılar da kırk bin kişilik bir kuvvet idiler. Top sayısı her iki orduda yüz altmışar idi.

Nizip alanında bu iki ordu harp kurallarına uygun olarak yerleşmişti. Bir cuma günü Prusyalı kurmay subaylar, Osmanlı ordusu Mısırlıları yenecek bir durumda bulunduğundan, hemen muharebeye girişilmesi için başkomutan Hafız Paşa'ya tavsiyelerde bulundular.

Fakat orduda bulunan ulema, cuma günü harp yapılmasının şer'an caiz olmadığını ileri sürdüler. Ertesi gün Prusyalı subaylar bir gece baskını yapılmasını teklif ettiler. Ulema bu sefer de gece ansızın haydut gibi baskın yapılmasının pâdişah askerlerinin şanına yakışık alamıyacağı düşüncesinde bulundular. Bu arada Mısır ordusu Osmanlı kanatlarını kuşatacak bir durum yarattı. Moltke, Hafız Paşa'ya Birecik üzerine çekilip kuşatmadan kurtulmasını tavsiye etti. Fakat Paşa, her ne sebeple olursa olsun geri çekilmeyi şerefsizlik saydığı için yerinden kımıldamadı.

Nihayet Mısırlıların beklenilen saldırışı 29 Haziranda başladı. Hafız Paşa'nın derme çatma ve hurafeler içinde yaşayan

ordusu dört saat içinde perişan edildi. Harp meydanında binlerce ölü, onbinlerce esir ve 160 parça top bırakıldı.

Bir defa daha İbrahim Paşa kuvvetlerine Anadolu kapıları ve İstanbul yolu açılmıştı. Mahmut II.'yi bu yeni ve büyük felâketi öğrenmekten birşey kurtarabilirdi: Ölüm. Pâdişah, 1 Temmuz 1839 kara haberin İstanbul'a varmasından birkaç gün önce öldü. Yerine geçen oğlu Abdülmecit henüz onaltı yaşlarında idi.

VII. MAHMUT II. DÜZENİ (ISLAHATI)

Mahmut II.'nin yetişmesi ve Yeni düzen hakkında düşünceleri

Mahmut II., Abdülhamid I.'in oğludur. 20 Temmuz 1784'te doğdu. Çocukluğu rahat geçti. Osmanlı şehzadelerinin veliaht bulundukları sıralarda yaşadıkları kafes hayatını tanımadı. Fakat geleneklere uygun olarak eski usullere göre terbiye edildi. Okuma yazma öğrendi. Edebiyata ve musikiye merak sardırdı. Bütün Osmanlı şehzadelerine dünya ve pâdişahlık hakkında öğretilmesi kural olan mistik bilgiler ona da öğretildi:

"Dünyanın her şeyi fanîdir, nihayet bulur. Ama âhiretin her şeyi ebedîdir, nihayet bulmaz. Saadette bulunan saadette, hırmanda bulunan mahrumiyette ebedîdir. Herbir insan kendi ettiğinden sual olunur. Ama pâdişahlar mülkünde ve cemî-i memalikinde mevcut bulunan âlâ ve edna ve sagîr ve kebîr rical ve nisa ve ağniya ve fukaranın mecmuundan sual olunur ve hesap olunur. Bunların cümlesi taraf-ı haktan pâdişaha emanet olunmuştur".

Bu bilgiye göre pâdişahlık, Allah vergisidir. Pâdişah yaptıklarından âhirette Tanrı önünde sorumludur. Adalet kesindir, fakat Tanrı adaletidir.

Öğretimin dünya ile âhireti uzlaştırmaya çalışan bu bilgileri yanında Mahmut II., amcası Selim III.'ten Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durumu, bu imparatorluğu yıkılmadan kurtarmak için yapılması gereken ıslahatın yapısını ve karakterini öğrendi. Selim III.'ün öldürülmesi, Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeri ihtilâli karşısında kahramanca ölümü, iç isyanlarda, dış harplerde Osmanlı ordusunun devamlı yenilgi-

leri Mahmut'ta, köklü bir düzen yapma duygu ve düşüncesinin gelişmesine yardım etmişti. Mahmud II., yeni düzen yolunda kendinden önce gelmiş olan pâdişah ve vezirlerin imparatorluğun muhafazacı kuvvetleri önünde yerlerini ve hattâ hayatlarını kaybettiklerini bilmesine rağmen, devlet için, başka çıkar yol olmadığından, geniş ölçülü bir düzen çalışmasına başladı.

Mahmut II düzeninin karakteri

1 — Mahmut II.'nin düzeni, ne düşünce, ne de çalışmalar bakımından yeni değildi. 18 inci yüzyılda Lâle devrinden başlıyarak yenilik hareketleri yapılmıştı. Bu yüzden son yılları ile 19 uncu yüzyılın ilk yıllarında Selim III.'ün "Nizam-ı Cedit" adıyle yapmak istediği ıslahat ise pek önemli idi. Şu halde Mahmud II., düzenine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu, Batı dünyasının tesirlerine kapılarını dereceli bir şekilde açmıştı. Bununla beraber, Batı düşüncelerini ve Batı kurullarını benimsiyenler çok azdı. Ulema sınıfı, devlet adamları, asker ocakları, Batıdan gelen yeniliklere düşmanlıklarını açıkça belirtiyorlardı. Halka gelince, menfaatını tartamıyacak kadar cahil olduğundan, bazen lâkayit, bazan da yenilik düşmanlarına taraftar idi. Bu sebeple Mahmut II düzeni büyük zorluklarla karşılaştı. Bu zorlukları yenmek için pâdişah kuvvet kullandı.

2 — Mahmut II., düzen yapmaya kalkıştığı sıralardan çok önce, Batı memleketlerinde halk sınıfları ayaklanarak hükümdarlarından yeni düzen istemeye başlamışlardı. Bu ayaklanmaların birçoğunu, hükümdarlar ile halk sınıflarından bazıları arasında iki tarafın birbirlerine karşı olan durumlarını düzenliyen mukaveleler imzalanmasiyle neticelenmiş, bu suretle meşrutiyet usulü ile yöneltilen devletler meydana çıkmıştı.

Mahmut II., tarafından yapılan yeni düzen, pâdişah ile halk arasında yeni münasebetler kurmak gibi bir maksatla yapılmadı. Pâdişah, devletin sarsılan otoritesini yeni tedbirler ve yeni kurallarla kuvvetlendirmek istedi. Fakat devletin dayandığı temeller önceki pâdişahlar devrinde nasılsa öyle kaldı. Batının kuralları ve kurumları pâdişah otoritesinin kesin ve tartışmasız yürütülmesine yardım eder düşüncesiyle alındı.

3 — Büyük halk kitlelerinin toprak, endüstri ve ticaret ile ilgili çalışmaları, modern kanunlarla düzenlenecek yerde, eski

halinde bırakıldı. Bununla beraber, ordunun gereçlerini sağlamak için eğitime yeni bir istikamet verildiği gibi devlet ekonomisinde de değişiklikler yapıldı.

4 — Mahmut II., düzen çalışmalarında Batı düşüncesini kendisi kadar açık gönül ile kabul etmiş yardımcılar bulamadığı için, ortaya bir ıslahat ekibi çıkaramadı. Padişahın düzen işlerini kendilerine emanet ettiği kimselerin çoğu muhafazacı idi. Sadrazam Husrev Paşa bunlardan biri idi. Husrev Paşa sadrâzamlığı elden kaçırmamak için pâdişaha ıslahatçı görünmekte, fakat gerçekte Batılı düşüncelere düşman bulunmakta idi.

5 — İslâmlık zihniyeti ile Batılı düşünceyi bağdaştırmak güçlüğü yüzünden Mahmut II., düzen çalışmalarında özden çok, şekle önem verdi. Böyle olduğu için de düzeni, kendi yapısında yetersizdir. Mahmut II.'nin ölümünden sonra Abdülmecid devrinde Tanzimat adiyle bir seri yenilik hareketlerine girişilmesi bunu açıkça belirtmektedir.

Düzenin konakları: "Askerlik alanında düzen"

Mahmut II., ilkin orduyu düzene koymak istedi. Bu istek normaldi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç güvenliği sarsılmış bulunuyordu. 1768'denberi türlü devletlerle yapılan savaşlarda Osmanlı orduları arkası gelmiyen yenilgilere uğramış ve büyük toprak parçalarının düşman eline geçmesine engel olamamışlardı. Bundan başka, iç isyanları bastırmak hususunda acizleri de görülmüştü. İstanbul'da yeniçerilerin türlü vesilelerle isyan çıkarıp hükümetin işlerine karışmaları da gözönünde tutulunca, askerlik alanında yeni bir düzen kurmanın doğrudan doğruya imparatorluğun mukadderi ile ilgili büyük ölçüde bir hareket olduğu anlaşılır.

Askerlik alanında yeni düzen çalışmaları Mahmut II., devrinin ilk yıllarında başlar. Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa, âyanlarla imzaladığı ittifak senedinde, askerliğin düzene konulması maddesini de sıkıştırmıştı. Paşa, Selim III.'ün Nizam-ı Cedid'ine benzer bir "Sekban-ı Cedit" ocağı kurdu. Bu ocağa tuğ, davul ve sancak verilerek bağımsız duruma getirtildi. Ocak, Levent Çiftliği ile Üsküdar kışlalarını genç asker namzetlerinin

Avrupa usulünde eğitim görmesiyle gelişmeye başladı. Sekban-ı Cedit erlerine aynı renkte ve biçimde aba dizlik, tozluk ve kalpak giydirildi.

Bundan başka, yeniçeri ocağının düzenlenmesine de girişildi. Bu düzen için temel olarak Sultan Kanunî Süleyman kanunnâmeleri kabul edildi. Buna göre, fiilen askerlik yapmıyan rençber ve esnaf gibi kimselerin ellerindeki yeniçerilik kâğıtları (esame) alınacaktı. Yeniçeri esamesini muhafaza etmek istiyen yeniçeri ortalarına bağlı delikanlılar, Sekban-ı Cedit veyahut kalyoncu ocaklarında askerliği öğreneceklerdir ve sonra sanatları ile uğraşabileceklerdi.

Bayraktar Mustafa Paşa'nın bu düzeni, yeniçerileri kuşkulandırdı. Memnunsuzluklarını kahvelerde Bayraktar'ın aleyhine söylemekle göstermeye başladılar. Pâdişah, Bayraktar'ın sadrazamlıkta bağımsız bir şekilde çalışmasını kıskandığından yeniçerileri tuttuğunu belirtmeye başladı :

"Yeniçeri ocağım kâr-ı kadîm ecdâd-ı îzamdan mevrus hasse askerimdir. İslâmda ne şekil yararlık ettikleri tevarihte manzurum olmuştur. Benim dahi itibarım anlaradır. İnşaallahü taalâ nice nice gazalarda yararlık ibraz edip mazhar-ı fütuhat olarak ecdadım gibi gazi okunmamı kudret-i hakla anlardan ümit ederim".

Bayraktar Mustafa Paşa'nın askerlik alanındaki düzeni, yeniçerilerin ayaklanması ve Bayraktar'ın öldürülmesiyle sona erdi. Bundan sonra, yeniçeriler zorbalıklarını arttırdılar. Kadın ve erkeklere sarkıntılık, birbirleriyle kavga, odaları arasında savaş, tüccar, esnaf ve ameleyi kesime bağlama veya kazançlarına ortak olma, tüccar gemilerine balta asma gibi hareketlerine harpten kaçma, ağalarını öldürme, reayaya her türlü zulüm ve işkence yapma gibi zorbalıklar ekleniyordu. Devlete ve millete düşmanın bile yapamıyacağı hainlikleri yapan ve ancak kendi çıkarını düşünen bu kanun bilmez, hiçbir değer tanımıyan çeteleşmiş ocağın akıbeti üzerinde durmak sırası gelmişti.

Halk, artık kendilerinden yaka silkmeye başlamıştı. Başta pâdişah olmak üzere devlet adamları, Yunan isyanlarındaki başarısızlıklarını görerek, bundan böyle imparatorluğun geleceği için kendilerine güvenilemiyeceğini anlamış bulunuyorlardı.

Padişahın emri üzerine, devletin ileri gelenleri, uzun süren görüşmelerden sonra, Eşkinci adıyle talimli bir asker sınıfının kurulmasını kararlaştırdılar. Yeniçerilerin bu sınıfa karşı gelmeleri ihtimali vardı. Eskiden yeniçeri ağalığında bulunan, Boğazlar muhafızı Ağa Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi üzerine ocağın belli başlı şeflerinin para ve hediye karşılığında Eşkinci sınıfı için eğilimleri sağlandı. 25 Mayıs 1826'da şeyhülislâmın evinde sadrazam Mehmed Selim Paşa, Rumeli kazaskeri, İstanbul müftüsü, sadaret kethüdası, defterdar, darphane nazırı, Tophane nazırı, Yeniçeri ağası ve ocağın ileri gelenleri toplanarak imparatorluğun iç ve dış durumunu gözden geçirdikten sonra, talimli asker yetiştirilmesi yolunda fikir birliği sağladılar. Ulema fetva verdi. Vezirler, ulema ve ocağın ileri gelenleri Ağa kapısında toplanarak verilen kararlar dairesinde çalışılacağını belirten bir yazı imzaladılar. Buna göre :

1 — İstanbul'da bulunan 51 yeniçeri ortasından herbiri asker olmaya elverişli yüzelli kişi çıkaracak.

2 — Eşkinci sınıfının her odasında, yeniçeri odasındaki kadar subay bulunacak. "Bir çorbacı, bir odabaşı, bir vekilharç, bir bayraktar, bir usta, bir baş karakollukçu, bir saka".

3 — Subaylar, tayinlerinde yeniçeri ağasına caize vermiyecekler.

4 — Yeniçeri ağası vazifesine başlarken sadrazama hiçbir para vermiyecek.

5 — Eşkincilerin eğitimlerine itina edilecek. Talim, Etmeydanı'nda subayların nezareti altında yapılacak. Atış talimi Kâğıtane'de veya Davutpaşa'da yapılacak.

Daha birçok maddeyi taşıyan bu yazı, gerçekten köklü bir yeni düzen vesikası değildi. Çünkü yeniçeri ocağına hiçbir suretle dokunulmuyordu.

Yeniçeri ocağının dışında kurulan Eşkinci ocağı, Nizam-ı Cedit veya Sekban-ı Cedit gibi bağımsız bir kuruldu. Birkaç gün içinde bu kurula 500 kişi kaydoldu. Talimler 12 Haziran 1826'da başladı. Aynı gün İstanbul kahvelerinde talimlere karşı bir küfür propagandası başladı. Ulemanın fetvalarına rağmen yapılan iş, kâfirleri taklit şeklinde sayıldı. Nizam-ı Cedid'in tekrar

kurulmakta olduğu, yeniçeri ocağının kaldırılacağı sözleri çıkarıldı. Takriben bir ay sonra yeniçeriler kazanlarını Etmeydanı'na çıkardılar (15 Haziran 1826). Saraya ve yeni düzene karşı klâsik ihtilâl bir defa daha başlamış oldu. Âsilerin taktiği, eski taktik idi. Münadiler çıkardılar. Bunlar, mahalle mahalle dolaşarak, sadrazamın, yeniçeri ağasının, Ağa Hüseyin Paşa'nın öldürüldüğünü ilân ve halkı Etmeydanı'na davet ettiler. Sucular, hamallar ve serseriler, her vakit olduğu gibi, kazanların etrafında ikinci halkayı kurmaya koşuştular. Yağma ve korkutma hareketleri derhal başladı. Sadrazamın konağı, Mısır paşasının kethüdasının köşkü derhal yağma edildi. Talim için fetva vermiş olan ulemaya hakaretler ve tehditler yağdırıldı.

Bu esnada, sadrazam ve şeyhülislâm ve diğer devlet adamları saraya koştular. Sadrazam, topçu, kumbaracı, arabacı ve tersane ocaklarına, şeyhülislâm ise müderrislere, şeyhlere ve talebe-i ulûma saraya gelmeleri için haber gönderdiler. Ocak ve saray taraflarını toplarken âsilerle saray arasında müzakereler başladı.

Âsiler saraya haber gönderdiler: "Biz bu talimi istemiyoruz. Eski usulümüz, testiye kurşun atmak, keçeye pala çalmaktır. Bu usule bağlı kalmak istiyoruz. Talim işini kararlaştırmış olanların başları muradımızdır."

Saray, sadrazamın ifadesiyle asilere karşılık verdi:

"Yeni talim sistemi şeriata, akla ve mantığa uygundur. Herkesin sözbirliği ve ulemanın müsaadesi ile kabul edildi. İmparatorluğun menfaati ve şerefi bu talimin yapılmasını emretmektedir. Buna karşı gelmek devlete isyan etmekten başka birşey değildir. Âsileri kahretmeye kadiriz ve hazırız".

Bu cevap karşısında âsiler kudurdular. Kuvvetlerini göstermek için cinayetler işlemeye başladılar. Sadrazam ve devlet adamları ise, Beşiktaş'tan Topkapı'ya gelmiş olan pâdişah tarafından kabul edilerek savaş kararlarını görüşmeğe başladılar. Mahmud II., heyecanlı ve azimli idi. Konuyu şu sözlerle ortaya koydu:

"Tahta çıktığımdanberi Tanrı'nın yardımiyle, din ve devletime hizmet etmek için nasıl çalıştığımı hepiniz biliyorsunuz. Yeniçerilerin ihtilâllerle tahtıma saldırışlarını da biliyorsunuz.

Ben kan dökülmesini önlemek için suçlarını bağışladıktan başka, onlara her türlü iyilikler yaptım. Son zamanlarda talim yapılmasını kabul ettiklerini gösteren bir mukavele imzaladılar. Şimdi bu imzalarını çiğniyorlar. Halbuki mukavele, din ve devlet adamlarım tarafından da tasdik edilmişti. Yeniçerilerin bu hareketleri ve şimdiki istekleri pâdişahlarına karşı bir isyan değil midir? Bu âsileri cezalandırmak ve isyanı bastırmak için şeriatımızın gösterdiği yol nedir?" Ulema cevap verdi :

"İki taifeden biri diğerine karşı ayaklanırsa, Tanrı'nın emri yerine gelinciye kadar ayaklanan taife ile döğüşünüz". Bu âyet-i kerimeyi fetva takip etti. Hazır bulunanlar "kararımız pâdişahımız efendimizin uğrunda savaşmak ve ölmektir. Tanrı büyüktür ve doğruların yardımcısıdır". Sadrazam, pâdişahtan sancağ-ı şerifin de çıkarılmasını rica etti. Mahmut II., biraz durakladı. Herkes heyecan içinde idi. Bu sırada ulemadan Abdurrahman Efendi elindeki tesbihi yere vurarak bağırdı : "Bu din ve devletin devam ve bakası murad-ı ilâhî ise, o habisleri mahvederiz. Değil ise bu din ve devlet yolunda mahvolup gideriz. Daha ne olmak ihtimali kaldı?". Bu sözler heyecanı taşırdı. Herkes ağlamaya başladı. Mahmud II., yaşlı gözleriyle sancağ-ı şerifi çıkararak sadrazama verdi.

Bu büyük olay, münadilerle İstanbul'un dört bir tarafına yayınlandı. İslâm olanlar sancağ-ı şerifin altına davet edildi.

İstanbul halkı sancağ-ı şerifin altına koşuştu. Bu, halkta yeniçerilere karşı sönmez bir kin yaratmaya başlamıştı. Başkentte her türlü zorbalığı yapan bu kanun tanımaz çete, Selim III.'ü alçakçasına öldürmüş, Rus harbinde, Yunan isyanlarında korkaklık göstererek devletin şerefini ayaklar altına da almıştı.

Topkapı'da toplanan devlete sadık asker ocaklariyle halk ve devlet adamları, başta sancağ-ı şerif olduğu halde, tekbîrler ve tehlîllerle Sultan Ahmet camiine geldiler. Burada âsilere karşı yürüyüş plânları düzenlendi.

Ağa Hüseyin Paşa topçu askeriyle Divanyolu'ndan, İzzet Mehmet Paşa kumbaracı, lâğamcı ve kalyoncu askerleriyle Saraçhane tarafından Etmeydanı istikametinde yollandılar. Bu düzenli kuvvetlerin gerisinde silâhlandırılmış halk geliyordu.

Yeniçeriler, 1807 ve 1808 isyanlarında yaptıkları gibi saldırışa geçecekleri yerde, savunmayı uygun görerek, Etmeydanı'nda kaldılar. Sancağ-ı şerif altına giden silâhsız halkı durdurmak için de hiçbir hareket yapmadılar. Kendi kuvvetlerine fazla güvendiler. Divanyolu, Kapalıçarşı ve Bayezid taraflarında bulundurdukları zayıf öncü kuvvetleriyle Etmeydanı'nı güvenlik altına aldıklarını sandılar. Halbuki sancağ-ı şerif kuvvetlerinin harekete geçmesi bu öncü postaların Etmeydanı'na çekilmeleri için yetti. Hüseyin Paşa'nın komutasındaki topçu kuvvetler, Horhor çeşmesi yakınlarında bir mukavemete rasladılarsa da, topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa'nın gayreti ile bu mukavemeti kırdılar. Sonunda türlü yollardan gelen kuvvetlerle Etmeydanı'nı ve başlıca yeniçeri kışlalarını sardılar. Yeniçeriler, savunmada kalmada ısrar ediyorlardı. Kendilerine teslim olmaları teklif edildi. Reddettiler. Bunun üzerine toplar ateş açtı. Bu ateşin tesiriyle büyük kışla kapısının bir kanadı kırıldı. Mustafa isminde bir topçu eri hayatını tehlikeye koyarak kapının diğer kanadını açtı. Topçular Etmeydanı'na, başlarında Karacehennem İbrahim Ağa olduğu halde, girdiler. Yeniçeriler toplardan yılmışlardı. Kışlaları da yanmaya başlamıştı. Büyük bir şaşkınlık içinde hayatlarını kurtarmak için kaçışmaya başladılar. Bu kısa savaş, yeniçeri isyanına son verdi. Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun şan ve şevketini sağlamış olan, fakat sonunda bir çete şekline girerek devleti çıkmaza sokan yeniçeri ocağı bu suretle hatalarının ve kabahatlarının ağırlığı altında birkaç saat içinde ezilmiş oldu.

Yeniçerilerin perişan edildiği haberi her tarafta sevinç ile karşılandı. Mahmut II., bir hatt-ı hümâyun yayınlıyarak yeniçerilerin devlet ve millete yaptıkları kötülükleri saydı ve ocağın kaldırıldığını belirtti. Bu hat, İstanbul'da olduğu gibi Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde de derhal yayınlandı. Bundan başka, sadrazam tarafından valilere, vilâyetlerindeki yeniçeri ocaklarının söndürülmesi için, özel talimat verildi. Yeniçeriler kazanlarını teslim edecekler ve bulundukları kaleleri terkedeceklerdi. Bundan böyle yeniçeri kelimesi bile telâffuz edilmiyecek, yeniçeriler lehinde söz söylemeye cüret edenler ağır cezalara çarptırılacaktı. Osmanlı şairleri geleneğe uyarak Osmanlı tarihine

"Vak'ai Hayriye" adiyle geçen bu olay için tarihler düşürdüler. Bu tarihler içinde Keçeci İzzet Molla'nınki değerlidir :

"Tecemmü eyledi meydân-ı lahme
Edip küfran-ı nimet nice bâğı
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı".

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından bir müddet sonra Bektaşî tarikatı da yasak edildi. Bektaşîlik ile yeniçeri ocağı arasında yakınlık, ocağın kuruluşunda Hacı Bektaş Velî tarafından takdis edilmesiyle başlar. Bektaşîler, yeniçeriler gibi, her türlü yeniliğe düşmandılar. Bu itibarla, yeniçeri isyanlarında her zaman onlarla fikir ve işbirliği yaparlardı. Bektaşîler halkın aşağı sınıfları ile temasta oldukları için, yeniçeri ocağının kaldırılmasını bu sınıflar arasında kötü gösterebilirlerdi. Dine aykırı tören yapmakla suçlu tutularak takip edildiler. Tarikatları yasak edildi. Altmış yıldan önce yapılmış tekkeler bırakılarak gerisi yıktırıldı. Bektaşî kodamanlarından birkaçı İstanbul'da idam edilerek diğerleri Anadolu'nun türlü yerlerine sürüldüler.

Bu tedbirler, yeniçeri ocağının hortlaması ihtimallerini çok azaltıyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılması Osmanlı tarihinde gerçekten hayırlı bir olaydır. Çünkü bu ocak, kuruluş ve gelişmesinden kanunnamelere dayanan durumunu kaybederek çıkarından başka değer tanımıyan bir politika partisi haline gelmişti. Eski yeniçeri ocağı ile bu ocak arasında bazı âdetlerle, isim benzerliğinden başka benzerlik kalmamıştı. Ocak, her türlü düzene düşman olmasından dolayı, birçok düzen teşebbüsleri kan içinde boğulmuştu. Mahmut II.'nin bundan sonra görülecek düzen çalışmalarının gerçek garantisini yeniçeri ocağının yıkılmasında görmek doğrudur.

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin kuruluşu

Yeniçeri ocağının kaldırılması İmparatorluğun buhranlı zamanına raslamıştı. Yunan isyanı hareketleri sürüp gidiyordu. Bu durum, yeni bir ordunun sür'atle kurulmasını gerekli kılıyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasında çalışan devlet adamları, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adiyle, Avrupa usulünde bir

askerin kurulması için tedbirler aldılar. Ağa Hüseyin Paşa, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları, Karadeniz ve Rumeli sahili muhafızlığı üzerinde olmak üzere, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine atandı. Bir de Asâkir-i Mansure-i Muhammediye kurmak için çalıştılar.

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, Avrupa usulünde düzenlendi. Tümen, tabur ve bölük bölümlerine ayrıldı. Bir tümen üç veya dört taburdu. Pâdişah için özel bir tümen kuruldu. Erlerle erbaşlara, Avrupa'da olduğu gibi, tüfenk ve kılınç verildi. Elbise olarak vücuda sıkı yapılan bir caket, topuklara kadar inen geniş pantalon ve potin kabul edildi. Serpuş olarak da fes alındı.

Eski devirden kalma talim görmüş askerle subaylar yeni ordunun çekirdeğini teşkil ettiler. Askerin yeni usulde yetiştirilmesinde başlıca güçlük, subay noksanlığından ileri gelmekte idi. Mahmut II., hıristiyan subaylardan haz etmediği ve halkın dinî eğilimini hesaba kattığı için, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan halis Türk veyahut halis Arap subaylar istedi. Mehmet Ali, ordusunu yetiştiren subayların Fransız olduklarını ve islâm subayların henüz askerî eğitim yaptıracak kadar ilerlemediklerini ileri sürdü. Bunun üzerine İslâmlığı kabul etmiş hıristiyanlardan subaylar atandı. Fakat bütün bu tedbirler kifayetsizdi. Mahmut II., Avrupa'dan subay getirmeye karar verdi. Kendisine gelinceye kadar Osmanlı pâdişahları genel olarak Fransa'dan subay ve mühendisler getirtmişlerdi. Pâdişah, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güttüğü siyaseti devletin çıkarlarına uygun görmediği için, Prusya'dan piyade, suvari ve topçu subayları getirtti. Fakat getirtilen subaylar küçük rütbeli oldukları için, Osmanlı ordusunun düzenlenmesinde ümit edilen netice alınamadı. Osmanlı erleri ve subayları ilerlemeler gösterdikleri halde, Osmanlı yüksek komuta heyeti, harp sanatı bakımından, yetersiz bir seviyede kaldı.

Mahmut II., askerlik alanındaki yeni düzeni sağlam temellere dayandırmak için, yüksek bir harp okulu ile bir tıb okulu kurduğu gibi, Avrupa memleketlerine harp sanatını öğrenmek için öğrenciler de gönderdi.

Hükümet kurumlarında yeni düzen

Yeniçeri ocağı, yeni düzen hareketlerine daima karşı gelmişti; ortadan kaldırılmasiyle yeni düzen düşüncelerinin sağlanması için yol açılmış oluyordu : Mahmut II., tahta çıktığı gündenberi, tasarladığı reform programını yürürlüğe koydu. Programında modern haklara bağlı devlet telâkkisine dair bir yenilik yoktu. Fakat kanun kuvvetini almış bazı geleneklerle inanları kaldırmak eğiliminde bulunması, modern haklar istikametinde bir çalışmadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ziraat, ticaret ve sanat çalışmalarının dışında devlet hizmetinde bulunanların kazandıkları servetin ölümlerinde müsadere edilerek devlet hazinesine konması gelenek idi. Pâdişahların, bu geleneğin dışına çıkarak, memurluğun dışında servet sahibi olanların mallarına el koydukları da oluyordu. Bu ise mülkiyet hakkının devamlı bir tehdit altında bulunması mânasını taşıyordu. Mahmut II., Vak'ai Hayriye'nin sonunda müsaderenin kaldırıldığını şu sözlerle bildirdi :

"Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil, fakat bir destek olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırıyorum".

Bundan başka pâdişah, tebaası arasında din bakımından herhangi bir fark gözetmediğini şu satırlarla belirtti: "Tebaamdan müslümanları ancak camide, hıristiyanları kilisede, musevileri de havrada tanımak isterim". Bu sözler islâmlık temellerine dayanan bir imparatorlukta, silik de olsa, halkın kanun önünde müsaviliğini sağlamaktadır.

Mahmut II., Osmanlı hükümetine de yeni bir şekil vermeye çalıştı. Pâdişah, sadrazam ve şeyhülislâmda toplanmış olan yetkileri, Batı devletlerinde olduğu gibi, türlü bakanlar arasında paylaştırdı ve bu suretle geniş ölçüde bir iş bölümü yapıldı.

Sadrazamlık unvanı başvekâlete çevrildi. Sadrazam, pâdişahın mutlak vekili olmak durumundan çıktı. Bu sıfatla kendisine eskiden geçmekte olan yetkiler bakanlara (nazırlara) geçti. Mühür, yetkilerin alâmeti kaldı. Sadrazamda olduğu gibi bakanlarda da bulunması uygun görüldü. Bundan sonra, başvekâlet, bakanlıklar arasında işbirliğini ve ahengi sağlıyan bir şeref yeri oldu. Başvekile türlü işlerde yardım etmek için bir de başvekâlet yardımcılığı kuruldu. İlk defa olarak başvekâlete Rauf Paşa getirildi.

Sadaret kethüdalığı ilkin umur-ı dahiliye nezaretine, iki yıl sonra da dahiliye nezaretine, reisülküttaplık hariciye nezaretine, darphane-i âmire ile hazine-i âmire de maliye nezaretine çevrildi. Bundan başka, evkaf ve ticaret nezaretleri de kuruldu. Nezaretlerin kurulması, memurlar arasında da işbirliği yapılmasını gerektiriyordu. Bu zamana kadar içişleri ile dışişleri Bâbıâlî'de aynı memurlar tarafından görülmekte idi. Halbuki karakterleri bakımından bu işler aynı değildi. Bu itibarla içişleri ve dışişleri memurları da ayrı birer sınıf ve karyer halinde organlandı. Bütün memurların atanması ve ilerlemeleri sağlam temellere dayandırıldı. İlerlemelerde ûlâ, sâniye, sâlise ve râbia olarak aşağıda görülen memurluklara karşılık teşkil eden sınıflar kuruldu:

Müşirlik ve vezaret payesi	Rumeli sadareti payesi	Rütbe-i ûlâ
Feriklik rütbesi	Anadolu sadareti	Rütbe-i sâniye
Sancak beyliği rütbesi	Haremeyni şerif payesi	Rütbe-i sâlise
Kaymakam ve alay emini ve kapucu başı	Mahrec-i mevleviyet payesi rütbesi	Rütbe-i râbia
Binbaşı	İstanbul rüusu	Hacegânlık

Bu rütbelere ve hacegânlık rütbesine nişanlar, resmî elbiseler ve kılıçlar yapıldı. Bundan başka memurlara, derecelerine ve işlerinin önemine göre, maaş bağlandı.

Mahmud II., yeni düzen hakkında tedbirler düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere, meclisler ve komisyonlar kurulmasına da çalıştı. Bu suretle, eskiden divan-ı hümayun'da görülmesi gelenek halini almış olan devlet işleri, özelliklerine göre, bu meclislerde görüşülmeye başladı. Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis, "Dâr-ı Şûray-ı Askerî" oldu. Bu meclis, kişilerin askerlik ödevleriyle ilgili kuralları saptamak, Batı devletlerinde yürütülen askerlik usullerini incelemek ve Türk ordusunun ilerlemesi yolunda gereken tedbirleri bulup ortaya koymakla ödevlendirildi. Bundan başka, Gülhane-de "Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye" ve Bâbıâlî'de "Dâr-ı Şûray-ı Bâbıâlî" meclisleri kuruldu. Bu meclislerin vazifeleri, memurların, gerektiği vakit, muhakemesini yapmak ve hükümet ile kişi arasında çıkacak anlaşmazlıklarla davaları görmekti.

Hükümet kurumlarında ortaya konan bu düzen, yüzyıllardanberi aynı halde kalmış olan Osmanlı hükümetinin yapısında önemli bir şekil değişikliği mânasını taşıyordu. Mahmut II.'den önce yapılan yeni düzen çalışmaları, daha çok orduda ve cemiyetin bazı müesseselerinde yapılmış, fakat hükümet kurumlarının ne yapısına, ne de şekillerine dokunulmamıştı. Bu itibarla Mahmut II.'nin hükümet kurumlarında yaptığı düzen, Batılaşma yolunda yapılan çalışmaların önemli bir merhalesidir.

Memleket idaresinde düzen

Mahmut II. tahta çıktığı vakit, Osmanlı İmparatorluğu'nun türlü eyaletlerinde yarı bağımsız âyanlar türemişti. Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa onları beşkente getirterek pâdişahın otoritesine dokunamıyacak şekilde hareketlerini sağlamak için bir ittifak senedi imzalatmıştı. Fakat Bayraktar'ın öldürülmesinden sonra Rumeli'de ve Anadolu'da âyanlar, beşkenti hiçe sayarak hareketlerine devam ettiler. Bu âyanların kodamanları şunlardı :

Pazvant oğlu, Tuzcu oğlu, Nasuh oğlu, Dağdeviren oğlu, Kalyoncu oğlu, Tekkeli oğlu, İbrahim Ağa, Kâtip oğlu, Sarı Osman, Kara Osman, Dede Bey, Kara Feyzi, Kel Ahmet, Hasköy Âyanı, Emin Ağa, Bülbül oğlu, Tepedelenli Ali Paşa, Ravendizli Kör Mehmet Paşa, İshak Paşa.

Hükümet, otoritesini İmparatorluğun her tarafında geçirmek için bu âyanlara karşı esaslı bir harekete geçti. Âyanlardan bir kısmı öldürüldü. Bazıları da sürüldü. Fakat Tepedelenli Ali Paşa ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa gibileri devlete kafa tuttular. Neticede iç harpler doğdu. Tepedelenli Ali Paşa öldürüldü ise de, devlete karşı isyanı, Yunan isyanlarının başlamasına ve gelişmesine sebep oldu. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya gelince, Şam ve Suriye'yi ele geçirdikten sonra, Anadolu içlerine girmeğe ve Manisa'ya kadar ilerlemeye muvaffak oldu. Bu esnada, paşanın fitneleriyle Anadolu'da bir çok isyanlar oldu. Bunların içinde en önemlisi Kastamonu'daki Tahmisci oğlu isyanıdır. Bütün bu irili ufaklı ayaklanmalara ve iç harplere rağmen Rumeli'de ve Anadolu'da devlet otoritesini kurmak mümkün oldu ve bundan sonradır ki hükümet, memleket idaresinde yeni bir düzen kurmaya teşebbüs etti.

Düzenin ağırlık noktası, vilâyetlerin başkente bağlılığını sağlamak suretiyle kuvvetli bir merkezîcilik yaratmak oldu. Bunun için de valilerin vilâyet sırtından geçinmelerine son verilerek kendilerine maaş bağlandı. Valiler bundan böyle ücretli birer memur durumuna girdiler. Valilerin ödevleri arasında Redif adı altında Avrupa usulünde asker yetiştirmek de vardı. Redifler çoğalınca, eyaletlerde müşirlikler kuruldu. Başlangıçta müşirlerin ödevi çok geniş tutuldu. Müşirler, bulundukları yerlerin askerî olduğu kadar mülkî ve malî işleriyle de uğraşırlardı. Müşirlikler, sancaklardan birkaçını birleştirmekle kurulurdu. Daha sonra müşirliklerin maiyetlerinde ferikler kuruldu.

Bundan başka, İstanbul vilâyetinden başlamank üzere, bütün vilâyetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kuruldu.

Nüfus sayımı ve mülk yazımı

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme sıralarında nüfus sayımına büyük önem verilmiştir. İmparatorluğa katılan her toprak parçasında ilk yapılan işler arasında toprak yazımı ile nüfus sayımı vardı.

Fakat Rumeli ile Anadolu'da aynı zamanda ve modern anlamda ilk nüfus sayımı Mahmut II. devrinde yapıldı. Hükümet, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, kurulması kararlaştırılan yeni asker için insan ve vergi kaynaklarına muhtaçtı. Bu kaynakların değeri hakkında bir düşünceye sahip olmak için sayım yapılması kararlaştırıldı. Nüfus sayımının ne şekilde yapılacağını tayin etmek için özel bir meclis kuruldu. Bu meclis, gereken talimatnameleri hazırladı. Esas itibariyle sayım, Anadolu'nun ve Rumeli'nin erkek nüfusunun bilinmesi için yapıldı. O vakte kadar böyle bir sayım yapılmış olmadığı için, halkın endişeye düşeceği ihtimalleri gözönünde bulundurularak, nüfus sayımına gönderdikleri defterleri derlemek ve genel neticeleri saptamak için İstanbul'da bir ceride nezareti kuruldu.

Erkek nüfusunun sayımı din esasına göre yapıldı. Bu suretle Rumeli ve Anadolu'nun islâm ve hıristiyan erkeklerinin sayısı tespit edildi. İslâm nüfusu içinde kıptilerle aşiretler de ayrı sayıldı. Reaya adiyle gösterilen hıristiyanlara gelince, genel olarak, ırk ve dil farkı gözetilmeden yapıldı. Sayım neticesi Anadolu ve

Rumeli'de dört milyona yakın erkek nüfûsunun varlığını meydana çıkardı. Bunun takriben bir buçuk milyonunun Rumeli'de, iki buçuk milyondan biraz fazlasının da Anadolu'da olduğu anlaşıldı. Rumeli'de, az sayıda mevcut yahudi ve kıpti bir tarafa bırakıldığı takdirde, 800.000 hıristiyan karşısında 500.000 islâm tespit edildi. Anadolu'da ise 2.000.000 islâm nüfusuna mukabil dört yüzbin hıristiyan olduğu anlaşıldı.

Nüfus sayımı yapılırken mülk yazımı da yapıldı. Bu yazıma başlıca sebepler şunlardı :

Harpler dolayısiyle devlet, vergilerle ilgili kanunnamelerin ve hükümlerin yürütülmesini gereği gibi kontrol edememişti. Bu sebeple bazı yerlerde islâm ve hıristiyan tebaanın devlete verdiği vergilerin esası sarsılmış bulunuyordu.

Meselâ borçlu olduğu verginin yarısını veya üçte birini kesenler olduğu gibi, himaye ve iltimas sebebiyle vergi kudretine sahip olduğu halde hiç vermiyenler de vardı.

İşte bu haksızlıklar ortadan kaldırılarak herkesin kudretiyle uygun vergi vermesi esası kabul edildi. Vergilerin, emlâk, arazi, ticaret ve temettuata nispetle ve hazer zamanına mahsus olmak şartiyle binde hesabiyle tahsil ve malî senenin başı mart itibar olunarak, herkesin hisselerinin mahkeme sicillerine kaydiyle her şahsa bir senede vereceği verginin miktarını gösterir mühürlü senet verilmesi ve bunların senede iki taksitte ödenmesi; bunlar haricinde hiçbir kimsenin hiçbir nam ve vesile ile ve angarya suretiyle rencide edilmemesi ve herkesin emval ve emlâkinden emin olmak için memleketin her tarafına yazım memurları gönderilmesi ve örnek olmak üzere ilkin Hüdavendigâr eyaletiyle Gelibolu sancağından yazıma başlanması uygun görüldü.

Posta, pasaport ve karantina

Mahmut II.'ye gelinciye kadar Osmanlı İmparotorluğu'nda düzenli bir posta sistemi yoktu. Halbuki Batı memleketlerinde yıllardanberi postalardan faydalanılmakta idi. Mahmut II., şu hatt-ı hümayun ile Türkiye'ye posta usulünün alınması gereğini anlattı :

"Nizam-ı mülk-ü hümâyunumun istihsali emniyeti ve irat tedariki vacibeden olduğuna ve Dersaadetimden taşraya gönderilen ve taşradan Dersaadetime gelen mekâtip kimden

kime gidip geldiği malûm olmamak mülâbesesiyle tahrirat maddesinde fesat tekevvün ve zuhur ettiğine binaen bu madde dahi yoluna konulmak üzere hatt-ı hümâyunuma şu veçhile hutur eder ki memalik-i sairede cari olduğu misillû tarik-i devlet-i aliyyemde kârgüzar bir kimesne hüsnü tabii ile bu hususu nazır-ı nasp ve bir münasip mahal tahsis olunarak tarafından Anadolu ve Rumeli'nin münasip mahallerine adamlar ikame edüp fîmabaat hiç kimesne hodbehod mektup göndermeyüp gerek ehl-i islâm ve gerek reaya ve efrenç taifeleri gönderecekleri mektup ve emanetlerini nazıra götürüp sebt-i defter olunarak her bir mahalle muvakkaten tatar ihraciyle mahallerine gönderüp adamlar marifetiyle ihsaniye verilse ilh..."

Posta usulünün kabul edilmesi üzerine posta yollarının yapılmasına girişildi. İlkin Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir yol yapıldı. Yolun açılış töreninde pâdişah bizzat bulundu. Kendisi faytoniyle, adamları posta arabalariyle Üsküdar'dan Kartal'a kadar gittiler. Bundan sonra memleketin diğer taraflarında da posta yolları yaptırıldı ve postane açıldı.

Posta usulü kabul edilirken memleket içinde ve memleket dışında yapılacak geziler için de iki usül kabul edildi, memleketler içinde yapılan geziler için kişilerin mürur tezkeresi taşımaları, memleket dışına gideceklerin ise, her devlette olduğu gibi, hariciye nezaretinden pasaport almaları şart koşuldu. Mahmut II.'den evvel Avrupa'ya giden İslâm tebaa olsun, reaya olsun, gidecekleri memleketin Türkiye'deki sefirinden pasaport istemek zorunda idiler. Hattâ Türk elçileri bile memuriyet yerlerine giderken bu mecburiyete uyarlardı. Bu ise Osmanlı devleti için bir küçüklük demekti. Bu itibarla yabancı memleketlere gidecek islâm tebaaya ve reayaya hariciye nezaretinden pasaport verilmesi ve Avrupa'da olduğu gibi, gidilecek memleketin sefiri tarafından bu pasaportun imza ettirilmesi usulü Türkiye'de de kabul edildi.

Sosyete alanında düzen

Mahmut II. devrinde sosyete alanında yapılan düzen bütün halk sınıflarını ilgilendirecek ölçüde değildir. Devlet memurlarının yaşayış, kıyafet, birbirleriyle ve halk ile münasebetlerinde Batıda geçen şekillerden bazıları alındı. Pâdişah, kendisini büyük memur-

larından ayıran ve herkese yukarıdan bakması esasına göre ayarlanmış olan âdetlerle törenleri bıraktı. Bakanlar ile ulemanın, huzurunda oturmalarına müsaade etti. Mısırlı kıyafetini benimsedi ve sokağa Mısırlı kıyafetinde çıkmaya başladı. Sakalını kısa kesti. Devlet adamlarını da kendisi gibi hareket etmeye teşvik etti. Eski usulde âdetlerle kıyafetlere bağlı kalanları azarladı. Avrupalıların kullandığı eğer tarzında bir eğeri kullanmaktan çekinen sadrazam bir müddet için gözünden düştü. Devlet dairelerinde tasvirini astırdı. Avrupa hükümdarlarının yaptırdıkları gibi, doğumunun yıl dönümünü törenle kutlamayı âdet edindi. Osmanlı padişahlarının İstanbul'da kapanmaları âdetini de bıraktı. Avrupa hükümdarlarının memleketlerini tanımak için zaman zaman yaptıkları seyahat fikrini benimsedi. Mahmut II., ilk seyahatini Rumeli'ye yaptı. İlkin kalyonu ile Varna'ya gitti. Oradan Rusçuk ve Tırnova yolu ile Edirne'ye kadar uzandı.

Mahmut II., setre ve pantalonu mecburî kıyafet yaptıktan sonra serpuş meselesini de ele aldı. Serpuş, Osmanlı İmparatorluğu'nda ırk, din, tarikat, sınıf ve meslek alâmeti idi. Devlet adamları kavuk giyerlerdi. Fakat kavukların şekli, meslek ve rütbelerine göre değişirdi. Bu sebeple kıyafetlerin ve serpuşların türlü türlü oluşu, Osmanlı cemiyetine bir karnaval manzarası veriyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kavuk taşımak mecburiyeti kaldırıldı. Fakat kavukların yerine bu sefer de herkes başına dilediğini koymaya başlayınca, ortaya çok garip kıyafetler çıktı. Bu, devletin otorite ve şerefini temsil eden memurları gülünç duruma sokuyordu. Asker ve memurlar için fes, serpuş olarak kabul edildi. Fakat halk yine dilediğini başına koymakta serbest bırakıldı. Serpuş bundan böyle halk ile devlet memurları ve asker arasında bir tefrik alâmeti sayıldı. Halk için "başı bozuk" tâbirinin kullanılması, dilediği serpuşu giymesinden ileri gelmiştir.

Millî Eğitim alanında düzen

Mahmut II. devrinde millî eğitime büyük önem verildi. Medrese, imparatorluğun kalkınması için millî eğitime yardım edecek durumda olmadıktan başka, Batı düşüncelerine de düşmandı. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderi millî eğitim probleminin

çözülmesine bağlı idi. Din, devletin temelini teşkil ettiği için medresenin tamamen kaldırılarak yerine Avrupa usulünde okullar açılmasına imkân yoktu. Bu bakımdan yeniçerilerin kalkındırılmasında, önce askerlik alanında yapılan düzenin usulü alındı. Medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ve kurumları kabul edildi. Geniş halk kitlelerinin kalkındırılmasında Batıda, onsekizinci yüzyıldan itibaren yaygın düşünce, ilk öğretimin mecburî oluşu idi. Ansiklopediciler de "öğretmek medenileştirmektir" prensibini müdafaa etmişlerdi. Bu Batılı düşüncelerin doğruluğunu kabul eden Mahmut II., bir fermanla ilk öğretimin mecburî olduğunu belirtti. Fakat fermanda çocuklara öğretilecek bilginin, okuma yazmadan başka, islâmlığın şartları ve din kaideleri olduğu açıklanmıştı. Bu bilgi ise zamanın istediği bilgi olmaktan uzaktı. Bundan başka, ilk öğretimin mecburiyeti prensibi yalnız İstanbul için düşünülmüştü. Kaldı ki bu prensibi İstanbul'da bile yürürlüğe koymak için gereken vasıtalar henüz mevcut değildi. Bununla beraber, yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'un bazı taraflarında bugünkü ilkokula muadil rüştiye okulları kuruldu. Bunların gelişmesine vakit bırakılmadan yine sıbyan okullarının üstünde "Mekteb-i Ulûm-i Edebiye" kuruldu. Bu okula, sıbyanı bitiren öğrencilerin alınması ve onsekiz yaşına kadar okutulmaları kararlaştırıldı. Öğrencilerin gösterdikleri gayrete göre Evkaftan maaş bağlanması prensibi de kabul edildi. Devlet memurlarının yetiştirilmesi için ilkokul derecesinde bir de "Mekteb-i Maarif-i Adlî" kuruldu. Adlî kelimesi, okulun Mahmud-ı Adlî zamanında kurulduğunu anlatmak için verilmişti.

İlk öğretim için çalışıldığı sıralardan çok önce yüksek öğretim problemi de ele alınmıştı. Bu konuda hükümet daha cesur bir şekilde Batı düşünce ve usullerini benimsedi. Harp Okulu (Harbiye) ile Tıb Okulu (Tıbbiye), program, vasıta ve çalışmalariyle Batıdaki benzerlerine çok yakın okullar olarak kuruldular.

Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra kurulması kararlaştırılan Asâkir-i Mansure için çok sayıda subaya ihtiyaç vardı. Bu subayların hepsini Avrupa'dan getirtmeye imkân yoktu. Bu itibarla, Avrupa'da subayların yetiştirilmesinden fay-

dalanılan okullar gibi bir okulun İstanbul'da açılmasından başka çare yoktu. Birkaç defa elçilik ile Avrupa'ya gidip oradaki harp okullarını gören Namık Paşa'nın çalışmalariyle Harp Okulu Beşiktaş yakınlarında "Mekteb-i Harbiye" adiyle kuruldu. Okulun önemi ilk anlarda halk tarafından anlaşılmadı. Zenginler, çocuklarını Harbiye'ye vermekten çekindiler. Hükümet sokakta dolaşan kimsesiz ve garip çocukları Harbiye'ye alarak subay yetiştirmek zorunda kaldı. Başlangıçta öğrenci sıkıntısı çekildiği gibi, öğretmen sıkıntısı da çekildi. Harbiye'nin Mahmut II. devrinde en değerli öğretmeni Elhac Hafız İshak Efendi oldu. İshak Efendi, Divân-ı Hümâyun tercümanlığında bulunmuştu. İyi Fransızca biliyordu. Harp Okulu'na gerekli kitapları Batı dillerinden Türkçeye çevirmeye ve aynı dünyanın kaynaklarından faydalanarak kitaplar yazmaya başladı. Yazdığı kitaplar dört ciltlik ulûm-u riyaziye, fenn-i istihkâm, top izvesi, esleha-i hafife-i nariyedir. Bundan başka makina, fizik, kimya, jeoloji'ye dair yazıları da vardır. Bu son ilimlerin Osmanlıca tercümelerini bulan da yine odur. Batıdan ve en çok Prusya'dan öğretmenler getirtildi. Bunlar Türkçe bilmedikleri için tercüman vasıtasiyle ders verdiler.

Harp Okulunun kurulmasında olduğu gibi Tıb Okulu (Tıbbiye) nun açılmasında da ön plânda askerlik zaruretlerini görüyoruz. Yeniçeri ordusunun yerine kurulan Mansure kadrolarında askerlerin sağlık durumu ile uğraşmak için doktorlar konmuştu. Bu doktorları Türkiye'de mevcut müesseselerde yetiştirmek imkânı yoktu. Medreselere yaslanan Dârüşşifa ve Timarhanelerde bir dereceye kadar tıb bilimleri öğretilmekte idi. Fakat medreseler gibi bu müesseseler de zamanla çürüyüp gitmişlerdi. Bu itibarla, tıb öğretimi alanında Avrupa'ya benzemeye çalışmaktan başka çare yoktu. Mahmut II. devrinde Tıb Okulu bu zaruret ile açıldı. Açılış töreninde bizzat pâdişah bulundu ve şu sözleriyle okulun ödevini belirtti :

"Biz ise gerek Asâkir-i şahane ve gerek Memâlik-i mahrusamız için hâzık tabibler yetiştirüp hidemat-ı lâzimede istihdam ve diğer taraftan dahi fenn-i tıbbı kâmilen lisanımıza alıp kütüb-i lâzimesini Türkçe tedvine sây ü ikdam etmeliyiz".

"Tıbhane ve Cerrahhane" isimleriyle okul açıldıktan sonra, Mahmut II, sadrazama yolladığı bir hatta tıb için "bu bir lâzime-i

fenn-i celîleden olmakla bay ve gedanın buna ihtiyacı derkâr ve aşikârdır. İnşaallah müddet-i kalilede yetiştirilip ahar milletten olan etibbaya pek de hacet kalmaz" sözleriyle Tıb okulunun istikbali hakkında iyi ümitler beslediğini belirtti.

Tıb okulunun öğretimi ilkin iki bölüme ayrıldı. Birinci bölüm hazırlık, ikincisi ise doktorluk bölümü idi. Hazırlık bölümünde öğrencilere Arapça, din dersleri ve Fransızca öğretilmekte idi. Doktorluk bölümünde ise, Arapçaya devam edilmekle beraber, doktorluğun türlü özel dersleri gösterildi. Birkaç yıl sonra dil ve din bilgileriyle tıb bilgilerinin dört yıl gibi kısa bir zamanda öğretilmesindeki güçlükler gözönünde tutularak, Viyana'dan getirtilen Prof. Bernard ile hekimbaşı Abdülhak Molla, okulu yeni bir düzene koydular. Tıbhane ve Cerrahhane yerine Dâr ül-Ulûm-ı Hikemiyye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Âliye-i Şahâne ismiyle okul çalışmalarına devam etti.

Öğretim müddeti altı yıla çıkarıldı. Öğretim dili Fransızca olarak kaldı. Arapça ve din dersleri programlardan kaldırıldı. Tıp kütüphanelerimizin gelişmesine de önem verildi. Bu yolda en çok çalışan hekimbaşı Behçet Efendi'dir. Behçet Efendi, Arapça ve Farsçayı öğrendikten sonra, Divân-ı Hümâyun tercümanı Yahya Efendi'den Lâtince ve Fransızca öğrenmiş ve sonra doktor olmuştu. Tabiat ilimleri yazarı Buffon'un Tarih-i tabiîsini ve Fizyoloji'sini, başka bir yazarın da Ameliyat-ı tıbbiyesi'ni Türkçeye çevirdi.

Tıb okulunun Batılı düşünce ve bilimlere dayanması ve Doğunun modası geçmiş bilgisinden kurtarılması, bu okulun doktorlukta olduğu kadar düşüncede ve siyasette de büyük adamlar yetiştirmesine sebep oldu.

Tıb okulunun açılmasından çok önce İmparatorluğun sağlık durumu ile ilgili tedbirler de alınmaya başlandı. Bunlar arasında İstanbul'da bir hastahane açılması ile karantine usulünün kabulü ve türlü hastalıklar hakkında risaleler yayımlanması vardır.

Mahmut II. devrinde yayıma da önem verildi. O vakte kadar devleti ilgilendiren olaylardan halkı haberdar etmek için resmî bir gazete çıkmamıştı. Halbuki Avrupa memleketlerinde

uzun zamandanberi böyle gazeteler çıkmakta idi. Türk elçileri, türlü vesilelerle Bâb-ı âlî'ye ve padişaha bu gazeteler hakkında raporlar göndermişlerdi. Mahmut II., "Şer'-i şerîfe ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada mülküme pek çok menafii olacaktır" ifadesiyle "Takvim-i Vekayi" adını taşıyan resmî bir gazetenin Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmasına izin verdi. Devletin önemli olaylarını yazan Takvim-i Vekayi, haftalık bir gazete oldu. Beş bin sayı olarak basıldı. İstanbul'da ve taşrada olan memurlara ve elçilere gönderildi.

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi

Mahmut II. devrinde türlü alanda yapılan düzen çalışmalarının mukadderi, Avrupa düşüncesine sahip kişilerin yetişmesine bağlı idi. Mahmut II. devrine gelinceye kadar Avrupa'ya öğrenci gönderilmemişti. Selim III. büyük Avrupa başkentlerinde kurduğu devamlı elçiliklere gönderdiği elçilik memurlarına boş durmıyarak bilim ve yabancı dil öğrenmelerini emretmiş, fakat plânlı bir şekilde öğrenci göndermemişti.

Mahmut II. düzene başladığı sıralarda islâm halkın hıristiyanlar hakkındaki duygu ve düşüncelerini gözönünde tutarak, islâm öğrenciler yerine hıristiyan reayadan öğrenciler göndermeyi düşündü. Fakat Harb Okulu ile Tıb Okulu kurulduktan sonra, öğretmen ve memur yetiştirmek için bu okullarla Enderun ağalarından yüz elli kişilik bir kafile Avrupa'nın türlü memleketlerine gönderildi. Bu hareket, o vakit halkın gözüne pek çirkin göründü. Padişah ile hükümetin dinsizlik ile itham edilmesi için mutaassıplara yeni bir fırsat çıkmış oldu.

Ekonomi alanında düzen

Mahmut II. devrinde ekonomi alanında ortaya kayda değer bir düzen konulamadı. Padişah ve yardımcıları Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan ders alabilirlerdi. Fakat İmparatorluğun servet kaynaklarının değerlendirilmesinde yabancı uzmanlardan faydalanmayı düşünmemeleri yüzünden, modası geçmiş ekonomi usullerine bağlı kaldılar. Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu pazarları Avrupa mallarının istilâsına uğramış bulunuyordu. Bu istilânın korkunç bir şekil almasına devlet de yardım etmişti. Çünkü yeni kurulan düzenli ordunun elbisesi için gereken çuha Nemçe ve

Fransa'dan getirilmekte idi. Bu yüzden de her yıl kırk elli bin kese memleket dışına çıkmakta idi. Hükümet, yabancı mallara karşı yerli malların sürümünü sağlamak için, Selim III.'ün de başvurmuş olduğu usulü kullandı. Bir pâdişah emri ile, yabancı kumaşından elbise yapılması yasak edildi. Fakat sofçu esnafı fırsattan faydalanmıya kalkışarak yerli kumaşların fiyatlarını arttırdılar. On veya onbir kuruşa satılan Ankara sofu yirmi beş kuruşa çıkartıldı.

Kumaş darlığının önüne geçilmesi için memlekette yapılan çuha yapımının arttırılması ve sof kumaşı satışının kontrol edilmesi düşünüldü. Çuha yapımının arttırılması için Evans adlı bir mütehassıs, evvelce görmüş olduğu İngiliz kumaş fabrikalarında inceleme yapmaya memur edildi. Evans dönüşünde bir İngiliz fabrikatörünün Türkiye'de kumaş fabrikası yapmak hususunda bir projesini getirdi ise de, bu işin sonu alınamadı.

Hükümet, ticaret alanında köklü sayılmıyacak tedbirler aldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde kapitülâsyonlara malik devletlerin tüccarlariyle Osmanlı tüccarlarının rekabeti mümkün olamıyordu.

Hıristiyan reaya, ticarette işlerini yürütmek için yabancı devletlerin konsolos tercümanlıklarına girerek, bu gibilerin faydalandıkları imtiyazlardan fayadalanmaya başlamışlardı. Bu kârlı iş yüzünden pek çok kimseler yabancı himayesine girmişlerdi. Hükümet, Osmanlı reayasını yabancı himayesini aramaktan kurtarmak için, konsolos tercümanı sıfatiyle ticaretle meşgul oldukları vakit faydalandıkları hakları kendilerine beratlar ile temin etti. İslâm tüccarlarından böyle beratlar istiyenlere de verildi. Hükûmet bu imtiyazların islâm tüccarlarına çok kârlar sağlıyacağını ve tüccarların gemiler tedarik ederek büyük ölçüde işlere girişeceğini ümit etti. Fakat bu ümit gerçekleşemedi. Hıristiyan reaya, hıristiyan âlemiyle daha kolay ticaret yapmak imkânlarını bulduğu için onlar çok istifade ettiler.

İmparatorluğun ekonomisine yeni bir istikamet verilememesi, hükümeti malî bakımdan da kötü durumda bıraktı. Yeni vergiler çıkarıldı ise de, umulan netice elde edilemedi. Bunun üzerine İngiltere'den bir milyon lira kadar borç istenmesine karar verildi. Fethi Paşa bu işle ödevlendi. Fakat bu alanda da yapılan bütün çalışmalar sözde kaldı. Hükümet, ekonomik

ve malî bakımdan günlük bir siyaset ile yaşamaya devam etti. Mahmut II. devrinde Selim III.'ün diplomasî alanında kurmaya başladığı düzene de devam edildi. Avrupa başkentlerinde devamlı elçilikler yeniden teşkilâtlanarak sağlam kaidelere bağlandı.

Mahmut II. devrinde yapılan bütün bu düzen çalışmaları İmparatorluğun mutaassıp halkı arasında korkunç tepkiler yarattı. İstanbul'da ve eyaletlerde isyanlar ve ayaklanmalar çıktı. Mahmut II. "gâvur pâdişah" diye adlandırıldı. Pâdişah, bu hareketlere şiddetle karşı koydu. Af ve müsamaha göstermedi. İmparatorluğun gerilemesine ve dağılmasına başlıca sebep olan kara kuvveti nerde gördü ise ezdi.

Netice

Mahmut II. düzenini bir kısım tarihçiler Büyük Petro'nun düzeni ile karşılaştırırlar ve onu, başarı kazanamamış, sistemsiz, usûl bilmiyen ve iradesiz bir hükümdar olarak belirtirler. Halbuki gerçek böyle değildir.

Büyük Petro, Rusya'nın başına geçtiği vakit, iptidaî kurumlarla idare edilen bir millet buldu. Üstelik bu millet de hıristiyan idi. Bu itibarla onu, çok şey ifade etmiyen Rus kurumlarından kurtararak hıristiyan Avrupa'nın ileri kurumlarına kavuşturmak güç bir iş sayılamaz. Halbuki Mahmut II., şan ve şevket burcundan geçmiş en büyük İslâm İmparatorluğu'nun hükümdarı idi. Bu imparatorluğun örgütleri, kuruldukları devirde ileri idi. Hıristiyan bir âleme karşı yapılan devamlı bir savaşta uzun zaman kudret ve kuvvetlerini muhafaza etmişlerdi. İmparatorluk gerilemeye başladığı devirlerde bile islâm tebaanın çoğu bu örgütlerin yeni bir düzene konulabileceğine inanıyordu. İşte bu islâmî müesseseleri bırakmak ve yerlerine Batının hıristiyan usullerini almak, sanıldığı kadar kolay değildi. Zaten böyle olsa idi, batılılaşmak yolunda Mahmut II.'den önce yürümeye çalışmış olan sadrazam ve padişahlar yerlerini ve canlarını kaybetmezlerdi.

Mahmut II., düzen çalışmalarında, bir adamın birkaç arkadaşiyle, cahil, geri kalmış, maariften nasibini almamış bütün bir cemiyet ile muhteşem bir şavaş halinde görünür. O, bu savaşın, kalbinde duyduğu parlak neticelerini görmedi. Fakat devrinin geriliğine rağmen yılmadan ve korkmadan savaşmakla benimsediği modern duygu ve düşüncenin büyük ilerlemeler kaydetmesini sağladı ve gelecek için yol açtı.

MAHMUT II DEVRİNDE SADRAZAMLAR,: ŞEYHÜLİSLÂMLAR

I. Sadrâzamlar:

Mustafa Paşa	(Rusçuklu, Bayraktar)	(1807 - 1808)
Memiş Paşa	(Arnavut)	(1808 - 1809)
Yusuf Ziya Paşa		(1809 - 1811)
Ahmet Paşa	(Trabzonlu)	(1811 - 1812)
Hurşit Paşa	(Gürcü)	(1812 - 1814)
Mehmet Emin Rauf Paşa		(1814 - 1817)
Derviş Mehmet Paşa		(1817 - 1819)
Seyyit Ali Paşa	(Ispartalı)	(1819 - 1820)
Ali Paşa	(Benderli)	(1820 - 1820)
Salih Paşa	(Elhac)	(1820 - 1822)
Abdullah Paşa		(1822 - 1822)
Ali Paşa	(Silâhdar)	(1822 - 1823)
Mehmet Sait Galip Paşa		(1823 - 1824)
Selim Mehmet Paşa		(1824 - 1828)
İzzet Mehmet Paşa	(Darendeli)	(1828 - 1828)
Reşit Mehmet Paşa	(Gürcü)	(1828 - 1832)
Mehmet Emin Rauf Paşa		(1832 - 1839)

II. Şeyhülislâmlar:

Mehmet Arif Ef.	(Arap zâde)	(1808 - 1808)
Mehmet Esat Ef.	(Salih zâde)	(1808 - 1808)
Esseyyit Abdullah Ef.	(Dürrî zâde)	(1808 - 1810)
Ömer Hulûsi Ef.	(Samanî zâde)	(1810 - 1812)
Esseyyit Abdullah Ef.	(Dürrî zâde)	(1812 - 1814)
Esseyyit Mehmet Zeynelabidin Ef.		(1814 - 1817)
Mustafa Asım Ef.	(Mekkî zâde)	(1817 - 1818)
Halil Ef.	(Elhac)	(1818 - 1820)
Esseyyit Abdülvehhab Ef.	(Yasinci zâde)	(1820 - 1822)
Ahmet Reşit Ef.	(Sıtkı zâde)	(1822 - 1823)
Mustafa Asım Ef.	(Mekkî zâde)	(1823 - 1825)
Mehmet Tahir Ef.	(Kadı zâde)	(1825 - 1827)
Esseyyit Abdülvehhab Ef.	(Yasinci zâde)	(1827 - 1832)
Mustafa Asım Ef.	(Mekkî zâde)	(1832 - 1845)

BİBLİYOGRAFYA

(Mahmut II. devri)

Genel tarihler ;

Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII-XII.

Şâni-Zâde Mehmet Ataullah Efendi, *Şâni-zâde tarihi*, c. I-IV.

Ahmet Lütfi, *Lütfi tarihi*, c. I-VI.

Mustafa Paşa, *Netayic ül-vuku'at*, c. IV.

Mehmet Süreyya, *Nuhbet ül-vekayi.*

Ata tarihi.

Le Baron Jucherau de St. Denys, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, c. III.

A. de La Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman.*

Mahmut II. hakkında monografiler ve yazılar ;

Enver Ziya Karal, *Mahmut II.*, *Aylık Ansiklopedi*, C. II, No. 15.

Enver Ziya Karal, *Mahmut II.*, *İslâm Ansiklopedisi.*

Ahmet Refik, *Mahmud-ı sânînin validesi*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec. Sayı 10 (87).

Sırp isyanları hakkında ;

Robert, *Les Slaves en Turquie*, Paris 1844.

Tarih-i Vakayi-i Hayretnüma. İst. 1291.

Yunan isyanları hakkında ;

Aziz Berker, *Mora ihtilâli tarihçesi veya Penah Efendi mecmuası*, Tarih Vesikaları, C. II S. 7-11.

Mehmet, *Rum fetretine dair tarih.* İst. 1288.

Yzb. Fahrettin-Yzb. Seyfi, *Mora isyanı.*

Rifat Paşa, *Rusya muharebesi tarihi.*

Ahmet Muhtar Paşa, *1828-1829 Türkiye-Rusya seferi ve Edirne muahedesi*, C. I ve II.

Ahmet Muhtar Paşa, *1828-1829, Türkiye-Rusya seferi ve Edirne muahedesi, 1 ve 2 inci ciltlere ait krokiler.*

D. Z. Koy, Ahmet Rasim, *1828 seferi-Bulgarya ve Rumeli'de Ruslar*, İst. 1932.

Mehmet Arif, *Rusya ile vukubulan 1244-1245 harbine dair bir vesika*, Tarih-i Osmanî Encümeni mec. Cüz. 14.

Ali Cânip, *Keçeci İzzet Molla ve 1243 seferinin temadisine*

muhalefette kaleme aldığı vatanperverane ve cesurane bir lâyiha. Hayat mec. sayı 8.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı (1831-1840) ;

Prof. Dr. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi* 1831-1841, Kısım 1. Bu kitap, konu üzerinde etraflı bir bibliyografyayı içine almaktadır. Yazar, Mısır, Türkiye ve Batı kaynaklarının belli başlılarını yalnız işaret etmekle yetinmiyerek onları ilim yönünden sıkı bir kritikten de geçirmiştir. Bu itibarla, biz burada konu ile ilgili önemli Türk monografilerini yazmakla yetineceğiz.

Ali Fuat, *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, İst. 1928.

Mahmut Suat, *Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa, Nikola*, İstişare mec. c. II. s. 26.

Enver Ziya Karal, *Zarif Paşa'nın hâtıratı*, Belleten C. IV. Sayı 16.

Ali Fuat, *Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa*, Türk Tarih enc. mec. 19 (96)

Dr. Cemal Tukin, *Mahmut II. devrinde Halep isyanları.* Tarih Vesikaları, c. 1, Sayı. 4, 8.

Mahmut II. düzeni (1808-1839) için ;

Esat (Sahaflar Şeyhi zâde) *Uss-i zafer*, İst. 1243.

Mehmet Esat, *Mirat-ı Mühendishane*, 1895.

Mehmet Esat, *Mekteb-i Harbiye*, İst. 1873.

Dr. Riza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye.*

Valmy, *Réforme de l'Empire Ottoman*, Paris 1850.

Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat*, Türkçeye çeviren, Ali Reşat, İst. 1328.

İhsan Sungu, *Mahmut II.'nin İzzet Molla ve Asâkir-i Mansure hakkında bir hattı*, Tarih Vesikaları, C. I, sayı 3.

İhsan Sungu, *Mekteb-i Maarif-i adliyenin teessüsü*, Tarih Vesikaları, C. I, sayı 3.

Enver Ziya Karal, *Ragıp Efendi'nin ıslahat lâyihası*, Tarih Vesikaları, C. I, sayı 5.

Talât Mümtaz Yaman, *Osmanlıların son iki serpuşu*, Varlık mec. No. 140.

Talât Mümtaz Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu Mülkî idaresinde Avrupalılaşma hakkında bir kalem tecrübesi*, İst. 1940. *Takvim-i Vekayi kolleksiyonları.*

BEŞİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT-I HAYRİYE DEVRİ (1839-1856)

I. GÜLHANE HATTI VE TANZİMAT DÜZENİ

Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa

Mahmut II'nin ölümü üzerine tahta, oğlu Abdülmecit Efendi geçti. Yeni padişah henüz onsekiz yaşında idi. Bilgisi ve tecrübesi imparatorluğun geçirmekte olduğu büyük buhranı çözmek için yetersizdi. Babasından miras kalan iki pürüzlü problem, devamlı ve anlayışlı bir çalışma istiyordu. Problemlerden biri, Mısır paşası Mehmed Ali ile yapılmakta olan harp, diğeri de Osmanlı devletine yeni bir düzen vermek için ilânı kararlaştırılmış bulunan "Tanzimat" idi.

Abdülmecit, padişahlığının ilk günlerinde Mısır kuvvetlerinin Osmanlı ordusunu Nizip'te yendiklerini öğrendi. Birkaç gün sonra da, kaptan-ı derya Firarî Ahmed Paşa'nın Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek Mehmed Ali Paşa'ya teslim ettiğini haber aldı. Osmanlı devleti, artık ordusuz ve donanmasız kalmış bulunuyordu. Yeni padişah, devletin tecrübeli ve iş bilir sayılan adamlarından Hüsrev Paşa'yı sadrazam, Damat Halil Paşa'yı serasker, Rauf Paşa'yı ahkâm-ı adliye başkanı yapmıştı. Fakat mevcut duruma karşı koymak için bu adamlardan çok Londra elçiliğinde bulunan Dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa'ya güveniyordu. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı devleti ile Mısır arasındaki anlaşmazlığın çözülmesi için çalışmış olan heyetlerde vazife görmüş ve Paris ile Londra elçiliklerinde bulunmuştu. Bu sebeple Mısır probleminin karakterini ve bu problem hakkında yabancı devletlerin özel düşüncelerini biliyordu. Bundan başka Paşa, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunduğu sıralarda, Fransa ile İngiltere'nin hükümet şekillerini incelemeye ve devrin siyaset adamlariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı hakkında görüşmeler yapmaya fırsat bulmuştu. Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da bulunduğu sıralarda, Fransa 1830 ihtilâli ile mutlak devlet rejiminden meşrutiyet rejimine geçmişti. İngiltere ise yüzyıllardanberi meşrutiyet ile idare olunmakta idi.

Fransa ve İngiltere Avrupa'da liberal devletler blokunu kuruyorlardı. Avusturya, Prusya ve Rusya ise hâlâ tanrı hakları sistemine bağlı idiler. Osmanlı İmparatorluğu, esasta liberal bir yapısı olduğu halde, şekilde tanrı hakları sisteminde görünüyordu. Halbuki bu sistemin içine giren devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun eskidenberi düşmanı bulunuyorlardı. Osmanlı devleti, varlığını kendi kuvvetiyle koruyamıyacak dereceye düşmüş olduğundan, Avrupa siyasetinde geçen muvazene prensibinden faydalanması gerekli idi. Bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak tamlığına taraftar olan İngiltere ile Fransa'ya yanaşması akla yakındı. Bu ise Osmanlı devleti'nin kuvvetlenmesini sağlıyacak, devlet kurumlarında onların güvenliğini çekecek bir düzenin kurulmasiyle mümkündü. Mustafa Reşit Paşa, böyle bir düzenin "Tanzimat-ı Hayriye" ile sağlanacağına inanmakta idi. Tanzimat-ı Hayriye, 18 inci yüzyılın başlarındanberi devam edegelen ıslahatın da tamamlanması olacaktı.

Gülhane hatt-ı hümâyunu (3 Kasım 1839)

"Tanzimat-ı Hayriye" bir hatt-ı hümâyun şeklinde ilân edildi. Hatt-ı hümâyunu, Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüden okudu. Dinleyiciler arasında pâdişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilâtı temsilcileri ve elçiler vardı. İçine aldığı başlıca düşünceler bakımından Gülhane hatt-ı hümâyununu beş bölüme ayırmak mümkündür :

Birinci bölümde, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren Kur'anın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devletin kuvvetli ve halkın refahlı bir hale geldiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde, yüzelli yıldanberi türlü gaileler ve türlü sebeplerle ne şeriata, ne de faydalı kanunlara saygı gösterildiği, bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahı yerine zayıflığın ve fakirliğin geçmiş olduğu anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde, bu itibarla Allah'ın inayeti ve Peygamber'in yardımiyle devletin iyi idaresini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü bölümde de, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler gösterilmektedir :

a) Müslüman ve hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,

b) Verginin düzenli usule göre ayarlanması ve toplanması,

c) Askerlik ödevinin düzenli bir usule bağlanması.

Beşinci bölümde, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilmektedir.

Pâdişah, hatt-ı hümâyuna ve ona dayanılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair and içti. Bundan sonra hatt-ı hümâyun, kutsal önemi olan Hırka-i Şerif dairesine kondu. Gülhane hattının ilânında yapılan törenle Tanzimat devri başladı. "Tanzimat" terimi, Gülhane hattında geçen genel prensiplere dayanan düzeni anlatır. Tanzimat devrinin ilk merhalesi, 1856'da son bulur ve ikinci merhalesi aynı tarihte ilân edilen Islahat fermanı (hatt-ı şerîf) ile başlar.

Gülhane hattı, ilân edildikten sonra prensiplerinin belirtilmesine ve yürütülmesine geçildi. Reşit Paşa, İstanbul'da okunan hattın Rumeli'de ve Anadolu'da anlaşılmasını sağlamak için, halk yanında saygı gören ulema sınıfından iki kişiyi ödevlendirdi. Bunlar eyaletleri dolaşarak ödevlerini yaptılar. Gülhane hattı prensiplerinin en güç yürütülecek karakterde olanı, islâm ve hıristiyan tebaanın kanun önünde eşitlik mânasına geleni idi. Pâdişah ve sadrazam, fırsat buldukça, nutuklariyle bu eşitliği belirtmeye çalıştılar. Nitekim Mustafa Reşit Paşa'dan sonra sadrâzam olan Rıza Paşa, İzmir, Sakız, Kavala'dan gelen Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri başkanlarına şu sözlerle Gülhane hattının zihniyetini anlattı :

"Müslüman, hıristiyan, musevi hepiniz bir hükümdarın tebaası, bir pederin evlâdısınız. Pâdişah efendimiz bilcümle, tebaasının ırz, namus, can ve malını taht-ı temine alan kavaninine memalik-i şahanelerinin her tarafında harfiyyen riayet edilmesi azm-i kat'îsinde bulundukları için, içinizden düçar-ı zulm ve gadr olan kimseler varsa hemen meydana çıksunlar; lâzime-i adaletin icrasını talep etsünler. Müslüman ve hıristiyan, zengin veya fakir, memurîn-i askeriye, mülkiye veya ruhaniye, elhasıl bütün tebaa-i Osmaniye mir'at-ı adâleti herkes için suret-i mütesaviyede istimal eden pâdişahın âmal-i hayriyesinden tamamen emin olmalıdırlar."

Gülhane hattının getirdiği yeni prensiplerin açıklanması için yeter tedbirler alındığı sıralarda, bu zihniyete uygun kanunları yapacak kurumların da yaratılmasına çalışıldı. İlkin Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliye alındı.

Mahmut II. devrinde kurulmuş olan bu meclis, bugünkü danıştay ve yargıtay kurullarının yetkilerini kendisinde toplamakta idi. Bir başkan ile dokuz üye ve iki sekreteri vardı. Kanun projelerini hazırlamak başlıca ödevleri arasında idi. Bu kanun projeleri padişahın hatt-ı hümâyun ve şeyhülislâmın fetvasiyle kanun haline gelirdi. 1839'dan sonra Gülhane hatt-ı hümâyununun içine aldığı genel prensiplere uygun kanun projelerinin de hazırlanması yine bu meclise verildi. Meclis, bundan başka, Tanzimat'a dokunan bütün problemleri incelemek ve karar vermek durumunda idi. Bu suretle bir dereceye kadar Tanzimat meclisi haline geldi. Çalışma usulleri, meşrutiyet ile idare edilen memleketlerin meclislerinde geçen usullerin aynı oldu. Projelerin, görüşmelerine başlanmazdan önce üyelere dağıtılması, kendisinden sual sorulan nazırın meclis önünde gerekli bilgiyi vermesi, reylerin eşitliği durumunda son kararın pâdişaha ait bulunması, kesinleşen kararların tenkidinin yasak olması gibi esaslar kabul edildi.

Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyeden seçilen bir komisyon, hıristiyan tebaanın önceleri patrikhane vasıtasiyle Bâb-ı âlî'ye bildirdikleri şikâyetlerini incelemeye memur edildi. Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyenin çalışmaları, Tanzimat programının yürütülmesinde büyük bir rol oynadı. Tanzimat programının başlıca maddeleri şunlardı:

Haklar, mal, askerlik, maarif ve idare alanlarında Gülhane hattındaki genel prensiplere göre bir düzen kurmak.

Haklar alanında Tanzimat

Tanzimatın çeşitli cepheleri arasında en önemlisi, haklar cephesidir. Gülhane hattının prensipleri, Osmanlı devleti'nin haklar bakımından gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Osmanlı devleti, Tanrı hakları sistemi üzerinde kurulmuştu. Bu sistemde din ve devlet birdi. Devletin haklar kaynağı şeriattir. Devletin haklar teşkilâtı piramidinde en yüksek yargıç Tanrı'dır. Bu sistem, kutsal karakteri itibariyle, hiçbir değişikliğe uğramadan 1839'a kadar

sürdü. Gülhane Hatt-ı hümâyunu, Tanrı hakları sistemine son vermedi. Fakat Batı devletlerince kabul edilmiş olan bazı hak prensiplerini aldı. Bu suretle Osmanlı devletinde Tanrı hakları sistemi yanında, Batının lâik sistemi değer kazanmaya başladı.

Evvelce birbirini inkâr etmiş olan bu iki haklar sistemi, Tanzimat devrinde yanyana yaşamaya başladılar. Birbirlerine bağışladıkları tavizlerle sözde bağdaşır göründüler. Halbuki yapıları itibariyle aralarında herhangi bir kaynaşma mümkün değildi. Batının haklar sistemi, yüzyılların ihtiyaçlarına göre değişen ve değişerek olgunlaşan, olgunlaştıkça da evrensel karakter alan bir sistemdi.

Osmanlı haklar sistemi ise Ortaçağ şekil ve mahiyetini yüzyıllar boyunca muhafaza ettiği için, ihtiyaçları karşılamaz bir duruma girmişti.

Tanzimat devri adamları, Doğu ile Batının haklar sistemini bağdaştırmak için büyük gayretler sarfettiler. Bu gayretleri kanunlaştırma hareketlerinde olduğu kadar adalet makinesine vermek istedikleri yeni şekilde de göze çarpmaktadır.

Gülhane hatt-ı hümâyunundan altı ay sonra gibi kısa bir zaman içinde bir ceza kanununun ortaya konması, Tanzimatın modern haklar bakımından mânasını belirtecek bir harekettir.

Fransızcadan kısmen tercüme suretiyle düzenlenmiş olan bu kanun, tebaaya pâdişah tarafından verilmiş hakların bir garantisi olarak alınabildiği gibi, tebaanın kanun önünde eşitliğinin bir sembolü olarak da kabul edilebilir. 1846'da memurların ödev, yetki ve sorumluluğunu göstermek için tertiplenen idare kanununda memurların işliyecekleri suçlara karşılık tutan cezalar belirtildi. Bu kanunların yapıları incelendiği ve muasır devletlerin kanunları ile karşılaştırıldığı vakit birçok hatalar görmek mümkündür. Fakat kanunlar yürürlüğe girmelerinden önceki devir ile karşılaştırılırsa, taşıdıkları büyük önem anlaşılır. Tanzimat öncesi devirde, valiler ve mütesellimler, şehir ve kasabalarda türlü bahanelerle adam öldürme, sürgüne gönderme, mala el koyma âdetlerini edinmişlerdi. Rüşvete gelince, yüzyıllardan beri İmparatorluğun her tarafında, en küçüğünden en büyüğüne kadar, bütün memurlar arasında geçer akçe olmuştu. Memuriyet ve rütbe sahipleri, tekel ve devlet için siparişler ve-

rebilecek yerlerde olan büyük memurlar, yahut onlar üzerinde söz geçirenler rüşvete o kadar kapılmışlardı ki, "mirî malı deniz, yemeyen domuz" diye bir atalar sözü çıkmıştı.

Gülhane hattının ilânından sonra birçok paşalar, yeni prensip ve kanunları bilmemezlikten gelmek istediler. Bir aralık sadrazamlıkta bulunmuş olan Hüsrev Paşa, rüşvet suçundan Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliye önünde yargılanarak kürek cezası hükmünü giydi. Valiliklerde bulunmuş olan Tahir, Akif, Nafiz, Hasip Paşa'lar gibi kodamanlar da, Tanzimat kanunlarına aykırı hareketlerinden dolayı yargılanarak cezalara çarpıldılar. Ceza kanunnamesinden sonra, kısmen Fransızcadan çevrilen ticaret kanunu çıkarıldı.

Tanzimat devrinde, kanunlaştırma hareketleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na girdiğini gördüğümüz Batının haklar sistemi, adalet makinesinde dereceli bir değişmeyi gerektirdi. Tanzimat devrine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda adaletin sağlanması yolunda dört tip mahkeme vardı :

1. Şeriat mahkemeleri :

Bu mahkemeler, müslüman tebaa arasındaki medenî anlaşmazlıklardan başka, müslüman tebaa ile hıristiyan tebaa arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve din farkı gözetilmeksizin cinayet davalarını görmekle ödevli idi.

2. Cemaat mahkemeleri :

Hıristiyan tebaanın bağlı bulunduğu cemaatin mahkemesidir. Aynı cemaate bağlı kişilerin medenî davaları, patrikleri veya hahamları önünde görülürdü. Ayrı cemaate bağlı kişiler arasında çıkan davalar ise, ilgili başkanları tarafından hâkimlik yolu ile çözülmediği takdirde, Şeriat mahkemeleri önünde görülürdü.

3. Kapitülâsyonlardan faydalanan devletlerin mahkemeleri:

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret maksadiyle veyahut siyasî vazifeler görmek için gelmiş olan yabancıların aralarındaki anlaşmazlıklar, kapitülâsyonların tanımış olduğu imtiyazlara göre elçiliklerde görülürdü.

Tanzimatta bu mahkemelere iki yenisi eklendi. Bunlardan biri, ticaret karma mahkemesi, diğeri de asliye karma mahkemesi idi.

Ticaret karma mahkemesi, yabancı devlet tebaası ile Osmanlı tebaası arasında ticaret münasebetleri ile çıkan durumu, asliye mahkemesi ise aynı tebaalar arasında yeralan cinayet suçlarını görmek için kuruldu (1846).

İlkin İstanbul'da çalışmaya başlayan karma mahkemeler, sonraları İmparatorluğun büyük vilâyetlerinde de kuruldu. Karma mahkemeleri kuran üyelerin yarısı yabancı, yarısı da Osmanlı tebaası idi. Dinin ve kapitülâsyonların adalet birliğini sağlamaya mâni durumları yüzünden kurulan bu mahkemeler, devletin hükümranlık haklarına bir saldırganlıktı. Bununla beraber, mahkemelere Batılı usuller alınması, hıristiyan tebaanın şahitliğinin kabul edilmesi, sözlü delil yanında vesikanın da delil olarak kabul edilmesi, Batılı hukuk sisteminin Türkiye'ye sızmaya başlıyan tesirlerindendir.

Haklar alanında yeralan bu değişmeler yanında zenci esaretinin yasak edilmesi, bir mezhepten diğerine geçmeyi yasak eden, 1834 tarihli bir kanunun kaldırılması, insan hakları ile vicdan hürlüğü bakımından işaret edilmesi gereken önemli hareketlerdir.

Mal alanında Tanzimat

Gülhane hatt-ı hümâyununda verginin ayarlanması ve düzenli bir şekilde toplanması gereğine şu satırlarla işaret edilmişti :

"Bir devletin toprak bütünlüğünün korunması için asker ve daha başka gereçler için gider yapmak gerekli dir. Bu ise akçe ile olur. Akçeye gelince, tebaanın vergisiyle sağlandığı için, verginin düzenli bir şekle konulması çok önemlidir.

"Eskiden gelir olarak kabul edilmiş olan yed-i vâhid usulünden memleketimiz bundan önce kurtulmuş ise de, yıkıcı bir âlet karakterini taşıdığı için hiçbir faydası görülmiyen iltizamat usulü hâlâ yürürlüktedir. Bu ise bir memleketin siyasî ve malî işlerini bir adamın isteğine ve insafına bırakmak demektir ki, eğer o adam iyi değil ise, daima kendi çıkarına bakar. Böyle bir adamın hareketleri ve düşünceleri de ezicilik ve haksızlıktan başka bir şey olamıyacağına göre, bundan böyle her kişinin varlık derecesine göre uygun bir vergi bağlanacak ve bu vergiden başka kendisinden hiçbir suretle fazla bir şey istenmiyecektir."

Gülhane hattında işaret edilen bu durumu, Mahmut II. de görmüş ve maliye nazırlığını kurarak devletin gelirleriyle giderlerini düzenlemek istemişti. Mahmut II. devrinin sonunda ve Tanzimat devrinin başlarında devletin başlıca gelir kaynakları şunlardı :

a - Âşar

Haslar, mirî mukataalar, zeamet, ticaret, malikâne mukataaları, yurtluk, ocaklık ve evkafa ait toprak ürünlerinden aynî olarak alınan vergi idi. Hasların âşarı darphane-i âmire tarafından, mirî mukataaların âşarı ise hazine tarafından mültezimler vasıtasiyle sağlanırdı. Diğer kaynakların âşarı ise, ya sahipleri tarafından bizzat alınır, yahut mültezimler vasıtasiyle toplanırdı.

b - Vergi

Devlete varlık sahiplerinin verdikleri para idi. Menkul, gayr-i menkul ve ticaret eşyası üzerinden her yıl devletin hazinesine verilecek değer, şehir ve kasaba belediyeleri tarafından sağlanırdı.

c - Cizye

Hıristiyan reayadan devletin aldığı para idi. Mahmut II. devrinde 1834 tarihli bir hat ile hıristiyan varlık sahipleri, cizye bakımından âlâ, evsat, edna olmak üzere üç bölüme ayrılmışlardı. Edna bölüm 15, evsat 30, âlâ 60 kuruş cizye vermekle ödevli idi.

Bu esaslı gelir kaynaklarına gümrük, maden ve posta gelirlerini de eklemek gereklidir.

Tanzimatın birinci ve ikinci yıllarında, Gülhane hattında işaret edilen, iltizam ile âşar toplama usulü kaldırıldı. Bunun yerine eminlikler kuruldu ve maliye memurları vasıtasiyle âşarı toplama yolu kabul edildi.

Hıristiyanların devlete veregeldikleri cizyelerin de, yukarıda gösterildiği gibi, bölümlere göre ayarlanması bırakılarak patrikhanelerin aracılığı ile ayarlanması ve toplanması cihetine gidildi.

Fakat gerek âşarın, gerekse cizyenin toplanmasında kabul edilen usuller, beklenilen faydaları sağlamadığı için tekrar eski usullere dönüldü. Bununla beraber halkın eskiden olduğu gibi haksızlıklara uğramasına yer verilmemek için bazı tedbirler alındı. Bu tedbirler arasında başlıcaları şunlardır :

1 — Valilerin yetkilerinden olan malî işlerin, üzerlerinden alınarak defterdarlara verilmesi,

2 — Vergilerin toplanmasından sorumlu maliye memurlarının ve tahsildarların atanması,

3 — Vergilerin ayarlanmasında ve toplanmasında yetkileri olan belediye meclislerinin yetkilerinin genişletilmesi ve vilâyet meclislerinin kurulması,

4 — Devlet memurlarından mültezimlik yapmak hakkının alınması.

Bu malî tedbirler, Gülhane hattının mal alanındaki amacını gerçekleştirmekten uzaktı. Mustafa Reşit Paşa, etraflı bir mal düzeni programına sahip bulunmuyordu. O, Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de defterdarlıklar ve tahsildarlıklar kurulmasiyle mevcut fenalıkları, mümkün olduğu kadar önlemeyi düşünmüştü. Daha sonra kâğıt para çıkaracak bir bankanın kurulmasını da amaç edindi ise de, arkadaşları, "yabancı devletlerin pek karışık olan yol ve düzenlerini zorla halka kabul ettirmeye çalışırsanız, bu memleketin çöküşüne sebep olacaksınız" diye karşı geldiler.

Reşit Paşa düzen hakkındaki düşüncelerinden fedakârlık yapmak zorunda kaldı. Fakat kâğıt para, Türkiye'de ilk defa olarak onun teşebbüsiyle bastırıldı.

Hiçbir karşılık gösterilmeden çıkarılan kâğıt para, bir müddet sonra değerden düştü. Bâb-ı âlî böyle meselelerde tecrübesizdi. Avrupa hükümetlerine başvurarak kâğıt paraların "hâlis sikke" gibi sayılmasının sağlanması yolunda tebaalarına emir verilmesini istedi. Avrupa devletleri, mal meselelerinde zorla kredi sağlanmasının mümkün olamıyacağını karşılık olarak bildirdiler. Bunun üzerine uzmanların tavsiyesiyle, eski maden paralardan bir kısmı piyasadan kaldırılarak bunların yerine ayarı Avrupa paralarının ayarına denk "mecidiye" basılmasına karar verildi. Yabancı paraların geçimi yasak edildi. Bu tedbirler birkaç yıl sonra kurulacak olan millî bankanın ilk hazırlıkları sayılabilir.

Sözün kısası, mal alanında ortaya konulmak istenen düzen, devletin bu alandaki güçlükleri yenmesine yardım edecek karakterde değildi.

Askerlik alanında Tanzimat

Gülhane hatt-ı hümâyunundan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yapıldığı görülen bütün düzenleme çalışmalarının ağırlık noktası, askerlik maddesidir. Bu çalışmaların genel amacı, Osmanlı ordusunu Avrupa ordulariyle savaşacak seviyeye getirmektir. Mahmut I. devrinden Selim III e kadar Batılı orduların silâhlarından bazıları ile bu orduların yetiştirilmesinde başvurulan eğitim usullerinin Osmanlı ordusuna alınması için çalışılmıştı. Yeniçerilerin Batılı silâhlarla eğitim usullerine karşı gösterdikleri mukavemet, Selim III'ü yeniçeri ocağının yanında Nizam-ı Cedit ordusunu kurmaya zorlamıştı. "Nizam-ı Cedit" ordusu, Batılı asker ve eğitimi kabul etmekle yeni bir ordu karakteri kazanmıştı. Fakat yapısı ve kadroları bakımından bir ocak şeklinde kurulduğu için, bu cephesiyle Doğulu bir karakter de muhafaza etti. Mahmut II. devrinde, yeniçeri ordusu kaldırıldıktan sonra, kurulan Asakir-i Mansûre, tıpkı Nizam-ı Cedit ordusu gibi, yapı ve kadro bakımından Doğulu, silâh ve eğitim yönünden Batılı bir ordu oldu. Geliştikten sonra Nizamiye ismi verilen bu yeni orduya asker alma usulü çok sert ve kaba idi. Evli olsun, bekâr olsun, milletin gençleri vilâyetlerde yakalanıp elleri kelepçeleniyor ve en yakın kasabaya sürükleniyorlardı; orada başkalarının da kendilerine katılmalarını beklerken pislik içinde hapis hayatı geçiriyorlardı. Sonra, deniz kıyılarındaki kasabalara götürülerek gemilere bindiriliyorlar ve deniz hastası olarak ve vatan hasreti çekerek perişan bir durumda İstanbul'a çıkarılarak hayatları müddetince hizmet etmek üzere ordu alaylarına ve harp gemilerine gönderiliyorlardı. Bu şekilde askerlik hizmeti, bir dereceye kadar kürek mahkûmiyetini andırmakta idi.

Sözün kısası, Tanzimata kadar yapılan askerlik düzeninde ocak şeklinin dışına çıkılamdı. Bu sebeple de askerlik bir vatan ödevi olamadı. Ortaçağlardaki gibi bir karyer olmakta devam etti. Gülhane hatt-ı hümâyunu, ilk defa olarak tebaa için haklar ve ödevler kabul etti. Tebaanın ödevleri arasında askerlik hizmeti önemli bir yer tutuyordu. Askerlik hizmetinin düzenlenmesinin gereği, hatta, şu satırlarla açıklanmıştır :

"Askerlik maddesi önemli maddelerdendir. Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi kutsal bir borçtur. Ancak

şimdiye kadar olduğu gibi memleketin türlü bölgelerinin mevcut nüfusuna bakılmıyarak, kimisinden kaldırabileceğinden fazla, kimisinden ise az asker istenmiştir ki, bu ise hem düzensizliğe sebep olmakta, hem de ziraat ve ticaret gibi işleri aksatmaktadır. Kaldı ki askerliğe gelenlerin, hayatlarının sonuna kadar askerlik yapmak zorunda olmaları, kendilerinde ruhî yorgunluk doğurmakta ve ailesiz bırakmaktadır.

Bu zararları önlemek için İmparatorluğun her bölgesinden gerektiği vakit istenecek asker için bazı iyi usuller kabul edilmesi ve askerlik müddetinin dört beş sene olarak bağlanması gereklidir."

Bu sözlerle belirtilen tedbirlerin alınması için 6 Eylül 1843'te bir kanun çıkarıldı. Kanunun maksadı şu hükümlerle açıklandı :

"Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sükûnetli ve asayişli durum, askerlerinin silâh altına çağrılma ve çalıştırılma yollarının akıl ve adalete uygun bir şekilde tamamlanmasına imkân vermiş ve aşağıdaki maddeler pâdişah tarafından onanmıştır :

"Nizamî askerliğin süresi beş yıl olarak bağlanmıştır. Beş yıl ödevden sonra bırakılan nizamî askerler yedi yıl redif sınıfında hizmet görecekler ve her yıl bir ay nöbetle bağlı oldukları kazalar merkezlerine çağrılacaklardır. Her yıl Martının birinci günü, nizamî askerler her ordunun beşte biri nispetinde yenilenecektir. Bırakılmaya hak kazanan askerlerin isimlerini taşıyan cedveller, bu zamanda tertiplenerek yerlerini alacak yeni, askerlerin gelişi nispetinde eski askerler bırakılacaklardır.

"Bundan böyle subaylar üzerlerine sivil memurluklar alamıyacaklardır. Osmanlı toprakları, genişlik ve coğrafya durumu gözönünde tutularak, beş büyük orduyu ayrılacaktır : Hassa askerlerinden kurulan birinci ordu, Dersaadet ordusu denilen ikinci ordu ve sırasiyle Rumeli, Anadolu, Arabistan orduları."

Bu maddeler Osmanlı devletinin askerlik sistemini baştan başa değiştiriyordu. Ocak usulünde karyerli askerlik kaldırılıyor, yerine kur'a usulü konuyordu. Avrupa ordularının silâh ve eğitim usulünden başka, kuruluş kadroları da alınıyordu. Piyade, süvari ve istihkâm birlikleri için Fransız talimatnameleri alındı. Topçu birlikleri ise Prusya subayları tarafından Prusya eğitimine göre yetiştirilmeye başlandı. 1844'ten sonra yirmi yaşına varmış delikanlılar kur'a usulü ile ve istiyenler

gönüllü olarak orduya alınmaya başladılar. Memleket, askerlik bakımından bölgelere ayrıldı. Her bölgeden alınacak askerin sayısı o bölgenin genişliği ve nüfusu ile uygun bir sayıya bağlandı. Her aileden ancak bir kişinin askere alınması usulü kabul edildi. Tek çocuklu ailelerden asker alınmadı.

Bu güzel usul evvelâ İmparatorluğun müslüman tebaası için kabul edildi. Halbuki Gülhane hattı, müslüman tebaa ile hıristiyan tebaa arasında kanun yönünden eşitlik prensibini kabul etmişti. Tanzimat'a gelinceye kadar İmparatorluğun hıristiyan tebaası askerlik yapmazdı. Bu ödevden muafiyetine karşılık olarak cizye verirdi. Askerlik ve haraç, Osmanlı tebaasının iki bölüme ayrılmasına ve kaynaşmamasına sebep olurdu. Tanzimatçılar bu duruma son vermek istediler. 1847'de Rumlar deniz kuvvetlerinde hizmete çağrıldılar. Aynı yıl, hıristiyan tebaanın deniz ve kara ordularında askerlik yapmasını kabul eden bir kanun tasarısı hazırlandı. Hıristiyanlar askerlik hizmetine mukabil cizye vermekten muaf tutulacaklardı.

Askerlik alanında yeni düzeni sağlamak için alınan bütün bu tedbirler, âdil ve haklı olmakla beraber, müslüman ve hıristiyan tebaa tarafından tenkide uğradı ve kargaşalık doğurdu.

Müslüman tebaadan henüz göçebe halinde yaşıyan, fakat dağlık bölgelerde yarı bağımsız bir hayat sürenler, askerlik ödevini kabul etmek istemediler. Bu yüzden Anadolu ile Rumeli'nin dağlık taraflarında ve Lübnan'da ayaklanmalar oldu. Bu ayaklanmalar ergeç bastırıldı ise de, adı geçen yerlerde askerlik ödevi hiçbir sempati kazanmamakta devam etti.

Hıristiyan tebaaya gelince, din sebepleri yüzünden nefret ettiği islâmlarla yanyana askerlik yapmaya hiç de hevesli görünmediler. Kaldı ki yüzyıllardanberi askerlik yapmadıkları için, bunlarda silâh sanatına karşı bir isteksizlik ve kabiliyetsizlik de vardı. Bu cihetı gözönünde bulunduran Bâb-ı âlî, hıristiyanların askerlik ödevi yapmaları ile ilgili kanunu bir müddet için sonraya bırakmayı uygun buldu.

Askerlik bakımından tebaanın farklı muameleye tâbi tutulması, Gülhane hattının yapmak istediği eşitlik prensibinin kısmen kâğıt üzerinde kalmasını neticelendirdi.

Millî Eğitim alanında Tanzimat

Gülhane hatt-ı hümâyununda millî eğitimden bahsedilmemiştir. Oysa ki bu hat'ta işaret edilen prensiplerin olsun, bu prensipler üzerine kurulan Tanzimat düzeninin olsun mukadderatı, millî eğitimin karakteri ile ilgili idi. Yeni prensipler, yeni bir hayat görüşü ve yeni bir sosyete düzeni mânasını taşıyordu. Osmanlı cemiyetinin bunları benimsemesi, duygu ve düşünce sisteminde de yeni değerlere varmasiyle olabilirdi. Böyle değerlere vardıracak başlıca araç ise millî eğitim idi.

Tanzimattan önce millî eğitimi sağlıyan kurullar, kılık bakımından olduğu kadar çalışma konuları ve çalışma metodları bakımından da zamanın gerçeklerine uygun değildi. Genel eğitim medreseye bırakılmıştı.

Devletin memur ihtiyacını Enderun mektebi, orduda subay ve uzman ihtiyacını da Mahmut II. devrinde kurulan Harp ve Tıb okulları sağlamakta idi.

İlk öğretim yapan mektep ile yüksek okul ve üniversite vazifesini gören medrese tamamen ulemanın idaresinde idi. Bu sebeple de ilk ve yüksek öğretime din tesiri hâkimdi. Öğretimin yapısı, kişinin iç ve mistik âlemini işlemek, amacı ise kişinin Tanrı yanında selâmetini sağlayacak din yollarını öğretmek ve belletmek idi. Kişisel karakter taşıyan bu öğretimde tabiat ve cemiyet olaylarına hiçbir yer ve değer verilmemişti.

Mekteplerde çocuklara din bilgisi, ahlâk ve Kur'andan başka biraz yazı ve aritmetik öğretiliyordu. Bu bilgi bir insana hayatta gerekli olan en az bilgiden de azdı. Medreselerde ise gramer, sentaks, lojik, metafizik, geometri ve astronomi gösterilmekte idi. Tarih, coğrafya, arkeoloji ve müspet ilimler tamamen bir tarafa bırakılmıştı. İlimde tek sağlam usul olan görme, inceleme ve kritiğe ise hiç önem verilmemişti.

Böyle bir öğretim yapısı ve usulü ile dünyadan çok ahrete, insandan çok Tanrı'ya yakın bilginler yetişiyordu. Bunlar akıl ve mantık ile ispatı mümkün olmıyan bütün din problemlerini medresenin özel mantığı ile ispat ettiklerini sanıyorlar, fakat tabiat ile cemiyet olayları karşısında ilk insanların hayret ve şaşkınlığı içinde yuvarlanıp gidiyorlardı.

Mahmut II. devrinde bu eğitimin yetersizliği anlaşıldı ise de, gerçek ihtiyaçları karşılıyan bir eğitim düzeni sağlanamadı. İlk öğretimin mecburîliği prensibi sözde kaldı. Rüşdiye okulları geliştirilemedi. Devletin memur ve asker gereçlerini gidermek için kurulan yüksek okullar, yalnız Doğulu ve Batılı tesirleri bir arada sürükliyen melez kurullar halinde gelişmeye devam ettiler.

Tanzimat adamları, millî eğitimin önemini kavramalarına rağmen ilk yıllarda başka işlerle meşgul oldular. 1845'te Abdülmecid bir gün Bâb-ı âlî'ye giderek sadrazama ve büyük memurlara millî eğitim problemi üzerinde çalışılması gereğini şu sözlerle anlattı :

"Sana (sadrazama) ve bütün bakanlara tebaamın refah ve saadeti için lâzım gelen tedbirleri îtimâd-ı tam dairesinde düşünmenizi ve görüşmenizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan, ilim ve fen ve sanat öğretimini sağlıyan okulların kurulmasını ön plâna alınacak işlerden sayıyorum."

Padişahın millî eğitim hakkındaki emirlerini yerine getirmek üzere bir eğitim ve öğretim programı düzenlemek için özel bir komisyon kuruldu. Sonraları şeyhülislâm olan Arif Hikmet Efendi, vak'ayazar Sait Efendi, Dışişleri bakanlığı müsteşarı Ali Efendi, Divan birinci tercümanı Fuat Efendi gibi yenilik fikirlerine taraftar olanlar bu komisyona girdiler.

Komisyonun millî eğitime verilmesi gereken karakter hakkındaki çalışmaları bir kanuna bağlandı. Bu kanunla medresenin dışında, devletin kontrolü altında bir dârülfünunun kurulması, ortaokul'ların açılması, bu okullarla ilkokul'ların ulema elinden alınarak devlete verilmesi kararlaştırıldı. Kanunun yayınlanmasından sonra çıkarılan bir hat ile millî eğitim işlerinin yürütülmesi ve kontrolünü takip etmek maksadiyle bir de "Meclis-i Daimî-i Maarif-i Umumiye" kuruldu.

Bu meclis ilk, orta ve yüksek öğretim kurullarını medresenin nüfuzundan kurtararak devletin otoritesi altına almaya çalıştı. Medreselere gelince, Tanzimattan önceki karakterlerini muhafaza ettiler. Bu suretle millî eğitim alanındaki çalışmalar, yeniçeri ocağının kaldırılmasından önce, orduda yapılmak iste-

nen düzene benzer bir durum yaratmış oldu. Medrese, yeniçeri ocağı gibi, bütün yeniliklere karşı gelerek ve bünyesinde hiçbir değişiklik kabul etmiyerek, varlığını korumak istedi. Medresenin dışında kurulan okullar da yavaş yavaş Batılı şekil ve usullere kaydılar. Neticede, Tanzimat devrinde millî eğitim birliği sağlanamadı. Batılı zihniyetle çalışan okullar yanında Ortaçağ düşüncesinin temsilcisi medrese yanyana yaşamaya ve birbirlerini inkâr eden nesiller yetiştirmeye devam ettiler. Devletin kurduğu okullardan nesiller yetiştikçe, medresenin itibar ve kredisi azalmaya başladı. Fakat devletin temeli din olmakta devam ettiği için, medreseler, hiçbir faydaları olmadıktan başka, zararları dokunmalarına rağmen kaldırılmadı. Millî eğitim ve öğretimdeki bu ikilik Cumhuriyet devrine kadar sürdü durdu.

Edebiyatta Tanzimat

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmadan kurtarmak ve yahut onu Batı medeniyetine yaklaştırmak için devletçe yapılan çalışmalar arasında "Edebiyatta Tanzimat" diye bir problem yoktur. Fakat 18 inci yüzyılda başlayan ıslahat hareketleri ve Gülhane hattı prensiplerinin bütünü edebiyatta bir Tanzimat hareketi doğurmuştur. Tarih yönünden Edebiyatta Tanzimat, yalnız bir sanat ve sanatçı işi değildir. Batının teknik, haklar ve siyaset değerlerine ortak olmayı kabul eden Osmanlı cemiyetinin, onun dünya görüşünü, hayat anlamını, duygu ve düşüncelerini ifadede kullandığı şekilleri benimsemeye başlaması, Edebiyatta Tanzimat olayını anlatır.

Tanzimattan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda bilim ve sanat çalışmaları din telâkkileri ile sınırlandırılmıştı. İslâmlığın yalnız ahreti sağlıyan bir sistem olmayıp dünya hayatını da düzenlemesi, medreseyi her türlü bilimlerin ve bu arada edebiyatın da önderi yapmıştı. Medrese, öğretim dili olarak Arapçayı, edebiyat dili olarak Arapça, Farsça kelime ve kurallarıyle yoğrulmuş Osmanlıcayı, edebiyat ideali olarak da dünya ve sosyete ile bağıntısı bulunmıyan mücerret bir âlemin değerlerini kabul etmişti. Medresenin tesir sahası dışında kalan büyük Türk topluluğunun duygu ve düşüncelerini öz dilinde ve çok kere mistik eğilimlerin dışında belirtmesi, Osmanlı cemiyetinde edebiyatın,

divan edebiyatı ve halk edebiyatı bölümlerine ayrılmasını neticelendirmişti. Osmanlı devletinin mukadderatında rol sahibi bilgin ve aydınların edebiyatı, divan edebiyatı idi. Osmanlı devleti, siyasette olduğu kadar ilimde de kendi yeterliğine inandığı müddetçe, Osmanlı bilginleri ve aydınları, Batı dünyası ile düşünce bağıntıları kurmayı küfür saydılar. Fakat Osmanlı ordularının Batı orduları karşısında devamlı yenilgileri, Osmanlı devlet adamlarına ilkin Batının bu alandaki üstünlüğünü kabul ettirdi. Daha sonra Batının teknik ve haklar alanındaki üstünlüğünü de tanıttı. Bunun neticesi olarak, Osmanlı devletinin kurumlarını yenilemek, Batının bazı kurumlarının alınmasiyle kuvvetlendirmek gereği anlaşıldı ve bu maksadın sağlanması için millî eğitimde Batı programlariyle Batı usulleri kabul edildi. Batıdan öğretmenler getirtildi. Yüksek okulların öğretiminde yabancı dil öğrenmek mecburiyeti kondu ve Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Bütün bu hareketler Avrupa ile araçsız bir bağıntı sağlamakta tesirli oldular. Yabancı dil öğrenenler ve Avrupa okullarında okumaya gidenler için, yalnız uzman olarak yetişmek istedikleri alanın kaynakları değil, fakat Avrupa düşünce ve sanat âleminin bütün kaynakları da açık hale gelmiş oluyordu. Bu kaynaklardan faydalanmak imkânını bulan Türk gençleri, İslâmlığın taşlaşmış ve kalıplaşmış bilim ve sanat değerlerini de taşıyorlardı. Avrupa'nın düşünce dünyası ile temas, onlarda Batı ile Doğu değerleri arasında bir savaşın başlamasına yer verdi. Neticede, Batının değerleri, Doğunun değerleri yanında yerleşmeye başladı. Bununla beraber, Tanzimat bilginlerinden Avrupa'yı tanıyanlar tam mânasiyle Batılı adam olamadılar. Divan edebiyatının şekillerine, Doğunun mistik felsefesine kısmen bağlı kaldılar. Fakat Batı kaynaklariyle sağladıkları temas neticesinde, Batının edebiyat ve sanat şekillerini, hattâ bu edebiyat ve sanatın konularını ve bu konuların işliyen şeklini benimsemeye başladılar. Osmanlı edebiyatı, bu suretle, mücerretliğinden kurtuldu. Ahret istikametindeki yürüyüşünden, tabiat ve sosyete istikametine saptı. Fakat Tanzimat bilgin ve aydınları, İslâmlığın felsefesiyle yoğrulmuş oldukları için, Tanzimat edebiyatında türlü yönden din değerlerine yer vermekte devam ettiler. Bu sebeple, devletin ve cemiyetin diğer alanlarında yapılan yeniliklerde gördüğümüz ikilik, Tanzimat edebiyatında sürdü.

Tanzimat hareketinin yarattığı tepkiler

Osmanlı İmparatlrluğu'nda yapılan yeni düzen hareketlerinin kuvvetli tepkiler uyandırması kesin bir kural hükmünde idi. Tanzimattan önce gerçekleştirilmek istenen bu gibi hareketler yüzünden isyanlar ve ihtilâller çıktığı, hükümet ve saltanat değişmeleri olduğu bilinmektedir. Fakat Tanzimat öncesi yeni düzen hareketleri, bazı müesseselerin veyahut şekillerin değişmesi mânasını taşıdığı için, bu hareketlere karşı doğan tepki hiçbir zaman bütün imparatorluk halkını ilgilendirmemiştir. Selim III. devrinde olsun, Mahmut II. zamanında olsun, Batılılaşma çalışmalarını fena gözle görenler, müslüman tebaadan, geri düşünceli olanlardır. Hıristiyan tebaa, daha doğrusu reaya, Batılılaşma çalışmalarını lâkaydiyle karşılamıştır. Yabancı devletler arasında ise Batılılaşma hareketlerine karşı düşmanca durum takınan olmamıştır.

"Tanzimat", kendinden önce yapılmış yenilik hareketlerinin bir tekrarı olmadığı ve yeni prensipler getirdiği için, genel bir ilgi uyandırmıştır. Bütün İmparatorluk halkı ve hattâ yabancı devletler, bu prensiplerin yürürlüğü karşısında Tanzimatın lehinde veya aleyhinde bir tavır takınmak mecburiyetini duymuşlardır.

İmparatorlukta Tanzimat hareketine düşmanlık

Gülhane hatt-ı hümâyununun metnindeki açıklık ve sadelik, prensiplerindeki doğruluk, çekici idi. Herkes hayatına, malına ve parasına, evindeki çoluk çocuğuna tamamen sahip olacak, kanun gibi kuvvetli bir koruyucusu olacaktı. Mahkemelerde küçük ve büyük, zengin veya fakir, eşit tutulacak, rüşvet, hakkın açıklanmasında tesir etmiyecekti. Böyle bir durum, islâm ve hıristiyan, bütün tebaa için huzur ve güvenlik sağlıyordu. Bu sebepledir ki, Gülhane hattının okunması, ilk anlarda memleketin içinde ve dışında sevinç ve ümitle kutlandı. Fakat Gülhane hattının prensipleri kâğıt üzerinden iş haline konulmaya başlayınca, türlü istikametlerden sesler yükseldi.

Başlıca itiraz, cahiller sınıfından geldi. Tanzimattan önceki yenilik hareketlerine karşı tutturulan nakarat yine başladı: Şeriat elden gidiyor; hıristiyan tebaa ile islâm tebaa arasında

eşitlik nasıl olur? Zaten devletin gerilemesi hep hıristiyanlara yüz vermekten ve onların âdetlerini kabul etmekten ileri gelmiyor mu? Bu suallerle başlıyan hoşnutsuzluk, gittikçe artmaya başladı.

Tanzimatın halk arasında ne şekilde anlaşıldığını göstermek için, Abdurrahman Şeref şu fıkrayı anlatır :

"Galata'da Voydova karakolunda kudemadan bir tabur ağası var imiş. Hıristiyan ahali arasıra bir müslümanı yakalayıp karakola götürür ve bana gâvur dedi diye mücazatını istermiş. Tabur ağası "Ay oğul anlatamadık mı? Şimdi gâvura gâvur denmiyecek. Söyliye söyliye dilimizde tüy bitti" diye kabahatliyi tekdir ve tevbih eylermiş".

Hükümetin Mısır meselesini çözmek için yabancı devletlerle anlaşması bile Tanzimat düşmanları tarafından tenkit edildi. Pâdişahın frenkleştiğinden, Mehmet Ali Paşa'nın ise islâm kaldığından bahsedildi. Arnavutlukta, Aydın'da ve daha başka eyaletlerde pâdişahın itikatsız olduğu, vükelânın ve en çok Mustafa Reşit Paşa'nın kâfirler tarafından satın alınmış bir kimse olduğu ileri sürülüyordu.

Eski rejimin kurallarına ve istibdada alışmış devlet kodamanları da, cahil halka uyarak, kudretleri nispetinde Tanzimat düşmanlığı yapmaya başladılar. Mustafa Reşit Paşa'dan önce sadrazamlıkta bulunmuş olan Koca Hüsrev Paşa, Rauf Paşa, Darendeli İzzet Mehmet Paşa, Tanzimat prensiplerini hiçe saymak istediler. Valilerin çoğu bu paşaların psikolojisinde idi. Aralarında en bilgini, hareketlerinin kanunla sınırlandırılmış olmasına kızarak odasında kılıcını çekip "ah Tanzimat, ah Tanzimat! diye mindere vurmakla hırsını ve hiddetini gidermeye çalıştı". Damat Sait Paşa, rüştiye okullarında coğrafya derslerinde öğrencilere gösterilen haritaların, kâfir âdeti olduğunu, şeriatın buna cevaz vermediğini pâdişahın önünde şikâyet etmekten çekinmedi.

Tanzimata karşı gelenler arasında eski rejimden faydalananlar da vardı. Mültezimler kolayca zengin olmalarını sağlıyan usullerin kaldırılmasından çok şikâyetçi oldular. Tanzimatı kötülemek için onlar da hıristiyan tebaaya verilen hakların şeriata aykırı olduğunu, devlet idaresinde yürütülmeye başlayan yeni

usullerin kâfir âdetleri olduğu düşüncesini yaymaya başladılar. İşin tuhafı, Tanzimat, ilk anlarda hıristiyan tebaadan bazıları tarafından da tenkit edildi.

Gülhane hattının okunmasında hazır bulunan Rum patriği, Gülhane hattı okunup da kırmızı atlastan yapılmış keseye konunca "inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz" söziyle hoşnutsuzluğunu göstermişti. Hıristiyan tebaadan Rumların Tanzimatı beğenmemelerine sebep şu idi: Rumlar hıristiyan tebaa arasında imtiyazlı bir duruma maliktiler. Onlar bir dereceye kadar Osmanlı idaresine iştirak ettirilmişlerdi. Divan-ı hümâyun tercümanlıkları, elçilik heyetleri tercümanlıkları Rumlara verilmekte idi. Eflâk ve Buğdan beyleri, İstanbul'un Fenerli Rumları arasından seçilirdi. İstanbul'daki Fener Rum Patriği, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün hıristiyan tebaasının din yönünden yönetimini sağlamakla ödevlendirilmişti. Rumlar, Ermeni, Yahudi ve daha başka hıristiyan tebaanın malik olmadığı bu imtiyazlarının, Gülhane hattındaki prensiplerin yürütülmesiyle suya düşeceğinden kuşku duymakta idiler. Rumların dışında kalan hıristiyan tebaa da, Tanzimatın gelişmesi sıralarında, Gülhane hattının tebaa eşitliğini belirten prensibinin gereği gibi yürütülmediğini ileri sürerek, kendileri için yeni haklar istemeye kalktılar. Hıristiyan tebaanın da müslüman tebaa gibi her alanda kolaylıkla memnunluğunu sağlamak mümkün değildi. Yeni düzenin meyvelerini vermesi için alınan tedbirlerin gelişmesini beklemek gerekli idi. Hıristiyan tebaa, refah bakımından islâm tebaa kadar ve bazı yerlerde ondan daha refahlı bir durumda olmasına rağmen, siyasî haklara kavuşmak için yabancı devletlere baş vurmaktan çekinmedi.

Ortodokslar Rusya'nın, katolikler Fransa'nın, protestanlar da İngiltere'nin araya girerek Gülhane hattının kendilerine vermiş olduğu hakların yürütülmesinin teminini istediler. Halbuki bu istekleri tebaanın kanun önünde eşitliğini kabul eden Gülhane prensibine aykırı idi. Çünkü şikâyetlerini Bâb-ı âlî'ye yapmaları lâzım geliyordu.

Yabancı devletler, dinî duygulardan çok politika düşünceleriyle Osmanlı devletinin hıristiyan tebaasının müracaatlarını kabul ettiler; Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi dev-

let yapıları ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarına göre Tanzimat hakkında birer durum takındılar.

Rusya ile Avusturya, liberal devlet düşüncelerine düşman oldukları için, İngiltere ile Fransa'dan sonra Osmanlı İmpratorluğu'nun meşrutiyet hükümetine benzer bir rejim kabul etmesini istemiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu teşkilât bakımından değilse bile, içine aldığı türlü milletlerle, bir de bunlarla devlet arasında mevcut münasebetler bakımından, Rusya ile Avusturya'ya benziyordu. Osmanlı devletinin meşrutiyet idaresini kabul etmesi, Avusturya ve Rusya'nın idaresinde bulunan milletler için bir örnek olabilirdi. Kaldı ki, Tanzimat rejiminin Türkiye'yi içine düşmüş olduğu uçurumdan kurtarması ve kuvvetlendirmesi de kabildi. Bu ise Rusya ile Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhindeki genişleme emellerine engel olacaktı. Tanzimat hakkında aynı düşüncede olmalarına rağmen Rusya ve Avusturya, Tanzimatın yürürlüğünü önlemek veyahut faydasız kılmak için ayrı metodlara başvurdular :

Rusya, Tanzimatı Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak için bir vesile olarak kabul etti. Ortodoks tebaanın Gülhane hattı prensiplerinin tatbik edilmediği yolundaki şikâyetlerini doğru bularak Osmanlı hükümetine akıl öğretmeye kalktı. Nitekim işlerine gelmediği için Sırp knezi Miloş'un yerine Mihail'i tayin ettirdi (1839).

Fakat birkaç yıl sonra Mihail'in zalimliğini ileri sürdü ve yerine Kara Yorgi sülâlesinden Aleksandr'ın knezliğini temin etti (1842).

Ruslar, Bulgarların baskı altında bulunduğunu ileri sürerek, Tanzimatın Bulgaristan'da süratle ve lâyıkıyle yürütülmesini istediler.

Avusturya'ya gelince, Tanzimata açıktan açığa muhalifliğini ilân etti. Fakat bu muhaliflik, sözde Türkiye'nin kuvvetli olmasını istediğinden idi. Avusturya Başvekili Prens Meternih, Avrupa usullerinin Türkiye'yi zayıf düşüreceğini ileri sürerek, Türklerin eski rejime bağlı kalmaları gerektiğine inanıyordu. Bu inancını belirten düşüncelerini Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Aponyi'ye gönderdiği şu mektupta okuyoruz :

"Herhangi bir durum türlü şartlardan doğar. Bunlar arasında eski halleri ön plâna almak lâzımdır.

"Devletin yapısını kemiren bir hastalığın açık belirtisi olarak sayılan Mısır isyanından Bâb-ı âlî'nin daha yeni kurtulduğu bu sırada, yukarıdaki genel gerçek en çok Osmanlı devleti için doğrudur. Osmanlı devleti, alçalma ve çökme durumundadır. Şurasını gizlemeye çalışmamalıdır ki, çökme sebepleri arasında ilk temelleri Selim III. tarafından atılıp son pâdişahın ancak derin bir cahillik ve yetersiz bir hayale dayanan Avrupa tarzındaki yeni düzen hakkındaki düşünce ve tasarılarını söylemek lâzımdır.

"Bâb-ı âlî'ye şu suretle hareket etmesini tavsiye ederiz:

"Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan ve pâdişah ile müslüman tebaa arasında başlıca bir bağıntı teşkil eden dinî kanunlara saygı esası üzerine kurunuz. Zamanın ihtiyaçlarına göre hareket ediniz ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları gözönünde tutunuz. Yönetim işlerinizi düzene koyunuz ve düzeltiniz. Lâkin âdetlerinize ve yaşayış tarzlarınıza uymıyan bir idare usulü kurmak için eski idareyi yıkmayınız.

"Aksi takdirde, pâdişahın yıktığı ve harap ettiği şeylerin değerini yerine koydukları kadar bilmediğine inanmak gerekir.

"Avrupa medeniyetinden, sizin kanun ve nizamınıza uymıyan kanunları almayınız. Çünkü Batının kanunları hükümetinizin temeli olan kanunların dayandığı usul ve kurallara kat'iyen benzemiyen kaideler üzerine kurulmuştur. Batı memleketlerinde temel olan şey, hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız. Lâkin madem ki, Türk kalacaksınız, şeriata uyunuz. Diğer dinlere karşı müsaadekâr olmak için şeriatın size gösterdiği kolaylıktan faydalanınız. Hıristiyan tebaanızı tamamiyle himayenize alınız. Onların paşalar tarafından ezilmesine engel olunuz. Bu tebaanın din işlerine karışmayınız. İmtiyazlarına saygı gösteriniz. Gülhane hattındaki vaitlerinizi tutunuz.

"Bir kanunun yürürlük şartlarını sağlamadan önce onu ilân etmeyiniz. Doğrulukta ve hak yolunda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken, Batının efkâr-ı umumiyesine önem vermeyiniz. Siz bu efkâr-ı umumiyeyi, Avrupa'nın genel sesini anlamıyorsunuz.

Eğer ilerleme yolunda bilgi ve anlayış ile hareket ederseniz, Avrupa efkâr-ı umumiyesinin değerli kısmı lehinizde olacaktır.

"...Sözün kısası, biz Osmanlı hükümetini, kendi idare tarzını düzene koymak için yaptığı işlerden vazgeçirmek istemiyoruz. Lâkin hal ve şartları, Türk İmparatorluğu'nun hal ve şartlarına uymıyan Batılı hükümetleri kopyaya değer bir örnek sayarak, ona göre düzen yapılmasını, esaslı kanunlarının Doğunun âdetlerine uymıyan hükümetleri taklit ve bugünkü şartlarda her türlü yaranma kuvvetinden mahrum olup islâm memleketlerinde zarardan başka bir netice doğurmıyacağı belli olan ıslahatı kabul ve tatbik etmemesini tavsiye ederiz.

"Acaba beni hayalât-ı siyasiyeye ittiba etmekle mi itham edeceklerdi? Varsın öyle olsun".

İngiltere ile Fransa'nın Tanzimat karşısında aldıkları durum, Rusya ile Avusturya'nınkinden farklı idi. İngiltere, Rusya'nın Büyük Britanya İmparatorluğu'nu tehlikeye düşürecek şekilde genişlemesini istiyemezdi. Hindistan'a giden ticaret yollarından ikisi Osmanlı topraklarından ve denizlerinden geçmekte idi. Bu yolların Türkler elinde bulunması, İngiltere için bir garanti idi. Çünkü Türklerin yeni fetihler yapmak devri geçmişti. Fakat bu garantinin sağlam ve devamlı olması için Türklerin İmparatorluklarının toprak bütünlüğünü muhafaza edecek kadar kuvvetli olmaları lâzımdı. Tanzimat, Türkiye'ye muhtaç olduğu bu kuvveti sağlamak amacıyle yapıldığı için, İngiltere Tanzimata sempati gösteriyordu.

Fransa'ya gelince, Akdeniz memleketi idi. Fransa'nın refahı Akdeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllardan beri muhafaza ettiği imtiyazlı durumla sıkı sıkıya ilgili idi. Rusya'nın Büyük Petro'dan beri başlıca siyaset amacının Doğu Akdenize çıkmak olduğunu Fransızlar çok iyi biliyorlardı. Böyle bir hareket, Fransız çıkarlarına büyük bir engel yaratacaktı. Bu sebepledir ki, Fransızlar da, İngilizler gibi, ihtirasları gittikçe artan kuvvetli bir Rusya'nın karşısında kuvvetli bir Türkiye görmek istiyorlardı. Tanzimat hareketini sempati ile karşılamalarının açık sebebi bu idi.

İngiltere ve Fransa, Tanzimatın başarı ile geliştirilmesine taraftar olmakla beraber, siyasî ve iktisadî çıkarları için ondan

faydalanmak yolunda, Rusların ve Avusturyalı'ların tuttukları yolu tuttular :

Fransızlar katolik tebaa, İngilizler de protestan tebaa için müdahalelerde bulundular. Hattâ Tanzimat düzeninin yeter derecede gelişmediğini ileri sürerek, Osmanlı hükümetine devamlı bir şekilde akıl hocalığı bile etmeye kalkıştılar. Bu suretle, başlangıçta Osmanlı hükümetinin kendi isteğiyle başlamış olduğu bu düzen, yabancı devletlerin artan müdahaleleri yüzünden, onların istek ve ısrariyle yapılan ve yürütülen bir hareket olarak gözükmeye başladı.

Memleket yönetiminde Tanzimat

Gülhane hattında geçen prensiplerin değerlendirilmesi için memleket yönetiminde de köklü bir değişiklik yapılması gerekiyordu. Tanzimat öncesinde memleket yönetimi çığrından çıkmış bir durumda idi. Eyaletlerde, devlet otoritesine karşı sık sık isyanlar çıkması, yönetim rejiminin bozukluğunu açığa vurmaktadır.

Selim III., Yakın çağların başında ilk olarak bu rejimi düzenlemeye çalıştı. Memleket yönetiminin temel yapısına dokunmaya cesaret edemedi. Timar ve zeamet usulü ile vezirler kanunnamesini yeni şekillere sokmakla yetindi. İyi niyetle yapılmasına rağmen, bu düzen umulan sonuçları vermedi.

Mahmut II. devrinde de bir aralık memleket yönetiminin düzenlenmesine çalışıldı. Fakat temel yapıya dokunulmadığı için, yönetim alanında anarşi sürdü durdu.

Gülhane hattının ilâniyle başlıyan Tanzimat devrinde ise, memleket yönetimi problemi daha temelli olarak ele alındı. Memleketin eyaletlere bölünmesine devam edildi. Eyaletler, sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içlerine alan nahiyelere bölündü. Eyaletlerin yönetimi valilere bırakıldı. Her valinin yanına, bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ile mal işlerini çevirecek bir defterdar verildi. Bundan başka, Fransa'daki departman meclisleri örnek alınarak, bazı sancaklarda meclisler kuruldu. Vali veya muhassılın başkanlığında kurulan bu meclislerde her sınıf halkın cins ve mezhep ayrılığı düşünülmeksizin bir nispet içinde temsil edilmesi sağlandı. Bu

suretle ortaya çıkan yeni memleket yönetimi sisteminde valinin eskiden hudutsuz gibi görünen görevleri, bir taraftan muhafız ve defterdarın, diğer taraftan da meclisin görevleriyle çevrilmiş oldu.

Meclis, valilerin yardımcısı olmaktan başka, onların ezici ve haksız işler yapmasını önlemek gibi bir maksatla da kurulmuştu. Valiler, bölgenin yönetim, mal ve adalet ile ilgili bütün işleri hakkında meclis tarafından ileri sürülecek düşünceleri dinlemek ve uygulamak zorunda idiler.

Bu yönetim şekli, bütün imparatorlukta aynı zamanda yürürlüğe konamadı. İlkin Rumeli'de Elviye-i selâse denilen, Yanya, Tırhala ve Manastır vilâyetlerinde, Anadolu'da Diyarbakır ve Erzurum'da tatbik edildi. Daha sonra da bütün vilâyetlere yaydırıldı.

Devlet otoritesini İmparatorluğun her tarafında üstün kılmak gibi maksatla yapılan bu düzen, birçok itirazlarla karşılandı. Eski rejimden faydalanan zorbalar itiraz edenlerin başında gelmekte idi. Hıristiyan halk, sancak meclislerinde yeter derecede temsil edilmediklerinden şikâyetçi idiler. Avrupa Büyük Devletleri de bu şikâyetlerinde hıristiyan halkı desteklemekten geri kalmıyorlardı. Osmanlı hükümeti, zamanla artacak olan bu şikâyetlerin önüne geçmek için barış andlaşmasından daha etraflı bir memleket yönetimi idaresi sağlamaya çalıştı.

Tanzimatın, kendinden önce yapılan düzen çalışmalarına göre önemi

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakın çağlar tarihinde çok önemli yer tutar. Bazı bilginler, bu hareketi Türk cemiyetinin Batı cemiyetlerine yaklaştırılması yolunda bir başlangıç olarak alırlar. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'na Batı dünyasının tesirleri, Tanzimattan yüzyıl önce, Ahmet III. zamanında girmeye başlamıştır. Bu sebeple Tanzimatı, Osmanlı devletinin yenilmesi için yapılan çalışmaların bir başlangıcı olarak değil, fakat bu çalışmaların bir merhalesi olarak almak daha doğrudur. Bununla beraber, Tanzimattan önce yer alan yeni düzen hareketleri ile Tanzimat arasında karakter bakımından köklü bir takım farklar vardır. Tanzimat öncesi yeni düzen hareketlerinde, Batı tesirlerinin perakende olarak girdiği ve devlet kurumlarının bazı bölümlerinde, bu tesirlerle

ıslahat yapıldığı görülmektedir. Nitekim Ahmet III. devrinde ilk Türk matbaası kurulmuş, fakat bir fetva ile bu matbaada basılacak eserlerin cinsi tayin edilerek, dinî kitapların basılmasına müsaade edilmemiştir.

Selim III. ve Mahmut II. devrinde yapılan geniş ölçülü düzen çalışmalarında ise, ordunun teknik ve bilim kurullarında, hükümet organlarının şekillerinde Avrupa usullerine yer verildiği halde, Avrupa'nın Rönesans'tan beri kanun ve hak mefhumlarına vermeye başladığı yeni değerlere hiçbir önem verilmemiştir. Halbuki yeni bir devlet kurmada olduğu gibi, eski emellere dayanan bir devleti yenileştirmekte de yapılan işin temelini haklar alanındaki değişiklik tutar. Tanzimattan önceki düzen çalışmalarında, kişi ve devlet haklarında hiçbir değişiklik yapılmadığı halde, Tanzimatın başlıca özelliğini hak alanındaki yeni değerler teşkil eder.

Tanzimata gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun haklar sistemi, şeriat ile geleneklere dayanmakta idi. Bu sistem, Tanrı ile hükümdar arasında halkın din ile dünya idaresini sağladığı için akla değil, inana dayanmakta idi. İnana dayanan bir sistemin zamanın gerçeklerine göre değişmesi çok güç ve hattâ imkânsızdı.

Gülhane hatt-ı hümâyunu, islâm tebaa ile hıristiyan tebaanın kanun önünde eşitliğini tanıdığı ve halk ile pâdişah arasındaki münasebetleri yazılı bir vesika ile belirttiği için, sosyal bir kontra karakteri kazanmaktadır. Pâdişah, Gülhane hattındaki prensiplere ve bunlara dayanacak kanunlara riayet edeceğine yemin etmekle, kutsal yetkileri üstünde bir kuvvet tanımış oluyordu ki, bu kuvvet kanundur. Bütün Batı devletleri, tanrı haklarına ve kuvvete dayanan derebeylik rejiminden krallık rejimine geçerken, tebaaları ile olan münasebetlerini, çok kere ihtilâller neticesinde, Gülhane hattına benzer yazılı vesikalarla belirtmişlerdi. Batı tarihlerinde "Şart" adı verilen bu vesikaların karakterini ve önemini Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra elçisi bulunduğu sıralarda kavramış olması çok mümkündür. Gülhane hatt-ı hümâyununun ilân edilmesinde ve Tanzimat düzeninin kurulmasında yabancı devletlerin siyasî tesiri ve rolü ne olursa olsun, Tanzimatı siyasî bir eserden çok bir haklar eseri olarak kabul etmek yerinde olur.

Tanzimat ile Tanzimat öncesi düzenler arasında mevcut farklardan biri de, düşünce sisteminde kendisini gösterir. Tanzimattan önce devleti kuvvetlendirmeye çalışmış olanlar, Doğunun düşünce sisteminden ayrılmıyarak Batıdan alınacak birtakım örneklerle İmparatorluğa çekidüzen verileceğini sanmışlardı. Onlara göre, Batının üstünlüğü düşüncede değil, teknikte idi.

Nitekim XVII inci yüzyılın ilk yarısında Batıdan matbaanın alınması, fakat buna mukabil yabancı dile hiçbir önem verilmemesi ve yabancı dillerden tercüme yapılmaması, bu zihniyeti açıkça gösterir. XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında Abdülhamit I devrinde, askerlik alanında Batının ileri usulleri alınmaya başlanınca, askerlik üzerine yazılmış yabancı dildeki kitapların Türkçeye çevrilmesine başlandı. Selim III devrinde ise ilk defa olarak, Mühendishane okulunda. Fransızca dersinin mecburî olarak bir Fransız tarafından okutulması uygun görüldü.

Mahmut II. devrinde harp ve tıb okullarının Avrupa usulünde kurulması, derslerin yabancı öğretmenler tarafından verilmesi, Avrupa'ya, askerî maksatlarla da olsa, öğrenci gönderilmesi, millî eğitimde bazı yeni prensiplerin kabul edilmesi, Batının teknik araçlariyle teknik usullerinin alınmasında köklü hareketler gibi görünürse de, bu hareketler de Batının düşünce sisteminin bütünü ile temasa gelindiğini anlatmaz.

Tanzimat ise, Batı düşünce sisteminin bütünü ile temasa geldi. Askerlik ve teknik alanlarında Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ettiği kadar, haklar alanında, millî eğitim alanında ve edebiyat ile sanat alanında üstünlüğünü de kabul etti.

Millî eğitimin, kuruluşu, ders programları ve ders araçları bakımından Batı örneklerine benzetilmesi, Batılı kanunların tercümesi, Batının edebiyat ve sanat eserlerinin tercümesine başlanması ve artık bu eserler gibi yamzak idealinin yer etmeye başlaması, bu ciheti belirtmeye yeter.

Bununla beraber, Avrupa düşünce sistemiyle sağlanan bu köklü temasın satıhta kaldığını da açıkça söylemek lâzımdır. Avrupa düşünce sisteminin kökü Grek ve Lâtin medeniyetinin ölmez kaynaklarına dayanmakta idi. Halbuki bu sistem ile temasa gelen Osmanlı aydınları, İran ve Arap bilim kaynaklarıyle beslenmişlerdi. Onlar Batı medeniyeti ile temasa geldikleri vakit kendilerinde mevcut bir bilgi sistemini yıkıp

yerine yenisini almadılar. Fakat var olan bu eski sisteme Batının düşüncesini işlediler. Bu sebeplerdir ki Tanzimat bilgini de tam mânasiyle Batılı bilgin olamadı.

Tanzimat ile Tanzimat öncesi düzen çalışmaları arasında bir diğer fark da, siyaset sisteminde kendisini göstermektedir. Tanzimattan önce Selim III. e gelinciye kadar yapılan düzen çalışmaları, yalnız İmparatorluğun iç siyasetiyle ilgili kalmıştı. Selim III. ilk defa olarak Osmanlı devletini Batının siyaset usullerine muhtaç gördü ve Osmanlı devletini siyasette kendi kendine yeterlik prensibinden kurtarmaya çalıştı. Bu maksatla Batı memleketlerinde daimî elçilikler kurduğu gibi, büyük siyasî buhranlar karşısında yabancı devletlerle andlaşmalar da yaptı.

Mahmut II., Selim III.'ün açtığı yolda yürüdü. Fakat ne Selim III., ne de Mahmut II. buhranlı olaylar dışında, İmparatorluğun gelecekteki güvenini sağlamak için yabancı devletlerle sıkı siyaset münasebetleri devam ettirmeyi düşünmediler.

Tanzimat adamları ise, İmparatorluğun dış siyasette kendi kendine yetemiyeceğini anladıklarından, devletin varlığını koruyabilmek ümidiyle yabancı devletlerden Fransa ile İngiltere'nin devamlı bir şekilde dostluğunu aradılar. Tanzimata kadar Avrupa devletler hakları sisteminin dışında kalan Osmanlı devleti, Tanzimat devrinde bu sisteme girmek için çalıştı. Kırım harbi sonunda imzalanan Paris muahedesinde Osmanlı devleti, Avrupa devletler ailesinin bir unsuru olarak kabul edildi.

Bu tedbirin, tek başına Osmanlı devletini inhitat uçurumundan kurtarmıyacağı pek tabiîdir. Fakat Batılaşma yolunda bir hareket olduğu için, neticelerine bakılmadan bir değer olarak kabul etmek lâzımdır.

Tanzimat öncesi düzen çalışmaları ile Tanzimat çalışmaları, arasında son bir fark, yabancı devletlerin bu çalışmalar karşısında aldıkları tavırlarda gözükür. Tanzimat öncesi çalışmaları yabancı devletlerin müdahalesine sebep olmadıkları halde Tanzimat çalışmaları karşısında yabancı devletler, kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurulması için devamlı müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu müdahalelerin önemi, Tanzimatın siyasî olaylarını incelerken bilhassa göze çarpmaktadır.

Mısır paşası Mehmet Ali ile harp

Abdülmecid'in tahta çıkmasından birkaç gün sonra, Osmanlı ordusunun Mısır kuvvetleri tarafından Nizip'te yenildiği öğrenildi. Yeni bir ordu kurmak zamana bağlı idi. Osmanlı ordusu komutanı Hafız Paşa'ya harp hareketlerini durdurması emredildi. Bir taraftan da Mehmet Ali Paşa ile uzlaşmaya karar verildi. Yeni padişah, uzlaşma gereğini sadrazam Hüsrev Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyununda şu satırlarla belirtti :

"Memleketin ve halkın güven ve düzenini korumak ve boş yere müslüman kanının dökülmesine engel olmak için, şimdiye kadar olan bitenleri unutup Mehmet Ali Paşa'yı affediyorum. Affımın bir an önce kendisine bildirilmesini irade ediyorum".

Padişahın bu iradesi, Bâb-ı âlî Şûrası kâtiplerinden Akif Efendi ile Kahire'ye bildirildi. Fakat Akif Efendi Kahire'ye varmadan önce Ahmet Paşa komutasında bulunan Osmanlı donanmasının Mehmet Ali Paşa'ya teslim olmak için İskenderiye üzerine yol almakta olduğu öğrenildi. Ahmet Paşa, Mahmut II.'nin Hüsrev Paşa tarafından öldürüldüğünü, Hüsrev Paşa'nın sadrâzamlığı zorla aldığını, Ruslara satılmış bir adam olduğunu bahane ederek bu hareketi yaptığını yaydı.

Ahmet Paşa'nın ihaneti İstanbul'da büyük telâş uyandırdı. Divan, Kahire'ye yeni hatt-ı hümâyun gönderdi. Bunda, Mısır'ın babadan evlâda geçmek şartiyle Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacağı vadediliyordu. Bu teklif, Mehmet Ali Paşa'yı tatmin edecek karakterde değildi. Çünkü Mahmut II tarafından 1837'de yapılmış, fakat Mısır paşasınca reddedilmişti.

Mehmet Ali Paşa, Nizip zaferini öğrendiği vakit, isteklerini Osmanlı devletine kabul ettirmek için bir fırsat çıktığını sanmıştı. Bu zaferin arkasından Mahmut II.'nin öldüğü ve Abdulmecid'in tahta çıktığı haberi gelince, İbrahim Paşa'ya Suriye hududunu aşmaması yolunda emirler yolladı.

Fakat yıllardanberi kendisine kin besliyen Hüsrev Paşa'nın sadr-ı âzam olduğunu ve kendisine yalnız Mısır vilâyetinin bırakıldığını öğrenince, intikam almaya karar verdi. Mısır'daki yabancı devletler konsolosları, Mehmet Ali'ye anlayışlı ve ihtiyatlı ol-

masını tavsiye ve Osmanlı donanmasını geri vermesini nasihat ettiler. Mehmet Ali Paşa kabul etmedikten başka, İstanbul'a ültimatom mahiyetinde mektuplar yazdı. Bu mektuplar üzerine, İstanbul'da sadrazamın ve şeyhülislâmın da bulunduğu olağanüstü bir divan toplandı.

Divan, yeniden harbe sürüklenmekten ise, Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'dan başka Suriye'nin de bırakılmasını kararlaştırdı. Fakat tam bu sırada Avrupa devletleri duruma karıştılar.

Avrupa Devletlerinin karışması

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'dan sonra Suriye'yi de istemesi üzerine, Avrupa büyük devletleri telâşa düşmüştüler. İngiltere ve Fransa en çok Rusya'nın Hünkâr İskelesi muahedesinden faydalanmak istiyeceğini düşünerek kuşkulanıyorlardı. Bu sebeple, Osmanlı-Mısır anlaşmazlığını Avrupa büyük devletlerini ilgilendiren bir mesele haline getirmeyi uygun buldular. 28 Temmuz 1839'da Metternih'in kaleme aldığı bir nota, İstanbul'daki Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya elçilik kâtipleri tarafından Bâb-ı âlî'ye bildirildi. Notada şöyle denmekte idi:

"Aşağıda imzaları bulunanlar, bu sabah hükümetlerinden aldıkları talimata dayanarak, Şark Meselesi hakkında beş büyük devlet arasında andlaşma sağlandığını Bâb-ı âlî'ye bildirmekle şeref duyarlar ve Bâb-ı âlî'den beş büyük devletçe kendisine gösterilen ilginin neticesini bekliyerek Mısır Paşası tarafından yapılmış olan tekliflere dair kendi iştirakleri olmadıkça kat'î mahiyette bir karar almamasını rica ederler".

Osmanlı hükümeti, yabancı devletlerin bu müdahalesini memnunlukla kabul etti. Sadrazam, Mehmet Ali Paşa ile doğrudan doğruya hiçbir görüşme yapılmıyacağını ilgililere bildirdi. Beş Avrupa devleti tarafından verilen notanın Bâb-ı âlî tarafından kabul edilmesi, Hünkâr İskelesi muahedesinin sonu demektir. Osmanlı Hükümeti, Mısır paşası ile yaptığı birinci harpte Rusya'nın himayesini kabul etmiş, ikinci harpte de beş Avrupa devletinin müşterek himayeleri altına girmeyi zamanın ve şartların icaplarından saymıştı.

Dış İşleri Bakanı Nuri Bey, beş büyük devletin elçilerinden Suriye'nin Osmanlı devletine bırakılmasının sağlanmasını rica

etti. İngiltere ve Avusturya elçileri bu dileği kabul ettiler. Fransız elçisi, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa için beslediği sempatiden, Rus elçisi de Osmanlı devletini zayıflatacak bir tedbir olduğundan Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmasına taraftar çıktılar. Prusya elçisinin vereceği rey, çoğunluğu sağlıyacaktı. Bu sebeple Prusya hâkim durumda idi. Bu sırada Prusya ile sıkı bir dostluk teminine çalışılmakta idi. Buna rağmen, Fransa elçisi İngiltere ile Avusturya'ya katıldı ve Suriye'nin Türkiye'ye dönmesi için gereken çoğunluk sağlandı. Bundan sonra verilen kararın yürürlüğünü sağlamak için harekete geçmek gerekiyordu. İngiliz Dış işleri Bakanı Palmerston, Mehmet Ali Paşa'ya bir ültimatom gönderilmesini ve kabul etmediği takdirde kuvvet kullanılmasını teklif etti. Fransa'dan başka diğer devletler teklifi kabul ettiler. Fransız umumî efkârı Mehmet Ali Paşa'ya sempati besliyordu. Paris'te o kanaat vardı ki, hiçbir kuvvet onu kılıç kuvveti ile kazandığı yerlerden çıkaramazdı. Tiyer hükümeti Mehmet Ali'ye karşı kuvvete başvurulduğu takdirde, Mehmet Ali'den tarafa çıkmaya bile karar verdi. Ren üzerinde ve Akdeniz'de harp hazırlıklarına girişti. Palmerston, Fransa'nın bu durumu karşısında, Mısır meselesini Fransa olmadan da çözmeyi uygun buldu. 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri arasında Londra'da dörtlü bir andlaşma yapıldı.

Dörtlü andlaşma ve sonuçları

Dörtlü andlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak ve Mehmet Ali'yi uzlaşmaya zorlamak amaciyle yapılmıştır. Taşıdığı başlıca hükümler şunlardı :

1 — Mısır, babadan evlâda geçmek üzere, Güney Suriye ve Akkâ da kayd-ı hayat şartiyle, Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacak. Paşa'nın bu şartları kabul etmesi için on gün ara verilecek,

2 — Mehmet Ali Paşa, yapılan teklifi on gün içinde kabul etmezse, ikinci bir teklif yapılacak ve bunda yalnız Mısır paşalığı kendisine bırakılacak. On gün içinde bu yeni teklifi de kabul etmezse, Mısır da kendisinden zorla alınacak.

Dört devlet arasında gizli olarak hazırlanan ve imzalanan dörtlü andlaşmanın ilân, Fransa'da büyük heyecan uyandırdı. Hükümet ve umumî efkâr Fransa'nın şerefine sürülen lekeyi te-

mizlemek ve Mehmet Ali Paşa'yı yalnız bırakmamak için harbi bile göze aldılar. Fakat Fransa Kıralı Lui Filip, Londra andlaşmasına milleti ve hükümeti kadar kızmasına rağmen, İngiltere ile harbe girişmek niyetinde değildi. Mehmet Ali'ye diplomasi yoliyle yardım etmeyi daha akıllıca bir hareket saydı. İngiliz Dış İşleri Bakanı, Lui Filip'in Mehmet Ali için kılıç çekmiyeceğini zaten çoktan anlamış bulunuyordu. Fransa olmadan Mısır buhranını çözmeye karar vermesinin de sebebi bu idi.

Mehmet Ali Paşa, Fransa'ya güvendiği için, Mısır probleminin başındanberi hudutsuz isteklerde bulunmuştu. Dörtlü andlaşmanın imzalanmasını ve Fransa'nın bu andlaşma karşısında aldığı harpçı durumu görünce, dörtlü andlaşmayı yapan devletlere de kafa tutmaya koyulmuştu. Andlaşmanın Mısır'la ilgili hükümleri kendisine Dış İşleri Bakanı Kâtibi Sadık Rifat tarafından bildirildiği vakit şu sözleri söyledi.

"Vallah billâh tallah malik olduğum araziden bir karış yer terketmem. Eğer bana ilân-ı harp ederlerse, padişahın memleketlerini altüst ederek imparatorluğunun harabeleri altında kendimi gömdürürüm".

Mehmet Ali Paşa, ilk teklifi kabul etmesi için kendisine bırakılan on gün aralık sonunda dört, devletin konsolosları ile Sadık Rifat Bey'i kabul ederek yeni itirazlarda bulundu :

"Mülkü Allah verir Allah alır, ben Cenâb-ı Hakka müteveklkilim". Bundan sonra da karşı taraftan yapılacak en ufak bir düşmanlık hareketine karşı İstanbul üzerine yürüyeceğini bildirdi. Sözün kısası, Mehmet Ali Paşa dörtlü andlaşmayı yapan devletlerin tekliflerini Fransa'ya güvenerek kabul etmedi. Bunun üzerine dört devletin konsolos ve memurları Mısır'ı terkettiler. Sözle anlaşma devri geçmiş, sıra kuvvetle gemişti.

Mehmet Ali Paşa'ya karşı harp

Londra andlaşmasını imzalıyan devletler, Mehmet Ali Paşa'ya karşı hareketlerini şöyle kararlaştırdılar :

Rusya, Mısır kuvvetleri Anadolu içerlerine yürüdükleri takdirde, İstanbul'u korumak için müdahale edecekti. Prusya, donanması olmadığı için, harp hareketlerine girişmiyecekti. İngiltere, karada ve denizde Türklerle işbirliği yapmayı kabul

etti. Eski Venedik Cumhuriyetinin topraklarına konduğu gündenberi denizci devlet olan Avusturya da, üç dört harp gemisiyle İngiliz ve Osmanlı donanmalarının yanında Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaşmayı kabul etti. Müttefiklerin bu durumundan da anlaşılıyor ki, Rusya ve Prusya pasif kalıyorlar; Avusturya harbe sembolik bir şekilde karışıyordu. Harp hareketlerinin başlıca ağırlığını Türkiye ile İngiltere yüklenmiş oluyordu.

Mehmet Ali Paşa, bu sefer savunmada kalmayı uygun buldu. İbrahim Paşa, Suriye sınırı ile Suriye kıyılarını Türklerle İngilizlere karşı korumak için askerlerini dağıtmak zorunda idi. Bu ise Osmanlı ve İngiliz propagandasının tesiriyle Lübnan'ın Mehmet Ali'ye karşı ayaklanmasını kolaylaştırdı. İbrahim Paşa'nın durumu daha başlangıçta kötüleşti. 11 Ağustos 1840'ta İzzet Mehmet Paşa komutasında bir kuvvet deniz yolu ile Beyrut yakınlarında karaya çıkarıldı. Türk, İngiliz ve Avusturya harp gemilerinden kurulan bir filo, Beyrut'un önlerine gelerek mevcut Mısır gemilerini yaktı ve şehri topa tuttu. Bir ay sonra Beyrut, Sayda ve Sur şehirleri müttefiklere teslim oldu. Kasımda da Akkâ kurtarıldı. Mısır ordusunun gereçlerini ve yiyeceklerini taşıyan bu şehir İbrahim Paşa'nın en önemli dayanağı idi. Müttefiklerin eline geçmesi üzerine Mısır ordusu Suriye'yi tamamen boşaltmak zorunda kaldı.

Mehmet Ali kuvvetlerinin az zamanda ve hızla Suriye'den koğulması, Fransa'nın üzerine büyük tesir yaptı. Fransızlar Mehmet Ali kuvvetlerinin çetin bir müdafaa harbi yapacaklarını ve kendilerine harp hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazandıracaklarını ummuşlardı. Tahminlerinde yanıldıklarını gösteren vakalar üzerine Tiyer kabinesi düştü.

Mehmet Ali, artık Fransa'ya güvenmenin boş olduğunu anladı. Zaten bu sıralarda Amiral Nopier komutasında bir İngiliz filosu, İskenderiye'nin önlerine gelmiş bulunuyordu (25 Kasım 1840). Amiral, Mehmet Ali Paşa'ya anlaşma teklif etti. Paşa, Suriye'yi istemekten vazgeçecek, Osmanlı donanmasını geri verecek, buna karşılık da babadan evlâda geçmek şartiyle Mısır kendisine bırakılacaktı. Mehmet Ali bu şartları kabul etmediği takdirde, İskenderiye bombardıman edilecekti.

Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi zaten kaybetmişti. Oğlu İbrahim Paşa'dan hiçbir haber alamıyordu. Fransa'dan da herhangi bir yardım bekleyemezdi. Amiralin şartlarını kabul etti.

Osmanlı Hükümeti, bu andlaşmadan memnun olmadı. İstanbul'da sonuna kadar harbe devam edilmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın yerine başka bir valinin Mısır'a tayini düşünülmekte idi. Fakat İngiltere'nin ısrarı üzerine, Nopier ile Mehmet Ali Paşa arasında imzalanmış olan andlaşma kabul edildi. Bu suretle yedi yıldanberi süren Osmanlı - Mısır anlaşmazlığı kesin bir şekilde çözülmüş oldu. Mehmet Ali Paşa Suriye'yi kaybetti ise de, öldükten sonra evlâtlarına geçmek üzere Mısır'ı kazanmış oldu. Artık Mısır'ın tarihinde Mehmet Ali Paşa sülâlesinin rolü, iş bakımından olduğu kadar haklar bakımından da kesinleşmiş oldu.

Padişah, Mehmet Ali Paşa ile gelecekteki münasebetlerini "Mısır Valiliği imtiyazı fermanı" başlığı ile tarihe geçen bir ferman ile belirtti.

Mısır Valiliği imtiyaz fermanına göre Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumu

Ferman, Mehmet Ali Paşa'ya hitapla yazılmış ve hangi şartlar içinde Mısır'ın babadan evlâda geçmek üzere kendisine bırakıldığını belirtmiştir. Şartlara geçilmeden önce de, Mehmet Ali Paşa'nın padişaha bağlılığı ile Osmanlı devleti için beslediği iyi niyetler ve duygulara işaret edilmiş ve uzun yıllar Mısır'daki valiliği esnasında kazandığı tecrübe gözönünde tutularak vilâyetin kendisine aşağıdaki şartlarla bırakıldığı açıklanmıştır :

1 — Mısır vilâyetinin hudutları sadrazam tarafından mühürlenen haritada gösterilmiştir,

2 — Mısır valileri, Mehmet Ali Paşa sülâlesinden, pâdişah tarafından seçileceklerdir. Valiliğe yalnız erkek çocukların hakkı olacaktır. Valilik boş kaldığı vakit, Mehmet Ali sülâlesinden en yaşlı erkek, vali olacaktır. Erkek varislerin yokluğu halinde, kızların ve çocuklarının valiliğe geçmek hususunda hiçbir hakları olmıyacaktır,

3 — Her ne kadar Mısır valileri bu ferman ile veraset imtiyazına kavuşmuş bulunuyorlarsa da, rütbe ve kıdem hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vezirleri ile eşit haklara

malik olacaklardır. Yazışmada diğer vezirler için kullanılan elkap ve unvanlar, Mısır valileri için de kullanılacaktır,

4 — Gülhane hatt-ı hümâyununun prensipleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlerle imzalamış olduğu andlaşmalar, Mısır için de yürütülecektir,

5 — Mısır ahalisi de padişahın tebaası sayıldığı için, Osmanlı devletinde kabul edilecek nizam ve kanunlar Mısır için de muteber sayılacak. Vergi, padişah adına ve devlet usullerine göre toplanacak ve bu vergiden muayyen bir bölüm her yıl Bâb-ı âlî'ye gönderilecek. Para, padişah adına bastırılacak. Mısır'ın asayişini sağlamak için 18.000 erden başka asker bulundurulmıyacak. Kara ve deniz subaylarından albaya kadar olanlar vali tarafından atanabilecek, fakat daha yüksek rütbeli subaylar muhakkak padişah tarafından tayin edilecek, padişahın müsaadesi olmadıkça harp gemisi yapılamıyacak,

6 — Yukarıda işeret edilen şartlara saygı gösterilmediği takdirde, Mısır'a verilen imtiyazlar hükümsüz sayılacaktır.

Bu ferman, dört müttefik devletin Londra'daki elçileriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra elçisi tarafından hazırlanmıştır.

Mehmet Ali Paşa isyanının neticeleri

1830'da başlıyan ve 1840'ta neticelenen Mısır buhranı, başlangıçta bir iç isyanı gibi göründü ise de, sonraları beş büyük Abrupa devletinin dereceli bir şekilde karışmalariyle büyük bir Avrupa problemi halini aldı. Mehmet Ali Paşa, isyanla beraber gelişen isteklerini tam olarak gerçekleştiremedi. Adana'dan ve Suriye'den vargeçmek zorunda kaldı. Fakat neticede Mısır'ı ailesine kazandırdı.

Rusya, isyanın birinci merhalesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Hünkâr İskelesi andlaşmasını yaparak, Türkiye üzerinde bir himaye kurmaya muvaffak oldu ise de, sonraları, Avrupa büyük devletlerinin ve en çok İngiltere ile Fransa'nın baskıları karşısında, bu himayesi hükümsüz kaldı. İngiltere, enerjili müdahale ile, Mehmet Ali'nin büyük bir devlet kurmasını önliyerek, Doğu Akdeniz'in ve Hindistan'ın güvenliğini sağlamaya muvaf-

fak oldu. Fransa, Mehmet Ali'yi tutmakla, Napolyon Bonapart devrinde Mısır'a yerleşmiş bulunan Fransa nüfuzunu sürdürmek istedi. Bu işi yaparken, Osmanlı İmparatorluğu ile bozuşmamaya ve Osmanlı topraklarının Rusya'ya karşı tamlığını korumaya da çalıştı. Bu çok istikametli politikasında Fransa, karşısında Avrupa'nın dört büyük devletini birleşmiş gördü. Mısır isyanının gelişmesi sırasında büyük rol oynadığı halde, bu isyanın bağlanmasında silik bir durumda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu, yedi yıl süren Mısır buhranı neticesinde, bir paşanın isyanını bile bastırmaktan âciz olduğunu gösterdi. Anadolu'nun ve İstanbul'un güvenliğini yabancı devletlerin müdahaleleri ile koruyan İmparatorluk, bundan böyle varlığını devam ettirmek için yabancı yardımına başvurmak yolunu tuttu.

III. ŞARK MESELESİ VE BOĞAZLAR

Şark Meselesi

"Şark Meselesi", politika terimidir. İlkin 1815'te Viyana Kongresinde kullanıldı, ve ondan sonra, siyaset adamlariyle tarihçiler nezdinde kredi kazandı. Genel olarak, Şark meselesinin ortaya çıkışı ve mâna kazanması şöyle oldu :

Viyana Kongresi, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için toplandığı sıralarda, Rus Çarı Aleksandr, kongre delegelerini Rum davasiyle ilgilendirmek istedi. Kongre, milliyetçilik düşmanı Meternih'in ve doğuda Rusya'nın genişlemesini daima endişe ile karşılamış olan İngiltere'nin tesiriyle, bu konu üzerinde görüşmeler yapılmasını reddetti. Buna rağmen, Rus delegeleri, resmî görüşmelerin dışında, Kongre üyelerinin dikkat nazarını Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan hıristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar ve bu durum için "Şark Meselesi" terimini kullandılar. Terim, Kongreden sonra diplomatlar arasında çok kullanılmaya ve çeşitli mânalar kazanmaya başladı. XIX uncu yüzyılın ilk yarısında Şark Meselesi, genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması,

yirminci yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi mânasında kullanıldı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde buhranlı her olay da Avrupalılarca Şark Meselesi başlığı altında incelendi. Bu suretle diplomatlar, Şark Meselesi terimi ile bir hal ve istikbal durumunu anlarken, Avrupa tarihçileri de aynı terimi geçmiş zamanlardaki Türk-Avrupa münasebetlerini açıklamak için kullandılar. Böylece Şark Meselesi, bir tarih terimi olarak mâna kazandı. Tarihçiler, Türk-Avrupa münasebetlerinin başlangıcı olarak türlü olaylar kabul ettikleri için, Şark Meselesi'nin başlangıcı da tarihçilerin görüş ve eğilimlerine göre tespit edilmiş oldu. Nitekim bu başlangıcı, Türk gençlerinin Avrupa'ya yayılmaya başladığı tarihe kadar götürenler bile vardır. Fakat Şark Meselesi'ne, İslâmlığın doğuşunu, Haçlı seferlerinin başlamasını ve Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya ayak basmalarını menşe olarak kabul edenler daha çoktur.

Tarih bakımından başlangıcı nereye götürülürse götürülsün, Şark Meselesi'nin konu halinde ortaya atılması, XVIII inci yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu andan itibaren olay olarak var olan bu mesele, 1815'te isimlendirildikten sonra, XIX uncu yüzyıl boyunca devam ederek, XX nci yüzyılın ilk yirmi yılı içinde kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe gömülmesiyle ortadan kalktı. Başlangıcından ortadan kalkmasına kadar Şark Meselesi, yalnız Avrupa devletleri için vardır. Avrupalıların anlamış oldukları mânada Şark Meselesi Türkler için bir Garp Meselesidir.

Boğazlar Meselesi ve Londra konferansı

Mehmet Ali Paşa ile padişah arasında yedi yıl süren anlaşmazlık ve harp safhası, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflık derecesini ve büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını belirtmişti. Beş büyük devletin padişah ile Mehmet Ali Paşa arasındaki ihtilâfa karışmalarının başlıca sebebi, İstanbul ile Boğazların bu ihtilâf esnasında maruz kaldığı tehlike idi. Mısır meselesinin Londra'da imzalanan dörtlü andlaşma sonunda girişilen harp hareketleri ile çözülmesi, Boğazlar probleminin çözülmesi demek değildi. Osmanlı İmparatorluğu artık Boğazları kendi kudret ve kuvvetiyle savunmıyacağı için, büyük devletler arasında Boğazlar üzerinde bir andlaşmaya varıl-

ması gerekli idi. Böyle bir andlaşma ise, her şeyden önce, büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları ve bu İmparatorluk için besledikleri düşünceler ile ilgili idi.

Rusya ve Boğazlar

Fetihler siyaseti, Büyük Petro'nun bıraktığı farzedilen bir vasiyetnameye dayanan Rusya'nın, İstanbul ve Boğazları egemenliğine geçirmek istemesi, yalnız Çarların bir politikası olmayıp Rusya'nın genel istilâ siyasetinin doğurduğu bir netice idi. Geniş ve zengin toprakları ile Avrupa'da siyasette olduğu kadar ekonomide de kuvvetli olmak istiyen Rusya, denizlere muhtaçtı. Rusya'nın kuzey ve batı denizleri, senenin muayyen bir bölümünde buzlarla örtülü idi. Doğu sahilleri ise ekonomi ve ticaret bakımından yeter derecede değerli değildi. Bu böyle olduğu için Karadeniz'i ve Akdeniz'i Ruslar iktisat ve ticaretleri için birinci derecede önemli buluyorlardı. Ruslar, ilk defa olarak, Karlofça muahedesiyle Karadeniz'e birleşik olan Azak denizine yerleştiler (1699).

Bundan sonra Karadeniz'i Rus gölü yapmak, Rus politikasının amaçlarından biri oldu. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca muahedesi, bu amaç istikametinde atılmış kuvvetli bir adım idi. Bu muahede ile Dinyeper nehri mansabındaki Kılburun kalesini ve sözde istiklâlini sağladıkları Kırım'ı, bir de Yenikale ile Kireçburnu'nu aldıktan başka, ticaret gemileri için de Boğazlar'dan serbestçe geçiş hakkını kazandılar. 1784'te Kırım'ı resmî olarak Rus topraklarına ilhak ettikten sonra Rusya, Grek projesini gerçekleştirmeyi kurdu. Bu projenin temel amacı, İstanbul ve Boğazlar üzerinde Rus nüfuzunu gerçekleştirmekti. Rusya'nın Avusturya ile birlikte Osmanlı devletine karşı bu maksatla 1787'de başlattığı harp, onu amacına yaklaştırmaktan uzak kaldı. Napolyon Bonapart'ın Mısır'a saldırışı (1798), Sen - Petersburg hükümetine maksatlarına ulaşmak için başka yoldan yürümek fırsatını verdi. Ruslar, Osmanlı hükümetine, Fransa'ya karşı ittifak teklif ettiler. 1799'da Osmanlı - Rus andlaşması bu teklif üzerine imzalandı. Rusya, ilk defa olarak, dost devlet sıfatiyle Boğazlar'dan her iki istikamette gemi geçirmek hakkını sekiz yıl için kazanmış oluyordu. Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu başka devletlerle paylaşmak veyahut onun yerinde bir Grek

hükümeti kurmaktan ise, pâdişahı himayelerine almanın daha uygun olacağını bundan böyle düşünmeye başladılar.

1805'te yenilenen Osmanlı - Rus muahedesinde, Türkiye ve Rusya Karadeniz'i kapalı deniz olarak kabul ettiler. Kendi harp gemilerinden başka harp gemilerinin bu denize girmesi yasak idi. Bir düşman filosunun zorla girmesi halinde iki devlet kuvvetlerini bir ederek karşı koymayı üzerlerine alıyorlardı. Bundan başka, Rus harp gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi ve Bâb-ı âlî'nin gerektiği hallerde bu gemilere yardım etmesi kararlaştırılmıştı.

1807'de başlıyan Osmanlı - Rus harbi dolayısiyle bu muahede hükümsüz kaldı ise de, Yunan isyanlarının sebep olduğu 1828-1829 Osmanlı - Rus harbi sonunda imzalanan Edirne muahedesinde Ruslar, Boğazlar'dan ticaret gemileri için geçit haklarını tekit ettirdiler. Hünkâr İskelesi andlaşmasiyle de Boğazlar'ın başka devletlerin harp gemilerine kapatılmasını sağladılar. Bu andlaşmanın hükmü, Londra Konferansı'na kadar hak bakımından yürürlükte kaldı.

Fransa ve Boğazlar

Fransa'nın Boğazlar'la ilgilenmesi, coğrafya durumundan başka, Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllardan beri devam ettirdiği siyaset ve ekonomi münasebetlerinin yapısı, bir de XVIII inci yüzyılda sömürge politikasında yer alan değişiklik sebebiyledir.

Fransa, Akdeniz devletidir. Osmanlılarla XVI ncı yüzyılda sağladığı dostluk sayesinde kapitülâsyonları elde etmiştir. Bunlar Osmanlı topraklarında ekonomi ve ticaret bakımından Fransızlara önemli çıkarlar sağlamakta idi. XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında, Amerika'daki sömürgelerini İngilizlere kaptırdıktan sonra Atlas Denizinde egemenlik İngilizler'in eline geçmişti. Fransa, Atlas Denizindeki kayıplarını telâfi etmek için Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmek yolunu tuttu. Taleyran'ın hatıratında Akdeniz problemi şu satırlarda Fransa için mânasını buluyor :

"Akdeniz tamamen bir Fransız gölü olmalıdır. Ticaretini biz yapmalıyız. Bizim projelerimizi kendilerine mal edinmek istiyenleri Akdeniz'den uzaklaştırmalıyız".

Kampoformiyo muahedesinden (1797) sonra, Venedik Cumhuriyeti topraklarının Avusturya ile Fransa arasında paylaşılması, Fransızların Yedi Yunan adalarına yerleşmeleri, hattâ Mısır'ı istilâ etmek teşebbüsünde bulunmaları, Akdeniz'i Fransız gölü yapmak yolunda atılmış kuvvetli adımlardır. Fakat Fransa'nın Akdeniz'i egemenliği altına alması isteği, Rusya'nın Karadeniz'i Rus gölü haline getirmek, Boğazları ele geçirerek Doğu Akdeniz'e sahip olmak ihtirasları ile çarpışıyordu. Çar Aleksandr, Erfurt'ta, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılmasını Napolyon Bonapart ile söyleşirken İstanbul'un ve Boğazların Rusya'ya bırakılmasını istemişti. Napolyon bu isteğe, "İstanbul tek başına imparatorluğa değer" ve "Marsilya'nın yolu Boğazlardan geçer" sözleriyle Rusya'nın ihtiraslarına set çekti. Bundan sonra, İstanbul ve Boğazlar'a karşı yönetilen her Rus hareketi, karşısında Fransa'yı, Doğu Akdeniz'e yayılmak istidadında olan her Fransız çalışması da karşısında Rusya'yı buldu.

İstanbul ve Boğazlar'la bu kadar yakından ilgili olan yalnız Rusya ile Fransa değildi, İngiltere de vardı.

İngiltere ve Boğazlar

XVIII inci yüzyıla gelinceye kadar İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile yalnız ticaret bakımından ilgilenmekte idi. XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında, 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi sıralarında, Doğu Akdeniz ve Boğazlar, İngiltere için hiçbir ehemmiyet taşımıyordu. O kadar ki, bu harp içinde bir Rus filosunun Baltık denizinden, Akdeniz'e gelerek Yunan adalarını ve Mora'yı işgal etmesi, İngilizlerin müsamahası ve kılavuzluğu ile mümkün olmuştu. Fakat XVIII inci yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Doğuda kurmuş olduğu İmparatorluğun büyük önemini kavradı. Bu imparatorluğa giden yolların güvenini sağlamak, İngiltere politikasının başlıca amacı oldu. Hindistan ile Avrupa arasında en kısa yol Akdeniz'den geçtiği için, bu deniz İngiltere için yalnız ekonomi bakımından değil, fakat politika bakımından da değer kazandı. Akdeniz egemenliğini kimseye kaptırmamak, İngiltere için temel problemler arasına girdi. Kendisi 1713'te Atlas denizi ile Akdeniz'in kapısı olan Cebelüttarık'a yerleşmişti. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı istilâ sebeplerinden birinin de, İngiltere'yi

sömürge yollarında vurmak olduğu için, İngiltere, Türkiye ve Rusya ile, Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için işbirliği yaptı. Bu olay kendisine Akdeniz'in orta yerinde strateji yönünden önemli yer olan Malta'yı kazandırdı. İngilizler, bir aralık geçici olarak yerleştikleri Mısır'ı bile işgal etmeyi düşündüler. Çünkü Hindistan'a giden yollardan en önemlisi buradan geçmekte idi. Hindistan yollarından bir başkası da Dicle, Fırat vâdisinden Basra körfezine uzanan yoldu. Bu yol da Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. İngiltere'nin Osmanlı topraklarının tamlığına taraftar olması bu yollar sebebiyledir. İngiltere, bu yolların Fransa'nın veya Rusya'nın eline geçmesini önlemek için, Osmanlı İmparatorluğu ile devamlı surette işbirliği yapmayı politikasının temelli prensiplerinden biri saymıştır.

Avusturya ve Prusya'nın Boğazlar problemi ile ilgisi

Deniz devleti olmadıkları için Avusturya ve Prusya, Boğazlar üzerinde bundan önce saydığımız üç büyük Avrupa devletinin politikalarına benzer politikaya sahip olmamışlardır. Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu olduğu için, bu İmparatorluğun mukadderatı ile ilgilenmiş, Prusya da Avrupa büyük devleti sayıldığından, Avrupa problemi halini alan Osmanlı meselelerinde düşüncesini söylemeye davet edilmiştir. Sözün kısası, bu iki devlet, Boğazlar meselesinde, hiç bir zaman teşebbüs sahibi olmamışlardır.

1841'de Boğazlar hakkında karar vermek için Londra Konferansı'nın toplanacağı günün arifesinde, büyük devletlerin Boğazlar meselesi hakkındaki genel düşünce ve durumları yukarıda açıklanan şekildedir.

Boğazlar problemi hakkında Londra anlaşması (3 Temmuz 1841)

Mısır meselesinin halline esas olmak üzere 1840'ta Londra andlaşmasını imzalamış olan dört devlet, Boğazlar problemini de Londra'da bir konferansta çözmeyi uygun buldular. Birinci konferansa iştirak etmemiş olan Fransa da bu konferansa çağrıldı. İlkin Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarının mülkiyet tamlığı prensibinin tanınması hakkında ileri sürdükleri teklif görüşüldü ve Rusya'nın itirazları yüzünden reddedildi. Bundan sonra, yalnız İstanbul ile Boğazların durumu hakkında bir karara varılmak için

çalışıldı. Neticede İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Prusya ve Osmanlı murahhasları arasında Londra andlaşması imzalandı. Dört maddeli olan bu andlaşmanın özü ve önemi ilk iki maddededir :

Madde 1 — Padişah, barış halinde bulunduğu yabancı devletlerin harp gemilerine Boğazları kapamak hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nca ötedenberi kaide olarak kabul edilmiş olan prensibi gelecekte de yürürlükte bulundurmak yolunda kesin karar verdiğini bildirir.

Madde 2 — Padişah, eskiden olduğu gibi, dost devlet elçilerinin muhabere hizmetinde bulunacak olan harp bayrağı taşıyan hafif harp gemilerine özel fermanlarla Boğazlar'dan geçiş hakkı verebilir.

Bu maddelerdeki hükümler, Rusya'nın bir zaferi gibi sayıldı. Çünkü Rusya, bu hükümler ile Hünkâr İskelesi'nde sağlamış olduğu Boğazları'n kapalılığı prensibini devam ettirmiş ve Karadeniz'deki güvenini tekrar sağlamış oluyordu. Fakat aynı andlaşma ile de Boğazlar'da olsun, Doğu Akdeniz'de olsun, egemenlik veya nüfuz kazanmak emelinden de vazgeçmiş oluyordu. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya da zaten Rusya'nın en çok genişleyici emellerinden korktukları için, Boğazlar andlaşması onların da çıkarlarına uyuyordu.

İçinde bulunduğu zayıf ve çaresiz durumda, Boğazlar andlaşması Osmanlı İmparatorluğu için de kârlı idi. Osmanlı devlet adamları Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinde himayesini tanımaktan ise, aynı yerler hakkında Avrupa büyük devletlerinin toplu garantisini kabul etmeyi çok daha faydalı buluyorlardı. Ancak, bu toplu garanti beş büyük devletin arasında ahengi kaybolduğu andan itibaren İstanbul ve Boğazların, dolayısiyle bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderi tekrar tehlikeye girmekte idi.

Boğazlar andlaşması uzun ömürlü olmadı. 1853 yılına kadar yürürlükte kaldı, fakat bu tarihte Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu pay etme ve himayesi altına alma teşebbüsleri neticesinde Fransız ve İngiliz donanmalarının Osmanlılara yardım maksadiyle Çanakkale Boğazını geçmeleri üzerine suya düştü.

IV. LÜBNAN PROBLEMİ

Lübnan problemi-nin yapısı

Tanzimatın ilânından sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun türlü eyaletlerinde zaman zaman isyanlar çıktı. Arnavutluk'ta, Girit'te, Bulgaristan'da ve Suriye ile Lübnan'da patlak veren bu isyanlar, fena idare, Tanzimata karşı uyanan tepki, milliyet düşüncesinin yayılması veya yabancı devletlerin tahrikleri gibi esaslı bazı sebeplere dayanmakta idi. Arnavutluk, Bulgaristan ve Girit isyanları, başka devletlerin müdahalelerine meydan verilmiyerek bastırıldı ise de, Lübnan ile Suriye kaynaşmaları Fransa ile İngiltere'nin işe karışmaları yüzünden büyük bir siyasî problem halini alarak devleti uzun yıllar uğraştırdı. Mehmet Ali Paşa harplerine son verilerek Mısır meselesinin çözülmesinden sonra, Lübnan isyanları Şark Meselesi'nin konusunu teşkil etti.

Lübnan eyaletinin merkezinden geçen Lübnan Dağı yerli kabilelerin oturağı idi. Dürzî ve Marunî olarak isimlendirilen bu kabileler, Bâb-ı âlî'nin hükümranlığını tanımakta, fakat yerli Şahap ailesi tarafından idare edilmekte idi. Mehmet Ali Paşa ordularının Suriye ve Lübnan'da bulundukları sıralarda, bu kabileler, bazan Mehmet Ali Paşa'dan, bazan da padişahtan yana çıkmışlardı. Osmanlı - Mısır harbinin son safhasında Lübnanlı'lar Osmanlı - İngiliz harbine katılarak, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı silâha sarıldılar. Fakat Lübnanlı'ların başı Emîr Beşîr kuvvetli ve otoriter bir şahsiyetti. Günün birinde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı gibi, Lübnan'da Osmanlı hükümetine baş kaldırması mümkündü. Emîr Beşîr zaten Bâb-ı âlî ile iyi geçinmek niyetinde olmadığından, İngilizlere sığındı. Onlar da kendisini Malta'da oturmaya mecbur ettiler. Bunun üzerine Bâb-ı âlî Emîr Beşîr'in yerine oğulları arasında en iktidarsızı olan Emîr Kasım'ı Lübnan hâkimi tayin etti. Bâb-ı âlî bu fırsattan faydalanarak, Tanzimat-ı Hayriye'yi Lübnan'da kurmaya da teşebbüs etti. Cemâatlerin büyüklerinden Hâkim Emîr Kasım'ın başkanlığında bir divan kuruldu. Bu divan, Tanzimatın geliştirilmesini sağlıyacak ve kontrol edecekti. Lübnanlı'lar bu teşkilâtı beğenmediler ve isyan ettiler. Bâb-ı âlî Emîr Kasım'ı azlederek yerine Macarlı Ömer Paşa'yı Lübnan'a Emîr tayin

etti. Bu tayinle Lübnanlı'ların muhtariyeti sona ermiş oluyordu. İsyan bununla yatışmadı. Âsiler yabancı devletlere başvurdular. Bu suretle Lübnan isyanı devletlerarası siyasî bir şekil aldı.

Lübnan problemînde yabancı devletlerin durumu

Lübnan isyanı karşısında en büyük tepki Fransa tarafından gösterildi. Fransa, haçlı seferleri zamanındanberi Suriye ve Lübnan ile ilgili bulunuyor ve kendisini koyu katolik olan Marunîler'in hâmisi sayıyordu. Fransa hükümeti, Mehmet Ali Paşa davasının Londra'da İngiltere düşüncesine uygun şekilde çözülmüş olmasından hoşnut değildi. Lübnan isyanında Marunîler'in himayesini üzerine almakla hem İngiltere'den intikam almayı, hem de Lübnan'da Fransız nüfuzunu kuvvetlendirmeyi düşünüyordu.

İngiltere'ye gelince, Mehmet Ali Paşa isyanından beri Suriye ve Lübnan ile alâkadar olmaya başlamıştı. İngilizler, Suriye ve Lübnan'ı siyaset bakımından olduğu kadar ticaret bakımından da önemli sayıyorlardı. Bu yerler, Hindistan'a giden ticaret yollarının üzerinde olduğundan başka, Doğu Akdeniz ticaretinin de kilidi sayılabilirdi. İngiliz Hükümeti, Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye yerleşmemesi için Osmanlı İmparatorluğu'na, bu düşünce ile yardım etmişti. Mehmet Ali problemi çözüldükten sonra, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da nüfuzunun yayılmasına da bu düşünce ile engel olmaya kalkıştı.

İngilizler, Doğuda dinin oynadığı rolün önemini kavramış olduklarından, Suriye ve Lübnan'da politika silâhından başka din silâhiyle de Fransa'yı zayıflatmak istediler. Bunun için de kuvvetli bir protestanlık propagandasına başladılar. Propaganda merkezi olarak, 1842'de Kudüs'te bir Protestan kilisesi kuruldu. İngiliz, Alman ve Amerikan protestan misyonerleri Suriye ve Lübnan'ın her tarafına yayılmaya başladılar. Protestanlık, az zamanda büyük ilerlemeler kaydetti. Manrunîler koyu katolik oldukları için, protestanlık propagandaları karşısında lâkayıt kaldılar. Fakat dinin inanç kaidelerinden ziyade şekle bağlı kalan Dürzîler, protestanlığı kabul etmeye başlayarak İngiltere'nin himayesine girdiler.

Lübnan probleminin gelişmesi

Macar Ömer Paşa'nın Lübnan Emîrliğine getirilmesini Fransa protesto ederek, Şahap ailesinin haklarını müdafaa etmeye koyuldu. İngiltere, Dürzîlerin hâmisi sıfatiyle işe karıştı. Osmanlı hükümeti, Macar Ömer Paşa'yı azlederek Lübnan için yeni bir idare usulü kabul etti. Buna göre Lübnan, Sayda valisine bağlı olmak üzere, biri Dürzî diğeri Marunî olarak, iki kaymakam tarafından idare edilecekti. Fakat bu idare şekli de beklenen yatışmayı sağlıyamadı. Dürzî kaymakamının idare bölgesinde pek çok Marunî'nin bulunması, şikâyetlerin başlıca sebebi idi. Bu bölgedeki katolik Maruniler, müslüman Dürzîlerin baskınına maruz kalıyorlardı.

Beş büyük devlet elçilerinin müdahalesi üzerine Bâb-ı âlî, Lübnan'a olağanüstü yetki ile Şekip Efendi'yi gönderdi. Uzun incelemelerden sonra Şekip Efendi, Arabistan ordusu mareşali Namık Paşa ile görüşerek, aşağıdaki tedbirleri yürürlüğe koymayı kararlaştırdı :

"Halkın elinde mevcut silâhlar toplanacak; 1844'te patlak veren isyana karışanlar affedilecek; vergi genel bir değer üzerinden alınacak; isyanda malları yağma edilenlere tazminat verilecek."

Silâhların toplanmasında halkın mukavemetine raslandı. Marunîlerin ve Dürzîlerin başkanları mukavemeti teşkilâtlandırdılar. Bunun üzerine kaymakamlarla başkan ve şahıslardan birçoğu yakalandı.

Bu olaylar karşısında Fransa, Suriye sahillerini abluka ederek, karaya asker çıkaracağını bildirdi. Lübnan olayları, kötü maksatlarla, asılsız bir şekilde Avrupa'ya da yayıldı. Fransız konsolosunun tevkif edilmiş olduğu şayiaları çıkarıldı. Umumî efkâr derhal Türkler aleyhine döndü. Bâb-ı âlî bu durumdan ürktü. Şekip Efendi Dışişleri bakanlığı'ndan azledildi. Lübnan'da silâh toplama işi bırakıldı. Mahpus kaymakamlar ve başkanlar tahliye edildi. Yeni bir idare şekli 1846'da kuruldu. Buna göre kaymakamlardan herbirinin başkanlığında idare, adalet ve mal yetkileri olan ve 10 üyeden kurulan birer meclis teşkil edildi. Bu meclislerde hıristiyanlar çoğunluğu alacaktı (4 islâma karşı 6 hıristiyan). Bu sistem, Maruniler ile müslümanları tam mânasiyle

barıştıramadı ise de, 1860'a kadar Lübnan'a bir barış durumu sağladı.

Lübnan problemi Osmanlı İmparatorluğu işlerine Fransa ve İngiltere'nin sözde dinî menfaatlerini korumak maksadiyle, fakat gerçekte siyaset ve iktisat amaçlariyle yaptıkları, devletler haklarına aykırı bir müdahaledir. Bu müdahale, 1852'de Rusya'nın ortodokslar lehine imtiyazlar istemesi hususunda işine yarayacaktır.

V. MACAR MÜLTECİLERİ PROBLEMİ

Macar mültecileri problemi; 1848 Fransa devrimi ve sonuçları

Fransa'da 1848'de yapılan devrim, siyasî olduğu kadar içtimaî bir karakter de taşıyordu. O zamana kadar siyaset hakları kazanmak için çalışan sınıflar arasında ismi görünmiyen bir sınıf meydana çıktı: İşçi sınıfı. Fransa'da 1848 devrimi ile meşrutiyet kıralhğının temsilcisi olan Lui Filip devrildi ve kıralhk yerine Cumhuriyet ilân edildi. Genel seçimler başlayıncaya kadar Fransa'yı idare etmek için bir geçici cumhuriyet hükümeti kuruldu. Bu hükümet, dünyaya yayınladığı bir beyanname ile, milliyetçilik hareketlerini destekliyeceğini bildirdi. Avrupa'nın birçok memleketinde siyasî ve içtimaî haklar kazanmak için yıllardanberi çalışmakta olan teşekküller hükümdarlarına karşı baş kaldırdılar. Az zamanda İspanya, İtalya, İrlanda, Belçika, Hollanda, Avusturya ve Macaristan'da ayaklanmalar oldu.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'ndaki ayaklanmalar Viyana'da başladı ve hızla gelişerek Macaristan'a yayıldı.

Macarların Avusturya İmparatorluğu'nda Alman olmıyan tebaa arasında özel durumları vardı. Bir nevi muhtariyet idaresinden uzun zamandanberi faydalanıyorlardı. Avusturya İmparatoru aynı zamanda Macaristan kıralı idi ve bu unvanı taşıdığı için Macar anayasasının hükümlerine uymak zorunda idi.

1848'de Macarlar, kendilerine mahsus olmak üzere, yalnız Macarlar'dan kurulan bir kabine istediler. İmparator Ferdinand, ilkin bu isteği yerine getirdi. Fakat sonradan yaptığına pişman oldu. Verdiği sözü tesirsiz bırakmak için, bir Hırvatı Macaristan'a başkomutan olarak gönderdi. Macarlar bunu bir hakaret say-

dılar. İmparatora karşı koymak için Louis Kossuth'un etrafında toplanarak isyan ettiler. Avusturyalı'lar Peşte'den kovuldu. İmparator Ferdinand'ın tahttan çekilmesi üzerine, yerine geçen Fransuva-Jozef'i Macarlar tanımak istemediler. Bunun üzerine yeni imparator bir beyanname ile (4 Mart 1849) Macaristan'ı Avusturya'ya ilhak etti. Macar diyet meclisi ilhakı tanımadıktan başka, Macar Cumhuriyeti'nin istiklâlini ilân etti. Louis Kossuth cumhurbaşkanı seçildi. Bundan sonra Macarlar, Avusturyalı'lara karşı düzenli ve başarılı bir savaş yapmaya başladılar. Fakat Avusturya, Macarların hakkından gelmek için Rusya ile bir anlaşma yaptı. 200.000 kişilik bir Rus ordusu Macarlar'ın üzerine yürüyünce, Macarlar dayanamadılar. Birçokları Türk topraklarına sığındılar. Avusturya hükümeti, sığınanların geri verilmesini istedi. Bâb-ı âlî vermedi. Bunun üzerine Macar Mültecileri problemi gelişmeye başladı.

1848 devriminin Eflâk ve Buğdan'da tepkileri

Macar Mültecileri problemi gelişirken, Fransız devriminin Eflâk ve Buğdan'da da tepkileri görüldü. Buğdan'da bağımsızlığa ve Eflâk ile Buğdan'ın birleşmesine taraftar olanlar ayaklanarak, maksatlarını gerçekleştirmek istediler. Ayaklanma, Gospodar Mihail Sturza tarafından pek çabuk bastırıldı. Fakat Eflâk'ta bağımsızlık taraftarları bir anayasa yayınlamaya muvaffak oldular. Sturza bu hareketi önliyemediğinden, çekilmek zorunda kaldı. Ayaklananlar, geçici bir hükümet kurmaya muvaffak oldular. Geçici hükümet, Rusya'nın egemenliği altına geçmekten ise bazı hususlarda Osmanlı devletine bağlı kalmak istiyordu. İstanbul'da ayaklananlarla anlaşmaya varılması için bir eğilim vardı. Fakat Rusya'nın yaptığı baskı üzerine Bâb-ı âlî Eflâk olaylarını tanımadığını ilân etti.

Rusya, sınırları dibinde devrim prensiplerinin gerçekleşmesine taraftar olmadığı için, Eflâk ve Buğdan'ın kuzey tarafını işgal etti. Osmanlı orduları da Eflâk ve Buğdan'ın güneyine girdiler. Osmanlı hükümeti, geçici olacağı hususunda teminat verilen Rus istilâsının hangi sınırlara kadar uzanacağını görüşmek için Divan-ı Hümâyun Âmedîsi Fuad Efendi'yi Sen-Petersburg'a gönderdi ve Petersburg Konvansiyonu imzalanarak Eflâk ve Buğdan anlaşmazlığı çözüldü.

Bu anlaşmaya göre : Rusya imparatoru ile Osmanlı padişahı, Eflâk ve Buğdan'ı devrimci prensiplerden ve anarşi hareketlerinden korumak için beraber çalışmayı kabul ediyorlar.

Eflâk ve Buğdan Gospodarlığı'na Osmanlı hükümeti ile Rus hükümeti arasında kararlaştırılacak namzetler, yedi yıl için padişah tarafından tayin edilecekler.

Eflâk ve Buğdan'ı sarsmış olan devrimci hareketlerin izleri tamamen silininciye kadar Osmanlılar ve Ruslar yirmibeş bin ile otuzbin kişi arasında kuvvet bulundurabilecekler, fakat güvenlik tamamen kurulduktan sonra bu kuvvetler Eflâk ve Buğdan hudutlarının dışına çekilecekler. Asayişin sağlanması için yerlilerden kurulan bir milis ordusundan faydalanılacak. Bu hükümlerden başka, önceden Eflâk ve Buğdan'da kurulmuş olan Meclis-i umumîler kaldırıldı. Devrim hareketlerinden önceki gospodarlar tekrar yerlerine getirildi.

Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'daki bu müdahalesi, oradaki nüfuzunun artmasına ve Osmanlı nüfuzunun silinmesine geniş ölçüde tesir etti.

Macar mülteci-leri probleminin gelişmesi

Türkler, Macar isyanları karşısında ilkin şiddetli bir alâka gösterdiler. Macarların, hıristiyan olmakla beraber, Türklerle ırk bakımından akraba oldukları, Avrupa'yı gören ve tanıyan gençler tarafından öğrenilmiş bulunuyordu. Bundan başka, Macaristan, Kanunî Sultan Süleyman devrinde bir Türk eyaleti idi. Sonradan, Avusturyalıların Türkler üzerine kazandıkları zaferlerin neticesi olarak, Avusturya egemenliğini tanımak zorunda kalmıştı. Osmanlı hükümeti, Avusturya idaresinde bir Macaristan görmekten ise, egemen bir Macaristan tanımayı hem duygu, hem de çıkarları bakımından istemekte idi. Fakat bu isteğin gerçekleşmemesi mukadderdi. Rusların işe karışmaları yüzünden Macar şefleri, subayları ve erlerden bir kısmı Tuna'yı geçerek Türk misafirliğine sığındılar. Eski zamanlarda ataları da çok kere böyle hareket etmişlerdi. Türkiye onları bir an bile tereddüt göstermeden kabul etti. Hattâ Macarlarla işbirliği yapmış olan Lehliler de hududa geldikleri vakit, onları da kabul etmekte tereddüt etmedi.

Avusturya, Macarların, hükümdarlarına baş kaldırmış âsiler olduğunu ileri sürerek Belgrat muahedesinin onsekizinci maddesi gereğince iadelerini istedi. Arkadan Rusya, kendi tebaası olan Leh mültecilerinin geri verilmeleri yolunda ısrarlarda bulunmaya başladı.

Osmanlı hükümeti, mültecilerin eşkıyalar olduğu yolundaki Rus ve Avusturya izahını kabul etmediği için, onları iade etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Sen-Petersburg ve Viyana hükümetleri, ültimatom karakteri taşıyan notalar gönderdiler. Şayet mülteciler geri verilmezse siyasî münasebetlerimizi keseriz, tehdidini savurdular. Osmanlı devleti, bu istek karşısında haklı bir yol tutmak için Macar mültecilerine islâm olmayı teklif etti. Çoğu kabul ettiler ve bu suretle mültecilerin iadesi hakkında muahedelerde mevcut hükümlerin şümulü dışına çıkıldı. Fakat Osmanlı devletinin islâmlığı kabul etmiş olanlara yüksek subay rütbeleriyle uygun unvanlar ve ödevler vermesi, Avusturya'nın hiç hoşuna gitmedi. İngiltere ve Fransa'nın Bâb-ı âlî yanındaki elçileri, Bâb-ı âlî'nin mülteciler probleminde tuttuğu yolu haklı gördüklerini ilân ettiler. Macar ve Leh mültecileri problemi böylece devletlerarası bir hüviyet kazanmış oldu. Problem ilk bakışta ideolojikti. Rusya ve Avusturya, milliyetçilik prensiplerine dayanarak ayaklananları eşkıya sanmakta, İngiltere ile Fransa ise, aynı adamları kutsal bir dâvanın önderleri olarak tanımakta idi.

Osmanlı devleti, İmparatorluk yapısı bakımından, İngiltere ile Fransa'dan çok Rusya ile Avusturya'ya benziyordu. Onda da türlü milletlere mensup topluluklar vardı. Milliyetçilik isyanları zaten ondokuzuncu yüzyılın başlangıcındanberi Türk topraklarında yayılmakta ve hattâ meyve vermekte idi. Böyle olmasına rağmen, genel siyaset icapları, Osmanlı devletini İngiltere ile Fransa'ya daha bağlı bulunmaya zorlamakta idi. Zaten mültecileri geri vermek, egemen bir devletin şeref ve haysiyeti ile de uzlaşma kabul etmiyen bir hareketti. Bu sebepledir ki Osmanlı hükümeti, mültecileri geri vermemeye ve gerekirse bunun için Avusturya ile Rusya'ya karşı koymaya karar verdi. Rusya ve Avusturya bunun üzerine elçilerini İstanbul'dan geri çağırdılar.

Bâb-ı âlî, Avrupa'da yayınladığı bir rapor ile, merhamet ve insanlıktan doğan duygularla, mültecileri savunma hususunda yapmakta olduğu fedakârlığı belirtti.

Raporun yayınlanması, Avrupa umumî efkârında büyük tepkiler yarattı. İngiltere ve Fransa'da Türkiye lehinde gösteriler oldu. O kadar ki, Londra'da Türk elçisi Mozorus Paşa'ya sokakta rastlıyan İngiliz gençleri, atları sökerek sefarethaneye kadar arabasını kendileri çektiler.

Lord Palmerston, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile siyasî münasebetlerini kesmeleri hakkında düşüncesini şöyle anlattı :

"Ben öyle sanıyorum ki, iki imparatorluk sefirleri tarafından yapılan bu teşebbüs göz korkutmak için bir oyundur.

"Fakat ne olursa olsun, İngiltere ile Fransa'nın padişaha samimî ve azimli yardımda bulunmaları ve Rusya ile Avusturya devletlerine icabında Türk'ü savunacak dostlar olduklarını göstermelidirler."

İngiltere hükümeti, içinde yirmi bin kadar asker bulunan bir donanmayı her ihtimale karşı ilk yardım olarak Bâb-ı âlî'nin hizmetine koymaya hazır olduğunu bildirdi. Bundan başka, Fransanın da yardım hareketine iştirak etmesi için teşebbüslerde bulundu.

Bâb-ı âlî'nin azimli durumu, Fuat efendi'nin (Paşa'nın) Neselrod ve Çar ile görüşmesi, İngiltere ve Fransa'nın Bâb-ı âlî'ye yardım etmeye karar vermeleri, Avrupa umumî efkârının Rusya ve Avusturya aleyhine dönmesi, bu son iki devleti Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetlerini yeniden kurmaya sevketti. Mültecilerden istiyenlerin, hayatlarına dokunulmıyacağına dair ilgili devletlerden teminat alındıktan sonra memleketlerine dönmelerine müsaade edildi. İslâmlığı kabul edenler Türkiye'de yerleştiler. Büyük rütbeli olan Macarlar orduda ve idarede çalışmaya davet edildiler.

Macar mültecileri probleminin bu şekilde çözülmesinden Rusya hiç hoşlanmadı; Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmasına bu vesile ile de şahit oldu. Sen-Petersburg hükümetinin, Bâb-ı âlî'yi Rus düşmanı devletler blokunda görmeye katlanmıyacağı pek tabiî idi. Mülteciler meselesinin çözülmesinden iki yıl sonra Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere ile taksime teşebbüs etmesi, muvaffak olamayınca da onu himayesi altına almak istemesi, arkasından da Kırım muharebesinin çıkması bunun bir neticesidir.

VI. KIRIM MUHAREBESİ

Kırım muharebesi başlarında Osmanlı İmparatorluğunun genel durumu

Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile ortaya çıkmış olan Mısır probleminin kesin olarak çözülmesinden Kırım muharebesinin arifesine kadar uzanan devir, Osmanlı İmparatorluğu için, on iki yıllık bir barış devridir. Her ne kadar bu müddet içinde Rumeli'de ve Suriye ile Lübnan'da bir takım isyanlar çıktı ise de, bunlar, hükümetin köklü ıslahat yapmasına engel olamadılar. Mustafa Reşit Paşa'nın 1839'da Gülhane'de okuduğu hatt-ı hümâyun ile başlıyan Tanzimat, İstanbul'dan başlıyarak yavaş yavaş bütün eyaletlerde ve bu arada Bosna, Bulgaristan ve Mısır'da bile yürütüldü; öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu idare, asker, adalet, mal ve millî eğitim alanında Avrupalı bir devlet halini almaya başladı.

Osmanlı devletinin kendini toparlamak için harcadığı bu gayret, kendisine Avrupa büyük devletlerinden İngiltere ile Fransa'nın sempatisini kazandırdı. Osmanlı diplomatları bundan faydalanmaya çalıştılar. Bâb-ı âlî'nin dış siyasette yüzyıllarca takip etmiş olduğu kendi kendine yeterlik prensibi bırakıldı. Türkiye'ye karşı tahrip edici siyasetleri olan Rusya ile Avusturya'ya karşı bu iki devlete düşman olan İngiltere ile Fransa'nın dostluğu ve yardımı sağlandı. Bu suretle Avrupa devletlerarası münasebetlerinde pasif bir Osmanlı politikası yerine, dinamik bir politika geçmeye başladı.

1848'de Fransa devrimi birçok Avrupa devletlerinin iç yapılarında, isyanlarla sarsılmalar olurken Osmanlı devleti, bu isyanlardan uzak kalmış sayılabilirdi. Eflâk, Buğdan ayaklanmaları neticesiz kalmıştı. Macar mültecileri yüzünden Osmanlı hükümeti ile Rusya ve Avusturya arasında münasebetlerin kesilmesi endişeli bir durum yarattı ise de, bu durum, Türklerin insaniyetçi duygularla hareketlerinin bir örneği olduğu için, Avrupa umumî efkârında çıkarlarına geniş ölçüde bir fikir cereyanının doğmasına vesile oldu. Sözün kısası, Kırım harbi arifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, kendi hakkında kötü niyetlerle teşhis koymak istiyenler için cesaret verici değildi. İmparatorlukta her şey iyi ve düzelmiş değildi. Fakat her şeyi düzene koyma işi gelişmeye başlamıştı.

İmparatorluğun böyle bir durumda olmasına rağmen, Rusya, onun hastalığını kesin saymakta ve ölümünü yakın görmekte idi.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında düşünceleri

Rusya'nın düşüncelerini Çar Nikola I. sembolleştiriyordu. Harbin arifesinde Rusya'nın devletlerarası durumu kuvvetli idi. Avrupa'da 1848 Fransız devriminin tepkilerini görmiyen biricik büyük devlet Rusya idi. Çar Nikola, Lehistan'da başlıyan bir isyanı hızla bastırdıktan sonra, Avusturya'nın yardımına koşmuş ve Macar isyanının bastırılmasına esaslı yardımda bulunmuştu. Bundan başka, Eflâk ve Buğdan'ın kuzey bölümünü istilâ ederek devrimci hareketlerin orada gelişmesine de engel olmuştu. Bu başarılardan cesaret alan Rus Çarı, Avrupa'ya düşüncelerini kabul ettirebileceğini sanıyordu. Çar'ın başlıca düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı ile ilgili idi.

Çar, din duyguları son derece kuvvetli bir devlet adamı idi; bu sebeple kendisini Grek kilisesinin başı sayıyordu. Türklere karşı bir haçlı hükümdarın taşıdığı hislerle dolu idi. Küçük Kaynarca muahedesinin Türkiye'de büyük Grek tebaa üzerinde, Rus Çar'ına bir himaye hakkı tanıdığını iddia ediyordu. Halbuki bu muahede yalnız İstanbul'da kurulan Rus kilisesi hakkında böyle bir hüküm taşımakta idi.

Yunan isyanları yüzünden çıkan Osmanlı - Rus harbinde Rus ordularının Edirne'ye kadar gelmeleri, Çar'ın ihtiraslarını son derece körüklemişti. Nikola I., yalnız ortodoks tebaanın hâmisi olmakla da kalmıyarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâmisi olmayı da kurdu. Rus Başvekili Neselrod'un şu mektubu Çar'ın düşüncesini açıklamaktadır :

"Bu muharebede (1828-29) Osmanlı başkentine kadar ilerleyip, Osmanlı devletini ezmek elimizde idi. Avrupa kıtasında Osmanlı devletini büsbütün bitirmek isteseydik hiçbir devlet mâni olmayacak, hiçbir tehlike bizi korkutmıyacak idi. Lâkin imparatorun düşüncesi Osmanlı devletinin bizim himayemiz altında yaşayabilecek bir hale konulmasıdır. Bu, memleketimizi yeni fetihlerle genişletmek, yahut onun yerine sonraları bizimle rekabet edebilecek birtakım hükümetler kurmaktan daha hayırlıdır.

"Biz Osmanlı devletini yoketmek istemedikten başka, onu bugünkü durumunda tutmak sebeplerini araştırmaktayız. Mademki bu devlet ancak bize tâbi olmakla faydalı olabilir, biz de ondan taahhütlerini tam olarak yerine getirmesini ve bütün isteklerimizi hemen yürürlüğe koymasını istiyebiliriz."

Çar, Mehmet Ali Paşa ile yapılan harbin birinci safhasına bu düşünce ile karıştı ve Osmanlı İmparatorluğu'na yardım maksadiyle onunla Hünkâr İskelesi muahedesini imzaladı (1833). Fakat bu tarihten sonra Osmanlı hükümeti yavaş yavaş kurtulmak istedi. Rusya, Osmanlı politikasının Fransa ile İngiltere tarafına kayışını gözönünden kaçırmadı. Hele Tanzimat düzeninin başlaması ve düzeni yapan Osmanlı devlet adamlarının İngiltere ile Fransa'ya bağlılıkları, Çar Nikola'nın hoşnutsuzluğunu son kerteye getirdi; Osmanlı İmparatorluğu'nu taksim etmeye veyahut himayesi altına almaya karar verdi. Bu iş için Türkiye'nin durumunu oldukça elverişli görüyordu. Eflâk ve Buğdan, egemenliklerini kazanmak için fırsat bekliyorlardı. Karadağ zaten bir dereceye kadar bağımsız idi. Bulgarlar arasında milliyetçilik kaynaşmaları, Rus ajanlarının tesiriyle bir müddetten beri başlamıştı. Suriye ve Lübnan'da ayaklanmalar kronik bir hal almıştı.

Rusya'nın, bu durumdan faydalanmasına Avrupa devletleri de engel olamıyacaktı. Çünkü 1848 Fransız devrimi, birçok devletleri, iç yapılarında, sarsmış bulunuyordu. Fransa hükümeti, siyasî buhranın birinden çıkıyor, diğerine giriyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, kendi varlığını milliyetçilik ve liberal ayaklanmalarla tehlikeye düşmüş görüyordu. Prusya da Avusturya'nın durumunda idi. Zaten bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'nda bellibaşlı çıkarı da yoktu. Kala kala Avrupa devletlerinden İngiltere kalıyordu. İngiltere, Osmanlı topraklarının tamlığına taraftardı. Bunu Rusya da biliyordu. Fakat Çar, İngiltere ile anlaşmak ümidini kaybetmemişti. İngiltere, Rusya'yı Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılacak bir teklifi kabul eder sanıyordu. Realist bir politika için zaman ve şartlara uymak mademki realist bir prensipti, İngiltere ile Rusya anlaşabilirdi. Bu düşünceler, Çar'ı İngiltere ile anlaşma aramaya zorladı.

Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması için Rus - İngiliz görüşmeleri

Boğazlar meselesinin 1841'de Londra muahedesiyle Rusya'nın çıkarına uygun olarak çözülmesi, Rusya ile İngiltere'yi uzun zamandanberi ayıran problemi ortadan kaldırmıştı. Ruslar, İngilizlerle "Şark Meselesi"nde geniş bir anlaşmaya varılabileceği ümidini taşımaya başladılar. 1844'te Çar Nikola, İngiliz başvekilinin telkini ile İngiltere'yi ziyaret etti. Bu ziyaretinde, Rusya ile İngiltere'nin Türkiye'de hıristiyan tebaa çıkarına elbirliği ile çalışmaları gereğini öne sürdü. İngiliz hükümeti Çar'ın düşüncesini kabul etmediği gibi, red de etmedi. Rus - İngiliz dostluğu nazarî olarak 1848'e kadar sürdü.

Rus ordularının Macar ve Leh âsileri üzerine insafsızca yürümeleri, Eflâk ve Boğdan'a girmeleri, Rusya'nın Macar mültecilerini Bâb-ı âli'den geri istemesi, buna karşılık İngiltere'nin, Osmanlı devletinin mülteciler hakkındaki cesaretli hareketini tasvip etmesi, donanmasını Çanakkale Boğazı önlerine göndermesi; Sen-Petersburg ile Londra'nın arasını açtı. İngiltere'de kamu oyu Ruslar aleyhine dönmeye başladı. Rus genişlemesinin İngiliz hayatî menfaatleri için bir tehlike teşkil etmekte olduğu yolunda açıklamalar yapıldı. Lord J. Russel bir nutkunda : "Eğer Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak, günün birinde İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız" dedi. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Stratford Redcliffe aynı düşüncede idi.

İngilizler bu düşüncede olmalarına rağmen, Çar Nikola, İngiltere ile Osmanlı toprakları üzerinde görüşmeye karar verdi. 9 Ocak 1853'te Sen-Petersburg'un kış sarayında verilen bir baloda İngiliz Elçisi Sir George Hamilton Seymour'a yaklaşarak şunları söyledi :

"İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani İngiliz hükümeti ile hükümetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektiren şartlar hiçbir vakit bugünkü kadar önemli değildir.

"Biz anlaştıktan sonra, Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok.

"Türkiye'ye gelince, bu bambaşka bir problemdir. Bu memleket buhranlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir". İngiliz elçisi, Çar'dan Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklamasını rica edince Nikola I. şöyle devam etti :

"Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söylemeliyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felâket olacaktır.

"Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölüleri diriltemeyiz. Türkiye ölünce, bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki size soruyorum : Böyle bir olay karşısında kargaşalık, anarşi ve hattâ bir Avrupa harbi karşısında kalmaktansa, önceden tedbirler almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?".

Elçi şu cevabı verdi :

"Niçin daima Türkiye'nin öleceğini hesaba katarak bu felâketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmeli? Niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli?".

Çar, elçinin bu sözlerinden ümitsizliğe düşmiyerek, Osmanlı topraklarının paylaşılması yolundaki plânını açığa vurdu :

"İstanbul'un Ruslar tarafından devamlı bir işgalini istiyecek değilim. Fakat bu şehrin Fransızlar, İngilizler veyahut başkaları tarafından işgal edilmesine de razı olamam.

"Eflâk ve Buğdan bugün fiilen himayem altında bulunuyor. Bu durum devam edebilir. Sırbistan ve Bulgaristan da himayem altına girebilirler. Mısır'ın İngiltere için önemini takdir ediyorum. Bu yerle Girit adası da pek âlâ İngiliz hâkimiyetine girebilir".

İngiltere hükümeti, Çar'ın elçi tarafından bildirilen bu tekliflerini açık bir dil ile reddetti. Çar, bunun üzerine hasta adamın mirası hakkında tek başına tedbirler almaya kalkıştı. Hareket noktası olarak da Kutsal Yerler problemini ele aldı.

Kutsal Yerler problemi

İsa'nın doğduğu, büyüdüğü hıristiyanlık dinini ilk yaydığı, sonraları çarmıha gerilerek öldürüldüğü yerlerin Kudüs ve dolaylarında bulunması, Meryem'in de aynı yerlerde yaşamış olması sebebiyle, hıristiyanlar pek eski zamanlardanberi buralarda birçok kiliseler yapmış, bir hayli ziyaret ve tören yerleri kurmuşlardı. Bundan başka, bir aralık Kudüs'ü müslümanların elinden almak için yapılan haçlı seferleri neticesinde kurulan hıristiyan devletlerinin başında bulunmuş olan kıralların mezarları da Kudüs'te idi.

Din değeri taşıyan bütün bu anıt ve tapınakların korunması, yönetilmesi ve onarılması, hıristiyanlar için çok şerefli ve önemli bir işti. Böyle olduğu için de Ortodokslar'la Lâtinler arasında Kutsal Yerler üzerinde devamlı bir rekabet sürüp gidiyordu. Bu, hıristiyanlık için bir kepazelik, müslümanlar için ise bir alay konusu idi. Kudüs'e sahip devlet için de sonu gelmiyen üzüntülü bir problem teşkil ediyordu. Kutsal Yerler genel olarak şunlardı :

Kamame kilisesi,
İsa'nın kabri,
Meryem'in türbesi ve bitişiğindeki bahçe,
Beyt ül-Lahim'deki büyük kilise,
Tahun ül-Atik isimli alan ve oradaki mahzenler,
Mağarat ül-Reate ve etrafındaki arazi,
İsa'nın mezarı sanılan yer ve etrafı,
Mağarat ül-Mehd,
Hacer-i Mugtesil

Osmanlı devleti, ortodoks kilisesinin başı bulunan Rum patriğinin başkenti İstanbul'a yerleştiği günden başlıyarak, Kutsal Yerler problemini miras aldı.

Yukarıda sayılan yerlerden her birinin bir kısmı üzerinde ortodoksların, bir kısmı üzerinde Lâtinlerin, bir kısmı üzerinde de Ermenilerin hak ve imtiyazları vardı. Bunlar menşur ve fermanlarla tanınmış, genişletilmiş veya onanmıştı. 1455'te Kudüs Rum patriği İstanbul'a gelerek Halife Ömer'in, kutsal problemler hakkında ortodokslara haklar tanıyan bir yazısını Fatih'e göstermiş ve haklarını tanıtmıştı.

Fâtih'ten sonra Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman, Rum ve Ermenilere yeni menşurlar vererek, Kutsal Yerlerdeki imtiyazlarını ve haklarını tanıdılar. Rum ve Ermenilere gösterilen bu teveccüh, katoliklere ağır geldi. Türlü vakitlerde ortodosklarla kavga çıkardılar. Murat IV. devrinde yer alan bir anlaşmazlığı Kudüs mahkemesi çözemediğinden, İstanbul'da şeyhülislâm Yahya Efendi, vezirler ve kazaskerler tarafından kurulan özel bir divan inceliyerek, ortodoksların çıkarına uygun olan şu hükümlere bağladı :

"Kamame içinde vâki Mugtesil ve Mevled-i İsa Aleyhisselâm, ki Beyt ül-Lahim denmekle meşhurdur, bahçeleri ve kemerleri ve patrikliğine tâbi gülgüleleri ve şamdan ve kanadili ve şimal ve kıble taraflarında iki kapının miftahları dahi yedlerinde bulunan temessükât mucibince tasarruflarında iken mukaddema bir tarik ile Frenk rahipleri dahleylediklerinden keyfiyet Âsitane-i Saadet'te bilfiil şeyhülislâm Yahya Efendi ve vüzera-i izâm ve kazaskerler hazeratı taraflarından tetkik olunarak olbabda verilen ilâm mucibince Sultan Ahmet Han tâbe serah câmi-i şerîfine kadîmi veçhile beher sene bin kuruş riyal verilmek üzere zikrolunan Beyt ül-Lahim kilisesi ve tevabii kemerleri ve bahçe ve Kamame vesair tevâbi ve levahıkiyle Rum taifesi rühbanlarına zabt ve kadimüleyyamdan beru Rum rühbanlarında olan anahtarları Frenk rühbanlarının ellerinden alıp geru Rum rühbanlarına ve Kudüs-i şerîfte vâki Rum patriklerine teslim ettirilüp minba'de vaz'-ı kadime mugayir ve emr-i şerîfe muhalif Frenk rahiplerine dahl ve taarruz ettirilmeyüp ve ziyaret murad eylediklerinde Rum patriği izin ve rızasiyle ziyaret ettirilmek".

1644 ve 1657'de ortodokslarla katolikler ve ortodokslarla Ermeniler arasında yeni anlaşmazlıklar çıktı. Bunlar da, evvelkiler gibi, İstanbul'da incelendi ve ortodoksların çıkarına uygun şekilde çözüldü.

Katoliklerle ortodokslar arasında yer alan anlaşmazlıkların hep ortodokslar çıkarına çözülmesi, Kanunî Süleyman devrindenberi Türklerle dost geçinen Fransa'yı ilgilendirdi. Fransa, katoliklerin Kudüs kadılığından 1564'te başlamak üzere türlü tarihlerde almış oldukları hüccetlerle kutsal yerlerde tanıtmış oldukları hak ve imtiyazları, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa zamanında (1673) yenilemeye muvaffak olduğu kapitülâsyonlarda, şu hükmü koydurarak belirtmeğe muvaffak oldu :

"Kudüs-i şerîf ziyaretine gelüp gidenlere ve Kamame nam kilisede olan rahiplere dahl ve taarruz olunmıya ve Kudüs-i şerîf ziyaretine evvelden varageldikleri üzere varup gelüp rencide olunmıyalar ve Kudüs-i şerîf'in dahilinde ve haricinde ve Kamame nam kilisede kadimden ola geldiği üzre temekkün eyliyen Frenk rahiplerinin hâlâ sâkin olup ellerinde olan ziyaretgâhlarına kemakân Frenk rahiplerinin ellerinde olup kimesne dahleylemiye."

1740'da kapitülâsyonlar son defa yenilenerek ve bu sefer tasnif edilmek suretiyle kesin bir şekle bağlandığı vakit, katoliklerin kutsal yerlerdeki imtiyazları açıklanarak onandı. Fransa büyük devrimi esnasında, Fransa hükümetleri lâik prensiplerin savcısı kesildiklerinden, kıralların önceden politikalarına temel olarak almış oldukları katolik çıkarlarını bir tarafa bıraktılar. Kutsal yerlerdeki katolikler, bu yüzden hâmisiz kalmış oldu. Fakat Viyana Kongresi, devrim prensiplerini lânetleyince, Fransa'da kırallık tekrar kuruldu. Fransa kıralları, dedelerinin politika prensiplerini tekrar kabul ettikleri için, kapitülâsyonların katolikler hakkında tanımış olduğu imtiyazlardan faydalanmak istediler (1846), fakat bu sefer karşılarında ortodoksların müdafaasını üzerine almış olan Rusya'yı buldular.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak, başka devletlerle pay etmek veyahut onu himayesine almak yolundaki politikasında dinden de faydalanmaya karar vermişti. Rusya, ortodoks idi. Osmanlı İmparatorluğu tebaasının da büyük kısmı ortodoks kilisesine bağlı idi. Kutsal Yerlerdeki ortodoks çıkarları ve hakları, katoliklerinkinden çok eski idi. Bunu gözönünde bulunduran Çar politikası, ilkin Rusya'yı ortodoksların hâmisi durumuna getirmeye çalıştı. Kaynarca Muahedesiyle (1774) İstanbul'da, Rusya elçisinin himayesinde olmak üzere bir Rus ortodoks kilisesinin kurulmasiyle, Rus hacılarının serbestçe Kudüs'e seyyahatlerini sağladı. Fransa büyük devrimi esnasında Fransa'nın lâik prensiplere dayanan bir politika gütmesi, Rusya için faydalı oldu. Rus çarları Osmanlı İmparatorluğundaki ortodoks tebaanın hâmisi rolünü oynamaya başladılar. Bu suretle de Rusya Fransa'ya göre üstün bir durum sağlamış oldu. Bu hal, 1848 devriminde cumhur başkanlığına seçilen Lui Napolyon'un kendisini imparator ilân etmesine kadar sürdü.

Kutsal Yerler probleminde Lui Napolyon ve Çar Nikolanın görüşleri

Lui Napolyon, cumhur başkanı seçildiği günden beri imparator olmayı kurmuştu. Bu işte katolik partisinin büyük yardımını gördü. Bu partiyi mükâfatlandırmak, rejim değişikliği karşısında duraksamaya düşen kamu oyunu oyalamak ve Napolyon Bonapart devrinde Fransa'ya karşı kurulmuş olan siyasî cepheyi parçalamak için, Kutsal Yerler probleminden fay-

dalanmak düşüncesiyle, Osmanlı hükümetinden şu isteklerde bulundu :

"Beytül-Lâhim'in büyük kilisesi içine yeni bir yıldız konulması, mağaranın mefruşatının yenilenmesi, İsa'nın içinde doğmuş olduğu kilisede serbestçe hareket edilmesi, Meryem'in mezar ve türbesinde, Kutsal Taşta, İsa'nın mezarında katolik haklarının tanınması, bundan başka, Frenk rahiplerinin Kamame kilisesinin kubbesini tamir ettirmek haklarına sahip olması ve bu kilisede mevcut eşyanın 1808 senesinde vaki yangından evvelki hale konulması".

Fransa'nın bu istekleri, İstanbul'daki Avusturya, İspanya, Portekiz, İki Sicilya ve Toskana temsilcileri tarafından desteklendi.

Osmanlı hükümeti, ortodoks ve Lâtinlerin kutsal yerlerdeki hak ve imtiyazlarının açıklanması için ferman ve menşurların incelenmesini uygun bularak, karma bir komisyon kurdu. Bu komisyonda Fener Patrikhanesinden bir zatın bulunmasına Fransa itiraz etti. Rus Çarı da padişaha özel bir mektup göndererek, komisyonun kurulmasını protesto etti ve statüko'nun devamını diledi. Bâb-ı âlî, bunun üzerine, karma komisyonu dağıttı ve yerine müslüman üyelerden kurulan bir komisyon kurarak işin incelenmesinde ısrar etti. Neticede şu kararlara varıldı :

"Lâtinlerin üzerinde hak iddia ettikleri ziyaret yerlerinin tam olarak kendilerine bırakılması yolundaki istekleri kabul edilmiyecek. Kamame kilisesinin büyük ve küçük kubbeleri hakkındaki istekler de kabul edilmiyecek. Büyük kubbe, Lâtinlerce olduğu kadar ortodokslarca da kutsal sayıldığından, bu iki mezhebe bağlı rahipler tarafından onarılacak. Küçük kubbe ise, eskiden olduğu gibi, ortodokslarda kalacak. İsa'nın doğduğu yer üzerinde Lâtinler de ortodokslar kadar hak sahibi olacak. Beytül-Lâhim büyük kilisesi için katoliklerin ileri sürdükleri görüşler kabul edilmemekle beraber, bu kilisenin de ortak bir ziyaret yeri olduğu gözönünde tutularak, kilise kapılarının birer anahtarı ile mezbahın iki anahtarı Lâtinlere verilecek".

Bu kararlar Lâtinlerden çok ortodoksların çıkarına uygun idi. Rumlar bundan şımardılar. Rus Çarı'nı, kararların alınmasında rol sahibi saydıkları için, onu kendilerinin bir hâmisi ve Avrupa siyasetinin bir hakemi gibi görmeye başladılar.

Napolyon III. kutsal yerler probleminin umduğu gibi çözülmemesini Çar'ın işe karışmasına yordu. Nikola I.'in Fransa'daki rejim değişikliği münasebetiyle kendisine yolladığı mektupta, hükümdarların birbirlerine yazışırken kullandıkları "kardeşim" yerine "dostum" demesini de bir türlü unutamıyordu. Bu sebeplerden dolayı Rusya'ya çatmak için fırsat kollamaya başladı. Çar Nikola bu fırsatı, İstanbul'a Prens Mençikof'u olağanüstü elçi göndermekle yaratmış oldu.

Prens Mençikof'un olağanüstü elçiliği (15 Mart 1851)

Çar, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak hususunda İngiltere ile anlaşamayınca, bu imparatorluğu himayesi altına almayı düşündü. Zaten Selim III. devrinde Mısır'ın Fransız ordusundan kurtarılmasında ve Mahmut II. zamanında İstanbul'un Mısır kuvvetlerine karşı korunmasında, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı yardımlarla, böyle bir himayeyi fiilî olarak sağlamış, fakat sonraları gelişen olayların tesiriyle elden kaçırmıştı. 1852'de Çar Nikola I. yeni bir teşebbüs yapmak için genel durumu uygun buldu.

Prusya ve Avusturya, Rusya'nın dostu idi. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifaklarını sağlamak mümkün olmasa bile, dostça tarafsızlıklarını elde etmek ihtimali çoktu.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun toprak tamlığına taraftar olduğunu Sen-Petersburg görüşmelerinde açıklamış bulunuyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu zararına gelişecek bir Rus hareketine karşı ne yapabilirdi? Coğrafya durumu, Londra hükümetine, Osmanlı devletine kısa bir zamanda donanmadan başka kuvvetle yardımda bulunmasına elverişli değildi.

Fransa, Rusya'nın hareketini önlemeyi elbette istiyecekti. Fakat o da İngiltere'nin durumunda idi. Kaldı ki, Fransa'da rejim yeni değişmişti. Halkın, imparatoru Rusya'ya karşı bir harpte tutacağı şüpheli idi. İşte bu düşüncelerle Çar Nikola I., İstanbul'a olağanüstü elçi olarak Prens Mençikof'u göndererek, Osmanlı devletini himayesine almak için baskı yapmayı düşündü.

Mençikof, prens, amiral, deniz işleri bakanı ve Finlandiya genel valisi rütbe ve sıfatlarını şahsında topluyordu. Kendisine refakat edenler de, ya prens yahut büyük rütbeli askerlerdi. Elçilik heyeti, daha çok, bir başkomutan ile kurmay heyetine benziyordu.

Prens Mençikof İstanbul'a bir harp gemisi ile geldi. Karaya çıkması ve karşılanması bir elçiden çok, fatih bir generalin karşılanması gibi oldu. Elçilik adamlarından başka, binlerce ortodoks, büyük elçiyi Tophane'de o vakte kadar görülmemiş törenlerle karşıladılar.

Mençikof, İstanbul'u tesir altında bırakacak şekilde harekete başladı:

Bâb-ı âlî'ye yaptığı ziyarette büyük üniforma giymesi gerektiği halde, sivil elbise giydi. Sadrazamdan sonra hariciye nazırını ziyaret etmesi diplomasînin nezaket kaidelerinden iken, bu ziyareti yapmadıktan başka sözde, sözünü tutmıyan bir adam olduğu için Hariciye Nazırı Fuat Efendi[1] ile görüşmek niyetinde olmadığını bildirdi.

Eski devirlerde olsa, Rus olağanüstü elçisi derhal Yedikule'ye hapsedilir ve Osmanlı hükümeti Rus hareketlerini harp ilânı ile temizlerdi. Fakat o günler artık geçmişti. Hükümet zayıflığını bildiği için, hakaretlere tahammül etmeyi de öğreniyordu. Hariciye Nazırı Fuat Efendi çekildi ve yerine Rifat Paşa geldi. Mençikof bu başarılarından memnun oldu. İstanbul'da boy ölçüşecek ne bir devlet adamı, ne de bir diplomat bulamıyordu. En çok endişe ettiği, İngiliz ve Fransız elçileri idi. Fakat onlar da izinle memleketlerine gitmişlerdi. Rus isteklerinin Bâb-ı âlî'ye kabul ettirilmesi kolay olacaktı. Mençikof'un sözlü bir notada açıkladığı bu isteklerin başlıcaları şunlardı:

1 — Rum ortodoks kilisesinin Kutsal Yerler problemindeki isteklerinin kabulü, Beytül-Lahim kilisesinin anahtarları ile İsa'nın doğduğu mağaranın bakımının ortodokslara bırakılması, Beyt ül-Lehim bahçesinin katoliklerle ortodoksların ortak nezareti altına konulması. Kamame kilisesinin tamiri hakkında Fener patriğine bırakılması,

[1] Fuat Efendi (sonraları paşa), ulemadan İzzet Molla'nın oğlu idi. Mençikof'un İstanbul'a geldiği sıralarda kırk iki yaşında idi. Uzunca boylu idi. Zeki ve zarifti. Umumî bilgisi kuvvetli, İmparatorluk hakkındaki düşünceleri realistti. 1845'te Bâb-ı âlînin baştercümanı idi. 1846-1847'de vazife ile İspanya'ya gönderildi. Tanzimatın Mısır'da yürütülmesi işini de Mısır valisi Abbas Paşa ile o çözdü. İngilizce ve Fransızcayı iyi biliyordu. Eflâk ve Buğdan meselesinde Türk görüşünü anlatmak için Rusya'ya gönderilmişti (1849). Kutsal Yerler probleminin müzakerelerinde de kendisinden geniş ölçüde istifade edilmişti.

2 — Ortodoks tebaanın himayesi.

Küçük Kaynarca andlaşması, Rusya'ya İstanbul'da kurulacak Rus-Ortodoks kilisesini himaye etmek hakkını tanıyordu. Mençikof bu muahedeye dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ortodoks tebaanın durumunu açıklıyan yeni bir andlaşmanın yapılmasını istiyordu. Bu andlaşmaya göre Çar, Türkiye'deki oniki milyon ortodoksun hâmisi durumuna girecekti. Osmanlı devlet adamları bu tekliften ürkünce, Rus olağanüstü elçisi, bir andlaşma yerine bir senet ile de bu işin görülebileceğini ileri sürdü. Şüphesiz böyle bir teklifin de kabulü bir devletin hükümranlık haklariyle uzlaşma kabul edemezdi. Mençikof'un, müzakerelerin gizli tutulmasını istemesine rağmen, durum bir defa daha Fransızlara ve İngilizlere bildirildi.

İngiliz elçisi Stratford Redcliff'in rolü

Mençikof İstanbul'a geldiği sıralarda İngiltere ve Fransa İstanbul'da maslahatgüzarlar tarafından temsil ediliyordu. Mençikof'un tahakküm anlatan tavırlarının Fuat Efendi'yi çekilmeye zorlaması, maslahatgüzarlarda Rus elçisinin gizli maksatları hakkında şüpheler uyandırmıştı. Rus elçisi görüşmelerin gizli olmasında ısrar etmesine rağmen sadrazam, maslahatgüzarları durumdan haberdar etti. İngiliz maslahatgüzarı Albay Rose, Rusya'nın harp amacında gelişen çalışmalarını hükümetine bildirdiği gibi, mesuliyeti üzerine alarak, Malta'daki İngiliz filosunun Boğazlar istikametine hareket etmesini emretti. Fransız maslahatgüzarı, hükümetine İstanbul'daki durumu objektif bir şekilde açıklamakla iktifa etti. İngiliz hükûmeti Albay Rose'un endişelerini pay etmekle beraber, filonun Malta'da kalmasını uygun buldu. Fransız hükümeti ise, bunun aksine olarak, Fransız filosunu Çanakkale istikametinde hareket ettirdi. İzinle memleketlerinde bulunan İngiliz ve Fransız elçilerine de süratle vazifeleri başına dönmeleri lüzumu bildirildi.

Nisan 1853'te elçiler İstanbul'a vardılar. Osmanlı devlet adamlarının yüreklerine su serpildi. İngiliz elçisinin İstanbul'da büyük kredisi vardı. Sözü Bâb-ı âlî'den başka sarayda da önemle nazar-ı dikkate alınırdı. Stratford Redcliff, Osmanlı hariciye nazırına Mençikof'un Kutsal Yerler hakkındaki dileklerinin adalete uygun bir yolda incelenmesini, ortodoks tebaanın Çar himayesine girmesini amaç tutanlarının da reddedilmesini tavsiye etti.

Elçi bir taraftan da İngiltere'nin Akdeniz donanmasına Malta'dan Çanakkale'ye hareket etmesi için emir verdi. Fransız Elçisi De la Cour'a gelince, İstanbul'a varır varmaz Mençikof ile buluşarak Kutsal Yerler problemini görüştü. Üç hafta içinde bu dikenli problem, Türkiye, Fransa ve Rusya arasında her üç tarafı memnun bırakan bir şekilde çözüldü. Artık korkunç anlaşmazlık ortadan kalkmış sayılabilirdi. Fakat işte bu sıralarda Rus Elçisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ortodoks tebaanın himayesinin Bâb-ı âlî tarafından bir senet ile tanınmasını istedi. Mukabilinde de Çar'ın dostluğunu vâdetti. Kabul veya red için beş gün de mühlet verdi. Bu arada Mençikof padişahı ziyaret ederek, Dışişleri Bakanlığına Rifat Paşa'nın yerine Reşit Paşa'nın getirilmesini sağladı. Rus olağanüstü elçisine Osmanlı devletine sadık yüksek rütbeli Rumlar tarafından yapılan telkin, Mençikof'u bu son tedbire başvurmaya sevketmişti. Halbuki Mustafa Reşit Paşa, Rusya'dan çok İngiltere ve Fransa'ya taraftar idi. Kaldı ki, Rusya'nın Osmanlı devleti ile münasebetlerini kesmeye kadar varabilecek korkutmalarını da kesin olarak bir harp işareti saymıyordu. Bununla beraber paşa, bir harp çıkması ihtimallerini de hesaba katarak hareket etti. 17 Mayısta devlet adamlarından ve ulemadan kırkaltı kişilik bir meclis kurdu. Meclis, son Rus tekliflerini inceledikten sonra kırk üç kişilik bir çoklukla redde karar verdi. Üç kişi yalnız tekliflerin kabulü lehinde reylerini kullanmışlardı. Rusya, Osmanlı hükümetinin bu hareketini, münasebetlerini kesmek için bir sebep olarak kabul etti. 19 Mayısda Türkiye ile Rusya arasında münasebetlerin kesildiği halka ilân edildi. Prens Mençikof, İstanbul'u terketmek için Büyükdere'de kendisini bekliyen vapura bindi. Fırtına hareketini geciktirdi. İstanbul'daki dört büyük devlet elçileri toplanarak, Osmanlı devleti ile Rusya arasını bulmak için Mençikof nezdinde son bir teşebbüste bulundularsa da bundan da bir fayda çıkmadı. Mayısın 21 inci günü prensi taşıyan vapur Karadeniz'e açıldı. Bir gün sonra Rus elçiliğinin kapılarındaki kartallı arma Rumların gözyaşları arasında söküldü. Onbeş gün sonra Rusya'dan gelen bir memur, Rus başvekilinin Osmanlı hükümetine bir mektubunu getirdi. Bunda Prens Mençikof'un hareketi onanmakta idi. Halk bir türlü harbin başlıyacağına inanmak istemiyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda harp hazırlıkları

Rusya ile münasebetlerin kesilmesi üzerine Osmanlı Devleti harp hazırlıklarına başladı. Rusların Karadeniz Boğazını zorlamaları ihtimal içinde idi. Boğaz mevzileri tahkim edildiği gibi, İstanbul'daki harp gemileri de Büyükdere'de savaş düzenine konuldu. Silistre, Vidin, Rusçuk kalelerinin daha kuvvet'li bir hale getirilmesi için mühendisler gönderildi. Erzurum, Kars, Trabzon için de muhasara toplariyle sahra bataryaları gönderildi. Tophane ve baruthane gece gündüz çalışır duruma kondu. Birinci sınıf rediflerin toplanması vilâyetlere emredildi. Bütün bu hazırlıkların parolası "gürültü ve gösterişten sakınanız, vazifenizi sessizce yapınız" idi. Türk kamuoyu Rus korkutma ve tahkirleri yüzünden harbi açık yürek ile kabul edecek bir heyecan seviyesi kazanmıştı. Gelecek hakkında yıllardanberi görülmiyen bir güven gösteriyordu. 1853 yılı içinde imparatorluğun türlü bölgelerinden gelen 60.000 kişilik bir kuvvet, Türk vapurlariyle halka hiç duyurulmadan Karadeniz Boğazından taşındı. Bu kuvvetler, Varna'dan Tuna boyunca ve Balkanların daha başka önemli harp yerlerine dağıtıldı. Arnavutluk'tan, Bosna'dan, Makedonya'dan toplanan kuvvetler de sınır boylarındaki birlikleri kuvvetlendirdiler.

Osmanlı hükümeti, savaş ihtimallerine karşı maddî hazırlıklar yanında manevî hazırlıklar yapmayı da ihmal etmedi. İmparatorluğun hıristiyan kamuoyunu da harbe taraftar yapmak gerekiyordu. Devlet, bu ciheti sağlamak için yayınladığı bir fermanda, bütün hıristiyan tebaasının "Rumlar dahil" sadıklığına güvendiğini belirttiği gibi, Rusların Rum davasiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun başına dertler açmalarından, Rumları katiyen sorumlu tutmadığını da açıkladı. Bunun üzerine Rum ve Ermeni patrikleri, padişaha birer sadakat beyannamesi gönderdiler. Osmanlı hükümeti, Avrupa halkını da davasını kazanmak için bu beyannamelerden faydalandı. Zaten daha Kutsal Yerler probleminin siyaset gündemine alındığı ilk gündenberi Avrupa basını Türkler lehinde ve Ruslar aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştı. Avrupa'nın koyu katolik âlemi, ilk defa olarak düşünce bakımından müslümanlarla ortodoks Rusya aleyhine birleşmiş oluyordu. Fakat bu, belki de harbin kopacağına yüzdeyüz inanılmadığından dolayı idi.

Eflâk - Buğdan'ın Ruslar tarafından işgali ve Viyana notası

Çar Nikola, Rus ültimatomunun Bâb-ı âlî tarafından kabul edilmemesi üzerine ne yapmak düşüncesinde olduğunu soranlara, "Padişah'ın tokadının acısını hâlâ yüzümde duyuyorum" cevabını vererek, kuvvete başvurmak niyetinde olduğunu açıklamıştı. 22 Haziran 1853'te General Gorçakof komutasındaki Rus kuvvetleri, Eflâk ve Buğdan'a girdiler. Bu, Osmanlı devleti ile Rusya arasında harp demekti. Fakat Çar, Avrupa devletlerine gönderdiği bir beyannâmede harp istemediğini, Eflâk ve Buğdan'ı işgal etmekten maksat, Rusya'ya andlaşmalarla tanınmış olan haklara saygı sağlamak olduğunu açıkladı.

Türkiye, bu hareketi pek âlâ bir harp sebebi gibi sayabilirdi. Fakat İngiltere'nin tavsiyesi üzerine, Rusya'yı hareketlerinde haksız çıkartmak için, mukavemet göstermemeye karar verdi. Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'ı istilâ etmesi, Osmanlı İmparatorluğu kadar Avusturya ve Prusya'yı da ilgilendiriyordu. Çünkü bu iki devlet, Doğu Avrupa'nın ve Balkanların dengesi ile ötedenberi meşgul oluyordu. Avusturya bu sebeple Rus hareketini protesto etti ve sınırlarına kuvvet yığmaya başladı. Prusya, Rusya ile dost olmasına rağmen, Avusturya gibi protestoda bulundu. Çünkü Rus istilâsının genel bir Avrupa savaşı doğurmasından ve Fransa'nın Ren'e saldırmasından korkuyordu. İngiltere ile Fransa'ya gelince, Rusya'nın siyasetini tehlikeli ve çıkarlarına aykırı görmekle beraber, henüz harbe karar vermiş değildiler. Bu sebeple Avurstuya'nın, anlaşmazlığın Viyana'da toplanacak bir konferansta çözülmesi yolundaki teklifini kabul ettiler.

Viyana Kongresi, Temmuz 1853'te toplandı. Konferansa Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere iştirak ettiler. Neticede Türkiye ile Rusya'nın arasını bulmak için dört devlet temsilcileri arasında bir nota hazırlandı. Çar, Prusya'nın ısrarı üzerine, notayı kabul etti. Fakat Türkiye tarafından da herhangi bir değişiklik istenmeden, olduğu gibi kabul edilmesini şart koştu. Viyana notası İstanbul'da incelendi ve metinde birtakım değişmeler yapılmadıkça kabul edilemiyeceği kararına varıldı. Bâb-ı âlî'nin değişmesinde ısrar ettiği bölümlerden başlıcası şu idi :

"Rusya imparatorları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum-Ortodoks kilisesinin imtiyaz ve masunluğunun korunması için ne zaman tavassutta bulunmuşlarsa, padişahlar bu imtiyaz ve masunluğu yeni ve resmî vesikalarla yenilemekten asla çekinmemişlerdir".

Rusya İmparatorları'nın, din bakımından bağlı bulundukları bir kilisenin refah ve saadeti için tavassutta bulunmalarına hiçbir diyecek yoktu. Fakat yukarıda işaret edilen bölümde, Rum-Ortodoks imtiyaz ve masnluğunun Rus tavassutu ile korunduğu mânası çıkmakta idi. Halbuki Osmanlı İmparatorları, daha İstanbul'u aldıklarında, kendi arzulariyle Rum - Ortodoks kilisesinin imtiyazlarını tanıdıkları vakit, Rusya'nın ortada henüz ismi bile yoktu. Din bakımından tam serbestî Türk siyaset anlayışının en gerçek değeri idi.

İngiliz elçisi, hükümetinden aldığı talimata uyarak, notanın kabul edilmesini istedi. Fakat bu münasebetle özel düşüncesini de söylemeyi ihmal etmedi. Stratford Redcliff'e göre nota reddedilmeliydi. Prusya elçisi de bu düşünceye ortak çıkmış bulunuyordu. Osmanlı hükümetinin kararına bu görüşle tesir etti. Bâb-ı âlî, notayı, metinde değişiklik yapılmak şartiyle, kabul edebileceğini Viyana'ya bildirdi. Böyle bir cevabı Viyana Konferansındaki temsilciler asla beklemiyorlardı.

Çar, önceden bildirmiş olduğu gibi, Bâb-ı âlî tarafından, notada yapılması istenen değişmeleri kabul etmedi. Avusturya ve Prusya'nın bu hususta Çar'ın nezdinde yaptıkları teşebbüsler de boşa gitti.

Bu sıralarda İslâm kamuoyu İstanbul'da kabarmış bir durumda idi, Talebe-i ulûmun harp lehinde yaptığı nümayişler, halka ve hükümete tesir etti. 25 Eylülde Çırağan sarayında Mustafa Reşit Paşa'nın başkanlığında 160 devlet adamı ile ulemayı içine alan büyük bir meclis kurularak durum yeniden incelendi. Sonu gelmiyen devletlerarası siyaset görüşmelerine nihayet verilerek, harp durumunun kabul edilmesi için padişahtan ricada bulunulmasına oybirliği ile karar verildi. 29 Eylülde Abdülmecit bir hatt-ı hümâyun ile Meclisin ricasını kabul etti. Bu, Rusya'ya harp yapılması demekti. Şumnu'da bulunan Osmanlı ordusu komutanı Ömer Paşa'ya gereken talimat verildi.

Paşa, 4 ekimde, Rus orduları komutanı Gorçakof'a bir ültimatom vererek, onbeş gün içinde Eflâk ve Buğdan'ı boşaltmasını istedi. Gorçakof reddetti. Bunun üzerine Türk ordusu Tuna'yı geçmek için harp hareketlerine başladı. Bu suretle Osmanlı-Rus harbi başlamış oldu.

Rumeli ve Anadolu yakalarında harp

Ruslar, Eflâk ve Buğdan'da savunma durumunda kalacaklarını Avrupa'ya ilân etmişlerdi. Fakat bu ilânlarının değeri yoktu. Onların Balkanlar'da klâsik hale gelmiş bir harp planı vardı. Fırsat gelince gerçekleştirmeye çalışacakları muhakkaktı. Buna göre Rus ordusunun ilk amacı Vidin olabilirdi. Bu şehrin alınması, Ruslara Niş - Sofya yolunu kazandıracak ve Balkanları çevirmelerini sağlıyacaktı. Bu takdirde Ruslar, Yunanlıların çoğunluk olduğu vilâyetlerle bağlantı kuracaklar ve Osmanlı hükümetine karşı iyi duygular beslemiyen Yunan hükümeti ile elele vereceklerdi. Bundan başka Ruslar, Sırplar ve Bulgarları da Bâb-ı âli'ye karşı ayaklandırarak, beraberlerinde harbe sürüklemek niyetini kuruyorlardı.

Rumeli'de Osmanlı ordusu komutanı Ömer Paşa, zeki, bilgili ve anlayışlı idi. Rusların bu plânlarını önceden gördü. Önlemek düşüncesiyle Tuna'yı geçerek Vidin'in, karşısında Kalafat'ı aldı. Yalancı bir manevra ile düşmanı Oltenitza üzerine çekti; üç günlük bir muharebe sonunda Ruslar pek çok ölü ve yaralı bırakarak çekildiler. Ömer Paşa, Kalafat'ı savunmaya elverişli bir duruma koyduktan sonra Tuna'nın sağ kıyısına kuvvetlerini çekti. Bu suretle düşmanın saldırış planı önlenmiş oldu. Osmanlı ordusunun bu hareketlerde gösterdiği başarı, yeni düzenin değeri hakkında sağlam bir fikir vermektedir. Yeniçeri ordusunun başıboşluğundan ve düzensizliğinden, kötü hâtıralardan başka birşey kalmamıştı.

Anadolu yakasında Türklerle Ruslar arasındaki harp değişik haller gösteriyordu. Başlangıçta Türk ordusu bazı başarılar sağlamaya muvaffak oldu ise de, sonradan Rus baskısı karşısında Arpaçay'ın gerisine çekilmek zorunda kaldı. Rumeli'de ve Anadolu'da kazanılan başarılar, imparatorluk umumî efkârı üzerine çok iyi bir tesir bıraktı. Abdülmecid'e "Gazi" lik unvanı verildi. Padişah bir aralık ordunun başına geçmek arzusunu bile

göstererek, karargâhını Edirne'de kuracağını ilân etti. Türk ordularının kazandığı başarıların uyandırdığı sevinç ve heyecan çok sürmedi. Karadeniz'deki Türk donanmasının Ruslar tarafından yakıldığı haberi İstanbul'a gelince, yürekleri endişe ve telâş kapladı.

Sinop felâketi (30 Kasım 1853)

Kasım ayının son günlerinde yedi fregat, üç korvet ve iki buharla işliyen vapurdan kurulan bir Türk filosu Batum'daki Türk kuvvetlerine erzak ve mühimmat götürmek üzere Karadeniz Boğazından çıkmıştı. Filonun fırtınaya tutulması üzerine Osman Paşa Sinop'a sığınma emrini verdi. Kasımın yirmi yedinci günü Visamiral Nahimoff'un komutasında sekiz saf harp gemisiyle iki fregat ve iki buharla işleyen gemiden kurulan bir Rus filosu, Sinop ufuklarında göründü. Ruslar, Türk filosunun harbi kabul etmiyerek teslim olacağını sandılar. Halbuki Osman Paşa, kuvvetinin azlığına rağmen, muharebeyi kabul etti. Birkaç saat içinde Türk gemileri yokedildi. İki fregat havaya uçuruldu Diğerleri de batırıldı veya yandı. Limanı korumak için vazifelendirilmiş olan bataryalardan biri müstesna, diğerleri tahrip edildi. Ruslar, Sinop islâm mahallesini ateşe verdikleri gibi, felâketten kurtulmak için su üstünde bocalayan er ve subayları da yağlı paçavra atarak yaktılar.

Visamiral Nahimoff, üstün kuvvetleri sayesinde tam ve kesin bir zafer kazanmış oluyordu. Muharebenin başlamasından önce, Osman Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen Taif vapuru ufuktan gördüğü felâketin havadisini İstanbul halkına getirdi. Sinop felâketi İstanbul'da büyük telâş ve heyecan uyandırdı. Hükümet, olayı kader ve kısmetin bir tecellisi olarak saydığı için, felâketten kimseyi mesul tutmadı. Muharebe esnasında gemilerini bırakıp kaçan kaptanlar tam maaşla bir müddet istirahat ettikten sonra, tekrar vazifeye alındılar. Sinop'un bombardımanı esnasında şehirden kaçan vali de daha ehemmiyetli bir yere atandı.

Sinop felâketinden önemli politika neticeleri doğdu. İngiliz Elçisi Stratford Redcliff olayı öğrendiği vakit "Tanrı'ya şükürler olsun harp başlıyor" demişti. Elçi, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harbe girmesini çoktanberi istemekte idi.

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harp açmaları

Sinop felâketi, Fransa ile İngiltere'ye, Rusya'nın Karadeniz'deki kuvvetini anlamaları için bir işaret vazifesini gördü. Artık İstanbul ile Boğazlar'ın tehdit altında bulunduğu yolunda kimsede şüphe kalmamıştı. Türk-Rus anlaşmazlığı bir defa daha Boğazlar yüzünden bir Avrupa problemi haline geldi. İngiltere'de ve Fransa'da basın, harp lehinde yazmaya başladı. Fransız ve İngiliz hükümetleri, daha Ekim ayında, Çar anlaşmaya yanaşmazsa Türklere yardım edeceklerini vadetmişlerdi. Nitekim bir müddet sonra da İngiliz ve Fransız donanmaları, sözde padişahı başkentinde bir isyana karşı korumak fakat, gerçekte Boğazların savunmasına iştirak etmek için, Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul önlerine gelmişlerdi. Bâb-ı âlî ile Fransa ve İngiltere hükümetleri arasında henüz bir ittifak olmadığı için, halk bu filoların padişah tarafından kiralandığını sanmakta ve Rusya'ya karşı girişilen harpte muzaffer olunacağına inanmakta idi. Rus Çarı, İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı geçmelerini protesto etti. Avusturya ve Prusya, 1841 Boğazlar andlaşmasını imzalamış olmalarına rağmen, kendilerini bu problemde Rusya kadar ilgili görmedikleri için seslerini çıkarmadılar. Sinop felâketinden sonra Kıraliçe Viktorya ile Napolyon III. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bulunan anlaşmazlığı çözmek için tavassut teklif ettiler. Çar Nikola redetti. Bunun üzerine Londra ve Paris kabineleri, Rusya'ya bir ültimatom verdiler. Bunda, Eflâk ve Buğdan'ın derhal boşaltılmasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun mülk tamlığının tanınmasını, ortodoks tebaa üzerinde himaye iddiasından vazgeçilmesini istediler. Eflâk ve Buğdan'ın boşaltılmaması harp sebebi olarak kabul edilecektir. Buna karşılık da Osmanlı İmparatorluğu, aşağıdaki düzeni yürürlüğe koyacaktır :

Vatandaşlar kanun önünde müsavi olacak. Osmanlı tebaası için cins ve mezhep farkları gözetilmeksizin bütün devlet memurlukları açık bulunacak. Mahkemelerde hıristiyanların şahitliği müslümanlarınki gibi muteber sayılacak. İmparatorluğun her tarafında karma mahkemeler kurulacak. Hıristiyan tebaanın vermekle ödevli tutulduğu haraç kaldırılacak.

Çar, ültimatomu reddettikten başka, ordularına Tuna'yı aşmak emrini verdi (9 Şubat). İngiltere ve Fransa bunun üzerine Rusya'ya harp açtılar (12 Mart 1854). Fransa ve İngiltere, Kromvel'den beri ilk defa olarak müşterek bir düşmana karşı birlikte hareket etmeyi kararlaştırıyorlardı. Rusya'yı çenberlemek ve harbi genişletmemek için müttefikler üç andlaşma ile harp amaçlarını belirttiler.

İstanbul Muahedesi ile İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü garanti etmeyi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümetçe yeni düzen yaptırılmasını sağlamayı yükleniyorlardı (12 Mart).

Londra andlaşmasiyle aynı iki devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nda özel çıkarlar sağlamak niyetinde olmadıklarını açıkladılar. 15 Nisan protestosu ile de Avrupa'nın beş büyük devleti (İngiltere, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Prusya) gelecek barışta prensiplerini kararlaştırdılar: Osmanlı topraklarının tamlığı, Eflâk ve Buğdan'ın boşaltılması, padişahın tebaasına haklar veren yeni bir ferman vermesi (15 Nisan).

Bu andlaşmalarla Rusya tek başına üç devlete karşı savaş yapmak durumunda kalıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harbi

Rusya ile müttefikler arasında harp yapılan alanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli ve Anadolu kıyılarından başka, Kırım ve Baltık oldu. Ruslar, harbe kutsal bir karakter vermeye çalıştılar. Balkanlara sızan Rus ajanları, ortodoks tebaaya, Çar'ın İstanbul'u Yunanlılara kazandırmak için silâha sarıldığını yaydılar. Bu propagandanın tesiri görüldü. Rumlar arasında gülünç inançlar ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Bir yıl içinde Osmanlı hâkimiyetinin sona ereceği ve patriğin Ayasofya'da âyin yapacağı rivayetleri en çok Rum vilâyetlerinde kredi kazanmaya başladı. Epir'de, Etolya'da ayaklanmalar oldu. İsyan hareketi az zamanda Tesalya'da da yayıldı. Yunan hükûmeti, halkın bu psikolojisinden faydalanmak istedi. Askerî hazırlıklara başladı ve çetelerin Osmanlı topraklarında çalışmalarını himaye etti. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa, Atina hükümetine nasihatlerde

bulundularsa da, bir tesiri görülmedi. Bunun üzerine Fransızlar Pire'yi işgal ettiler ve müttefikler Yunanistan'ın abluka altına alındığını ilân ettiler. Yunanistan bu baskı altında tarafsız kalacağını vadetmek zorunda kaldı.

Yunanistan'ın tarafsız kalışı, Ruslar'ı, hesaba kattıkları bir kozdan mahrum etti. Ruslar Tuna kıyılarında ümit ettikleri gibi kesin bir başarı kazanamadılar; harp iki taraf için değişik olarak sürdü. 28 Ocak 1854'te Ruslar genel bir saldırışa geçtiler. Tuna'yı, Kalas'ı, İbrail ve İsmail'i de geçerek Dobruca'yı almaya muvaffak oldukları gibi, bir Osmanlı ordusunu yenerek Silistre'yi kuşatmaya da muvaffak oldular. Silistre'de Türkler parlak bir savunma yarattılar. Topçu feriki Musa Paşa, on bin askerle kendisinden kat kat fazla düşman kuvvetlerine karşı koydu.

Yalnız Mayıs içinde altı Rus saldırışı püskürtüldü. Musa Paşa bunların birinde, bir güllenin isabeti ile şehid oldu. Savunanların son kuvvetlerini sarfettikleri bir zamanda İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Türklere yardım etmek üzere, önceden çıkmış oldukları Gelibolu'dan Varna'ya geldiler. Bu sırada Avusturya da Rusya'yı tehdit etmeye ve Eflâk ve Buğdan'ı boşaltmak için zorlamaya koyulmuştu. Ruslar Silistre'yi bırakarak çekildiler, hattâ Tuna'yı gerisin geri dönerek bütün Eflâk ve Buğdan'ı boşaltmaya başladılar. 30 Eylülde Bâb-ı âlî Avusturya arasında Eflâk ve Buğdan'ın mukadderi için bir andlaşma yapıldı. Buna göre, Avusturya, harbin sonuna kadar Eflâk ve Buğdan'ı işgal ederek onu her saldırışa karşı koruyacaktı. Avusturya, böylece Tuna üzerinde hâkim rol oynayacak bir durum elde etmiş oluyordu. Fakat ne de olsa Rusya ile döğüşülen cephelerden biri tasfiye edilmiş oldu. Müttefikler bundan sonra Rusya'yı barışa zorlamak için Kırım'a saldırmayı uygun buldular.

Kırım Savaşı

Kırım seferinin başarı ile son bulması, başarı sağlayacak olduktan başka, bu barışın gelecek için devamlı ve sağlam olmasını da temin edecekti. Çünkü Kırım, Rusya'nın Boğazlar istikametinde, Akdeniz devleti olmak için kullandığı deniz ve kara kuvvetlerinin tersanesi ve deposu idi. Rusya'nın Kırım'daki kuvvetlerinin yokedilmesi

veya zedelenmesi, barış andlaşmalarının maddelerinden çok Rusya'yı barışsever yapacaktı. Bundan başka, Kırım seferinde üç müttefik devletten herbirinin özel çıkarı da sağlanacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Akdeniz filosunun doğurduğu korkunun baskısı altında bulunuyordu. Bu filonun tahrip edilmesiyle Osmanlı başkentinin güvenliği sağlanacaktı; İngiltere'nin Hint yollarının emniyeti temin edilecek, Fransa'nın da Akdeniz'de ticaret çıkarlarını suya düşürmeye çalışan bir silâh ortadan kalkmış olacaktı.

Müttefik devletler, Kırım seferinin kısa süreceğine ve zaferin kesin olacağına inanıyorlardı.

Halbuki seferin kendine göre güçlükleri vardı. İngiltere ve Fransa orduları, Avrupa'daki üslerinden yelken gemisi ile onsekiz günlük bir mesafede döğüşmek zorunda idiler. Kuvvetler böyle bir sefer için maddî ve manevî bakımdan hazırlanmış olmadığı gibi devletin deniz ve kara kuvvetleri arasında harbin çabuk bitirilmesi için başlıca rolü oynayacak işbirliği ile komuta birliği de sağlanılamamıştı. Türk kuvvetlerinin başında aslen Hırvat olan Ömer Paşa, Fransa ordusunun başında, karyerinin önemli kısmını Afrika'da geçirmiş olan Saint Arnaud, İngiliz kuvvetlerinin başında da imparatorluk harplerinden kalma, ihtiyar Lord Raglan bulunuyordu. 89 harb gemisinin refakatinde 267 taşıt gemisi Kırım'a 30.000 Fransız, 21.000 İngiliz ve 60.000 Türk askeri çıkardı (20 Eylül 1854). Bu kuvvetler karşısında ancak 51.000 Rus bulunuyordu. 32 Rus harp gemisiyle Sivastopol esaslı bir şekilde müdafaa edilmekte idi. Rusya'nın soğuk kışı ve türlü bulaşıcı hastalıkları, müttefik ordusuna ilk darbeleri indirdi. Ruslarla savaşacak yerde, binlerce subay ve er, hastalıkla savaşmak zorunda kaldılar. Fransız kuvvetleri komutanı St. Arnud ölenler arasında idi. Yerine Canrobert geçti.

Müttefiklerin başlıca amacı Sivastopol'u almaktı. Müttefikler Sivastopol yolunu kapayan Mençikof kuvvetlerini Alma'da ezmeye muvaffak oldular. Fakat Rus komutanlığı, harp gemilerinin bir kısmını batırarak limanın deniz cihetinden güvenliğini sağladı. Albay Totloben'nin yaptığı toprak tabiyelerle de şehrin kara taarruzlarına karşı savunması kolaylaştırıldı. Bunun üzerine şehrin devamlı ve metodlu olarak kuşatılmasına lüzum

hasıl oldu. Ruslar, müttefik çenberini yarmak için sık sık saldırış yaptılar. Balıkova (25 Ekim 1854), İnkerman (5 Aralık), bu saldırışların en önemlilerindendir. İngilizler bu muharebelerde kuvvetlerinin ve en çok süvarilerinin mühim kısmını kaybettiler. Kış gelince, harpçi kuvvetler arasında normal bir mütareke devri başladı. Bu esnada Piyemonte hükümeti, Rusya'ya karşı harbe girerek, Kırım'a onbeş bin kişilik bir kuvvet gönderdi.

1855 yılının baharında müttefikler 140.000 kişilik bir kuvvet ve yeni komutanlarla (Canrobert'in çekilmesi üzerine Pelissier, Lord Raglan'ın koleradan ölmesiyle yerine Simpson geçmişti) harbe tekrar başladılar. Düşmanın başlıca dayanağını teşkil eden Malakof tabiyesinin Yeşiltepe mevkii, 7 Haziranda zaptedildi. Rusların, savunanları kurtarmak için gönderdikleri kuvvetli bir ordu Trakir'de ezildi (12 Ağustos). Sivastopol bundan sonra geceli gündüzlü bombardımana tâbi tutuldu. Rusların gündelik zayiatı 1.000 kişiye varmakta idi. 4 -7 Eylülde, genel bir saldırıştan sonra Sivastopol'u savunan Malakof tabiyeleri zaptedildi. 10 Eylül'de müttefikler harabe haline gelmiş olan Sivastopol şehrine girdiler. İngilizler limanı, dokları, tersaneyi tahrip ettiler. Kırım'da bu zafer kazanıldığı sırada Ömer Paşa Rusları Eupatoria'da kesin bir yenilgeye uğrattı. Rusların bir tek başarısı Kars'ı almaları oldu (22 Aralık 1855).

Müttefiklerin başarıları, Nikola'nın ölümü ve yerine Aleksandr II.nin geçmesi, Ruslar'da harbi zaferle bitirme ümitlerini silmiş süpürmüştü. Yeni Çar, şerefli bir barış yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Avusturya, Rusya'ya verdiği bir ültimatomda barış için şu şartları ileri sürmüştü :

Rusların Eflâk ve Buğdan üzerindeki iddialarından vazgeçmeleri; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaa hakkında andlaşmalarla tanınmış olan hakların yenilenmesi ve padişahın tebaası üzerindeki haklarının tanınması; Tuna'da gidiş geliş serbestliği ve Karadeniz'in tarafsızlığı.

Çar, Avusturya ültimatomundaki esaslar dairesinde barış yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine barış andlaşmasının hazırlanması için Paris'te bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı.

Paris Kongresinin arifesinde devletlerin durumu

Paris Kongresi'nin arifesinde harpçi devletlerin durumu şudur :

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın iki yıl önce korkutucu tavırlarından kurtulmuştur. Türk orduları Tuna üzerinde, Kafkas cephesinde ve Kırım'da yaptıkları harplerde, Türkiye'ye Rus Çarı tarafından verilmiş olan "Hasta adam" teriminin yerinde olmadığını göstermişlerdir. Osmanlı devleti, müttefiklerinin yardımiyle, geçici bir zaman içinde olsa, topraklarının güvenliğini sağlamıştır. Osmanlı devlet adamları ve halkı istikbale güvenle bakıyorlar.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarından bir kısmını almak ve yahut Türkiye'deki ortodoks tebaanın hâmisi durumuna gelmek istemiş, fakat bu yüzden İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye tarafından çıkarak harbi Rus topraklarına nakledeceklerini hiç tahmin etmemişti. Tahminlerinin dışında sürüklendiği Kırım muharebesinde Rusya, müttefiklere nazaran, üç defa daha fazla para ve insan kaybetmişti. Devletin maliyesi, halk psikolojisi, harbı sürdürmeye veyahut yeni bir harbe girmeye elverişli değildi. Kaldı ki, Ruslar yeni bir harpte Lehistan, Finlandiya, Kırım ve Kafkasları kaybetmekten korkmaya başlamışlardı.

Fransa, harbin sonunda, harbin başlangıcında olduğu kadar harp yapma isteklisi değildir. İki savaş yılı içinde Fransa'nın harp düşüncelerinde değişmeler olmuştu. Napolyon III., milliyetçilik cereyanlarının şampiyonu olmuştu. Lehistan'ın Rusya'dan, Macaristan'ın ve İtalyan topraklarının Avusturya'dan ayrılmasını arzu ediyordu. Napolyon III., bu işlerde olsun, şöhreti Ren üzerinde genişlemekte olan İngiltere'nin kendisine yardım etmesini istiyordu.

İngiltere'de halk ve mebuslar arasında harbin devamına taraftar olanlar vardı. Hükümet büyük hazırlıklar yapmış, Kırım'da pek çok telefat vermiş, fakat İngiliz şeref ve haysiyetinin gerektirdiği zaferler sağlanmamıştı. Palmerston ise, Rus donanmasının yakılmasını ve Karadeniz'in tarafsız hale konulmasını İngiltere için bir avantaj sayıyordu. Umumî efkârın çokluğu Palmerston'un düşüncesine ortaktı. İngiltere, Fransa'yı, Avrupa'da özel çıkarlarını sağlamak için tutmak niyetinde değildi. Devletler böyle bir durumda iken Paris Kongresi açıldı.

Paris Kongresi'ne iştirak eden devletler

Paris Kongresine Osmanlı devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Piyemonte'den başka Avusturya ve Prusya da iştirak ettiler.

Osmanlı devleti, tarihinde ilk defa olarak, Devletlerarası bir kongreye Avrupa devletleriyle eşit haklara malik olarak iştirak ediyordu. Piyemonte, Paris Kongresi'nden önce büyük devletler arasında yapılan herhangi bir toplantıya çağrılmamıştı. Prusya, müttefikler safında Rusya'ya karşı harbe girmemiş olduğu halde, Boğazlar problemi hakkında 1841'de Londra andlaşmasını imzaladığı için, Paris Kongresi'ne üye göndermeye davet edilmişti. Kongreye her hükümet seçkin üyeler gönderdi. Osmanlı heyeti Âlî Paşa'nın başkanlığında Paris elçisi Mehmet Cemil Bey, Yelkenci Afif, divan tercümanı Nurettin ve daha başka kâtiplerle tercümanlardan kurulmuştu. Fransa'yı dışişleri bakanı Kont Walevski, İngiltere'yi Lord Clarendon, Avusturya'yı Kont Buol, Rusya'yı Prens Orlof, Piyemonte'yi Kont Kavur, Prusya'yı Baron Manteufel temsil ettiler.

Müttefikler savaş meydanlarında ve Çar'a karşı göstermiş oldukları birliği barış masası etrafında gösteremediler. Osmanlı devleti ve İngiltere, Rusya'ya ağır şartlar koşulmasını istiyorlardı. Fakat Fransa buna taraftar değildi. Napolyon III., Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'dan çok İngiltere'ye eğildiğini görerek ve Avusturya ile Prusya'nın beraberce hareket etmelerinden gocunarak Rusya'yı okşamaya ve ona gelecekte bir Fransız - Rus andlaşmasının mümkün olduğunu duyurmaya gayret ediyordu. Kongre'nin başkanı Kont Walevski de imparatorunun düşüncesine ortak çıkarak, Rus üyelerinin sempatilerini kazanmak için onları "savaş alanında kazanamadığınız şan ve şeref tacını siyaset alanında kazanacağınıza eminim" sözleriyle karşılaşmıştı. Ruslar, Fransa'nın bu dönekliğinden faydalanarak, Kaynarca andlaşmasiyle kazanıp sonraki andlaşmalarla yeniledikleri imtiyazların bir kısmını olsun kurtarmak istedilerse de, Osmanlı ve İngiliz üyelerinin karşı koyması yüzünden iddialarından vazgeçtiler. Buna karşılık da İngilizler'le Türkler arasında önceden kararlaştırılmış olan ağır şartlar hafifleştirildi. Neticede barış andlaşması aşağıda gösterilen hükümlerden kurularak imzalandı (30 Mart 1856) :

Paris andlaşmasının hükümleri: Osmanlı Devleti ve devletler genel hakları

Tanzimata gelinceye kadar, Osmanlı devleti, Avrupa siyasetinde önemli bir denge rolü oynamasına rağmen, Avrupa'da geçen devletler genel haklarından faydalanmayı ne düşünmüş ve ne de istemişti. Fakat Tanzimat ile hızlaşan Batılılaşma devrinde Osmanlı dışişleri bakanları, yabancı devletlerle olan anlaşmazlıklarda devletler genel hakları prensiplerini, davalarını savunmak için kullanmak istemişlerdi. Yabancı devletler de Osmanlı devletinin bu haklarından faydalanamıyacağını ileri sürmüşlerdi.

Osmanlı devletinin, devletler genel haklarından faydalanamaması en çok Rusya'nın işine yaramakta idi. Çarların uluorta imparatorluk işlerine karışmaları ve hıristiyan tebaanın hâmisi sıfatını takınmaları, buna açıkça işaret etmektedir. Rusya gibi Osmanlı İmparatorluğu'na komşu olmıyan ve onun kadar kuvvetli Osmanlı devleti üzerine baskı yapamıyacak durumda olan Fransa ve İngiltere, diğer Avrupa devletlerini peşlerinden sürükliyerek ve sadece bir müvazene düşüncesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun devletler genel hakları bakımından Avrupa devletleri arasına alınmasını Paris andlaşmasının yedinci maddesiyle tespit ettiler.

"Haşmetlû Fransızların imparatoru ve haşmetlû Avusturya-ya imparatoru ve haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Kırallığı kıraliçesi ve haşmetlû Prusya kıralı ve haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru ve haşmetlû Sardunya kıralı, Osmanlı hükümetinin Avrupa devletleri haklarından ve Avrupa devletleri konseyinden faydalanmasını kabul ettiklerini ilân ederler. Adı geçen hükümdarlardan her biri, Osmanlı devletinin egemenliğine ve topraklarının tamlığına saygı göstermeyi kabul ederler ve saygının devam edeceği yolda birbirlerine kefil olurlar. Bu sebeple bu kurala aykırı her hareketi genel menfaatle ilgili bir mesele gibi sayacaklardır".

Andlaşmanın sekizinci maddesi, Osmanlı devleti ile andlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde, anlaşmazlığın çözülmesi için tutulacak yolu şöyle göstermektedir :

"Osmanlı Devleti ile andlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, Osmanlı devleti ve onunla ihtilâflı taraf, kuvvete başvurmadan önce muahedeyi imzalamış olan diğer devletlerin aracılığına başvuracaklardır".

Andlaşmayı imzalayan devletler, Rusya'nın gelecekte Osmanlı İmparatoluğu'ndaki hıristiyan halkın çıkarı için herhangi bir müdahalesini önlemek için andlaşmanın dokuzuncu maddesiyle padişahın hıristiyan tebaası için verdiği bir fermanı değerlendirdiler.

"Tebaanın refah ve saadetini başlıca iş bilen padişah, ırk ve din farkı gözetmeksizin, tabaasının durumunu düzenlemek için bir ferman vermekle, imparatorluğundaki hıristiyan ahali hakkında da yüksek ve cömert düşüncelerini ifade buyurdukları gibi, bu yoldaki düşüncelerinin yeni bir delilini göstermiş olmak için bu fermanı, kendiliğinden, andlaşmayı hazırlayan devletlere göndermeyi uygun bulmuşlardır. Andlaşmayı imzalayan devletler, bu fermanın yüksek değerini kabul ederler. Bu fermanın padişahın ne kendi tebaası ile olan münasebetlerine ve ne de Osmanlı Devleti'nin iç idaresine, andlaşmayı imzalayan devletlere teker teker veya toplu olarak müdahale etmek için bir hak ve salâhiyet vermeyeceği tabiîdir".

Karadeniz hakkında hükümler

Andlaşma, toprak hükümleri bakımından, harpten önceki durumu temel olarak kabul etti. Harpçi taraflar, harp içinde almış oldukları toprakları geri vereceklerdi. Bundan başka, 1841 Londra andlaşmasiyle Boğazlar hakkında kabul edilmiş olan hükümler de aynen yenilendi. Karadeniz'e gelince, bu hususta ilk defa olarak şu hükümler kondu :

"Karadeniz tarafsız hale getirilecek. Bütün milletlerin ticaret gemilerine açık, fakat harp gemilerine kapalı bulunacak. Osmanlı Devleti ve Rusya, Karadeniz kıyılarında ne tersane, ne de donanma bulundurmıyacaklar. İki devlet, kıyılarda güvenliğin korunması gerekli olduğundan, hafif savaş gemilerinin sayısını aralarında özel andlaşma ile kararlaştıracaklar. Bu özel andlaşma, Paris andlaşmasına eklenecek ve onun bir bölümü gibi sayılacaktır".

Tuna hakkında hükümler

Tuna nehrinde gidiş geliş serbesttir. Bu serbestlik andlaşmayı imzalayan devletlerin üyelerinden kurulan bir komisyon tarafından yürütülecek ve kontrol edilecektir.

Türlü hükümler

Tuna nehri deltasının 1828'de Rusya'ya katılmış olan kısmı Buğdan'a eklenecek, Eflâk ve Buğdan'ın iç işlerindeki muhtarlığı toplu kefillik altına alınacak ve imzalayan devletlerden hiçbirinin burada özel bir himaye kurmasına yer verilmiyecektir. Eflâk ve Buğdan'ın iç idaresinde muhtariyetin şümulü, özel bir Avrupa komisyonu tarafından tertiplenecektir. Hıristiyanların iç idaresinde de kendi kendini idare etme usulleri geliştirilecektir.

Kırım harbinin genel neticeleri

Paris andlaşmasiyle son bulan Kırım harbinin taraflara sağladığı kârlar ve zararlar şunlardır: Yakın sebebi Kutsal Yerler problemi olan Kırım harbinde yenen ve yenilen tarafların insan kaybı pek büyüktü. Bu can kaybı yanında pek çok servet de yok olup gitmişti. Andlaşmanın Avrupa için önemi, Rusya tarafından bozulan devletlerarası dengeyi kurmak olmuştu.

Paris andlaşması ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarına uygun bir durum yarattı. Görünüşte, gelecek için Rus tehlikesi ortadan kalktı. Osmanlı devletinin, devletler genel haklarından faydalanmak hakkını kazanması ve Avrupa devletleri konseyine kabul edilmesi, Osmanlı topraklarının büyük devletlerin kefilliği altına konulması, değeri olan moral prensiplerdi. Fakat Avrupa devletlerinin kendi aralarında bile bu prensiplere pek saygı gösterdikleri yoktu. Bu sıralarda Avrupa büyük devletlerinin gelişmekte olan endüstrileri için ham madde ve pazar bulma siyasetine girişmeleri, devletlerarası siyasetin hızla gelişmesine sebep oluyordu. Böyle olduğu için de Paris andlaşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının sağlanması için konulmuş olan maddeler, kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu. Değil yalnız Rusya ve Fransa, fakat İngiltere bile bu andlaşmanın şekline ve ruhuna aykırı hareketlere girişmekten çekinmiyecekler ve andlaşma yokmuş gibi hareket edeceklerdir.

Paris kongresine harbi kazanan devletlerden biri olarak iştirak etmiş olan Osmanlı devleti, Karadeniz'de mağlûp Rusya'ya yükletilmek istenen durumu kendisi için kabul etmeye zorlanmıştı. Karadeniz'in tarafsız olarak kabul edilmesi, mağlûp Rusya için ne kadar tabiî idi ise, galip devlet durumunda olan Türkiye için o kadar haksızdı. Padişahın tebaasına ıslahat vâdeden fermanının andlaşma metnine sokulması da, Osmanlı devletinin zararına idi. Çünkü büyük devletler, imparatorluğun iç işlerine karışmamayı yüklenmiş olmalarına rağmen, bu fermana dayanarak, devamlı şekilde Osmanlı devletini baskıları altına alacaklar ve ıslahatın kendi görüş ve çıkarlarına göre yürütülmesini isteyeceklerdir. Hattâ gün gelecek, bu ıslahatın yapılmasında kendi uzmanlarını ve usullerini bile zorla kabul ettireceklerdir. Sözün kısası, Paris andlaşması tatbik değerinden mahrum maddeleri ve kötü niyetle yürütülmeye elverişli hükümleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için bir garanti olmaktan çok, bir sürü siyasî anlaşmazlık ve rekabetin tohumlarını taşımakta idi. Osmanlı devletine sağladığı barış devri bu sebeple kısa ömürlü ve buhranlı oldu.

İngiltere, Kırım harbine karışmakla, Akdeniz ve Hindistan'a giden ticaret yollarına verdiği önemi göstermiş oldu. Rusya'yı yenen devletlerden olmasına rağmen, İngiltere'nin Paris andlaşmasiyle kendisine hiçbir toprak kazancı sağlamadığı gözönünde tutulursa, bu önem daha iyi anlaşılmış olur. Rusya'nın Karadeniz'deki tersaneleriyle harp gemilerinin yok edilmesi, İngiltere'nin sömürgeleri ve Akdeniz ticareti için değerli bir garanti idi.

Fransa'nın kazançları da İngiltere'ninkiler gibi siyasî olmaktan çok ekonomik idi. Napolyon Bonapart devrindenberi, Fransa, Akdeniz'deki yerine Rusya'nın göz diktiğinin farkında idi. Kutsal Yerler problemi bile gerçekte Rusya'nın Boğazlar ile Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını sağlamak için ortaya atılmış bir bahaneden ibaretti. Bu sebeplerdir ki, Rusya'nın Paris andlaşmasını imzalaması, Fransa'nın Doğu Akdeniz'de Rus yerleşmesinin endişelerinden kurtulmak mânasını taşıyordu. Fransa, bundan başka, Napolyon Bonapart devrinde kendisine karşı kurulmuş olan devletler cephesini de kesin olarak parçalamış bulunuyordu. Paris andlaşmasının Paris'te imzalanması, Na-

polyon III.e Avrupa'da üstün bir durum sağlıyordu. Piyemonte, Kırım harbine Fransa'nın telkini ile girmiş idi. Piyemonte üyeleri Paris kongresinde ikinci derecede kalmakla beraber, İtalyan birliği fikrini büyük devletler üyelerine yaymaya muvaffak oldular. İtalyan topraklarının bir kısmına sahip olan Avusturya, her ne kadar İtalyan başdelegesi Kavur'un bu yoldaki çalışmalarını protesto etti ise de, konferans konuşmaları dışında, İtalyan birliği problemi Avrupa siyasetinin gündemine alınmış oldu.

Rusya, Kırım muharebesinde iki yıl dört müttefik devlete kafa tutmakla hatırı sayılır bir kuvvet olduğunu göstermeye muvaffak olmuştu. Her ne kadar Sivastopol'da donanması ve tersaneleri yakıldı ise de, kara kuvvetleri kesin olarak imha edilmedi. Çar, Paris andlaşmasını kuvvet önünde boyun eğerek ve kötü niyetle imzaladı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na Paris andlaşmasından önce imzalatmış olduğu andlaşmalarla sağlamış bulunduğu çıkarları kaybetti. Tuna nehrinde geliş - gidişin devletlerarası bir statü altına alınması ve Eflâk - Buğdan muhtarlığının Avrupa büyük devletleri tarafından garanti edilmesi ile Balkanlar istikametinde sınırlarını genişletmek şartlarını elden kaçırdı. Padişahın, Paris andlaşmasına eklenen ıslahat fermanı ile de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaanın avukatlığını yapmak durumundan çıktı.

Rusya, andlaşmanın Osmanlı devletini koruyan maddeleri karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emellerini gerçekleştirmeyi sonraya bıraktı. Fakat Avrupa'da uygun şartlar yer almcaya kadar boş vakit geçirmek istemedi. Doğu Asya da işlek bir politikaya girişti. Burada da tıpkı Doğu Akdeniz ile Boğazlar'da olduğu gibi İngiltere'ye rastladı.

Paris andlaşmasının ömrü, 1856'da, yani imzalandığı günde, Avrupa'da mevcut olan şartların devamına bağlı idi. İngiltere ile Fransa'nın dost olmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yolundaki düşüncelerinde devam etmeleri gerekiyordu. Halbuki Paris andlaşmasını takip eden yıllarda, Avrupa'nın şartları değişmeye başladı. O vakte kadar millî birliğini henüz tamamlamamış olan iki devlet, İtalya ve Almanya, birliklerini sağlamak ve büyük devletler arasına karışmak yolunda ilerlemeler kaydetti. İngiltere zaten milliyet

hareketlerinin gelişmesini çıkarlarına uygun görüyordu. İşe karışmadı. Fransa, İtalya'nın ve Almanya'nın birliklerini sağlamalarına taraftardı. Çünkü her iki devlet bu davalarında Avusturya ile harp yapmak zorunda idiler. Napolyon III.; Rusya'dan sonra Avusturya'nın ezilmesini çıkarlarına uygun buluyordu. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı. İtalya'nın Fransa ile birlikte Avusturya'yı yenmesi bu devleti zayıflattı. Prusya'nın zayıflayan Avusturya'yı yenmesi de (1866) Avrupa'da Prusya'yı birinci sınıf bir devlet haline getirdi. Fransa hegemonyayı Prusya'ya kaptırmamak için 1870'de yaptığı harpte yenilince, Paris andlaşmasiyle Avrupa'da kurulmuş olan denge yıkılmış oldu. Rusya, yeni siyaset şartlarından faydalanarak, andlaşmanın Karadeniz'le ilgili bölümlerine karşı sesini çıkartmak için beklediği fırsatı bulmuş oldu.

VII. ISLAHAT FERMANI (28 ŞUBAT 1856)

Fermanın hazırlanışı

Islahat Fermanı, Kırım harbinin son yıllarında hazırlanarak Paris andlaşmasının imzalanmasından altı hafta önce Bâb-ı âlî'de bütün bakanlar, yüksek memurlar ve şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemaatlerin ileri gelenleri önünde okunarak ilân edildikten sonra, Paris andlaşmasını hazırlamakta olan devletlere bildirildi.

Islahat Fermanı, Gülhane hatt-ı hümâyunu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini ve genel hatlariyle programını içine alır; Tanzimat devrinin bir merhalesi olarak kabul edilirse de, hazırlanış şekli, yapısı ve tesirleri itibariyle ondan birçok noktalarda ayrılır.

Gülhane hattının başlattığı Tanzimat düzeni, Osmanlı devlet adamlarının teşebbüsü ile ve ön plânda siyasî düşünceler olmaksızın sadece imparatorluğun müesseselerini yenileştirmek maksadiyle tertiplenmişti. Ordunun yeni bir düzene sokulması, imparatorluğun mülkî idaresinde standard bir eyalet taksimatının kabul edilmesi, Devlet Şûrasının ve vilâyet meclislerinin kurulması, ceza kanununun hazırlanması, medresenin yanında Avrupa örneğinde okullar açılması, karma mahkemelerin kurulması, ticaret kanununun kabulü gibi büyük çapta işler, Tanzimatın başarıları idi. Bu başarılar, imparatorluğu tam mânasiyle

modern bir kılığa koymaktan uzaktı. Fakat Tanzimattan önceki durumuna göre, Osmanlı müesseseleri bu kılığa yakınlaşmış bulunuyorlardı. Avrupa devletleri ve en çok Rusya, Tanzimatı imparatorluğun tebaası için yetersiz görüyorlardı. Rus köylüsünün Osmanlı köylüsünden daha çok hak sahibi ve refahlı olmamasına rağmen, Rus Çarı, politika maksadları ile, Osmanlı ortodokslarının hâmisi rolünü kendisine pek yakıştırmakta idi. İngilizlerle Fransızlar da, idealizm arkasında saklanan özel düşüncelerle hıristiyan tebaa için yeni haklar verilmesinde Rusya'nın düşüncesine ortak çıkıyorlardı. Kırım harbi ilk bakıma göre, Ruslarla Fransızların katolikler ve ortodokslar için ayrı ayrı istikametten aynı amaca yöneltilen çıkarları sağlamak için yaptıkları çalışmalardan doğmuştu.

Kırım harbinin sonlarına doğru, barış ihtimalleri belirince, müttefik devletler, barış konferansında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaa çıkarına diye, siyasî manevralar çevirerek Avrupa'nın hıristiyan kamu oyundan parsa toplamasını önlemeyi düşündüler; 1 Şubat 1855'te Viyana'da, Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında, gelecek barış görüşmelerine temel ödevini görecek prensipler görüşüldü; bunlar arasına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarının açıklanmasını istiyen bir madde kondu. Bu maddenin programlaştırılması yolunda, müttefik devletler arasında yapılan tartışmalar neticesinde şu tezler ortaya atıldı :

Türk tezi : Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan tebaaya verilen hak ve imtiyazlar, Fatih Sultan Mehmet devrinde başlar. Bu hak ve imtiyazlar iki bölümdür. Birinci bölüm, din yönünden olanlarını içine alır. Bunlar vicdan hürlüğü ile ilgili olduğundan, Bâb-ı âlî yenilemeye daima hazırdır. İkinci bölüm ise medenî haklarla adalet ve muhtariyet hususundaki imtiyazları ihtiva eder. Osmanlı hükümeti, Gülhane hatt-ı hümâyunu ile islâm ve hıristiyan tebaası arasında eşitlik prensibini kabul etmiş olduğu için, artık böyle imtiyazlar tanıyamaz.

Rus tezi : Paris andlaşmasına eklenecek bir madde ile Osmanlı hıristiyanlarının hak ve menfaatleri, Avrupa devletlerinin toplu garantisi altına alınmalıdır.

İngiliz tezi : Tam ölçüde bir din serbestliği ve hukuk eşitliği sağlanmalıdır.

Fransız tezi : İslâm tebaa ile hıristiyan tebaa arasında, cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, millî eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldırılarak, Gülhane hattında işaret edilmiş olan tebaa eşitliği tam mânasiyle geliştirilmelidir.

Bâb-ı âlî ne Rusya'nın, ne de İngiltere'nin tezini kabul edemezdi. Çünkü birincisi, devletin haklarına dokunmakta, ikincisi ise devletin temeli demek olan islâm dinini küçültmekte idi. Fransız tezine gelince, din ve devlete açıktan açığa dokunur bir tarafı görülmediği için, akla yakın olarak kabul edildi. İngiltere ile Avusturya bu ciheti kabul ettiklerinden, Fransız tezi bir ferman şekline konularak, ilânı Bâb-ı âlî'ye bırakıldı.

Bütün bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, "Islahat Fermanı" yabancı devletlerin hazırladığı ve Bâb-ı âlî'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır. Osmanlı Devleti, bu fermanı kendiliğinden ilân ettiğini dünyaya açıklamakla, hükümranlık haklarını yalnız şekil yönünden kurtarmış oluyordu. Gerçekte ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun hıristiyan tebaasının refahını düşünmek ve bu hususta gereken kararları almak Avrupa büyük devletlerinin eline geçmiş idi.

Fermanın yapısı

Gülhane hattındaki prensipleri yeniledikten başka, onlara yenilerini de ekleyen ıslahat fermanı şu yirmi maddeden kurulmuştur :

"Tebaanın can ve mal, ırz ve namus masunluğu; kanun önünde eşitlik; şahsın ve topluluğun tasarruf hukuklarına saygı; devlet hizmetlerine ve askerlik ödevine bütün tebaanın kabulü; bazı sınırlar içinde mezhep ve millî eğitim hürriyeti; vergiler hususunda eşitlik, iltizam usulünün kaldırılarak verginin doğrudan doğruya alınması; mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik, tebaanın mahkemeler huzurunda hüküm giymesinden sonra idam veya af hususunun padişahın hakları cümlesinden olduğu; mahkemelerin açık olması ve ilâmların yayınlanması; suçlu mülklerinin müsaderesi usulünün kaldırılması; işkencenin kaldırılması; hapishane usul ve nizamlarının insanlık kaidelerine daha uygun bir şekilde tutulması; karma ticaret, ceza ve cinayet dâvaları için karma mahkemeler kurulması, bu mahkemelerde yürütülecek haklar ve ceza kanunlariyle mahkeme usullerinin düzenlenmesi;

müslüman olmıyan toplulukların din yönünden olan imtiyazları muhafaza edilerek, diğer imtiyazlarının incelenmesi ve değiştirilmesi; patrikhanelerin veya müslüman olmayan meclislerin, bazı hallerde, hukuk dâvalarında sahip olacakları salâhiyetlerin teyidi; adı geçen meclisler tarafından vilâyet ve nahiye meclisleriyle Ahkâm-ı Adliye meclisinde âza bulundurulması; resmî yazılarda hıristiyanlar için hakaret mânası taşıyan tâbirlerin kullanılmaması; rüşvetin kaldırılması, irtikâb ve ihtilâsın kaldırılması için kanunun şiddetle yürütülmesi".

Islahat fermanının bu maddeleri, Gülhane hattına göre daha gerekli ve daha geniş idi. Gülhane hattında da olduğu gibi, Islahat fermanında da başlıca düşünce, tebaayı ırk ve din farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve imparatorluğun mukadderatı ile ilgili bir Osmanlı topluluğu yaratmaktı. Islahat fermanı, bu amaca varılması için islâmlarla hıristiyanları ayıran hususların kaldırılmasını gözönünde tutuyordu. İslâmlarla hıristiyanlar arasında mevcut farklar, din, vergi, askerlik, devlet memurluklarına geçme ve millî eğitim alanında göze çarpmakta idi. Hıristiyanlar, din bakımından hürlüğe sahiptiler. Fakat inanç sistemleri, islâmlar nazarında küfürdü. Bu itibarla hıristiyanlar da kâfir sayılırlardı. İmparatorluğun temeli islâmlık olduğu için, hıristiyan umumî efkârını üzen bazı kanunlar da çıkarılmıştı. Bunlar içinden ikisi islâm umumî efkârında kuvvetli birer hüküm halini de almış bulunuyordu. İslâmlığı kendi isteğiyle kabul eden bir hıristiyan veya yahudi, tekrar kendi dinine döndüğü takdirde, ölüm cezasına çarptırılması kanundu. Keza müslüman bir kadınla münasebette bulunan bir hıristiyanın, islâmlığı kabul etmediği takdirde, ölüme mahkûm edilmesi de kanundu. Böyle kanunlar mevcut oldukça, hıristiyan cemiyeti ile müslüman cemiyeti arasında bir kaynaşma sağlanamıyacağı belli idi. Islahat fermanı, içine aldığı maddelerle, kişiler arasında eşitliği temin etmek istediği kadar din sistemleri arasında mevcut eşitsizliği de şekil bakımından olsun kaldırmak istiyordu.

İslâmlarla hıristiyanlar arasında vergi ve askerlik hizmeti bakımından olan eşitsizlik ise oldukça önemli idi. Tanzimata hadar hıristiyan tebaa askere alınmazdı. Bu muafiyetine karşılık olarak da devlete haraç ismini taşıyan bir vergi verirdi. Bu durum, tebaanın kanun önünde eşitliği prensibini çok zayıflat-

makta idi. Tanzimatta haraç kaldırılarak askerlik ödevi hıristiyanlar için de mecburî olmuştu. 1847'de ilk defa olarak Rum gemicileri Osmanlı bahriyesine alınmıştı. 1850'de Devlet şûrası'nın kabul ettiği bir kanun projesiyle, bütün hıristiyan tebaanın askerlik problemi ele alındı. Fakat bir taraftan hıristiyanların orduda ilerlemeleri kararlaştırılamadığından, diğer taraftan hıristiyanlar askerliği benimsiyemediklerinden, kanun projesi yürütülemedi. Bu örneğe rağmen Islahat fermanında hıristiyanların askerliği yeniden prensip olarak ortaya kondu. Askerlik ödevini yapmak istemiyen islâm ve hıristiyan tebaa için "bedel-i nakdî" formülü kabul edildi. Bu, bir derece, haraç vergisinin devamı demekti. Fakat islâmların da bedel-i nakdî vermek hakkına sahip olmaları ile, hıristiyan ve islâm tebaa arasında askerlik alanında eşitlik sağlanmış oldu. İslâmla hıristiyan tebaa arasında bir eşitsizlik de devlet memurluklarına geçmede göze çarpmakta idi. Hıristiyanların bazı hallerde, Rumlar müstesna, devlet memurluklarına geçmeye hakları yoktu. Hıristiyanların siyaset haklarından mahrumluğunu anlatan bu durum, hıristiyan devletlerin gözüne çarpmakta idi. Devlet memurluğu millî eğitim ile yakından ilgili olduğundan, Islahat fermanında hıristiyanların hem Osmanlı millî eğitiminden faydalanabilmeleri, hem de devlet memurluklarına geçebilmeleri prensibi konulmuştu.

Islahat fermanında, tebaayı kaynaştırmayı amaç tutan maddelerin yanında, türlü alanda devlet idaresini denkleştirmek için de birtakım maddeler vardı.

Bütün bu maddelerin yürütülmesi, Tanzimatın ikinci merhalesi olan ve 1856'dan 1875'e kadar uzanan devirde olmuştur. Bu devir, kitabımızın ikinci cildinde anlatılacaktır.

ABDÜLMECİT DEVRİNDE SADRAZAMLAR, ŞEYHÜLİSLÂMLAR

I — Sadrazamlar :

Mehmet Hüsrev Paşa	(Abaza)	(1839 – 1840)
Mehmet Emin Rauf Paşa		(1840 – 1841)
İzzet Mehmet Paşa		(1841 – 1842)
Mehmet Emin Rauf Paşa		(1842 – 1845)

Mustafa Reşit Paşa		(1845 – 1847)
İbrahim Sarım Paşa		(1847 – 1847)
Mustafa Reşit Paşa		(1847 – 1851)
Mehmet Emin Rauf Paşa		(1851 – 1851)
Mustafa Reşit Paşa		(1851 – 1851)
Mehmet Emin Âli Paşa		(1851 – 1851)
Mehmet Ali Paşa		(1851 – 1852)
Mustafa Nailî Paşa	(Pravişteli)	(1852 – 1853)
Mehmet Paşa	(Kıbrıslı)	(1853 – 1854)
Mustafa Reşit Paşa		(1854 – 1854)
Mehmet Emin Âlî Paşa		(1854 – 1856)
Mustafa Reşit Paşa		(1856 – 1856)
Mustafa Nailî Paşa		(1856 – 1857)
Mustafa Reşit Paşa		(1857 – 1857)
Mehmet Emin Âlî Paşa		(1857 – 1857)
Mehmet Paşa	(Kıbrıslı)	(1859 – 1859)
Mehmet Rüştü Paşa	(Mütercim)	(1859 – 1859)
Mehmet Paşa	(Kıbrıslı)	(1859 – 1861)

II — Şeyhülislâmlar :

Mustafa Asım Ef.	(Mekkî zâde)	(1832 – 1845)
Esseyyit Elhac Ârif Hikmet Bey	(İsmet Bey zâde)	(1845 – 1853)
Mehmet Ârif Ef.		(1853 – 1858)
Esseyyit Mehmet Sadettin Ef.		(1858 – 1863)

VESİKALAR

Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de okunan Hatt-ı hümâyunun suretidir

Cümleye malûm olduğu üzere Devlet-i aliyyemizin bidayet-i zuhurundan beri ahkâm-ı celîle-i kur'aniyye ve kavanîn-i şer'iyyeye kemaliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ü meknet ve bilcümle tebaasının refah ü mâmuriyeti rütbe-i gayete vâsıl olmuşken yüzelli sene vardır ki, gavâil-i müteâkibe ve esbab-ı mütenevviaya mebni ne şer'-i şerîfe ve ne kavânin-i münîfeye inkıyat ve imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mâmuriyet bilâkis zaaf ve fakre mübeddel olmuş ve halbuki kanânîn-i şer'iyyen tahtında idare olunmıyan memâlikin payidar olamıyacağı vazıhattan bulunmuş olup cülûs-ı hümâyunumuz rûz-ı fîruzundan beri efkâr-ı hayriyet âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerret îmâr-ı memâlik ve enha ve terfih-i ahâli ve fukara kaziyye-i nâfiasına münhasır ve memâlik-i devlet-i aliyyemizin mevki-i coğrafîsine ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidatlarına nazaran esbâb-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu hâlde beş on sene zarfında bitevfikihi taâlâ suver-i matluba hasıl olacağı zâhir olmağla avn-ü inâyet-i hazret-i bârîye îtimat ve imdâd-ı ruhaniyyet-i cenab-ı peygamberîye tevessül ve istinat birle bundan böyle Devlet-i aliyye ve memâlik-i mahrusamızın hüsn-i idaresi zımnında bazı kavânin-i cedide vaz' ve tesisi lâzım ve mühim görülerek işbu kavânin-i mukteziyyenin mevadd-ı esasiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz u nâmus ve mal ve tayin-i vergi ve asâkir-i mukteziyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı kaziyyelerinden ibaret olup şöyle ki, dünyada candan ve ırz-u nâmustan eaz birşey olmadığından bir adam onları tehlikede gördükçe hilkat-i zâtiyye ve cibilliyet-i fıtriyyesinde hıyanete meyil olmasa bile muhafaza-i can ve namusu için elbette bâzı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellem olduğu misillû bilâkis can ve namusundan emin olduğu halde dahi sıdk-u istikametten ayrılamıyacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsn-i

hizmetten ibaret olacağı dahi bedihî ve zâhirdir ve emniyet-i mal kaziyyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınmayıp ve ne îmâr-ı mülke bakmayıp endişe ve ıztıraptan hâlî olamadığı misullû aksi takdirinde yâni emvâl-ü emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu halde dahi kendi işi ile tevsi-i dâire-i taayyüşiyle uğraşıp ve kendisinde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsn-i hareketle çalışacağı şüpheden âzadedir ve tâyin-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere vesâir masarif-i muktaziyyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağı ve akçe dahi tebaasının vergisiyle hâsıl olacağına binaen dahi bir hüsn-i suretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde varidat zannolunmuş olan yed-i vâhit beliyyesinde lehülhamd memâlik-i mahrusamız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahribiyyeden olup hiç bir vakitte semere-i nâfiası görülmeye iltizamat usûl-i muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasîyye ve umûr-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr-ü kahrına teslim demek olarak oldahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemi harekât ve sekenatı gadr ü ve zulümden ibaret olmasiyle bâde-ezin ahâli-i memâlikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münasip tâyin olunarak kimseden ziyade bir şey alınmaması ve Devlet-i aliyyemizin berren ve bahren masârif-i askeriyye vesâiresi dahi kavânin-i icâbiye ile tahdit ve tâyin olunup ona göre icra olunması lâzımedendir. Asker maddesi dahi ber minvâl-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu vaçhile bir memleketin aded-i nufus-ı mevcudesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nâfiasının ihlâlini mucip olduğu misullû askerliğe gelenlerin ilânihâyet-il-ömür istihdamları dahi füturu ve kat'-ı tahassülü müstelzim olmakta olmasiyle her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriyye için bâzı usûl-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet istihdam zımnında dahi bir tarik-i münavebe vaz' ve tesis olunması îcab-ı haldendir.

Velhasıl bu kavânin-i nizamiyye hâsıl olmadıkça tahsil-i kuvvet ve memuriyet ve asâyiş ü istirahat mümkün olmayup cümlesinin esası dahi mevadd-ı meşruhadan ibaret olduğundan fîmâbad esbâb-ı cünhadan dâvaları kavânin-i şer'iye iktizasınca alenen berveçh-i tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celî îdam ve tesmim muamelesi icrası câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve nâmusuna tasallut vuku' bulmamak ve herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyle mâlik ve mutasarrıf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vukuunda onun veresesi ol töhmet ve kabahatten beriyy-üz-zimme olacaklarından onun malını müsadere ile veresesi hukuk-ı irsiyyelerinden kalınmamak ve tebaay-ı saltanat-ı seniyyemizden olan ahâli-i islâm ve milel-i sâire ve müsaadât-ı şâhânemize bilistisna mazhar olmak üzere can u ırz ve nâmus ve mal maddelerinden hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i memâlik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şâhânemden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye âzâsı dahi lüzumu mertebe teksir olunarak ve vükelâ ve ricâl-i devlet-i aliyyenin dahi bâzı tâyin olunacak eyyamda orada içtima ederek ve cümlesi efkârı ve mütaleatını hiç çekinmeyip serbestçe söyliyerek işbu emniyet-i can ve mal ve tâyin-i vergi hususlarına dâir kavânin-i muktaziyye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimat-ı askeriyye maddesi dahi Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrasında söyleşilip herbir kanun karargir oldukça hatt-ı hümâyunumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için taraf-ı hümâyunumuza arzolunsun ve işbu kavânin-i şer'iyye mücerred din ü devlet ve mülk-i milleti ihya için vaz' olunacak olduğundan cânib-i hümâyunumuzdan hilâfına hareket vuku bulmayacağına ahd-ü mîsak olunup Hırka-i Şerîfe odasında cemi' ülema ve vükelâ hazır oldukları hâlde kasem-i billâh dahi okunarak ulema ve vükelâ dahi tahlif olunacağından ona göre ülema ve vüzeradan velhâsıl her kim olur ise olsun kavânin-i şer'iyyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sabitelerine göre tedibât-ı lâyikalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrası zımnında mahsusen ceza kanunnâmesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurînin elhaletühazihi mıktar-ı vâfi maaşları olarak şayet henüz olmıyanları var ise onlar dahi bir tanzim olunacağından

şer'an menfur olup harabiyyet-i mülkün sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerihesinin fîmabâd adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanûn-ı kavi ile tekidine bakılsın.

Ve keyfiyyet-i meşruha usûl-i atîkayı bütün bütün tagyir ve tahdit demek olacağından işbu irâde-i şâhanemiz Dersaadet ve bilcümle memâlik-i mahrusamız ahalisine ilân ve işâe olunacağı misillû düvel-i mütehabbe dahi bu usûlün inşaallah-u Taalâ ilelebed bekasına şâhid olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taalâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânin-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allah-u Taalâ Hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar âmin.

Fî 26 Şaban, Sene : 1255, Yevm : Pazar, 3 Kasım 1839

Islahat fermân-ı hümâyûnu suretidir :

Bâd-el-elkab,

Malûm ola ki yed-i müeyyed-i mülûkâneme vedia-i cenâb-ı bârî olan kâffe-i sunuf-ı tebea-i şâhânemin her cihetle temamî-i husûl-i saadeti hâli akdem-i efkâr-ı hayriyet disar-ı pâdişâhanem olarak cülûs-ı meymenet menus-ı hümâyunum günündenberi bu babda zuhura gelen himem-i mahsusa-i şâhânemin hamdolsun pek çok semere-i nâfiası meşhut olup mülkü milletimizin mâmuriyet ve serveti anbean tezayüt etmekte ise de Devlet-i aliyyemizin şanına muvafık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın hâiz olduğu mevki-i âlî ve mühimme lâyık olan hâlin kemale îsali için şimdiye kadar vaz' ve tesisine muvaffak olduğum nizamât-ı cedide-i hayriyyenin ez ser-i nev tekit ve tevsii matlub-ı mâdelet mashûb-ı pâdişâhanem olduğu hâlde umum tebea-i şâhânemizin mesaiy-i cemîle-i hamiyetkâraneleri ve müttefik-i hass-ı bahir-ül-ihlâsımız olan düvel-i mufahhamanın himmet ü muâvenet-i hayrhâhaneleri eseri olmak üzere Devlet-i aliyyemizin bu kerre biinâyetillâhi Taalâ haricen hukuk-ı seniyyesi bir kat daha teekküt eylediğine ve bu cihetle şu asr devlet-i aliyyemiz için bir zamân-ı hayriyyet iktiranın mâbadi olacağından dahilen dahi saltanat-ı seniyyemizin tezyid-i kuvvet ve meknetini ve

revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaşî ile birbirine merbut olan ve nazar-ı madalet-eser-i müşfikanemde müsavi bulunan kâffe-i sunûf-ı tebea-i şâhânemin her yüzden husûl-i temamî-i saadet-i hâl ve memâlik-i şâhânemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbâb-ı vesâilin anbean ilerlemesi murad-ı merhamet îtiyad-ı mülûkânem iktizasından bulunduğuna binaen hususat-ı atiyet-üz-zikrin icrasına irâde-i mâdelet ifade-i pâdişâhanem şerefsudur olmuştur.

Şöyle ki : Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyunum ile ve Tanzimat-ı Hayriyye mûcibince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebaa-i şâhânem hakkında bilâistisna emniyet-i can ve mal ve mahfuziyet-i nâmus için taraf-ı eşref-i pâdişâhanemden va'd ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi tekid ve teyit kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması ve zîr-i cenâh-ı âtıfet-i seniyye-i pâdişâhanemde olarak memâlik-i mahrusa-i şâhânemde bulunan hıristiyan vesâir tebea-i gayr-i müslime cemaatlerine ecdâd-ı îzamım taraflarından verilmiş ve sinîn-i âhirede îta ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazat ve muafiyat-ı ruhaniye bu kere dahi takrir ve ibka kılınıp fakat hıristiyan ve tebea-i gayr-i müslime-i sâirenin her bir cemaati bir mehl-i muayyen içinde imtiyazat ve muafiyyat-ı hâzıralarının rüyet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek âsâr-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesibenin icap ettirdiği ıslahatı irade ve tensib-i şâhânem ile Bâb-ı âlîmizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler mârifetiyle bilmüzakere cânib-i Bâb-ı âlîmize arz ve ifade eylemeye mecbur olarak cennetmekân Ebülfeth Sultan Mehmet Han-ı sânî hazretleri ve gerek ahlâf-ı îzamları taraflarından patrikler ile hıristiyan piskoposlarına îta buyrulmuş olan ruhsat ve iktidar niyat-ı fütüvvetkârâne-i pâdişâhanemden nâşi işbu cemaatlere temin olunmuş olan hâl ve mevki'-i cedid ile tevfik olunup ve patriklerin elhaletü hazihi câri olan usûl-i intihabiyeleri ıslah olunduktan sonra patriklik berât-ı âlîsinin ahkâmına tatbîken kayd-ı hayat ile nasb ve tâyin olunmaları usulünün tamamen ve sahihen icra ve Bâb-ı âlîmizle cemaat-ı muhtelifenin rüesây-ı ruhaniyesi beyninde karargir olacak bir surete tatbikan patrik ve metrepolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların hîn-i nasbında usûl-i tahlifiyenin ifâ kılınması ve her ne suret ve nam ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan

cevaiz ve avaidât cümleten menolunarak yerine patriklere ve cemaat başılarına varidât-ı muayyene tahsis ve rühbân-ı sâirenin dahi rütbe ve mansıblarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine bervech-i hakkaniyyet maaşlar tâyin olunup, fakat hıristiyan rahiplerinin emvâl-i menkule ve gayr-i menkulelerine bir gûna sekte iras olunmıyarak hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin rühban ve avamı beyninde müntehap âzadan mürekkep bir meclisin hüsn-i muhafazasına havale kılınması ve ehalisi cümleten bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrây-ı âyine mahsus olan ebniyyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillû sâir mahallerin hey'et-i asliyyeleri üzere tâmir ve termimlerine bir gûna mevâni îka olunmayıp böyle mahallerin müceddeden inşası lâzım geldikçe patrik veya rüesay-ı milletin tasvibi hâlinde bunların resm ve suret-i inşâsı bir kere cânib-i Bâb-ı âlimize arzolunmak iktiza edeceğinden ya sûver-i mârûza kabul ile müteallik olacak irâde-i seniyye-i mülûkânem iktizası icra veya bir müddet-i muayyene zarfında olbabda olan itirazat beyan olunup bir mezhebin cemaati yalnız olarak sâiriyle karışık olmıyarak bir mahalde bulunur ise o yerde âyine müteallik hususatı zâhiren ve alenen icrada bir türlü kuyuda düçar olmayıp ahalisi edyân-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sâkin olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast ü beyan olunan usule ittibaen kendi kilise ve hastahane ve mektep ve mezarlıklarını tâmir ve termime muktedir olabilmesi ve müceddeden inşa olunması iktiza eyliyen ebniyyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzimeyi patrikler veyahut cemaat metrepolitleri cânib-i Bâb-ı âlîmizden istida edüp Devlet-i aliyyemizce bundan bir gûna mevâni-i mülkiyye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzan kılınması ve bu makule işlerde hükümet tarafından vuku bulacak muamelât külliyyen hasbî olması ve bir mezhebe tâbi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemâl-i serbestî ile icra olunmasını temin için tedabir-i lâzime ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezheb ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sünuf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın âher sınıftan aşağı tutulmasını mutazammın olan kâffe-i ta'birat ve elfaz ve temyizat muharrerat-ı divaniyyeden

ilelebet mahv ü izâle kılınması ve ahad-ı nas beyninde veyahut memurîn taraflarından dahi mücib-i şîn ve âr olacak veya nâmusa dokunacak her türlü târif ve tavsifin istimali kanunen menolunması ve çünkü memalik-i mahrusamda bulunan her din ve mezhebin âyini berveçh-i serbestî icra olunduğundan tebaa-i şâhânemden hiç bir kimesne bulunduğu dinin âyinini icradan menolunmaması ve bundan dolayı cevr-ü eza görmemesi ve tebdil-i din ü mezhep etmek üzere kimse icbar olunmaması ve saltanat-ı seniyyemizin memurîn ve hademesinin intihap ve nasbı tensip ve irâde-i şâhâneme menut olarak tebea-i Devlet-i aliyyemin cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyyet ve kabiliyyetlerine göre umum hakkında mer'iyy-ül-icra olacak nizamata imtisâlen memuriyetlerde istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin nizamât-ı mevzularında gerek sınce ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz Devlet-i aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat-ı maarif ve hiref ve sanâyie dâir milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekâtib-i umumiyyenin usûl-i tedrisi ve muallimlerin intihabı âzası taraf-ı şâhânemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması ve ehl-i islâm ile hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime miyanesinde veyahut tebaa-i İseviyye vesâir tebaa-i gayri müslimeden mezahib-i muhtelifeye tâbi olanların birbiri beyninde ticaret veyahut cinayata müteallik zuhura gelecek cemi deavî muhtelit divanlara havale olunup istima-ı dâva için işbu divanlar tarafından akdolunacak meclisler alenî olacağından müddeî ile müddeîaleyh muvacehe olunarak bunların ikame edecekleri şahitler tekarir-i vakıalarını daima kendi âyin ve mezhepleri üzere icra edecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı âdiyeye âit olan deavî dahi eyalet ve elviye muhtelit meclislerinde vâli ve kadı-i memleket hazır oldukları halde şer'an veya nizamen rü'yet olunup işbu mehakim ve mecaliste muhakemat-ı vakıa alenî icra olunması ve hıristiyan vesair tebaa-i gayr-i müslimeden iki kimse beyninde hukuk-ı irsiyye gibi deavî-i mahsusa sahib-i dâva olanlar istedikleri hâlde patrik veya rüesa ve mecâlis marifetiyle rü'yet olun-

mak üzere havale kılınması ve mücazat ve ticaret kanunlariyle muhtelit divanlarda icra olunacak usûl ve nizamât-ı mürafaat mümkün mertebe süratle ikmâl olunarak ve zabt ü tedvin kılınarak memâlik-i mahrusâ-i şâhânemde müstâmel olan elsine-i muhtelifeye tercüme ile neşr-ü ilân olunması ve hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile tevfik etmek için mazanne-i sû'i olanların veyahut tedibât-ı cezaiyyeye müstehak bulunanların haps ve tevkiflerine mahsus olan kâffe-i mahbes ve mahall-i sâirede usûl-i hapsiyyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslahına mübaşeret olunması ve herhalde hapishanelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vaz' kılınan nizâmat-ı inzibatiyyeye muvafık muamelâttan maada hiçbir gûna mücazât-ı cismaniye ve eziyet ve işkenceye müşabih kâffe-i muamele dahi kâmilen lâğv ve iptal kılınması ve bunun hilâfında vukubulacak harekât şedîden men ve zecrolunacağından maada bunun icrasını emreden memurîn ile bilfiil icra eyliyen kesanın dahi ceza kanunnâmesi iktizasınca tekdir ve tedip olunması ve Dâr-üs-saltanat-ı seniyyem ve eyalât ve bilâd ve kurada umûr-ı zaptiyyenin tanzimi maddesi âsude-i hâl olan kâffe-i tebaa-i mülûkâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahihen ve kaviyyen emniyet verecek surette tanzim kılınması ve verginin müsavatı tekâlif-i sâirenin müsavatını mûcip olduğu misillû hukukça olan müsâvat dahi vezaifçe olan müsâvatı müstelzim olduğundan hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime dahi châli-i islâm misillû hisse-i askeriyye îtası hakkında muahharan verilen karara inkıyat mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakden akçe îtasiyle hizmet-i fi'liyyeden muâf olmak usulünün icra olunması ve islâmdan maada tebaanın sunûf-ı askeriyye içinde suret-i istihdamları hakkında nizamât-ı lâzime yapılıp müddet-i kalile-i mümkine zarfında neşr-ü ilân kılınması ve eyâlât ve elviye meclislerinde tebaa-i Müslime ve İseviyye vesâireden bulunan âzanın emr-i intihaplarını bir suret-i sahihaya koymak ve ârânın doğruca zuhurunu temin eylemek için işbu meclislerin sür'at-i tertip ve teşkilleri hakkında olan nizamâtın ıslahına teşebbüs ile Devlet-i aliyyem netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahîhen bilmek ve buna nezaret etmek esbab ve vesâil-i müessirenin istihsalini mütalea eylemesi ve çünkü bey' ve furuht ve tasarruf-ı emlâk ve akar maddeleri hakkında olan kavanin-i devlet-i aliyyeme

ve nizamât-ı zabıta-i belediyyeye ittiba ve imtisâl eylemek ve asıl yerli ehalinin verdikleri tekâlifi vermek üzere saltanat-ı seniyyem ile düvel-i ecnebiyye beyninde yapılacak suret-i tanzimiyyeden sonra ecnebiyyeye dahi tasarruf-ı emlâk müsaadesinin îta olunması ve tebaa-i saltanat-ı seniyyemin kâffesi üzerine tarholunacak vergi ve tekâlif sınıf ve mezheplerine bakılmıyacak bir surette ahzolunmakta idiğünden işbu tekâlifin ve alelhusus âşarın ahz-ü istifasında vukubulmakta olan sû-i istimalâtın ıslahı tedbir-i seriası mütalea ve müzakere olunup doğrudan doğruya ahz-i vergi etmek usulünün peyderpey icrası kabil oldukça varidat-ı devlet-i aliyyemin iltizam olunması usulünün yerine bu suret ittihaz kılınıp usûl-i hâliyye câri oldukça memurîn-i Devlet-i aliyyem ile mecâlis âzalarının müzayedeleri alenen icra olunacak iltizamattan birini deruhte ettirmeleri veya bir gûna hisse almaları mücâzat-ı şedîde ile men kılınması ve tekâlif-i mahalliye dahi mehmaemken mahsulâta halel vermiyecek ve ticaret-i dahiliyyeye mâni olmıyacak vaz' ve tâyin olunması ve umûr-ı nâfia için tâyin ve tahsis olunacak mebâliğ-i münasibeye berren ve bahren ve ihdas olunacak turuk-ı mesâlikten istifade edecek olan eyalât ve sancaklarda vaz' ve tesis kılınacak vergiy-i mahsuslar dahi ilâve edilmesi ve saltanat-ı seniyyemin beher sene için varidat ve masarifat defterinin tanzim ve iraesi hakkında muahharen bir nizâm-ı mahsus yapılmış olduğundan bunun temamî-i icrây-ı ahkâmına îtina olunması ve her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların hüsn-i tesviyesine mübaşeret kılınması ve her bir cemaatin rüesasiyle taraf-ı eşref-i şâhânemden tâyin olunacak birer memurları tebaa-i saltanat-ı seniyyemin umûmuna ait ve râci olan maddelerin müzakeratına Meclis-i vâlâ'da bulunmak üzere makam-ı celîl-i vekâlet-i mutlakamdan mahsusen celbolunup ve işbu memurlar birer sene için tâyin kılınıp bunlar memuriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclis-i vâlâ'nın âzası gerek âdi ve gerek fevkalâde vukubulan içtimalarında rey ve mütalcalarını doğruca beyan ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları ve ifsad ve irtikâp ve itisafa dâir olan kavâninin ahkâmı kâffe-i tebaa-i saltanat-ı seniyyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar usûl-i meşrûasına tevfikan icra olunması ve Devlet-i aliyyemin tashih-i usûl-i sikke ile umûr-ı maliyesine îtibar vere-

cek başka misillû şeyler yapılıp memalik-i mahrûsa-i şâhânemin menbâ-ı servet-i maddiyyesi olan hususata iktiza eden sermayelerin tâyiniyle ve mahsulât-ı memâlik-i şâhânemin nakli için îcap eden turûk ve cedâvilin küşâdiyle ve emr-i ziraat ve ticaretin tevessüüne hâil olan esbâbın men'iyle teshilât-ı sahîhanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulûm ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbâbının biletraf mütaleasiyle peyderpey mevki-i icrâya konulması maddelerinden ibaret olmakla siz ki sadr-ı âzam-ı sütude şiyem-i müşârünileyhsiz işbu fermân-ı celîl-ül-unvân-ı mülûkânemi usûlü üzere gerek Dersaadetimde, gerek memalik-i şâhânemin her bir tarafında ilân ve işaatle hususât-ı meşruhanın balâda beyan olunduğu veçhile icrây-i iktizalarına ve bundan böyle ahkâm-ı celîlesinin daima ve müstemirren mer'iyy-ül-icra tutulması esbâb-ı lâzime ve vesâil-i kaviyyesinin istihsâl ve istikmali hususuna bezl-i cell-i himmet eyliyesiz; şöyle bilesiz alâmet-i şerifeme îtimat kılasız. Tahrîren fî evâil-i şehr-i cemâziy-el-uhra, sene isna ve seb'in ve mieteyn ve elf.

BİBLİYOGRAFYA

Tanzimat Devri (1838-1856)

Genel mahiyette kaynaklar:

— Ahmet Lütfi, *Lütfi Tarihi*, c. 8.
— Atâ, *Atâ Tarihi*, c. 5.
— Engelhard-Ali Reşat, *Türkiye ve Tanzimat* 1912.
— Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı hakikat*, c. I, II.
— Abdurahman Şeref, *Tarih müsahebeleri*, İst. 1925.
— Rifat Paşa, *Asâr-ı Rifat* (tarihsiz).

Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa hakkında:

— Ubicini, *Lettres sur la Turquie*, Paris 1851.
— *Hariciye Nezareti salnamesi*, 1883.
— Ahmet Refik, *Sultan Abdülmecid'in sarayında Dr. Spitzer'in hâtıratı*, Tarih-i Osmanî Enc. mec. 34.
— Sabahattin, *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyesi*.
— Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşit Paşa*. İst. 1946.

— Cavid Baysun, *Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra sefaretleri esnasındaki siyasî yazıları*, Tarih vesikaları, c. I, sayı 1-6, c. II, sayı 7, 9-12.

— Tevfik, *Reşit Paşa merhumun bazı âsâr-ı siyasiyesi*, 1289.

— Ali Fuat, *Ricâl-i mühimme-i siyasiye*, 1928.

— A. Hamit Ongunsu, *Abdülmecid* (İslâm Ansiklopedisi, cilt I, fask. 2).

Gülhane Hattı ve Yeni Düzen:

— Millî Eğitim Bakanlığı, *Tanzimat - yüzüncü yıldönümü münasebetiyle-*, İst. 1940; Bu kitapta şu yazılar vardır: A. H. Ongusu, *Tanzimat ve âmillerine umumî bir bakış.* — Enver Ziya Karal, *Tanzimattan evvel Garplılaşma hareketleri.* — Dr. Yavuz Abadan, *Tanzimat fermanının ilânı*, — Sadri Maksudi Arsal, *Teşkratik devlet ve lâik devlet.* — Dr. Recai Okandan, *Âmme hukukumuzda Tanzimat devri.* — Necati Tacan, *Tanzimat ve ordu.* — Dr. Hıfzı Veldet, *Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat.* — Mustafa Reşit Belgesay, *Tanzimat ve adliye teşkilâtı.* — Tahir Taner, *Tanzimat devrinde ceza hukuku.* — Şükrü Baban, *Tanzimat ve para.* — Dr. Refii Şükrü Suvla, *Tanzimat devrinde istikrazlar.* — Yusuf Kemal Tengirşenk, *Tanzimat devrinde Osmanlı devletinin haricî ticaret siyaseti.* — Ömer Lütfi Barkan, *Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli arazi kanunnâmesi.* — Ömer Celâl Sarç, *Tanzimat ve sanayiimiz.* — Sadrettin Celâl Antel, *Tanzimat maarifi.* — Şerafeddin Yaltkaya, *Tanzimattan evvel ve sonra medreseler.* — Dr. N. Gökdoğan, *Tanzimat ve müspet ilimler.* — Fahir Yeniçay, *Tanzimattan evvel ve sonra fizik tedrisatı hakkında bir taslak.* — Tarık Artel, *Tanzimattan cumhuriyete kadar Türkiye'de kimya tedrisatının geçirdiği safhalara dair notlar.* — İbrahim Hakkı Akyol, *Tanzimat devrinde bizde coğrafya.* — Mükrimin Halil Yinanç, *Tanzimattan Meşrutiyete kadar bizde tarihçilik.* — Dr. Ali Nihat Tarlan, *Tanzimat Edebiyatında hakikî müceddid.* — Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta içtimaî hayat.* — Cemil Bilsel, *Tanzimatın haricî siyaseti.* — Cavid Baysun, *Mustafa Reşit Paşa* — Sabri Esat Siyavüşgil, *Tan-*

zimat'ın Fransız efkâr-ı umumiyesinde uyandırdığı akisler. — Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimattan sonra fikir hareketleri.* — İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar.* — Dr. Ragıp Özdem, *Tanzimattan beri yazı dilimiz.* — Dr. A. Süheyl Ünver, *Osmanlı tababeti ve Tanzimat hakkında yeni notlar.* — Osman Şevki Uludağ, *Tanzimat ve hekimlik.* — F. Reşit Unat ve Selim Nüzhet Gerçek, *Bibliyografya.*

— Rifat Paşa, *Müntehabât-ı âsâr.*

— *Muharrerat-ı Nâdire*

— Enver Ziya Karal, *Tanzimat devrinde rüşvetin kaldırılması için yapılan teşebbüslere ait vesikalar, Tarih vesikaları* dergisi, Sayı 1.

— Dr. Halil İnalcık, *Bosna'da Tanzimatın tatbikine ait vesikalar,* Tarih vesikaları, Sayı 5.

— Dr. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar meselesi,* Doktora tezi, Ankara 1943.

Şark meselesi ve Boğazlar hakkında :

— Albert Sorel, *XVIII inci yüzyılda Şark meselesi,* çeviren Yusuf Ziya.

— E. Driault, *Doğu meselesi,* çeviren Ali Reşat.

— Ali Kemal, *Mesele-i Şarkiye,* Mısır, 1900.

— Yusuf Akçora, *Şark meselesine dair tarih-i siyasî notları,* Erkân-ı Harbiye mektebi külliyatı, İst. 1336.

— Enver Ziya Karal, *Namık Kemal ve Şark meselesi,* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin yayınladığı "Namık Kemal Hakkında" başlıklı kitapta, İst. 1942.

— René Pinon-Hüseyin Nuri, *Boğazlar meselesi,* İst. 1913.

— Ragıp Raif-Rauf Ahmet, *Boğazlar meselesi,* İst. 1918.

— Sedat Paşa, *Boğazlar meselesi ve Çanakkale,* İst. 1932.

— Süleyman Kâni İlter, *Boğazlar meselesi,* İst. 1936.

— Enver Ziya Karal, *Boğazlar meselesi,* "Tarih notları" kitabında, İst. 1940.

— Cemal Tukin, *Boğazlar,* İstanbul Üniversitesi yayınlarından, İst. 1947.

— Serge Gorianoff, *Devlet-i Osmaniye - Rusya siyaseti,* çeviren : Macar İskender - Ali Reşat, İst. 1331.

Macar mültecileri meselesi için :

— Ahmet Refik, *Türkiye'de mülteciler meselesi*, Türk Tarih Encümeni külliyatından, İst. 1926.

— Ahmet Refik, *Mülteciler meselesine dair Fuat Efendinin Çar I. Nikola ile mülâkatı*, Türk Tarih Encümeni mec. 13 (90).

Kırım muharebesi (1853 - 1856) :

— Hayrettin, *Kırım Muharebesi tarih-i siyasîsi*, İst. 1326.

— Adolphus Slad, *Türkiye ve Kırım harbi*, çeviren Ali Rıza Seyfi, İst. 1943.

— Camille Rousset, *Histoire de la Guerre de Crimee*, C. I, II, Paris 1894.

— H. Lomarche, *Histoire de la Guerre d'Orient - Les Russes et les Turcs*, Paris 1853.

— Prof. Bekir Sıtkı Baykal, *Paris andlaşması*, Aylık Ansiklopedi, C. II, Nr. 23.

Islahat fermanı hakkında :

— Ahmet Refik, *Türkiye'de Islahat fermanı*, Türk Tarih Encümeni mec. 4 (81).

KRONOLOJİ CETVELİ

10	Ağustos	1787	Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya harp açması.
9	Şubat	1788	Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na harp çaması.
		1788	İsveç Kıralı Güstav III.'ün Rusya'ya harp açması.
17	Aralık	1788	Kalas olayı.
28	Mart	1789	Selim III'ün tahta geçmesi.
11	Temmuz	1789	Osmanlı devleti ile İsveç arasında andlaşma.
31	Temmuz	1789	Fokşani felâketi.
22	Eylül	1789	Buzco-Boze bozgunu.
20	Şubat	1790	Leopold'ün Avusturya tahtına geçmesi.

28	Şubat	1790	İsveç'in harpten çekilmesi
	Ağustos	1790	İsveç ile Rusya arasında Varala muahedesi.
4	Ağustos	1791	Osmanlı devleti ile Rusya arasında Ziştova barış adlaşması.
9	Ocak	1792	Osmanlı devleti ile Rusya arasında Yaş barış andlaşması.
		1792	Nizam-ı Cedid'e dair lâyihaların kaleme alınması. Rasih Paşa Rusya'ya, Agâh Efendi İngiltere'ye elçi olarak gönderildiler.
		1793	Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un açılması. Vehhabî isyanı'nın başlangıcı.
		1794	Deryalar kaptanı Küçük Hüseyin Paşa'nın ölümü.
		1797	Pazvand oğlu isyanı.
19	Mayıs	1798	Bonapart'ın Doğu Akdeniz'e hareketi (Mısır'ı almak maksadiyle).
12	Haziran	1798	Bonapart'ın St. Jean Şövalyeleri'nden Malta'yı alışı.
2	Temmuz	1798	Bonapart'ın İskenderiye'ye varışı.
28	Temmuz	1798	Osmanlı - Rus andlaşması için görüşmelerin başlaması.
1	Ağustos	1798	Nelson'un Fransız donanmasını Ebukir'de bozguna uğratması.
5	Eylül	1798	Rus donanmasının Büyükdere önlerine gelmesi.
25	Eylül	1798	Osmanlı devletinin Fransa'ya harp açması.
22	Aralık	1798	Osmanlı - Rus ittifakı.
22	Aralık	1798	Bonapart'ın Mısır'dan Suriye'ye hareketi.
5	Ocak	1799	Osmanlı - İngiliz ittifakı.
20	Şubat	1799	Bonapart'ın El-Ariş'i alması.
24	Şubat	1799	Bonapart'ın Gazze'yi alması.
25	Mayıs	1799	Bonapart'ın Akkâ önünde geri çekilme emri vermesi.
25	Temmuz	1799	Bonapart'ın Köse Mustafa Paşa'yı yenip esir etmesi.
23	Ağustos	1799	Bonapart'ın, yerine Kleber'i bırakarak,

			Fransa'ya dönmesi.
21	Ocak	1799	İki Sicilya krallığı ile Fransa'ya karşı ittifak.
24	Ocak	1800	Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltma tekliflerinin şartname haline konması.
21	Mart	1800	Rusya ile Osmanlı devleti arasında İyoniyen adalarının iadesi.
14	Haziran	1800	Kleber'in öldürülmesi.
2	Mart	1801	İngilizler'in General Menou'nun ordusunu yenmeleri.
	Nisan	1801	Çar Pol'ün öldürülmesi.
30	Ağustos	1801	Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmesi için mütareke.
18	Mayıs	1803	Fransızlar'ın Maltayı boşaltması yüzünden Fransa ile harbin yeniden başlaması
2	Aralık	1804	Bonapart'ın İmparatorluğu'nu ilân etmesi.
4	Şubat	1804	Sırp isyanının başlaması.
2	Aralık	1805	Bonapart'ın Osterliç muzafferiyeti.
		1805	Sırbistan'da Kara Yorgi Gospodar. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Valisi. Muhib Efendi'nin Fransa elçiliği ve Napolyon Bonapart'ın İmparator unvanının tasdik edilmesi.
		1806	Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasında harbin başlaması.
27	Ocak	1807	İngiliz Elçisinin İstanbul'u terketmesi.
19	Şubat	1807	İngiliz donanmasının İstanbul'u korkutma teşebbüsü.
2	Mart	1807	İngiliz donanmasının geri çekilmesi.
17	Mart	1807	İngilizlerin İskenderiye'yi almaları.
14	Mart	1807	Sırp isyanına Rusya'nın karışması.
14	Haziran	1807	Bonapart'ın Fridland savaşını kazanması. Boğaz yamaklarının isyanı. Kabakçı Mustafa hareketi. Selim III.'ün tahttan feragati ve Mustafa IV.'ün padişahlığı.
9	Temmuz	1807	Tilsit muahedesi.
	Eylül	1807	Mehmet Ali Paşa'nın İskenderiye'yi kuşatarak İngilizleri teslime mecbur etmesi.

			Mahmut II.'nin padişahlığı, Bayraktar'ın sadareti.
12	Ekim	1808	Erfurt görüşmesi.
	Aralık	1808	Kara Yorgi'nin kendisini bütün Sırpların başkanı ilân etmesi.
28	Mayıs	1812	Bükreş barış andlaşması. Hicaz'daki Vehhabî isyanının Mehmet Ali tarafından bastırılması.
7	Kasım	1813	Hurşit Paşa'nın Kara Yorgi'yi yenerek Belgrad'ı alması.
		1814	Etniki Eterya'nın kurulması.
		1816	Sırbistan'ın imtiyazlı bir eyalet haline gelmesi.
		1820	Eflâk ve Buğdan isyanı.
12	Şubat	1821	Mora isyanı.
28	Temmuz	1821	Rusya'nın İstanbul'daki elçisini geri çağırması.
		1823	İngiltere'nin Yunan âsilerini muharip tanıması.
		1824	Mehmet Ali Paşa'nın Yunan işine müdahalesi
		1825	Yunan âsilerinin İngiltere himayesini istemeleri, teklifin, İngilizler tarafından reddedilmesi.
		1826	Tıbhâne-i Âmire'nin açılması.
4	Nisan	1826	Sen-Petersburg protokolunun imzalanması.
7	Ekim	1826	Akkerman andlaşmasının imzalanması.
17	Haziran	1826	Yeniçerilerin Mahmut II'ye karşı isyanı, Vak'a-i hayriye.
6	Temmuz	1827	Yunan isyanlarının çözülmesi için Londra andlaşması.
5	Haziran	1827	Atina'nın Türklere teslim olması.
20	Kasım	1827	Navarin felâketi.
26	Nisan	1828	Rusya'nın Osmanlılara harp açması.
14	Eylûl	1829	Edirne barış andlaşması.

12	Haziran	1830	Fransa'nın Cezayir'e saldırması.
5	Temmuz	1830	Cezayir'in Fransızlar tarafından alınması.
	Aralık	1831	Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanının başlaması.
5	Nisan	1833	Rus kuvvetlerinin Boğaz içinde yerleşmesi.
	Mayıs	1833	Kütahya andlaşması.
6	Temmuz	1833	Hünkâr iskelesi andlaşması.
16	Eylûl	1833	Münchengrätz andlaşması.
		1834	Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'nin açılması.
16	Ağustos	1838	İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticaret andlaşması.
21	Nisan	1839	Mahmut II.'nin Mehmet Ali'ye harb açması.
3	Kasım	1839	Gülhane hatt-ı hümâyununun okunması.
11	Ağustos	1840	Mehmet Ali'ye karşı harbin yeniden başlaması.
3	Temmuz	1841	Boğazlar problemi hakkında Londra andlaşması.
22	Şubat	1848	Fransa'da 1848 ihtilâlinin başlaması.
		1848	Macarların Macar kabinesinin kurulmasını istemeleri. Macar isyanı.
4	Mart	1849	Macaristan'ın Avusturya'ya ilhakı.
15	Mart	1853	Prens Mençikof'un olağanüstü elçilikle İstanbul'a gelmesi.
19	Mayıs	1854	Türkiye - Rusya münasebetlerinin kesilmesi.
22	Haziran	1853	Rus ordularının Eflâk ve Buğdan'a girmesi.
	Temmuz	1853	Viyana Kongresinin toplanması.
30	Kasım	1853	Sinop felâketi.
28	Ocak	1854	Rusların genel taarruza geçmeleri.
9	Şubat	1854	İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya harp açması.
12	Mart	1854	İngiltere ve Fransa ile Osmanlı devleti arasında andlaşma.

30	Eylûl	1854	Eflâk ve Buğdan için Avusturya ile andlaşma.
25	Ekim	1854	Balıklova savaşı.
5	Aralık	1854	İknerman Savaşı.
7	Haziran	1855	Yeşiltepe'nin zaptı.
12	Ağustos	1855	Traktir Savaşı.
7	Eylül	1855	Malakof'un zaptı.
10	Eylül	1855	Sivastopol'un zaptı.
22	Aralık	1855	Rusların Kars'ı almaları.
28	Şubat	1856	Islahat fermanı.
30	Mart	1856	Paris andlaşması.

GENEL DİZİN

(Kişi ve yer adlariyle bazı deyimleri kapsar)

A

Abbas Paşa, Mısır valisi, 228n1.
Abdi Paşa, Çarhacı, 16.
Abdullah Efendi, Tatarcık, Molla, 62, 63.
Abdullah Efendi Esseyyit, Dürrizade, 165.
Abdullah Paşa, Akkâ valisi, 129, 165.
Abdurrahman Paşa, Kadı, 80, 81.
Abdurrahman Paşa, Karaman valisi, 80.
Abdurrahman Şeref, 186.
Abdülfettah ağa, Başçuhadar, 87.
Abdülhak Molla, Hekimbaşı, 161.
Abdülhamid I., Sultan, 13, 14, 57, 59, 60, 61, 142.
Abdülkadir Bey, Karakaptan, 36.
Abdülmecit, Sultan, 142, 144, 169, 182, 196, 233, 234.
Abdülvehhab Efendi, Esseyyit, Yasincizade, 165.
Adalar Rumları, 102.
Adana, 131, 140, 202.
Adana Sancağı, 135.
Adriyatik denizi, 1.
Afif, Yelkenci, 242.
Afrika, 131, 239.
Ağa Kapısı, 146.
Ahıska, 120, 121.
Ahmet Enderun ricalinden, sırkâtibi, 83.
Ahmet, Kel, 154.
Ahmet, Reisülküttap vekili, 83.
Ahmet III., Sultan, 7, 192, 193.
Ahmet Esat Efendi, Salih-zâde, 89, 97.
Ahmet Muhib Efendi, 50.
Ahmet Paşa, 100, 196.
Ahmet Paşa, Cezzar, 37, 39, 40, 52, 78, 129.
Ahmet Paşa, Firarî, 169.
Ahmet Paşa, Hafız, 141.
Ahmet Paşa, Humbaracı, 57, 67.
Ahmet Paşa, Trabzonlu, 165.
Ahmet Reşit Efendi, Sıtkızâde, 165.
Akdeniz, 1, 18, 29, 30, 31, 33, 42, 44, 45, 54, 78, 85, 101 102 122, 123, 124, 125, 132, 133, 134, 135, 138, 190, 198, 205, 206, 207, 208, 230, 238, 239, 246.
Akdeniz boğazı, 85.
Akdeniz problemleri, 132, 206.
Akdeniz ticareti, 246.
Akif Efendi, Babıâli şûrası kâtiplerinden, 196.
Akif Paşa, 174.
Akkû, 39, 40, 41, 52, 78, 80, 129, 130, 135, 140, 198, 200.
Akkerman, 16, 116.
Akkerman andlaşması, 121.
Alma, 239.
Almanya ve Almanlar, 18, 26, 57, 211, 213, 247, 248.
Aleksandr, Rus Çarı, 45, 46, 51, 98, 99, 116, 203, 207.
Aleksandr II. 240.
Aleksandr, Kara Yorgi sülûlesinden, 188.
Ali, Arnavut, 84.
Ali Ağa, Hacı, Pınarhisar âyanı, 88.
Ali Efendi, Paris Elçisi, 28, 43, 46.

Ali Efendi, Dışişleri Bakanlığı müsteşarı, 182.
Âli Paşa, 242.
Ali Paşa, Benderli, 165.
Ali Paşa, Cezayirli, 126.
Ali Paşa, Seyyit, Kaptan-ı derya, 87.
Ali Paşa, Seyyit, İspartalı, 165.
Ali Paşa, Silâhdar, 165.
Ali Paşa, Tepedelenli, 36, 90, 110, 111, 113, 154.
Amerika, 206, 211.
Amyen Musalehası (1802), 46, 47.
Anadolu, 1, 4, 19, 35, 37, 65, 66, 71, 78, 79, 80, 84, 85, 90, 93, 120, 122, 129, 131, 135, 136, 142, 149, 154, 155, 156, 157.
Anadolu Kadıaskerliği, 6.
Anadolu sadareti, 153,
Anadolu seraskerliği, 128.
Anape-Anapa, 19, 120, 121.
Ankara, 72, 163.
Antakya, 130.
Aponyi, Avusturya'nın İstanbul elçisi, 188.
Arabacı ocakları, 96.
Arap yarımadası, 78.
Arapkir, 125.
Ârif Hikmet Bey, Esseyyit, Elhac (İsmet Bey zâde), 253.
Arif Hikmet Efendi, Şeyhülislâm, 182.
Arif Efendi, Arapzade, 88.
Aristo, 6.
Arnavutlar ve Arnavutluk, 1, 31, 36, 90, 111, 130, 186, 210, 231.
Arpaçay, 234.
Asakir-i Mansure-i Muhammediye, 150, 151, 159, 178.
Asâkir-i şahane, 160.
Âsitane-i Saadet, 224.
Âşar (vergi), 176.
Ataullah Efendi, Şeyhülislâm, 87.
Ataullah Efendi, Topal, Rumeli Kazaskeri, 81, 82, 83, 84.
Arif Bey, reisülküttab, 35.
Atina, 237.
Atlas denizi, 30, 206, 207.
At meydanı, 95.
Austerliç, 49.
Avrupa ve Avrupalılar, 2, 8, 9 10, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 34, 35, 36, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 50, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 68, 69, 73, 77, 78, 92, 93, 98, 99, 103, 106, 108, 109, 114, 115, 116, 118, 123, 127, 131, 138, 141, 145, 150, 151, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 169, 170, 177, 178, 179, 184, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 197, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 226, 231, 232, 234, 236, 237, 239, 241, 242, 243 247, 248, 264.
Avrupa-Asya ticareti, 43.
Avrupa devletleri, 22, 249.
Avrupa büyük devletleri, 250.
Avrupa hükümetleri, 138.
Avrupa komisyonu, 245.
Avusturya ve Avusturyalılar, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 41, 44, 45, 47, 50, 57, 61, 65, 68, 99, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 114, 116, 117, 119, 120, 130, 132, 133, 134, 138, 139, 170, 187, 188, 191, 197, 198, 200, 205, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 226, 227, 232, 233, 236, 238, 240, 241, 242, 247, 248, 249, 250.
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 213, 220, 237.
Ayamavro, 36.
Ayasofya, 237.
Aydın, 90, 186.
Aynî (Tarihçi), 56.
Azak denizi, 133, 205.

B

Baba Ali (Cezayir dayılarından), 122.
Bâbıâli, 9, 14, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 37, 41, 43, 46, 48, 49, 54, 59, 81, 84, 88, 95, 99, 102, 110, 111, 114, 116 117, 124, 126, 129, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 153, 162, 172, 177, 180, 182, 187, 189, 196, 197, 202, 210, 212, 214, 216, 217, 218, 221, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 238, 248, 250, 260.
Bâb-ı Serskerî Dâr-ı Şûrası, 257.
Bahkova, 240.
Balkanlar, 78, 104, 231, 232, 234 237, 241, 247.
Baltık denizi, 17, 207, 237.
Baltık eyâletleri, 23.
Basarabya, 16, 18, 100.
Basra, 133.
Basra körfezi, 1, 208.
Batı Akdeniz, 123.
Batı Avrupa, 107.
Batı Avrupa devletleri, 221.
Batı devleti 153.
Batı dünyası, 143.
Batı ocakları, 30.
Batum, 235.
Bayat, Aubert de, Fransız elçisi, 22, 24, 25.
Bayezid (semt), 149.
Behçet Efendi, Hekimbaşı, 161.
Behiç Efendi, Rusçuk âyanı, 87.
Bekir Paşa, Bosna valisi, 104.
Bektaşi tarikatı, 150.
Bektaşiler, 150.
Bektaşilik, 150.
Belçika, 213.
Belgrat, 16, 103, 104, 105, 106.
Bender, 16.
Beriyyetüşşam vilâyeti, 135.
Berlin, 73.
Bernard, Prof., 161.
Beşiktaş, 147, 160.
Beşir, emîr, Cebel-i Dürz hâkimi, 40, 210.
Beyrut, 200
Beyt ül-Lahim, 223, 224, 226.
Beyt ül-Lahim kilisesi, 228.
Bilecik, 90.
Birecik, 140, 141.
Birleşmiş Yediada Cumhuriyeti, 36, 37, 46.
Bizans imparatorluğu, 109, 110.
Boğaziçi, 96, 130.
Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul Boğazları), 28, 33, 35, 43, 50, 51, 52, 65, 81, 98, 99, 121, 133, 134, 135, 138, 204, 205, 206, 207, 209, 229, 236, 238, 244, 246, 247.
Boğazlar Problemi, 208, 221, 242.
Boğaz yamakları, 81.
Boğaz yanıkları ocağı, 90.
Bonneval, de 57.
Bosna, 45, 106, 218, 231.
Boze (Buzau) bozgunu, 16.
Bozuk, 90.
Buffon, Tabiat ilimleri yazarı, 161.
Buğdan, 1, 9, 15, 18, 20, 50, 51, 52, 98, 100, 105, 11, 112, 113, 116, 121, 187, 214, 215, 219, 220, 221, 222, 234, 236, 238, 240, 245.
Buğdan Gospodarlığı, 215.
Buhara, 45.
Bulgaristan ve Bulgarlar, 1, 45, 107, 109, 112, 188, 210, 218, 220, 222, 234.
Buol, Kont, 242.
Buzau suyu, 16.
Bükreş, 16, 108, 110.
Bükreş, muahedesi (1812), 100, 106, 116.
Bülbüloğlu, 154.
Büyük Britanya İmparatorluğu, 140, 190.
Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, 243.
Büyükdere, 31, 135, 230, 231.
Büyükdere çayırı, 81.
Byron, Lord, 108, 114.

Canrobert, Fransız mareşali, 239, 240.
Canning, İngiliz dışişleri bakanı, 116.
Cardington, amiral, 118.
Cattaro, 99.
Cebbar-zâdeler, 90.
Cebeci ocağı, 82.
Cebel-i Dürz, 40.
Cebelüttarık, 36, 42, 207.
Cemaat mahkemeleri, 174.
Cezayir, 1, 20, 122, 123, 124, 129, 132.
Cezayir dayıları, 123.
Chenier, Andre, 108.
Cizye (vergi), 176.
Clarendon, Lord, 242.
Cour, de la, Fransız elçisi, 230.

Ç

Çanakkale, 51, 52, 135, 229, 230
Çanakkale Boğazı, 54, 137, 138, 209, 221, 236.
Çatalca, 83.
Çavuşbaşı Efendi, 62.
Çerkesler, 1.
Çırağan sarayı, 233.
Çorlu, 80.
Çuka adası, 36.

D

Dağdeviren oğlu, 78, 154.
Dalmaçya, 51, 99, 110.
Danimarka, 45.
Danzig, 19.
Dâr-ı Şûrây-ı Askerî, 153.
Dâr-ı Şûray-ı Bâbıâlî, 153.
Dârül-Ulûm-ı Hikemiyye-i Osmaniye (Tıbhane), 161.
Dâr-üs-saltanat-ı seniyye, 262.
Davutpaşa, 146.
Decorches, Fransız elçisi, 22, 23.
Dede Bey, 154.
Derbent, 110.
Dersaadet, 156, 179, 258, 264.

C

Devlet-i Aliyye, 34, 48, 49, 60, 92, 102, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263.
Dicle nehri, 133.
Dicle vadisi, 208.
Dinyeper nehri 205.
Dinyester nehri, 20, 51.
Direktuvar, 27, 124.
Divan-ı Hümâyun, 9, 160, 161, 187, 214.
Divanyolu, 149.
Diyebiç, general, 120.
Dobrice, 100.
Dobruca, 238.
Doğu Akdeniz, 28, 35, 36, 37, 39, 42, 44, 107, 116, 190, 202, 207, 209, 211, 246, 247.
Doğu Anadolu, 121.
Doğu Asya, 247.
Doğu Avrupa, 18, 232.
Dolça, 19.
Dubrovnik Cumhuriyeti, 37.
Dukorth, amiral, 52.
Dürziler, 40, 210, 211, 212.

E

Ebûbekir Ratıb Efendi, 61.
Ebuhır, 38, 39, 41, 42.
Ebuhır limanı, 30.
Ebuhır zaferi, 30.
Edirne, 78, 80, 87, 120, 158, 219, 235.
Edirne vak'ası 80 81.
Edirne barış andlaşması (14 Eylül 1829), 120, 121, 122, 124, 128, 129, 132, 137.
Efganistan, 45.
Eflâk, 1, 9, 16, 18, 20, 50, 51, 52, 98, 100, 105, 108, 112, 113, 116, 121, 187, 214, 215, 219, 220, 221, 222, 234, 236, 238, 240, 245.
Eflâk-Buğdan, 45, 232.
Eflâk-Buğdan muhtarlığı, 247.

Eflâk ve Buğdan meselesi, 228n$_1$.
Ege denizi, 1.
Elariş, 39, 41.
Elviye-i selâse (Yanya, Tırhala ve Manastır vilâyetleri), 192.
Emin Ağa, 154.
Emin Efendi, Veli Efendi zâde, sudûrdan, 62.
Enderun ağaları, 162.
Enderun mektebi, 181
Enveri Efendi, 62.
Erfurt, 207.
Erfurt mülâkatı, 99.
Epir, 237.
Epidor, 114.
Ermeni cemaati, 171.
Ermeniler, 1, 223, 224.
Ermeni Patrikleri, 170, 231.
Erzurum, 120, 231.
Eski Venedik Cumhuriyeti, 200.
Esma Sultan, 96.
Eşkinciler, 146.
Eşkinci ocağı, 146.
Et Meydanı, 81, 83, 146, 147, 149.
Etniki Eterya Cemiyeti, 109, 110, 111, 112, 113.
Etolya, 237.
Eupatoria, 240.
Evans (çuha uzmanı), 161.
Exmont, Lord, 123.
Eyyûbiler, 39.

F

Fabvier, Albay, 114.
Fas, 15.
Fatimiler, 39.
Fazıl Ahmet Paşa, Köprülü, 224.
Fazıl Mustafa Paşa, 61.
Felemenk, 15.
Fenerli Rumlar, 108, 187.
Fenerli Rum beyleri, 111.
Ferdinand, imparator, 213, 214.
Fethi Paşa, 163.
Fevzi, Kara, 154.
Feyzullah, 52.
Fırat Vadisi, 208.
Filistin, 1.
Finlandiya, 19, 23, 227, 241.
Firavunlar, 39.
Fırat nehri, 133, 139, 140.
Fokşan felâketi, 15.
Fransa ve Fransızlar, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 78, 80, 98, 99, 100, 101, 102, 109, 110, 117, 118, 119, 123, 124, 125, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 151, 163, 169, 170, 177, 179, 187, 188, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 220, 222, 225, 226, 227, 229, 230, 235, 236, 238, 239, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 249, 250.
Fransa-Avrupa savaşı, 24.
Fransa devrimi, (ihtilâli) 19, 22, 33, 61, 101, 109, 214, 219, 220.
Fransa hükümeti, 220.
Fransuva I., 21.
Fransuva-Jozef, 214.
Frederik, 58, 59.
Frederik II., Prusya kralı, 18.
Frengistan ve Frenkler, 72, 77, 78.
Frenk rahipleri, 226.
Fridland, 98.
Fuat Efendi (Paşa), Divan birinci tercümanı, 182, 214, 217, 228, 229.

G

Galata, 96.
Galiçya, 18.
Galip Efendi, Âmedî, Rusçuk âyanı, 46, 87.
Galip Paşa, Varna muhafızı, eski sadrâzam, 120.

Grp ocakları, 90, 122.
Gazze, 39, 129.
Gelibolu, 66, 238.
Gelibolu sancağı, 156.
Germanos, Pol, Patras patriği, 112.
Girit, 1, 27, 115, 116, 128, 129, 136, 210, 222.
Girit isyanı, 115.
Giurgiu kalesi, bk. Yerkökü kalesi, 19, 100.
Gorçakof, Rus generali, 232, 234.
Gospodar Mihail Sturza, 214.
Gregoryos, Patrik, 113.
Grek kilisesi, 219.
Grekler, 1.
Grek medeniyeti, 194.
Grek projesi, 20, 109, 205.
Gülhane, 153, 218, 259.
Gülhane Hattı Hümâyunu, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 185, 187, 188, 191, 193, 202, 248, 249, 250, 251.
Güney Rusya, 107.
Güney Suriye, 198.
Gürcistan ve Gürcüler, 1, 48.
Güstav III., İsveç kralı, 17.

H

Habsburg Hanedanı, 21.
Hac emareti, 37.
Hacer-i Muğtesil, 223.
Hacı Bektaş Veli, 150.
Hacı, Defterdar, 126.
Haçlı seferleri, 204, 211.
Hafız İshak Efendi, Elhac, 160.
Hafız Paşa, 196.
Halep, 90, 140.
Halet Efendi, Paris elçisi, 77, 102, 111, 113.
Halil, Patrona, 56, 57.
Halil Paşa, Damat, 169.
Halil Hâmid Paşa, 7, 59.
Hamidi-zâde, Müftü, 18.
Hamilton Seymour, Sir George, 221.
Haremeyni şerîf payesi, 153.
Hasan Paşa, Gazi, Deryalar Kaptanı, 15, 96.
Hasan Paşa, Kethüda, 96.
Hasan Paşa, Mora valisi, 27.
Hasan Paşa, Rusçuklu, 96.
Hasip Paşa, 174.
Hasköy âyanı, 154.
Hassa askerleri, 179.
Hasta adam, 241.
Hayfa, 129.
Hayrettin Paşa, Barbaros, 122, 123.
Helyopolis, 41.
Herzberg, Kont, III. Frederik'in nazırlarından, 18.
Hırşova kalesi, 120.
Hırvat, 213.
Hicaz, 1, 29, 127.
Hilmi Paşa, Yeniçeri ağası, 81.
Hilmi İbrahim Paşa, 97.
Hintliler ve Hindistan, 36, 38, 42, 45, 49, 72, 190, 202, 208, 211, 246.
Hindistan ticareti, 133.
Hint Yolları, 239.
Hollanda, 19, 23, 66, 213.
Horhor çeşmesi, 149.
Humanizma hareketleri, 108.
Humbaracı erleri, 57.
Hums, 30.
Hurşit Paşa, 106, 113, 126.
Hurşit Paşa, Gürcü, 165.
Hüdavendigâr eyâleti, 156.
Hüdavendigâr sancağı, 151.
Hünkâr İskelesi muahedesi - anlaşması (8 Temmuz 1833), 136, 137, 138, 139, 197, 202, 206, 209, 220.
Hüseyin Paşa, Ağa, 120, 129, 130, 146, 147, 149, 151.
Hüseyin Paşa, İzmirli, 123, 124.
Hüseyin Paşa, Küçük, Giritli, 15, 16, 67.

Hüsrev Paşa, Koca, Kahire valisi, sadrâzam, 129, 144, 169, 174, 186, 196.

I

Irak, 1.
Islahat fermanı, 171, 248, 250, 251, 252.

İ

İbrail, 16, 238.
İbrail kalesi, 120.
İbrahim, Hacı Ahmet oğlu, 83, 90.
İbrahim, Kethuda, 83.
İbrahim, Sultan, 79.
İbrahim Ağa, 159.
İbrahim Ağa (Karacehennem), 149.
İbrahim Bey, 40.
İbrahim İsmet Efendi, İsmail Paşazâde, 64.
İbrahim Paşa, Avlonya mutasarrıfı, 111.
İbrahim Paşa, Damat, 56.
İbrahim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu, 115, 117, 118, 127, 128, 130, 131, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 196, 200, 201, 210.
İbrahim Sarım Paşa, 253.
İkinci Küme, İttifak zümresi, 36.
İki-Sicilya, 28.
İngilizler ve İngiltere, 8, 19, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 66, 68, 73, 78, 79, 81, 98, 99, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 126, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 163, 169, 170, 187, 188, 190, 191, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 149.
İngiliz hükümeti, 217, 221, 222.
İnkerman, 240.
İnsan Hakları Beyannamesi, 22, 109,
İpsilanti, Aleksandr Eflâk - Buğdan beyi, 50, 68, 110, 112, 115.
İrad-ı Cedit Defterdarlığı, 70.
İrad-ı Cedit Hazinesi, 70, 72.
İran ve İranlılar, 38, 45, 72, 119, 194.
İrlanda, 213.
İsa, Peygamber, 222, 223, 226, 228.
İsakçı, 19, 120.
İshak Bey, 60, 61.
İshak Paşa, 154.
İskenderiye, 27, 29, 37, 42, 54, 98. 115, 125, 127, 130, 169, 200.
İskenderun, 130.
İsmail (yer adı), 238.
İsmail kalesi, 19.
İsmail, Serezli, 90.
İsmail Ağa, Tirsinikli-zâde, 87.
İsmail Paşa, Hafız, 80, 96.
İsmet Bey, Sudûr'dan, 31, 32, 35.
İspanya ve İspanyahlar, 15, 16, 99, 123, 213, 226, 228n1.
İstanbul 6, 7, 9, 14, 15, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 35, 40, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 62, 65, 66, 67, 72, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 90, 91, 92, 96, 98, 99, 102, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 118, 120, 122, 125, 126, 127, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 155, 158, 159, 160, 164, 171, 175, 187, 188, 196, 197, 199, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 214, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236,
İstanbul Muahedesi, 237.
İstanbul rüusu, 153.
İşkodra, 90.
İsveç ve İsveçliler, 15, 17, 18, 19. 47, 62, 66, 67, 68.

İtaki Pakso, 36.
İtalya ve İtalyanlar, 25, 26, 27, 44, 132, 213, 241, 247.
İyoniyen adaları, 28, 101.
İzmit, 157.
İzzet Mehmet Paşa, Darendeli, 148, 165, 186, 200, 252.
İzzet Paşa, Kaptan- Derya, 120.
İzzet Mehmet Paşa, Safranbolu'lu, 96.
İzzet Molla, Keçeci, 150.

J

Jozef II., Almanya (Avusturya) imparatoru 19.

K

Kabakçı Mustafa isyanı, 85.
Kâbe, 38.
Kad Paşa, Nizam-ı Cedid Komutanlarından, 90, 94, 96.
Kafes dairesi, 60.
Kafkas cephesi, 241.
Kafkasya, 1.
Kâğıthane, 50, 58, 146.
Kahire, 27, 34, 101, 102, 125, 126, 127, 133, 134, 140, 196.
Kalafat, 100, 234.
Kalas, 15, 238.
Kalas olayı, 15, 16.
Kalimaki, Eflâk beyi, 50, 110.
Kalyoncuoğlu, 154.
Kamame, 224.
Kamame kilisesi, 226, 228.
Kamertab, cariye, 94.
Kaminski, general, 15.
Kampo Formiyo andlaşması, 26, 27, 101, 207.
Kanunî, bk. Süleyman, (Sultan), 2.
Kapalıçarşı, 149.
Karadağ, 1, 220.
Karadeniz, 1, 17, 31, 33, 46, 51, 133, 134, 138, 151, 205, 206, 209, 230, 235, 236, 244, 246, 248.
Karadeniz boğazı (İstanbul Boğazı), 31, 81, 135, 231, 235.
Karaimler, 1.
Kara Osmanzâdeler, 90.
Kara Yorgi, 104, 105, 106.
Karlofça muahedesi, 205.
Karma mahkemeler, 175.
Kars, 120, 231, 240.
Kartal, 157.
Kasım, emîr, 210.
Kasımpaşa, 96.
Kastamonu, 135, 154.
Katerina, imparatoriçe, 28.
Kâtipoğlu, 154.
Kavala, 125, 127, 171.
Kavar, Kont, 242, 247.
Kaynarca, 121.
Kaynarca muahedesi, 114, 225, 242.
Kıbrıs, 1.
Kıbrıs isyanı, 115.
Kılburun kalesi, 205.
Kırım, 14, 18, 20, 58, 67, 98 119, 205, 218, 237, 238, 239, 240, 241.
Kırım harbi, 195, 245, 246, 247, 248, 249.
Kırım muharebesi, 217, 218, 241.
Kırım seferi 238 239.
Kırım Tatarhan-zâdeleri, 96.
Kızıldeniz, 1, 133.
Kilia 19.
Kireçburnu 205.
Klave, Delafit, 68.
Kléber, general, 41, 42.
Kleft (dağlı eşkiyalar), 110.
Knez (Sırp kodamanları), 104.
Koburg, Avusturyalı prens, 16.
Kocaeli Sancağı, 151.
Kolitcheff, 44.
Kolokotronio, 115.
Konya, 96, 113, 133.
Korayis, muharrir, 109.
Korfu adası, 36, 108.
Kossuth, Louis, 214.
Kostantin İpsilanti, 68.

Köprülü ailesi, 10, 55.
Kölemen beyleri, 125, 126.
Kölemenler, 27, 39, 40, 126.
Kölemen ocağı, 127.
Kölemen toprakları, 127.
Kromvel, 237.
Kudüs, 135, 211, 222, 223, 224, 225.
Kudüs sancağı, 37.
Kumbaracı ocağı 64.
Kumbarahane, 67.
Kutsal yerler, 223, 225, 229.
Kutsal yerler problemi, 222, 225, 228, 230, 231, 245, 246.
Kutsal Taş, 226.
Kuzey Afrika, 107.
Kuzey Bulgaristan, 100.
Küçük Kaynarca andlaşması (Muahedesi), 23, 28, 109, 134, 205, 219, 229.
Kürtler, 140.
Kütahya barışı (14 Mayıs 1833), 136, 139.

L

Lâğımcı ocağı, 64, 70.
Lande, Paris ilim akademisi, 58.
Lâle Devri, 55, 56.
Latin medeniyeti, 194.
Lâtinler, 1, 223, 226.
Lazarev, Visamiral, 135.
Lehistan ve Lehliler, 17, 19, 23, 98, 215, 216, 219, 241.
Leopold, Toskana büyük dukası, 19.
Levent çiftliği, 65, 66, 70, 93 144.
Londra, 41, 69, 73, 107, 117, 125, 138, 169, 193, 198, 202, 204, 211, 217, 221, 236.
Londra andlaşması, 118, 199, 209, 242, 244.
Londra hükümeti, 117.
Londra konferansı, 206, 208.
Londra muahedesi, 221.
Lui XVI., 22, 26.
Lui Filip, Fransa kralı, 132, 199, 213.
Lui Napolyon, Fransa Cumhurbaşkanı, 225.
Lübnan, 140, 210, 212, 218, 220.
Lübnan Dağı, 210.
Lübnan isyanı, 211.
Lübnan problemi, 210, 213.

M

Macarlar ve Macaristan, 19, 105, 213, 214, 215, 216, 217, 241.
Macar Cumhuriyeti, 214.
Macar Diyet Meclisi, 214.
Macar halkı, 132.
Macar isyanları, 215.
Macar mültecileri, 216, 218, 221.
Macar mültecileri problemi, 213, 214, 216.
Macar ve Leh asileri, 221.
Maçin, 19.
Maçin kalesi, 120.
Madrit, 123.
Mağarat ül-Mehd, 223.
Mağarat ül-Reate, 223.
Mahmut I., Sultan, 57, 67, 178.
Mahmut II., Sultan 87, 88, 89, 93, 95, 96, 98, 111, 113, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 169, 172, 176, 178, 181, 182, 185, 191, 193, 194, 195, 196, 227.
Mahmudiye kanalı. 127.
Mahmut Efendi, İngiliz, Boğaz nazırı, 81.
Mahmut Raif, 69.
Mahrec-i mevleviyet, 153.
Makedonya, 231.
Malakof tabiyeleri, 240.
Malta, 27, 31, 36, 42, 44, 47, 49, 208, 210, 229.
Malta şövalyeleri, 44.
Maminler, 1.
Manastır, 192.

Manisa, 154.
Manteufel Baron, 242.
Manyot (Mora sergerdeleri), 110.
Marmara, 1.
Marsilya, 28 107, 207.
Maruni-Maruniler, 210, 211, 212.
Maruzi, Eflâk-Buğdan beyi, 50.
Masséna, general, 45.
Mavrokordato, 115.
Meclis-i Daimi-i Maarif-i Umumiye, 182.
Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye, 153, 172, 174, 251, 258.
Medine, 38, 90, 140.
Mehmet III., Fatih Sultan, 103, 223, 249, 259.
Mehmet, Hacı, 83.
Mehmet, Kandıralı, 96.
Mehmet, Yirmisekiz Çelebi, 56.
Mehmet Ağa, 135.
Mehmet Paşa, Derviş, 165.
Mehmet Paşa, Kıbrıslı, 253.
Mehmet Paşa, Kör, Ravendizli, 154.
Mehmet Paşa, Melek, 96, 111.
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı, Mısır valisi, 54, 90, 115, 116, 118, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 151, 154, 162, 169, 186, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 210, 211, 218, 220, 253.
Mehmet Ali isyanı, 132.
Mehmet Ali problemi, 211.
Mehmet Arif Efendi, Arap-zâde, 165.
Mehmet Arif Efendi, Şeyhülislâm, 253.
Mehmet Arif Efendi, Dürrizâde, 97.
Mehmet Ataullah Efendi, Şerif efendi-zâde, 97.
Mehmet Cemil Bey, 242.
Mehmet Emin Âlî Paşa, 253.
Mehmet Emin Rauf Paşa, 165, 252, 253.
Mehmet Esat Efendi, Salih-zâde, 165.
Mehmet Hüsrev Paşa, Abaza, 252.
Mehmet Mekki Efendi, 97.
Mehmet Rüştü Paşa, Mütercim, 253.
Mehmet Sadettin Efendi, şeyhülislâm, 253.
Mehmet Sait Galip Paşa, 165.
Mehmet Selim Paşa, sadrazam, 146.
Mehmet Seyyid Galip Efendi, 89.
Mehmet Şerif Efendi, Esat-zâde, 97.
Mehmet Tahir Efendi, Kadı-zâde, 165.
Mehmet Zeynelâbidin Efendi, Es-seyyit, Mekki-zâde, 165.
Mekke, 38, 90, 140.
Mekteb-i Harbiye, 160.
Mekteb-i Maarif-i Adli, 159.
Mekteb-i Tıbbiye-i Âliye-i Şahâne, 161.
Mekteb-i Ulûm-ı Ebediye, 159.
Memiş Paşa, Arnavut, 165.
Memlûkler, 39.
Mençikof, prens, 227, 228, 229, 230, 239.
Menou, general, 42.
Meryem, 222, 223, 226.
Meternih, Avusturya başvekili, 105, 114, 118, 188, 197, 203,
Mevled-i İsa, 224.
Mısır ve Mısırlılar, 1, 2, 8, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 73, 80, 90, 98, 99, 101, 110, 116, 118, 119, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 154, 158, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 210, 218, 222, 227, 228n[1].
Mısır buhranı, 203.
Mısır isyanı, 136, 138, 189, 203.
Mısır problemi, 131, 133, 169, 186, 203, 204,
Mısır Seraskerliği, 37.
Mihail, Sırp knezi, 188.
Mihrişah Sultan, 13.
Miloş, Sırp knezi, 188.

Miloş Obrenoviç, 106.
Misolongi, 110, 115.
Moltke, Prusya'lı subay, 141.
Mora, 27, 28, 29, 31, 36, 70, 102, 107. 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 124, 129, 207.
Mora isyanı, 114, 115, 118, 128.
Mora Kıralhğı 119.
Mora seferi, 116.
Mozorus Paşa, Londra'daki Türk elçisi, 217.
Mugtesil, 224.
Muhtar Paşa, 111.
Murat IV., Sultan, 10, 55, 223.
Muraviyef, general, 134.
Musa Paşa, Köse, 81, 82, 83, 84, 89, 238.
Museviler, 1.
Mustafa (bir topçu eri), 149
Mustafa, Kabakçı, 82, 83, 84, 87.
Mustafa, Kalyoncu, 90.
Mustafa III., Sultan, 13, 57, 58, 59. 60, 88, 91.
Mustafa IV., Sultan, 77, 80, 81, 82, 83 84, 85, 87, 89, 95, 96.
Mustafa Efendi, Hamidî-zâde, 97.
Mustafa Asım Efendi, Mekki-zâde, 165, 253.
Mustafa Âşir Efendi, 97.
Mustafa Nailî Paşa (Praviştelî), 253.
Mustafa Refik Efendi, 89.
Mustafa Paşa, Bayraktar, Rusçuk ûyanı, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 97, 142, 144, 145.
Mustafa Paşa, Çelebi, Akdeniz Boğazı Seraskeri, 85, 97.
Mustafa Paşa, Hacı, 104.
Mustafa Paşa, Kemankeş, 16.
Mustafa Paşa, Köse, Tırhala mutasarrıfı, 37, 41.
Mustafa Reşit Paşa, 169, 170, 171, 177, 186, 193, 218, 230, 233, 253, 255.
Mühendishane-i Bahriy-i Hümayun (Deniz Okulu), 58, 67, 69.
Mühendishane-i Berriy-i Hümayun, (Topçu okulu), 67.
Mühendishane Matbaası, 69.
Mühendishane Okulu, 67.
Münchengratz andlaşması, 138, 139.
Müteferrika matbaası, 68, 69.

N

Nablus, 135.
Nablus sancağı, 37.
Nafiz Paşa, 174.
Nahimoff, Visamiral, 235.
Namık Paşa, 160.
Napoli, 47.
Napolyon Bonapart, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 73, 80, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 109, 110, 114, 125, 132, 203, 205, 207, 225, 246.
Napolyon III., 227, 236, 241, 242, 246 - 247, 248.
Napoli, 47,
Nara, 52, 53.
Nasuh oğlu, 154.
Navarin, 118, 119.
Navarin deniz muharebesi, 118.
Nedim, şâir, 56.
Nelson, amiral, 30, 38.
Nemçe, 49, 162.
Neselrod, Rus başvekili, 217, 219.
Nezir Ağa, Hazine vekili, 87.
Nikola, imparator, 138.
Nikola I., Rus çarı, 116, 119, 120, 138, 219, 220, 221, 225, 227, 232, 236, 240.
Nikola Moruzi, Divan tercümanı, 111.
Nil nehri, 127.
Niş, 106, 234.
Niş-Sofya yolu, 234.
Nizam- Cedid, 11, 13, 40, 54, 55, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 69, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 93, 97, 101, 143, 146, 178.

Nizam-ı Cedid Ocağı, 144.
Nizi Paşa, 140, 141, 169, 196.
Nopier, amiral, 200, 201.
Nurettin, Divan tercümanı, 242.
Nuri Bey, Dışişleri bakanı, 197.

O

Odesa, 107, 109.
Oltenitza, 234.
Orenburg, 45.
Orlof, Kont, 136, 242.
Orşova, 19, 20.
Ortodoks, 1.
Osman II., Genç, Sultan, 7, 10, 55.
Osman, Kara, 154.
Osman, Sarı, 154.
Osmanlı Cemiyeti, 183.
Osmanlı devleti, 3, 15, 27, 28, 29, 33, 38, 46, 48, 50, 51, 52, 59, 62, 71 - 72, 73, 78, 98, 103, 114, 118, 119, 120, 121, 128, 134, 157, 169, 170, 172, 173, 179, 184, 187, 189, 192, 195, 197, 198, 205, 214, 216, 218, 219, 220, 223, 230, 231, 232, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 258.
Osmanlı hükümeti, 17, 22, 24, 45, 57, 59, 101, 105, 106, 109, 113, 115, 118, 122, 152, 154, 190, 191, 197, 201, 205, 210, 212, 214, 215, 218, 220, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 243, 249,
Osmanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu, 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 67, 73, 77, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 130, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 149, 152, 154, 156, 158, 163, 170, 174, 178, 183, 185, 187, 188 192 193 198 200 201 202 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 217, 219, 220, 221, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248 250.
Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı, 197, 201.
Osmanlı müesseseleri, 249.
Osmanlı ortodoksları, 249.
Osmanlı reayası, 72.
Osmanlı-Rus harbi (1768-1774), 23.
Osmanlı tebaası, 175.
Oşakof, amiral, 36.
Oşakof nehri, 20.

Ö

Ömer, Halife, 223.
Ömer Hulûsi Efendi, Samani-zâde, 97 165.
Ömer Paşa, 233, 234, 239, 240.
Ömer Paşa Macarlı, 210, 212.
Özi kalesi, 13, 14.

P

Padişah-ı Âl-i Osman, 32.
Palmerston, İngiliz Dışişleri Bakanı, 198, 217, 241.
Paris, 26, 43, 44, 46, 56, 60, 73, 77, 102, 138, 169, 193, 236, 240, 246.
Paris andlaşması - muahedesi, 195, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249.
Paspan-oğlu, 78.
Pazvant-oğlu, 29, 104, 154.
Pehlivan ağa, Yeniçeri ağası, 85.
Pertev Paşa, 119.
Peşte 214.
Petersburg Konvansiyonu, 214.
Petrol Büyük, Çar, 17, 28, 61, 62, 133, 164, 190, 205.

Peygamber, (Hzr. Muhammed), 38 170.
Phelypaux, İngiliz deniz subayı, 40.
Pınarhisar, 88.
Piramitler muharebesi, 27.
Pire, 238.
Pitt, İngiliz Başvekili, 47.
Piyemonte, 242, 247.
Piyemonte hükümeti, 240.
Piyer Lermit, 112.
Pol I., Çar, 28, 44, 45.
Pomeranya, 19.
Ponsonby, Lord, 135.
Portekiz, 226.
Poti, 121.
Prusya, 15, 17, 18, 19, 23, 24, 32, 34, 45, 47, 58, 59, 99, 117, 132, 134, 138, 139, 141, 151, 160, 170, 179, 197, 198, 199, 200, 208, 209, 220, 227, 232, 233, 236, 242, 243, 248.
Prut nehri, 20, 100, 120.

R

Raglan, Lord, 239, 240.
Raguza, 80.
Ramiz Efendi, Rusçuk âyanı, 87, 89.
Ramiz Paşa, 95, 96.
Raşid Efendi, reisülküttab, 17, 18.
Rauf Paşa, 152, 169 186.
Redif, 155.
Refik Efendi, Rusçuk âyanı, 87.
Reichenbach mütarekesi, 19.
Ren nehri, 232, 241.
Reşit Bey, Amedci, 135.
Reşid Paşa, 139.
Reşit Mehmet Paşa, Gürcü, 130, 131, 165.
Rımmik (Râmnic), 16.
Rıza Paşa, 171.
Richard Church, 114.
Rifat Paşa, 228, 230.
Rigas, şair, 109.
Rodos, 38, 41, 115.
Romanya, 1.
Rose, Albay, 229.
Roussun (Rusen), amiral, 135.
Rönesans hareketleri, 108.
Rum cemaati, 171.
Rum dâvası, 203, 231.
Rum isyanları, 115.
Rum kolonileri, 107.
Rum ortodoks kilisesi, 228.
Rum patrikhanesi, 108.
Rum patrikleri, 170, 224.
Rum ruhbanları, 224.
Rum reayası, 72, 107.
Rum tebaa, 31.
Rum vilâyetleri, 237.
Rumeli ve Rumlar, 19, 37, 65, 71, 78, 80, 90, 93, 94, 101, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 120, 128, 146, 149, 154, 155, 156, 157, 158, 171, 179, 180, 187, 192, 218, 226, 230, 231, 234, 237, 252.
Rumeli ağaları, 88.
Rumeli Kazaskeri, 4, 35.
Rumeli Kadıaskerliği, 6.
Rumeli sadaeret payesi, 153.
Rumeli sahili, 151.
Rumenler, 112.
Rus hacıları, 225.
Rus hükümeti, 134, 215.
Rus kilisesi, 219.
Rus-Ortodoks kilisesi, 229, 233.
Rusçuk, 78, 87, 90, 158.
Rusçuk kalesi, 231.
Ruslar ve Rusya, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 60, 61, 62, 65, 67, 78, 79, 83, 85, 87, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 148, 164, 187, 188, 190, 191, 197, 198, 199,

200, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250.
Russel, Lord J., 221.
Rüşdiye okulları, 182.

S

Sadık Rifat, Dışişleri Bakanı kâtibi, 199.
Saint Arnaud, Fransız mareşalı, 239.
Sait Efendi, Vak'a-yazar, 182.
Sait Mehmet Efendi, 56.
Sait Paşa, Damat, 186.
Sakız, 110, 171.
Salâhiye, 27.
Salih Paşa, Elhacı, 110, 165.
Sancağ-ı şerif, 149.
Saray kapısı, 89.
Sardunya, 23, 243.
Sayda, 200, 212.
Sebastiyani, general, 50, 51, 53, 67.
Sekban-ı Cedit, 93, 94, 96, 145, 146.
Sekbanlar, 95.
Selâmet-i Umumiye Komitesi, 245.
Selânik, 66, 127.
Selim, Yavuz Sultan, 2, 27, 127, 140, 223.
Selim III., Sultan, 2, 11, 13, 14, 15, 21, 24, 29, 31, 35, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 77, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 98, 99, 103, 142, 143, 144, 148, 162, 163, 164, 178, 185, 189, 191, 193, 194, 195, 227.
Selim Ağa, Hazine Kethüdası, 87.
Selim Paşa, 129.
Selim Mehmet Paşa, 165.
Semendre, 16.
Sen-Petersburg, 117, 121, 138, 214, 216, 221, 138, 214, 216, 221, 227.
Serdar-ı Ekrem, 3.
Sırp isyanı, 104, 105.
Sırp monarşisi, 105.
Sırbistan ve Sırplar, 1, 45, 80, 102, 103, 104, 106, 112, 116, 121, 222, 234.
Sicilya, 226.
Sicilya Kıralhğı, 36.
Sidney Smith, İngiliz deniz subayı, 40, 41, 52.
Silistre, 62, 120, 238.
Silistre kalesi, 231.
Silivri, 80.
Simpson, 240.
Sinop, 235.
Sinop felâketi, 235, 236.
Sivasyopol, 239, 240, 247.
Skupçina (Sırp Millet Meclisi), 105.
Slav halkı, 132.
Slavlar, 1, 19.
Sofra, 234.
Spencer Smith, İngiliz elçisi, 35.
St. Jean şövalyeleri, 27.
Stratford Redcliffe, İngiliz elçisi, 221, 229, 233.
Sultan Ahmet Camii, 148.
Sultan Dağı, 136.
Sur, 200.
Suriye kıyıları, 200.
Suriye sahilleri, 212.
Suriye ve Suriyeliler, 1, 38, 39, 41, 128, 129, 133, 140, 154, 196, 197, 198, 201, 211, 218, 220.
Sutzu 50.
Suvarof, Rus generali, 16.
Süleyman, Halebli, 42.
Süleyman, Kanunî Sultan, 8, 14, 21, 55, 63, 145, 215, 223, 224.
Süleyman Paşa (Bir fransız generalinin takma adı), 131.
Sûnî, 1.

Ş

Şahap ailesi, 212.
Şam, 129, 130, 136, 154.
Şam eyâleti, 37.

Şark meselesi, 203, 204, 221.
Şarl X., Fransa Kralı, 132.
Şekip Efendi, 212.
Şeriat mahkemeleri, 174.
Şerif Efendi, Defterdar, 62.
Şii, 1.
Şumnu, 120, 233.

T

Tahir Paşa, Arnavut, 126, 174.
Tahmisci-oğlu, 154.
Tahmisci-oğlu isyanı, 135.
Tahunûl-Atik, 223.
Tahsin Efendi, Rusçuk âyan, 87, 89.
Taif vapuru, 235.
Takvim-i Vekayi, 162.
Talleyran, Fransa Dışişleri Bakanı, 27, 44, 46, 206.
Talmutçılar, 1.
Tanzimat-ı Hayriye, 169, 170, 210, 259.
Tatarlar, 58.
Tayyar Paşa, 79.
Tekfürdağı (Tekirdağı), 80.
Tekkelioğlu, 154.
Tasalya, 107.
Thorn, 19.
Tırhala, 192.
Tırnova, 158.
Tilsit Muahedesi, 98, 99.
Tirsinik-oğlu, 78.
Tiyer hükümeti, (kabinesi) 198, 200.
Topçu ocağı, 64, 70, 82, 96.
Tophane, 66, 228.
Topkapı, 148.
Toroslar, 130.
Toska, 90.
Toskana, 226.
Tosun Paşa, Kavalalı, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu, 127.
Totleben, Albay, 239.
Tott, Baron dö, Macar beyzâdesi, 57, 58, 59.
Trablus eyâleti, 37.
Trablusgarp, 1, 122.
Trablus-Şam, 128, 129, 135, 140.
Trabzon, 231.
Trakir, 240.
Trakya, 1.
Tripoliçe, 113.
Triyeste, 107, 110.
Tulçı kalesi, 120.
Tulon, 26, 28, 29, 31.
Tuna dolayları, 19.
Tuna nehri, 15, 85, 100, 120, 121, 134, 215, 221, 231, 234, 237, 238, 240, 241, 245, 247.
Tunus, 1, 20, 122.
Tuzcu-oğlu, 154.
Türk-Avrupa münasebetleri, 204
Türk imparatorluğu, 190.
Türkiye ve Türkler, 1, 9, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 26, 34, 42, 45, 50, 62, 98, 99, 106, 114, 115, 116, 117, 119, 136, 137, 140, 156, 157, 160, 163, 175, 177, 188, 190, 198, 199, 200, 202, 203, 206, 208, 215, 219, 220, 221, 222, 224, 229, 230, 232, 234, 238, 241, 242, 246.

U

Urfa, 139.

Ü

Ümmet-i Muhammet, 34.
Üsküdar, 67, 93, 135, 144, 157.

V

Vak'ai Hayriye 150, 152.
Vakıf toprakları (Mısır'da), 127.
Van Kulu, 69.
Varenne, Fransız maslahatgüzarı, 135,
Varla andlaşması, 17, 19.
Varna, 158, 231, 238.
Vasıf Efendi, Vak'a-yazar, 123.
Vasili Tamara, Rus elçisi, 32.

Vehhabi, 1.
Vehhabi isyanı, 115, 127.
Vehhabiler, 90.
Vehhabilik, 29.
Vehhabilik hareketi, 78.
Veli Bey, Tepedelenli Ali Paşa'nın babası, 110.
Veli Paşa, 111.
Venedik, 51.
Venedik Cumhuriyeti, 36 107, 207.
Vergennes, Fransız elçisi, 58.
Verninac, Fransız elçisi, 22, 24.
Verona kongresi, 114.
Vidin 29, 78, 106, 234.
Vidin kalesi, 231.
Viktoriya, Kraliçe, 236.
Viyana, 45, 61, 73, 116, 216, 232, 249.
Viyana kongresi (1815), 106, 123, 203, 225, 232, 233.
Voltaire, 102, 108.

W

Walevski, Kont, 242.

Y

Yafa, 39, 129.
Yahudi cemaati, 171.
Yahudi hahamı, 170.
Yahudiler, 1.
Yahya Efendi, Divan-ı Hümayun tercümanı, 161.
Yahya Efendi, Şeyhülislâm, 223, 224.
Yahya Tevfik Efendi, Seyyit, 97.
Yanya, 90, 110, 111, 192.
Yaş, 16, 110, 112.
Yaş andlaşması, 20.
Yedikule, 228.
Yedi Yunan Adaları, 27, 36, 43, 99, 109, 207.
Yeniçeri ocağı, 63, 64, 84, 90, 94, 145, 150, 152, 153, 155, 158, 183.
Yeniçeriler, 7, 65, 85, 95, 104, 146, 148, 149, 178.
Yeniçeri ortaları, 93.
Yeni kale, 205.
Yerkökü (Yergöğü), bk. Giurgiu kalesi, 19, 100'
Yeşil tepe, 240.
Yorgi, Kara, bk. Kara Yorgi 104, 105, 106.
Yukarı Mısır, 40.
Yunan adaları, 31, 100, 108.
Yunan asileri, 116.
Yunan dâvası, 109.
Yunan hükümeti, 234, 237.
Yunanistan ve Yunanlılar, 1, 27, 101, 108, 109, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 234, 237, 238.
Yunan isyanları, 114, 116, 117, 132, 145, 148, 150, 154, 206.
Yunan krallığı, 124.
Yunan problemi, 108, 109, 119.
Yusuf Paşa, sadrâzam, 16, 37, 41.
Yusuf Paşa, Koca, 62, 65.
Yusuf Ziya Paşa, Gürcü, 96, 100, 165.

Z

Zanta Adası, 36.
Ziştov muahedesi, 19, 21.

Res. 1 — Yirmisekiz Çelebi zâde Sait Efendi (Paşa).
(İzahatı arkadadır).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında batı medeniyetinin önemini ilk anlamış olan Osmanlı devlet adamlarındandır. 1722'de Babası Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yanında elçilik heyeti ile Paris'e gitti. Orada matbaayı gördü ve değerini anladı. İstanbul'a dönüşünde kendisi gibi matbaanın önemini kavramış olan İbrahim Müteferrika ile anlaşarak ilk Türk matbaasını kurdu (1727).

I. Mahmut devrinde İsveç'e elçi olarak gönderildi, dönüşünde Rumeli beylerbeyi pâyesiyle Fransa'ya elçi tâyin olundu (1744). Bundan sonra daha birçok önemli görevlerde bulundu ve 1755'de sadrâzam oldu. Ölümü 1758'dedir.

Res. 2 — III. Selim (1761 – 1808).
(İzahatı arkadadır).

III. Selim 24 Aralık 1761'de doğmuştur. III. Mustafa ile Gürcü güzeli Mihrişah Sultanın oğludur. Abdülhamid'in ölümü üzerine 28 Mart 1789'da pâdişah oldu. 1807'de Kabakçı Mustafa isyanı sonunda tahttan indirildi ve bir yıl sonra da öldürüldü. Yirmisekizinci pâdişah olan III. Selim 18 yıl pâdişahlık yaptı. Müzik ve edebiyata meraklı idi. Beğenilen besteler bağlamış ve bir divan yazmıştır. Devrini aşacak kadar açık düşünceli olduğu için İmparatorluğu Nizam-ı Cedit düzeni ile batı dünyasına yaklaştırmak istedi. Vatansever, çalışkan ve cesurdu. Halkın düşünce ve duygularına büyük önem verirdi. Daha pâdişah olmadan önce halkçı psikolojisini şöyle anlatmıştı :

Lâyık olursa cihanda bana taht-ı şevket
Eylemek mahz-ı safadır bana nâsa hizmet.

Pâdişahlığı esnasında bu sözüne bağlı kaldı ve bu uğurda geri kafalı devlet adamlarının tertipledikleri Kabakçı İsyanı sonunda evvelâ tahtını, sonra canını kaybetti.

Res. 3 — Çar Büyük Petro
(1672 – 1725)

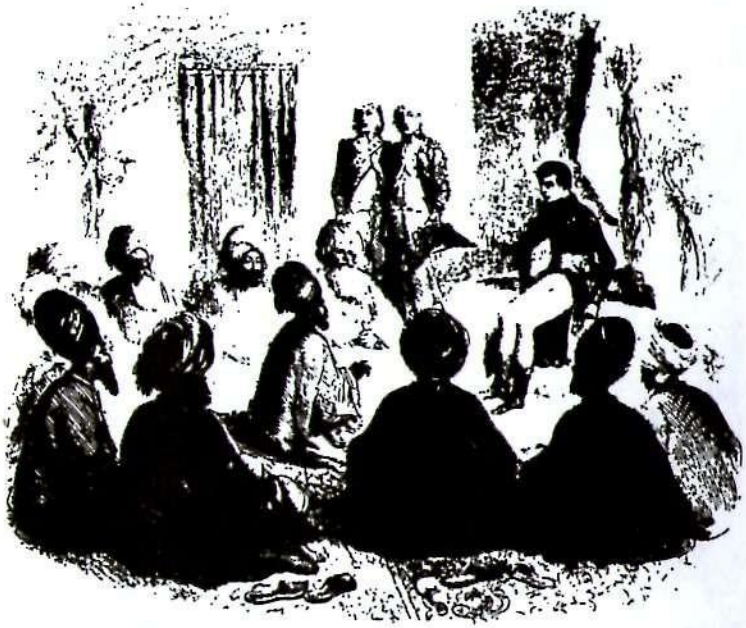

Res. 4 — Avusturya İmparatoru II. Joseph
(1741 – 1796)

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına çalışanlardan

Res. 5 — Çariça II. Katerina (1719 – 1796)

Res. 6 — Napolyon Bonapart Divan'da.

Napolyon Bonapart, Mısır seferini hazırlarken, İtalyan kütüphanelerinden Mısır'ı anlatan kitapları aldırıp okumuş ve bu suretle Mısır'ın tarihini, coğrafyasını, cemiyet hayatını, islâm dininin genel prensipleri ile, islâm temellerine dayanan devlet idaresinde meşveret usullerinin ve ulema sınıfının önemini kavramıştı. İskenderiye'yi aldıktan sonra ilk yaptığı iş, şehrin ulemasını toplıyarak onlarla konuşmak oldu. Sonra Kahire'yi alınca, orada da ulemadan bir divan kurdu ve onlarla memleketin yönetimini konuşmayı kural olarak kabul etti. Yukarıdaki resim, Napolyon Bonapart'ı bu divanda göstermektedir.

Res. 7 — Mısır Kölemenlerinden Murat Bey

Napolyon Bonapart Mısır'a çıkarma yaptığı vakit karşısında düzenli bir ordu yerine Kölemen beylerinin atlı kuvvetlerini buldu. Kölemen beyleri arasında bu sıralar en ünlüsü Murat Bey idi. Yukarıdaki resim Murat Beyi ve adamlarını göstermektedir.

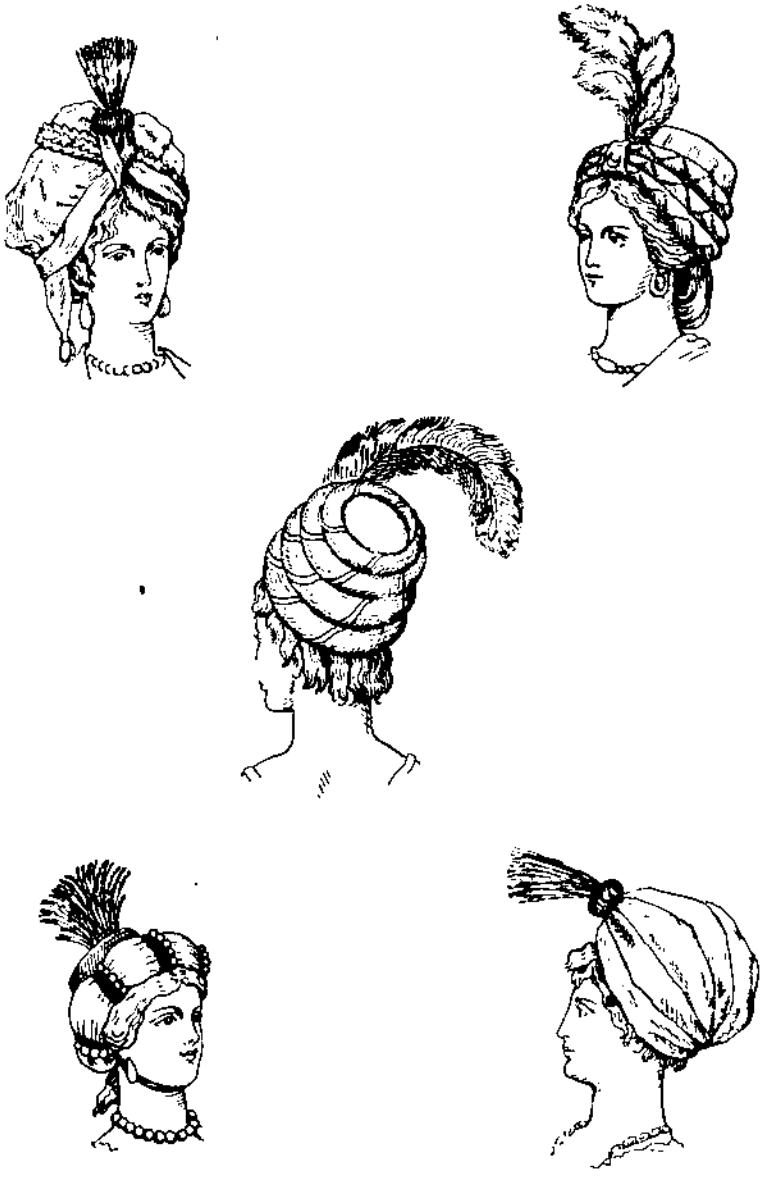

Res. 8 — Paris Büyük Elçisi Es-seyyid Ali Efendi
(İzahatı arkadadır).

Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya gönderdiği ilk daimî elçidir. Ali Efendi Moralı'dır. Maliyede yetişmiş ve Defterhane kasadarlığına kadar yükselmiştir.

Paris'e gittiği vakit 40-45 yaşlarında idi. Çok okumuş olmamakla beraber anlayış ve görüş sahibi idi. Yabancı dil olarak biraz Rumca, birkaç kelime de Fransızca biliyordu. Çok saftı. Büyük devlet adamlarının yalan söylemediklerine inandığı için kendisine Fransa dış işleri bakanı tarafından söylenen bütün sözlere inanmıştır. Paris'te, ilk yıllarda halk yanında büyük kredi kazanan Ali Efendi'nin Elçiliği politika tesirleri bakımından silik kaldı.

Res. 9 — Paris'te Türk modası

Es-seyyid Ali Efendinin Paris'e daimî Elçi olarak gittiği sıralarda Fransızlarda Türkleri tanımak için büyük bir merak vardı.

Ali Efendinin Elçiliği Fransa başkentinde o kadar ilgi uyandırdı ki, kadınlar Türk kadınları gibi giyinmeyi moda edindiler. Yukarıdaki resimler Paris'li kadınların şapkalarını Türk kadınlarının başlıklarına benzettiklerini göstermektedir.

Res. 10 — Osmanlı himayesinde kurulan Yediada Cumhuriyeti bandırası.

Res. 11 — II. Mahmut (1784 – 1839)
(İzahatı arkadadır).

II. Mahmut, 20 Temmuz 1784'de doğmuştur. I. Abdülhamit ile Nakş-i Dil Sultanın oğludur. Annesinin, 1776'da Martinik adasında dünyaya gelen ve sonraları Cezayir korsanları tarafından yakalanarak, İstanbul sarayına armağan edilen bir Fransız kızı olduğu yolunda söylentiler vardır. Fransız yazarlarından bazıları II. Mahmut'un düzenseverliğini bu söylentilere dayanan yazılarla açıklamak istemişlerdir. II. Mahmut amcası III. Selim gibi eski usullere göre terbiye edilmiş olmakla beraber, açık düşünceli çalışkan ve otoriteli idi. Müzik ve edebiyata merakı vardı. Tanbur ve ney çalmasını bilirdi. Beğenilen besteler bırakmıştır. Şiir de yazardı. 31 yıl süren pâdişahlık devri türlü krizlerle doludur. İmparatorluğu batı medeniyetine yaklaştırmak için yaptığı ıslahat, devrine göre önemlidir. Arkadaki resim pâdişahı, kabul ettiği yeni kıyafetle göstermektedir.

Res. 12 — XI. yüzyılın ilk yarısında Yunan tiplerinden örnekler.

Res. 13 — Mısır Hidivi Mehmet Ali.

Res. 14 — Abdülmecit (1823 – 1861)
(İzahatı arkadadır).

Abdülmecit, 23 Nisan 1823'de doğmuştur. II. Mahmut'un oğludur. Babasının ölümü üzerine 1 Temmuz 1839'da tahta çıktı ve 25 Haziran 1861'de öldü. 31 inci Osmanlı pâdişahı olan Abdülmecit, kendisinden önce Osmanlı şehzâdelerinin yaşadıkları kafes hayatını tanımadı. Avrupalı prensler gibi terbiye edildi. Fransızca bile öğrendi. Vücut bakımından ince yapılı idi. Hüzün anlatan bir yüzü vardı. Yumuşak tabiatli ve merhametli idi, kandan tiksinirdi. Nazırlarının kendisine bir idam hükmünü tasdik ettirmeleri çok güç bir işti. Halkın iyi geçinmesini isterdi. İmparatorluğun durumunu yakından görmek için, Anadolu, Rumeli ve Adalarda seyahatler yaptı. Kendisinden önce başlamış olan yeni düzen çalışmalarına devam etti. Tanzimat, pâdişahlığının ilk yılında Gülhane'de okunan bir hatt-ı hümâyun ile başladı ve ölümüne kadar gelişti. Devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınmasında ümit verici başarılarla doludur.

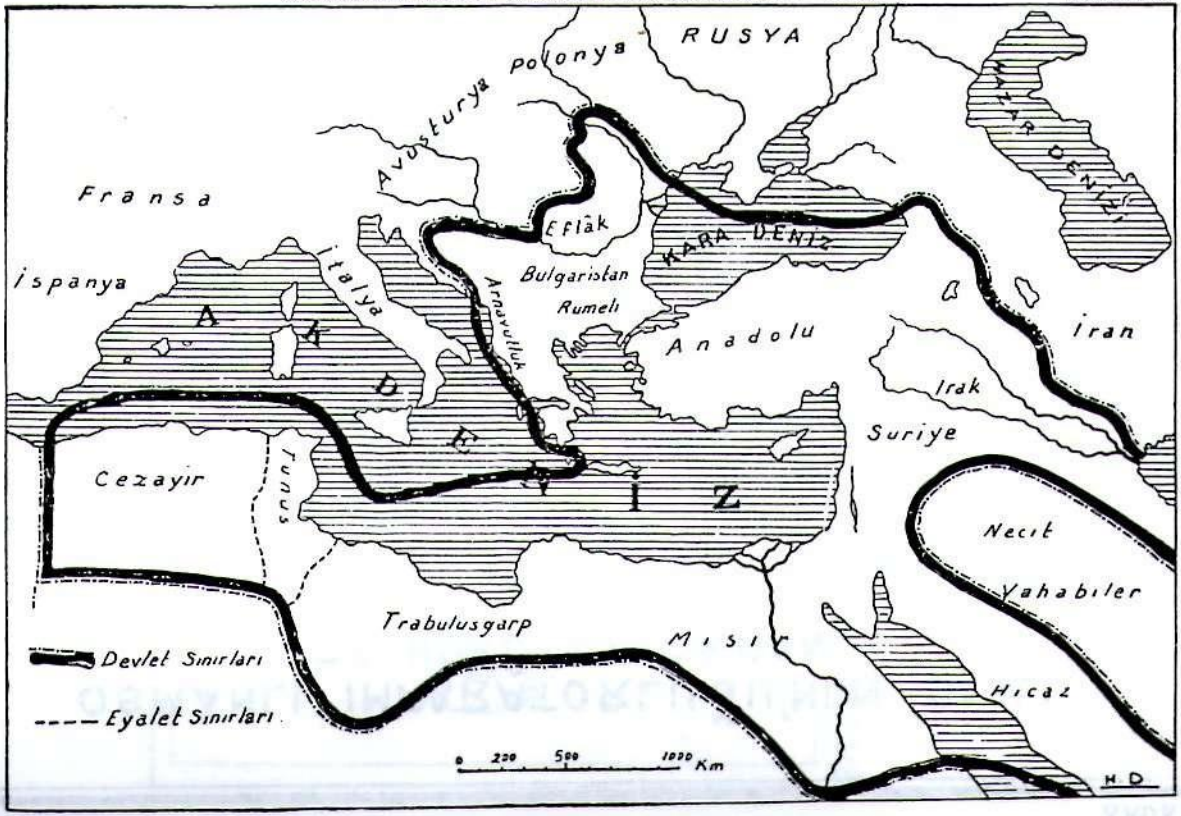

Res. 15 — Kudüs'te Yahudilerin Kutsal tanıdıkları yazılı duvarlar önünde ağlamaları.

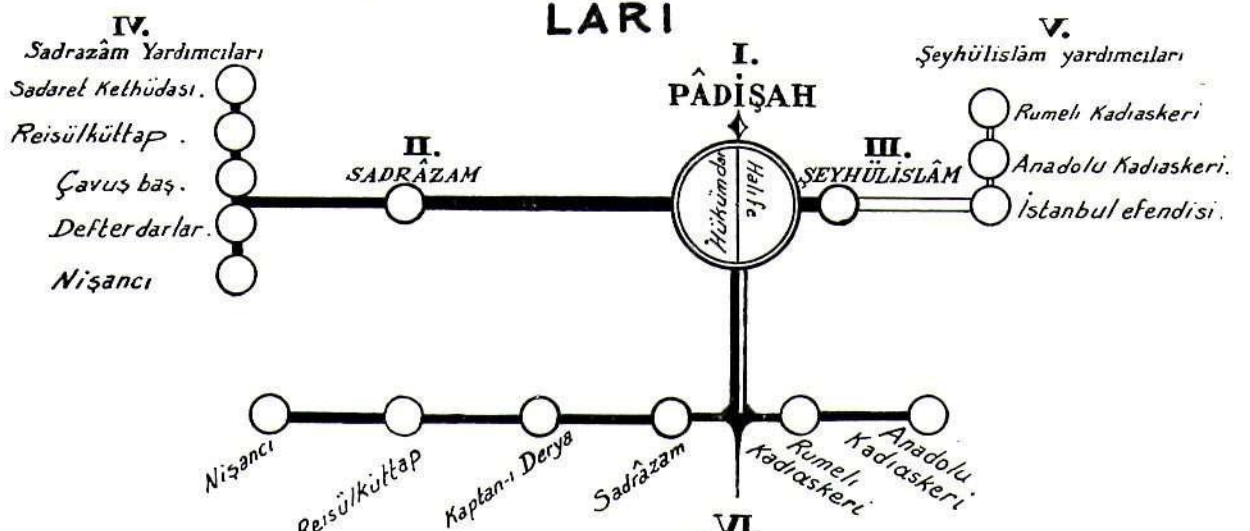
Res. 16 — Kudüs'te Yahudilerin Kutsal tanıdıkları yazılı duvarlar önünde dua etmeleri.

OSMANLI İMPARATORLUĞU. SELİM III. 1789 - 1807 . HARTA: I

KROKI : 1

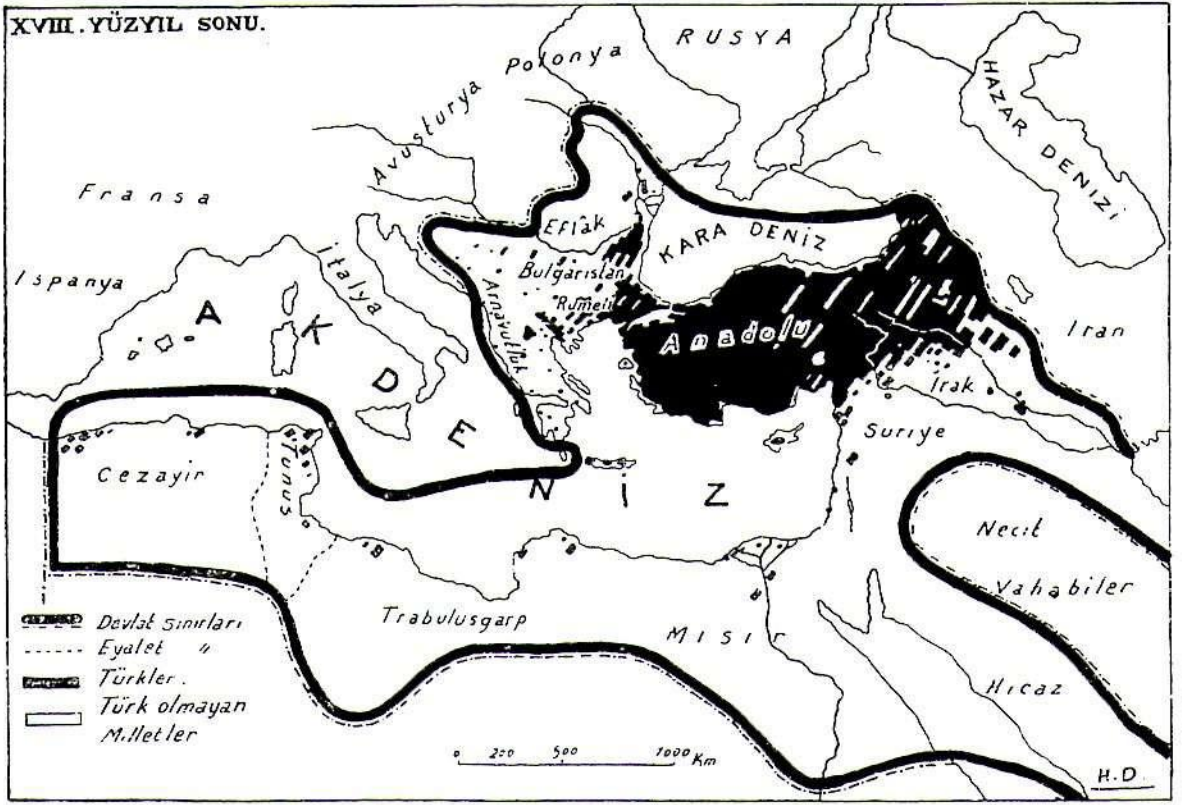
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BASLICA HÜKÛMET ORGANLARI

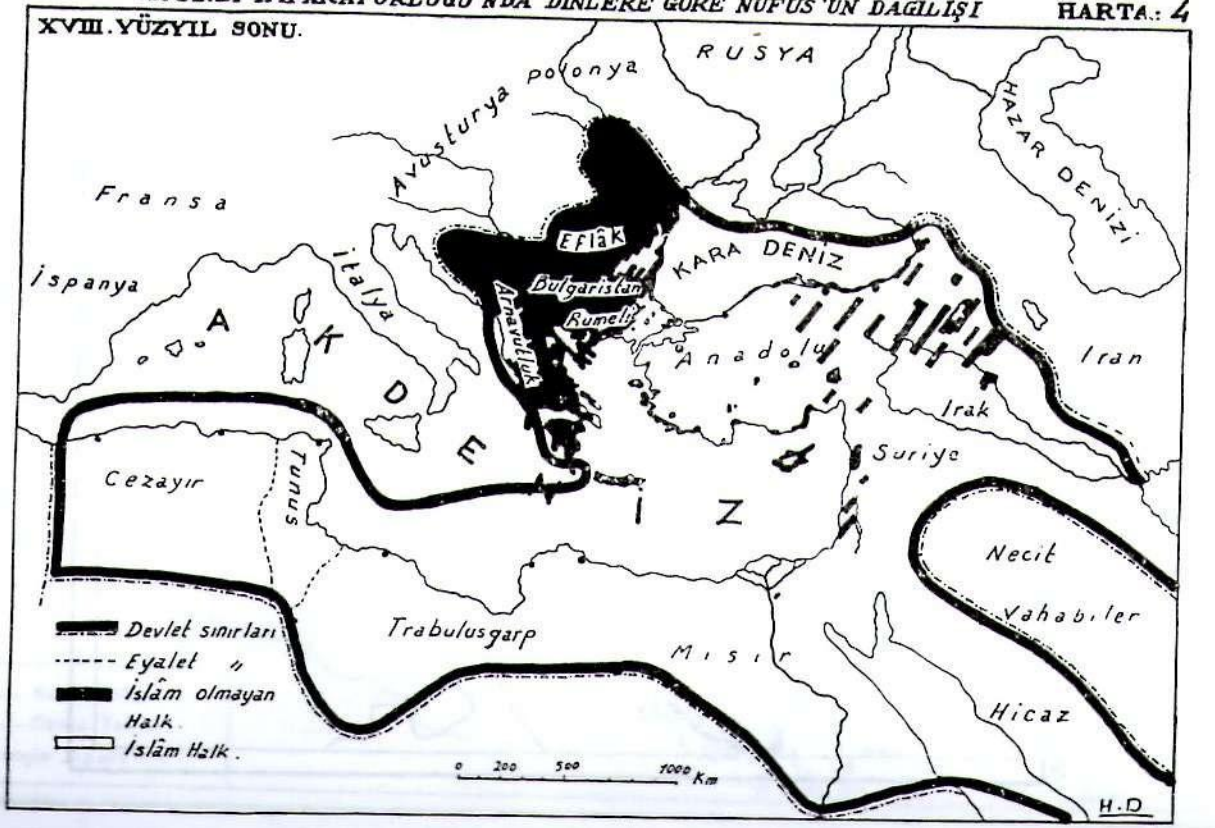
H.D.

HARTA: 2

İstanbul isyanlarında önemli yerler
Okmeydanı
Unkapanı
Bâb-ı meşihat
Topkapısarayı
Etmeydanı
Bayezid
Bâb-ı âli
Atmeydanı
Sultan Ahmet
XVIII. Y. Yılda
İSTANBUL

XVIII. YÜZYIL SONU.
RUSYA
Polonya
Avusturya
HAZAR DENIZI
Fransa
Efläk
KARA DENİZ
Bulgaristan
Rumeli
Arnavutluk
İtalya
İspanya
Anadolu
İran
İrak
Suriye
Cezayir
Tunus
Trabulusgarp
MISIR
Necid
Vahabiler
Hicaz
Devlet Sınırları
Eyalet "
Türkler.
Türk olmayan Milletler
0 250 500 1000 Km
H.D

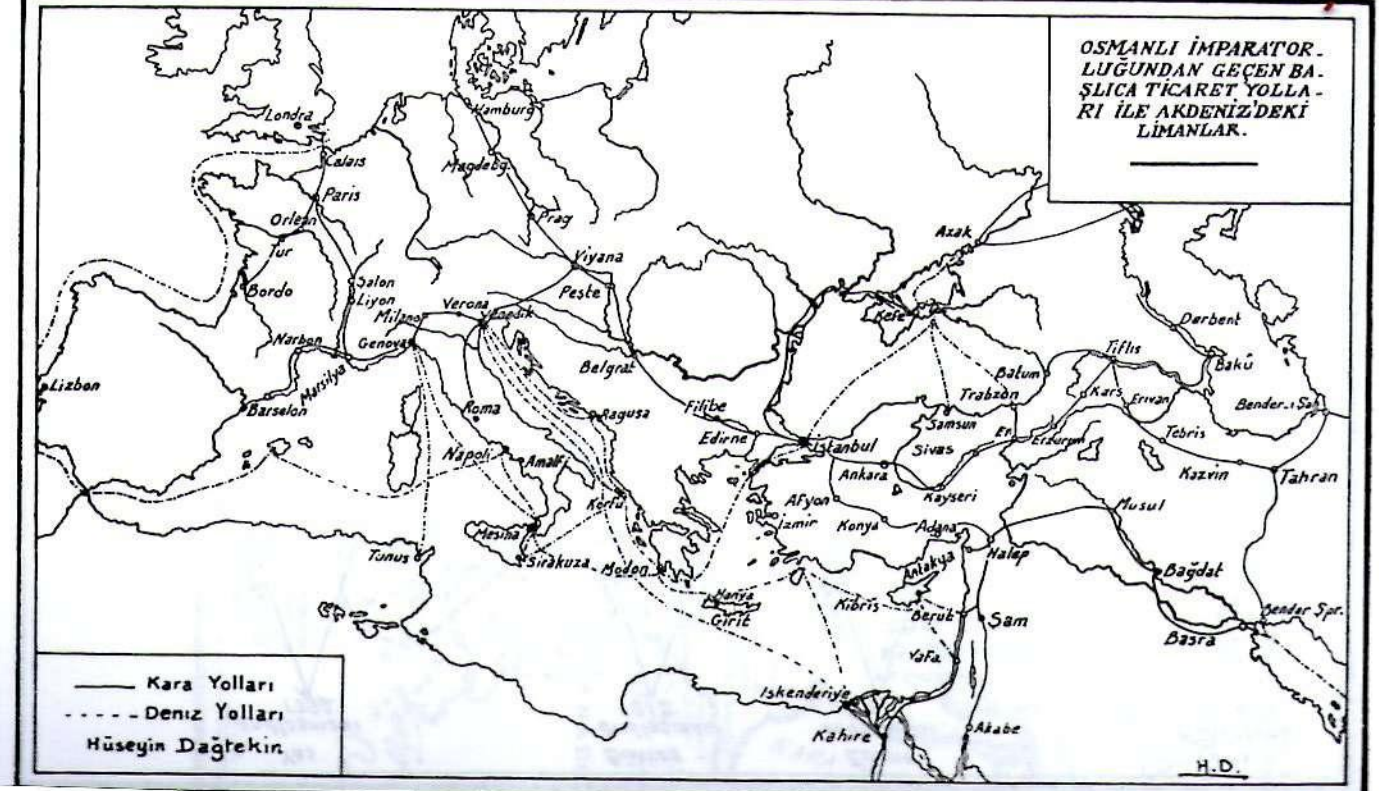
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DİNLERE GÖRE NÜFUS'UN DAĞILIŞI HARTA: 4

1812 de Osmanlı Avrupası ve idarî bölümleri. **HARTA:5**

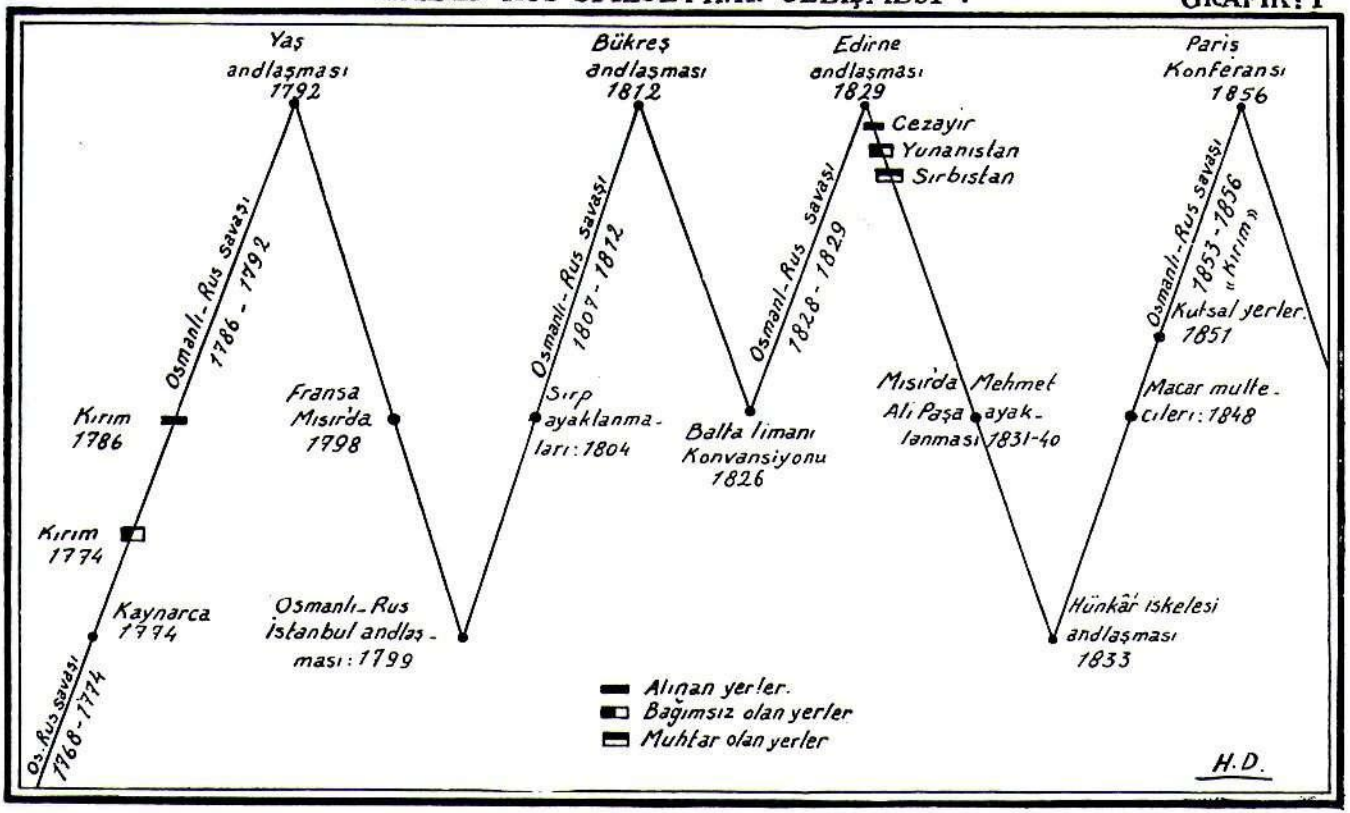

HARTA: 6

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN GEÇEN BAŞLICA TİCARET YOLLARI İLE AKDENİZ'DEKİ LİMANLAR.
Kara Yolları
Deniz Yolları
Hüseyin Dağtekin
H.D.
Londra
Hamburg
Calais
Magdeb.
Paris
Prag
Orleon
Viyana
Tur
Bordo
Lion
Milano
Verona
Peşte
Narbon
Genoya
Belgrat
Lizbon
Barselon
Marsilya
Roma
Ragusa
Filibe
Edirne
İstanbul
Napoli
Amalfi
Kefe
Azak
Derbent
Tiflis
Bakû
Balum
Trabzon
Kars
Erivan
Bender-i Şah
Samsun
Erzurum
Tebriz
Sivas
Ankara
Kazvin
Tahran
Kayseri
Afyon
Musul
İzmir
Konya
Adana
Halep
Tunus
Sirakuza
Meden
Antakya
Bağdat
Kıbrıs
Beyrut
Sam
Basra
Yafa
İskenderiye
Kahire
Akabe

OSMANLI-RUS SİYASETİNİN GELİŞMESİ .

GRAFİK: 1

AVRUPA'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU. (1829 - 1856) HARTA: 7

07.06.Y.0152.942

№ 0553

ISBN 975-16-0010-3 Tk
ISBN 975-16-0017-0

